A MAGYARSÁG ÖNKÉPÉNEK TÖRTÉNETI RÉTEGEI

LOOKING IN THE HISTORICAL MIRROR

szerk/ed: Richly, Gábor

Budapest, 2011

A MAGYARSÁG ÖNKÉPÉNEK TÖRTÉNETI RÉTEGEI

Szemelvények középkori és kora újkori elbeszélő forrásokból

Szerkesztette Richly Gábor

Balassi Intézet

Balassi E-könyvek • Budapest, 2011

A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium támogatásával.

A CEUPress *Central European Medieval Texts* sorozatában megjelent szövegek felhasználásával.

Az OSZK Kézirattára és Régi Nyomtatványok Tára fotóinak felhasználásával.

ISBN 978-963-89583-1-0

© Richly Gábor (szerk.), 2011
© A fordítók, 2011
© Balassi Intézet, 2011

Minden jog fenntartva.

Tartalom

ELÖLJÁRÓBAN 6

KÉZAI SIMON A HUNOK ÉS MAGYAROK KÖZÖS EREDETÉRŐL 10

ANONYMUS A MAGYAROK HONFOGLALÁSÁRÓL 32

HARTVIK PÜSPÖK SZENT ISTVÁN LEGENDÁJA 64

KÁLTI MÁRK AZ ELSŐ MAGYAR KIRÁLYOKRÓL 94

ROGERIUS MESTER SIRALMAS ÉNEKE A TATÁRJÁRÁSRÓL 123

THURÓCZY JÁNOS A NÁNDORFEHÉRVÁRI DIADALRÓL 161

ANTONIO BONFINI MÁTYÁS SZEMÉLYISÉGÉRŐL 180

BRODARICS ISTVÁN A MOHÁCSI CSATÁRÓL 205

ISTVÁNFFY MIKLÓS EGER VÁRÁNAK HŐSIES VÉDELMÉRŐL 238

Ligeti Miklós: *Anonymus* (bronz, 1903)

Nemzeti történelem és nemzeti identitás elválaszthatatlanok egymástól. A legkorábbi ránk maradt magyar történeti mű századokon át meghatározó hatással volt a magyarok történelemképére és önképére. Szerzőjének, Anonymusnak máig elvitathatatlan helye van a magyar történetírók panteonjában, jóllehet a középkori „névtelen" krónikás kilétét nem ismerjük, és *Gesta Hungarorum* című művét sem tartja már hitelesnek a történettudomány.

Elöljáróban

A történelem a közösségben élő kép a múltról, a kollektív tudat, kollektív emlékezet egyik legfontosabb megnyilvánulási formája. A *nemzeti* történelem azoknak az eseményeknek és jelenségeknek az elbeszélése, amelyek egy nemzetként tételezett közösség múltjából említésre méltónak tűnnek. Érthető módon korszakonként jelentősen változott, hogy éppen mely múltbeli eseményeket tekintettek fontosnak, és ezek milyen értelmezést kaptak. Nem elegendő tehát kizárólag a történettudomány legfrissebb eredményeit, legutolsó konszenzusos álláspontját ismerni az egykori eseményekről, azt is fontos számon tartani, hogy a korábbi nemzedékek miként látták a múltat, azaz milyen történelmet alkottak maguknak. Attól függetlenül – pontosabban éppen amiatt –, hogy a modern tudomány e régebbi nézeteket napjainkra sok szempontból már revideálta. Egy nemzet kulturális gyökereit, közösségi mítoszait, kollektív identitását csak akkor ismerhetjük meg, ha ismerjük történelemképének és önképének *időbeli változásait*. Az elmúlt évtizedekben ezek a kérdések a művelődéstörténet, historiográfia és identitáskutatás fontos vizsgálati területeivé váltak.

Jelen kiadvány e gondolatok jegyében arra vállalkozik, hogy a magyar kultúra iránt érdeklődő olvasókat megismertesse olyan középkori és kora újkori történeti munkák részleteivel, amelyek meghatározó módon alakították a korábbi magyar nemzedékek történeti tudatát és önképét. Célunk, hogy a legfontosabb elbeszélő forrásokból válogató szemelvénygyűjteményből kirajzolódjanak a magyar történelem meghatározó fordulópontjai, dicsőséges pillanatai és válságos periódusai: azok az események, személyek, akikre a magyarok mindig megkülönböztetett módon emlékeztek, illetve akiket ma is felidéznek, ha a nemzeti történelemről gondolkodnak. A magyarok mitikus eredetére, hunokkal való rokonságára, honfoglalására vonatkozó történetek mellett az olvasó megismerkedhet az államalapító Szent István király és a Magyar Királyság fénykorát jelképező Mátyás király alakjával, a nemzeti széthúzás szimbólumává vált véres testvérharcokkal, a „vitéz" nemzet idegen hódítókkal vívott küzdelmeivel, az Európa védőbástyájának tekintett középkori állam bukásával. A kiadványban szereplő epizódok és alakok természetesen nemcsak a történészeket foglalkoztatták, hanem számos művészeti alkotás ihletőivé váltak, így a magyar képző-

művészet, irodalom vagy zene iránt érdeklődő olvasók a műalkotások révén már régebbről ismert motívumok eredetére is rábukkanhatnak.

A magyar–angol kétnyelvű kiadvány tartalmának összeállításakor azt tartottuk szem előtt, hogy lehetőleg egyforma haszonnal forgathassák a hungarológiai tanulmányokat folytató külföldi egyetemi hallgatók, a magyar származásukat fontosnak tartó külhoni magyarok, illetve a Magyarország múltja, kultúrája iránt érdeklődő „szélesebb" nemzetközi olvasóközönség.

Felmerülhet a kérdés, hogy a szemelvénygyűjtemény miért csak a 17. század elejéig válogat az elbeszélő forrásokból, miért nem ismertet meg a későbbi korok történetírói munkáival is. A számos indok közül kettőt említünk. Egyfelől a 17. századtól oly mértékben megszaporodtak a történetírói munkák, hogy nem lehet már egy-egy művet abban a formában kiemelni, mint a korábbi időszakban, ennek megfelelően az egyes szövegek jelentősége is másként értékelendő. Az egymásra reflektáló, egymást (újra)értelmező narratívákkal jellemezhető századokról meggyőződésünk szerint csak jóval nagyobb terjedelmű szöveggyűjtemény adhatna körképet, jóval részletesebb magyarázatokkal. Másfelől a későbbi korok történeti narratívái egyre szorosabb szálakkal kötődnek a *nemzetépítés* folyamataihoz, a történetmondás és az emlékezés elsődleges funkciója helyébe a múlt értelmezésének, a történelem tudatos megkonstruálásának igénye lép. E változások jelentősége akkora, hogy kis túlzással azt mondhatnánk: a kétféle típusú szövegek nem férnének meg egymással egyazon kiadványban. Mindenesetre bízunk benne, hogy a kiválasztott szövegek a korlátozott időintervallumtól függetlenül informatívnak és lebilincselően izgalmasnak bizonyulnak mind a kifejezetten történelmi érdeklődésű olvasók, mind a magyar kultúra egyéb területeivel foglalkozók számára.

A tartalmi megfontolások mellett a szerkesztés egyéb elveiről is érdemes pár szót ejteni. Az e-könyv összeállításával minél könnyebben olvasható és értelmezhető kiadványt kívántunk készíteni. Ezt a célt részben a rövid szerkesztői bevezetők segítik, amelyek az adott forrásmű jelentőségére és a kiválasztott szövegrészlet fontosabb tematikai elemeire hívják fel a figyelmet. A kötet szélesebb olvasóközönség számára készült, ezért az egy-egy téma vagy konkrét forrás alapos megismerésére törekvő olvasóknak a részletesebb szövegmagyarázó apparátust kínáló, teljes szöveget tartalmazó könyvek, kritikai kiadások, illetve az

adott forrás értelmezésével foglalkozó szakirodalom tanulmányozását ajánljuk.

A szemelvények forrásmegjelöléseiből is kitűnik, hogy a jelen elektronikus könyv több magyar, angol és latin nyelvű kiadvány felhasználásával készült, ami felvetette a szövegközlési elvek egységesítésének dilemmáját. Bár törekedtünk az eredeti kiadványok eltérő szerkesztési és fordítási szempontjainak közelítésére, teljes egységesítésre nem vállalkoztunk, a források és a korábbi forrásközlések eltérő jellegét néhány vonatkozásban célszerűnek tűnt megőrizni. Az eredetileg latin nyelvű források magyar és angol fordításai az alapkövetelménynek tekintett tartalmi hűség mellett – műfordítói eszközök alkalmazásával – az eredeti szövegek archaikus nyelvezetét, eltérő stílusjegyeket tükröző nyelvi sajátosságait is igyekeznek érzékeltetni, de a műfordítói szempontoknál fontosabb volt a közérthetőség, az olvasó szövegértésének elősegítése.

Nem feladatunk a szerkesztési elvek részletezése, mégis célszerűnek tűnik legalább a tulajdonnevek fordításával kapcsolatban követett elveket röviden előrebocsátani, mert ezen a téren különböző megoldásokkal találkozhat az olvasó. A *földrajzi nevek* a magyar nyelvű szövegekben néha régies, néha mai magyar nyelvi alakjukban szerepelnek, emellett a településnevek esetében többször ókori vagy középkori latin megnevezés is feltűnik. Az angol fordítások a földrajzi kifejezéseket általában a mai országhatároknak megfelelő államnyelv szerint adják meg, kivéve abban az esetben, ha van angol (illetve nemzetközileg ismert) megfelelőjük. Az eredeti szövegközlések fordítói döntéseit lehetőleg tiszteletben tartva alapvető szerkesztési szempontnak tekintettük, hogy az olvasó minden esetben egyértelműen tudja azonosítani az adott földrajzi kifejezést. Ezt általában lábjegyzettel lehetett megoldani (a szemelvények egyenkénti olvasásának megkönnyítése érdekében a magyarázatot igénylő földrajzi neveket minden egyes forrás esetében magyarázattal láttuk el első előfordulásukkor, még akkor is, ha ez ismétlést okozott). A *személynevek* vonatkozásában még nehezebb szabályszerűségeket rögzíteni, könnyebb a nehézségeket sorolni. A magyar és angol nyelvű fordításokban egyaránt találhatók latinos, „magyarított", betűhíven átírt, modernebb helyesírással közölt és hangtanilag rekonstruált, fonetikusnak tekinthető névalakok. A külföldi születésű személyeknek – a történeti hagyomány okán – akár magyar neve is lehet, a magyarországi születésűeknek pedig idegen csengésű. Néhány esetben ugyanannak a személynek többféle névalakjával is találkozhat az olvasó. To-

vábbá közismert, hogy az uralkodóházak tagjai esetében általában más fordítási szabályokat alkalmazunk, mint az „egyszerű halandóknál". A buktatókkal számot vetve arra jutottunk, hogy a különböző szövegközlési megoldások egységesítése két szempontból is hibás lett volna: egyfelől ezen a területen nincs abszolutizálható szabályrendszer, másfelől a névalakok sokszínűsége némi betekintést enged az olvasónak azokba a nehézségekbe, amelyekkel a medievista szakembereknek is szembe kell nézniük tudományos munkájuk során. Szerkesztési elvünk a személynevek esetében is azonos volt a földrajzi nevekével: olyan megoldásokat kerestünk, amelyek az olvasó számára megkönnyítik a történelmi szereplők egyértelmű azonosítását, az egyéb olvasmányokból esetleg már korábban megismert névalakokkal való megfeleltetést.

Amint már utaltunk rá, a szemelvények változatos tematikájához számos művészeti alkotás és történelmi emlékhely kapcsolódik. Kiadványunk gazdag illusztrálásával az volt a célunk, hogy minél több művelődéstörténeti vonatkozásra hívjuk fel a figyelmet. A képaláírások lehetőség szerint a világhálóra is elkalauzolják az olvasót: a linkek olyan megbízható honlapokra mutatnak, amelyek – online olvasás esetén – további ismereteket nyújtanak.

A jelen kiadvány nem jöhetett volna létre a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium támogatása nélkül. Szintén köszönet illeti a Central European University Presst, amiért a kiadó által gondozott kétnyelvű forráskiadásokból rendelkezésünkre bocsátotta a kiválasztott angol szövegrészleteket. Az Országos Széchényi Könyvtár önzetlenségének köszönhetően a gyűjteményeiben található könyvészeti ritkaságok, kódexek, ősnyomtatványok és ún. régi nyomtatványok fotóival illusztrálhattuk kiadványunkat.

A magyar kultúra külföldi megismertetésére hivatott Balassi Intézet részéről azzal a reménnyel bocsátjuk közre kiadványunkat, hogy minél több ország minél több olvasója fogja haszonnal forgatni, és ezáltal – a nagy időbeli, térbeli távolságok ellenére – közelebb tudnak kerülni a magyar kulturális örökség e fontos szeletéhez, a magyarság önképének történeti rétegeihez.

Budapest, 2011. január 22-én, a magyar kultúra napján

A szerkesztő

KÉZAI SIMON A HUNOK ÉS MAGYAROK KÖZÖS EREDETÉRŐL

Than Mór: *Attila lakomája* (olaj, 1870)

A hun–magyar rokonság teóriája évszázadokon át a magyar nemzeti identitás fontos eleme volt. Ezzel magyarázható, hogy míg az európai kultúrkörben igen negatív kép maradt a „civilizált" rómaiak félelmetes ellenségéről, a „kegyetlen" hun Attiláról, addig a magyar hagyományban emléke pozitív. Than Mór festménye a hun fejedelmet nem félelmetes, barbár hadvezérként ábrázolja, hanem művelt fejedelemként, díszes fapalotában, tudósok, énekmondók és római előkelők társaságában. Jobbján Csaba királyfi, a székelyek mitikus őse.

Bevezetés

Kézai Simon IV. László (1272–1290) udvari papjaként kapott megbízást annak az 1060-as évekből származó *Gesta ungarorum* című munkának az átdolgozására, amelyet a királyi udvarban szokás volt időről időre hozzáigazítani a változó politikai elvárásokhoz. Kézai valószínűleg alacsony származású személy volt, aki egyházi pályára lépve magas szintű képzésben részesült, többek között a padovai egyetemen is tanult, s bejárta Itáliát, Németországot, Franciaországot. Kézai a magyar gesta korábbi szövegváltozataira, a királyi udvarban és nyugat-európai utazásai során megismert külföldi szerzőkre támaszkodva, valamint színes fantáziáját is szabadjára engedve alkotta meg magyar történelmét, amely 1283 körül készülhetett el. Munkájának legeredetibb része a hun–magyar rokonság kidolgozása, a hun Attila 5. századi harcainak és a magyarok 10. századi hadjáratainak párhuzamos bemutatása, ezért az alábbiakban művének ezeket a részleteit adjuk közre. Megjegyzendő, hogy az indogermán nyelvekben a magyarok megnevezésére használt kifejezések is ennek az azonosításnak az eredményei.

A korábbi gestákat követve Kézai is Noé fiaitól származtatta a magyarokat, ám e leszármazási sorban nála találkozunk először a Hunor és Magor (más források szerint Mogor; Magyar) nevű testvérpárral, akik előadása szerint a hunok és magyarok ősapjai. Minden bizonnyal pogány kori eredetmondát dolgozott fel annak a vadászatnak az elbeszélésekor, amely szerint a csodálatos szarvas a két testvért egy mocsáron keresztül ismeretlen, különleges földre vezeti, a hun–magyar nép őshazájába. E történet Kézai művében maradt ránk a legrészletesebb formában, a párhuzamos motívumok alapján több finnugor nép mondavilágával rokonítható. További érdekesség, hogy az őshaza bemutatásánál Kézai megkülönböztette Maeotist és az ókori szerzőkön alapuló történeti irodalomban szereplő Szcítiát. A hagyományos sztereotípiákon módosítva Szcítiát messze északra nyúló országként írta le, ami arra utal, hogy Kézai beépítette művébe annak a Julianus nevű magyar szerzetesnek az úti élményeit, aki az 1230-as években hosszú keleti utazást tett a magyarok rokonainak felkutatására, és az Ural vidékén állítólag rá is talált rokon nyelvet beszélő testvérnépekre.

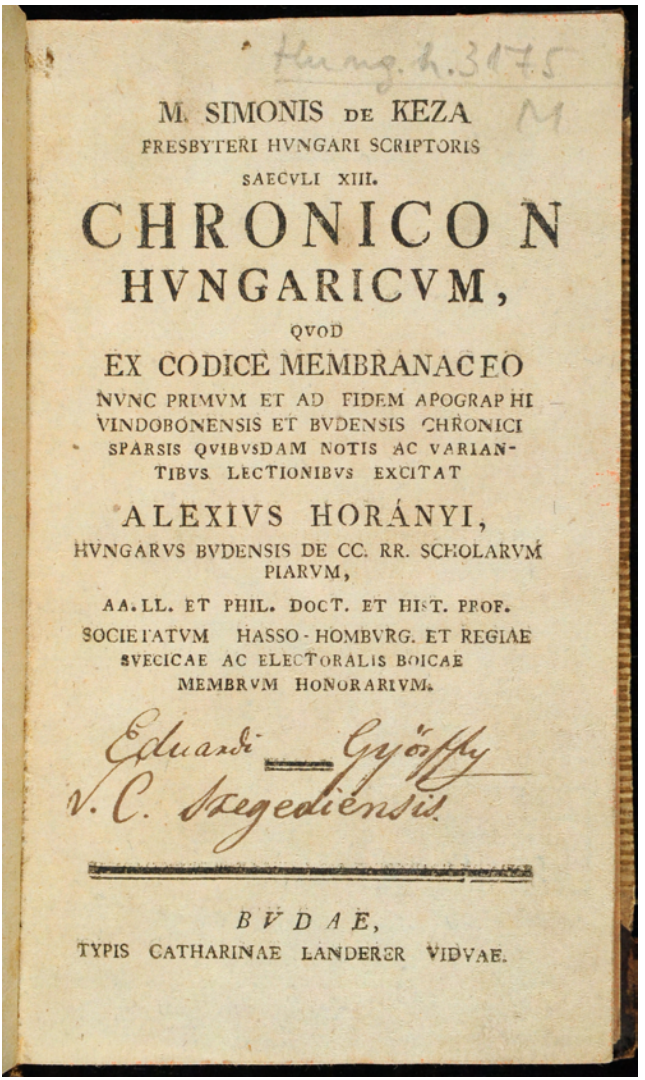
A középkori történeti munkák ideológiai funkcióját jól mutatja a szkítiai szokások részletes leírása, amely nyilvánvalóan a magyar köz-

nemesség 13. századi politikai törekvéseinek legitimálására szolgált. Kézai szerint a katonáskodó szabad magyarok közössége, az ún. communitas ősi szokás szerint maga választotta vezetőit, és azokat le is válthatta, ha alkalmatlannak bizonyultak a rájuk bízott feladatok ellátására. Kézai azt is leszögezi, hogy az ősi magyar eredetűnek tartott 108 nemesi nemzetséget különleges előjogok illetik meg a később csatlakozott, idegen eredetű nemesi nemzetségekkel szemben – valószínűleg egyes nagy befolyású főnemesi csoportok visszaszorításának igénye állt e különbségtétel hátterében. A nemesség érdekeivel magyarázható az is, ahogy Kézai a jobbágyok személyes szabadságának elvesztését őseik egykori „bűnével" indokolta. Olyan udvari történetíró munkáját olvassuk tehát, aki fontos feladatának tartotta a feudális viszonyok és a nemesség politikai igényeinek történelmi dimenzióval való megerősítését, legitimálását.

Kézai művének további fejezeteiből a jelen kötetben csupán egyes részleteket mutatunk be. A hun–magyarok Kárpát-medencébe érkezése, azaz „két honfoglalása" közül a „második" honfoglalás rövid leírását ismertetjük, hogy érzékelhető legyen a különbség a kötetünkben szereplő következő szemelvényhez, ti. az Anonymus-féle színes előadáshoz képest. Csaba vezér története két szempontból is érdekes. Egyrészt azért, mert ezzel teremtette meg Kézai a kapcsolatot a hun Attila és a magyar Árpád honfoglalása között, másrészt mert Csaba történetébe valószínűleg a ma Erdélyben élő, magyar nyelvű székely népcsoport eredetmondáját is beépítette. Kézai részletesen kidolgozta azt az Anonymusnál is megjelenő hagyományt, mely szerint a székelyek Attila hun katonáitól származnak. Szintén a hun és a magyar történet párhuzamos előadása szempontjából volt fontos Kézai számára, hogy a nyugati írott forrásokból ismert hun és magyar hadjáratokat hasonló módon és egyforma részletességgel mutassa be. Az alábbiakban a magyarok 10. századi nyugat-európai és balkáni rabló hadjáratainak leírását adjuk közre. Kézai a korábbi gesták eljárását követte, amikor a nyugati források szélsőségesen negatív magyarságképén enyhíteni igyekezett, az elszenvedett vereségeket kitalált magyar győzelmek beiktatásával ellensúlyozta, és előadását a magyar epikus szájhagyomány színes történeteivel egészítette ki.

A Kézai által részletesen kidolgozott hun történet a magyar történelemkép szempontjából kulcsfontosságú lett, hiszen a magyarok évszázadokon át nem a finnugor népek között keresték rokonaikat, hanem az

ókori rettegett lovas népeket tekintették elődeiknek: a szkítákat, a hunokat, az avarokat. Ez a felfogás kiválóan megfelelt a katonáskodó nemesség önképének, így a hun rokonság tudományos revideálása és helyette a nyelvtörténetileg igazolt finnugor rokonság elfogadtatása csak heves viták árán valósulhatott meg a 19. században. A 20. században azonban több tudományterület képviselői is megkísérelték a Kézai-féle ősi hagyomány és az összehasonlító nyelvészeti, régészeti stb. eredmények összeegyeztetését. Ezek a tudományos elméletek a magyar nép kialakulását két népcsoport összeolvadásával magyarázzák: „békés" erdőlakó finnugorok és „harcias" lovas nomád török–irániak egymásra találásával. A középkori gestákban szereplő „kettős honfoglalásnak" is létezik modern tudományos teóriája, amely a 8. századi késő avar régészeti kultúra és a Kárpát-medencébe 896 táján érkező magyar törzsek régészeti leletei közötti hasonlóságokat hangsúlyozza.

Kézai Simon művének címlapja (1782)

Kézai gestájának középkori másolatai nem maradtak fenn. Szövegét újkori kéziratos másolatok, illetve Horányi Elek Bécsben és Budán kiadott könyvei őrizték meg. A képen az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött budai kiadás címlapja látható.

GESTA HUNGARORUM[1]

A NÉPEK EREDETE

4. Minthogy a vízözön csapása folytán Noén és három fián kívül minden test elpusztult, végül is a vízözön után Sémtől, Kámtól és Jáfettől 72 nemzetség származott: Sémtől 22, Kámtól 33, Jáfettől 17. Ezek a nemzetségek, miként Josephus[2] említi, héber nyelven beszéltek. A vízözön után a kétszázegyedik évben, az óriás Ménrót, a Jáfet véréből származó Thana fia, okulva a múlt veszedelmén, egész rokonságával együtt egy torony építésébe kezdett, hogy ha esetleg a vízözön megismétlődnék, a toronyba menekülve elkerülhessék a bosszuló ítéletet. Azonban az isteni titkos akarat végzése, melynek az emberi értelem nem tud ellentállni, úgy megváltoztatta és összekavarta nyelvüket, hogy miután rokon rokonát nem volt képes megérteni, végül is szétszéledtek különböző vidékekre. […]

A HUNOK EREDETE ÉS ELSŐ HONFOGLALÁSA

[…] Ménrót, az óriás, a nyelvek összezavarodásának kezdete után Eviláth földjére költözött, amely vidéket az idő tájt Perzsiának neveztek, s ott feleségétől, Enethtől[3] két fia született, ti. Hunor és Magyar, akiktől a hunok, vagyis magyarok származtak. De az óriás Ménrótnak – azt beszélik – Eneth mellett még más felesége is volt, akitől Hunoron és Magyaron kívül több fia és lánya született; e fiai s azok utódai Perzsia vidékét lakják, testalkatra és színre a hunokhoz hasonlítanak, csupán beszédjük tér el kissé, mint a szászoké a türingiaiakétól. Mivel pedig

1 Forrás: Györffy György (szerk.): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* Budapest, 1986, Gondolat, 182–194. Kézai műve teljes terjedelmében letölthető a világhálóról: http://mek.oszk.hu/02200/02249/index.phtml

2 Josephus Flavius zsidó történetíró az 1. századból.

3 Az Enee/Enech/Eneth formában előforduló női névben egyes nyelvtörténészek szerint a fiatal nőstény szarvast jelentő *ünő* szó kereshető. Ebben az esetben a személynév esetleg ősi finnugor eredetmondára utalhat, amely szerint a magyarok szarvastól származnak.

Hunor és Magyar Ménrótnak elsőszülött fiai voltak, apjuktól megválva külön sátrakba költöztek.

5. Történt pedig egy napon, hogy amint kimentek vadászni, a pusztaságban egy szarvasünő bukkant fel előttük, s amint űzőbe vették, az a maeotisi ingoványokba menekült előlük. Mivel itt teljesen eltűnt a szemük elől, sokáig keresték, de nem tudtak nyomára akadni. Miután az említett ingoványt bejárták, úgy találták, hogy alkalmas állattenyésztésre, majd visszatértek atyjukhoz, s megkapván beleegyezését, összes jószágaikkal a maeotisi ingoványok közé költöztek, hogy ott telepedjenek le. Maeotis vidéke a perzsiai hazával szomszédos, egy igen szűk gázlón kívül mindenünnen tenger övezi, folyóvizei egyáltalán nincsenek, de fűben, fában, halban, szárnyasban és vadban bővelkedik. A ki- és bejárás oda nehéz. Letelepedvén tehát a maeotisi ingoványok közé, ki sem mozdultak onnan öt évig. A hatodik évben kikalandoztak, s egy puszta helyen véletlenül Belár fiainak férjeik nélkül otthon maradt feleségeire és gyermekeire bukkantak. Kiket is vagyonostul sebesen vágtatva elragadtak a maeotisi ingoványok közé. Történetesen az alánok fejedelmének, Dulának két leányát is elfogták a gyermekek között; ezek egyikét Hunor, másikát Magyar vette feleségül. Ezektől az asszonyoktól származnak a hunok valamennyien.[4] Történt pedig, hogy miután huzamosabb ideig laktak a maeotisi ingoványokban – igen hatalmas nemzetséggé nőttek, úgy hogy az a föld sem befogadni, sem táplálni nem tudta őket.

4 Belár alakja és a nőrablás motívuma a nomád magyar törzsek és a volgai bolgárok közötti 8. századi kapcsolatok emlékét őrizheti.

A csodaszarvas üldözése (iniciálé, 1360 körül)

A *Képes Krónika* illusztrátora Hunort vagy Magort ábrázolja, amint aranyozott vezéri süvegben, kezében lándzsát tartva, kíséretével és vadászkutyáival üldözőbe veszi az erdő felé menekülő szarvast. A középkori kolostorokban másolt kódexek a kereszténység előtti pogány mondavilág egyes elemeit is megőrizték.

6. Kémlelőket küldtek tehát innen Szcítiába, s miután Szcítia tartományát kikémlelték, gyermekestül és jószágostul abba a hazába költöztek, hogy ott megtelepedjenek. Mikor amaz országba értek, ott alplozur lakosokat találtak, akiket most pruténeknek hívnak. Ezeket megsemmisítették, kiűzték vagy leölték, s amint tudjuk, szomszédaik kedve ellenére, ma is békében bírják azt a földet.

Szcítia vidéke Európában fekszik, s kelet felé terjed; egyik oldalról az északi tenger, a másik oldalról a Rifei hegyek zárják be, távol a forró égövtől; kelet felől pedig Ázsiához csatlakozik. Két nagy folyó ered benne, az egyik neve Etül, a másiké Togora. Az itt született népek tunya életet élnek, haszontalanságokra adják magukat, illetlen természetűek, bujálkodásra hajlamosak, zsákmányra áhítoznak, s általában inkább fekete, mint fehér színűek. Szcítia vidéke pedig kelet felől a Joria-beliek országához csatlakozik, utána Tarszia következik, végül pedig Mongólia, ahol Európa végződik. A nyári nap felőli oldalon a korozminok népe található, valamint Etiópia, amelyet Kis Indiának neveznek, ezután pedig dél és a Don folyó között áthatolhatatlan pusztaság van. A Don Szcítiában ered, s ezt a magyarok Etülnek nevezik, de amint a Rifei hegyeket átszelvén előfolyik, Don a neve, végül is a síkságra kiérvén, az alánok földjén fut, majd három ágra szakadva beömlik a Kerek-tengerbe. A Togora folyó pedig Szcítiából folyik ki, lakatlan erdők, mocsarak és havas hegyek között visz az útja, ahol a ködök miatt a nap sohasem süt, végül is Irkániába érvén, az északi tenger felé tart. Szcítia tartománya hosszában 360, széltében pedig 190 stádiumra terjed. A természettől megerősített fekvése van, s csak egy igen kis helyen lehet megközelíteni. Emiatt sem a római császárok, sem Nagy Sándor nem tudott behatolni, jóllehet megkísérelte. Szcítia földje termékeny, ligetekkel, erdőkkel és füvekkel ékes, és csodálatos bőségben találhatók itt a vadállatok különböző fajai. Nyugat felől a besenyők és fehér kunok a szomszédai, viszont az északi tenger körül, mellyel határos, egészen Szuszdal országáig az emberi nem számára áthatolhatatlan erdő borítja, mely nagy területre terjed ki, ahol kilenc hónapon át sűrű köd uralkodik. Nem süt itt a nap, csak júniusban, júliusban és augusztusban, és akkor is csak napjában annyi óra hosszat, amennyi déltől délután négyig tart. Az említett pusztaság hegyeiben pedig kristályt találnak, griff fészkel és vadászsólyom madár költ, melyet magyarul kerecsetnek mondanak.

Szcítia országa egy területet alkot, de három tartományra oszlik, éspedig Baskíriára, Dentiára és Mogoriára.[5] Száznyolc kerülete van a száznyolc nemzetség után, amelyre Hunor és Magyar osztotta fel, amikor Szcítiát megszállták. Mert száznyolc tiszta nemzetsége van Magyarországnak, s nem több. S ha vannak többen is, akik csatlakoztak hozzájuk, azok jövevények vagy foglyoktól erednek, mivel Hunortól és Magyartól a maeotisi ingoványokban száznyolc nemzetség származott le minden jöttmenten kívül. […]

Nagy Sándor: *Hunor és Magor* (sgrafittó, 1908)

A csodálatos szarvast követve új hazára találó testvérpár története a magyarok ősi eredetmítoszából származhat, s valószínűleg rokonítható más finnugor népek hasonló eredetmondáival. Ezt felismerve Arany János a 19. században, a romantika korában a finn *Kalevala* népköltészeti jegyeit is alkalmazva fogalmazta újra a csodaszarvasról szóló regét. A szarvast üldöző testvérpár ismerősen csengő neve – Hunor és Magor – a feltételezett hun–magyar rokonságra utal. ARANY JÁNOS: REGE A CSODASZARVASRÓL

5 Baskíria más forrásokban is a magyarok őshazájaként szerepel. A Dentia és Mogoria elnevezéseket Kézai talán az Anonymus gestájában szereplő *dentumoger* népnév elemekre bontásával alkotta meg.

7. A hatodik évszázadban pedig a hunok Szcítiában lakván, úgy elszaporodtak, mint a föveny, s az Úr 700. esztendejében[6] egybegyülekezve, kapitányokat, vezéreket, ill. fejedelmeket választottak maguk közül, hogy együttesen, egy szívvel-lélekkel foglalják el a nyugati országokat. Ezek egyike Béla volt, a Szemény-nemből való Csele fia, testvérei, Keve és Kadosa, mindketten kapitányok, a negyedik vezér neve Attila volt, Bendegúz fia; testvérei, az Érd-nemből való Réva és Buda szintén vezérek. Állítottak maguk közül egy bírót, a Torda-nembeli Kadart, hogy ő az egész sereg felett bíráskodjék, az egyenetlenkedők pereit eldöntse, s a tolvajokat és rablókat, valamint a gonosztevőket megbüntesse. Úgy azonban, hogy ha a bíró mértéktelen ítéletet hozna, a közösség megsemmisítve visszavonhassa, a vétkes kapitányt és bírót pedig leteheti, amikor akarja. Ez a jogszokás a hunok, vagyis magyarok között egészen Taksony fia, Géza vezér idejéig sértetlenül érvényben volt. Míg tehát a magyarok meg nem keresztelkedtek és keresztényekké nem lettek, a kikiáltók a táborokban ily szavakkal hívták fegyverbe a magyarokat: „Isten és a magyar nép szava az, hogy ezen és ezen a napon és ezen a helyen mindenki fegyveresen pontosan megjelenjék, és ott a közösség tanácsát és parancsát meghallgassa." Aki pedig elégséges ok nélkül a parancsot semmibe vette, azt a szcítiai törvény értelmében karddal kettéhasították vagy törvényen kívül állónak nyilvánították, vagy közszolgaságba taszították. Válaszfalakat magyar és magyar között csak efféle bűnök és kihágások emeltek. Egyébként pedig, mivel az összes magyar egy apától és egy anyától származott, hogy mondhatnák az egyiket nemesnek, a másikat nem nemesnek, hacsak nem ily bűnökért elmarasztalva jutottak volna szolgaságra.

8. Ekkor a száznyolc törzsből kiválogatták a harcra termett erős férfiakat, mindegyik nemzetségből tízezer fegyverest; a többit visszahagyták Szcítiában, hogy ezek az ellenségtől megoltalmazzák az országot. Emelt zászlókkal megindulván, áthatoltak a besenyők és fehér kunok földjén, majd a szuszdaliak, prutének és fekete kunok földjére vonultak; végül is az említett népek ellenére egészen a Tisza folyóig jutottak veszteség nélkül. Ezt a vidéket megszemlélvén, az egész közösségnek úgy tetszett, hogy ne menjenek tovább barmaikkal és családjaikkal;

6 Téves évszám, a hunok a 370-es években jelentek meg az ókori Európa határainál.

tudniillik feleségeikkel, sátraikkal és szekereikkel együtt költöztek ki országukból. […]

A HUNOK EREDETE ÉS ELSŐ HONFOGLALÁSA

19. Halálának hírére megdöbbent az egész világ. Ellenségei nem tudták, hogy sírjanak-e vagy örüljenek, mert rettegtek sok fiától, akiket mint egy népet, alig lehetett megszámlálni. Azt hitték ugyanis, hogy utána valamelyik fia fog uralkodni, de Veronai Detre és az alemann fejedelmek mesterkedésére – akiknek Attila nyakukra ült és uralkodott felettük – a hunok közössége különböző pártokra szakadt, úgy hogy egyesek Attila királynak Honorius görög császár leányától született fiát, mások Aladárt, a Krimhild német hercegnőtől származó fiát akarták Attila után királlyá emelni. Mivel pedig a józanabb rész Csabához[7] csatlakozott, az idegen nemzetiségűek pedig Aladárhoz, ezért mindketten uralkodni kezdtek. Ekkor Detre álnokságából – ki Aladárral tartott – háború tört ki kettejük között. Az első csatában Aladár maradt alul, de a másodikban, amely Sicambriánál tizenöt napig folyt, Csaba seregét úgy megverték és szétszórták, hogy Attila fiaiból és a hunokból csak nagyon kevesen maradtak életben. Ez az a csata, amelyet a hunok a mai napig is Krimhild csatájának mondva emlegetnek. Ebben az ütközetben annyi német vér folyt, hogy ha a németek a szégyentől le nem tagadnák és őszintén bevallanák, a Duna vizét több napig sem ember, sem állat nem ihatta, mert Sicambriától Potencia városáig vértől áradt.

20. Csaba tehát 15 000 hunnal Honoriushoz menekült Görögországba, és ámbár ez marasztalta, és Görögországban akarta letelepíteni, nem maradt ott, hanem visszament atyjafiaihoz és rokonaihoz Szcítiába. Mihelyt oda visszatért, mindjárt sürgetni kezdte őket, hogy mindenestül térjenek Pannóniába,[8] bosszút állni a németeken.

7 Csaba valójában a 10. században élt kalandozó magyar vezér volt, aki a bizánci császár szolgálatába állva embereivel a Balkán-félszigetre költözött.

8 A Kárpát-medence nyugati felére kiterjedő ókori római provincia neve, amely nagyjából a Duna és a Száva völgye közötti területet jelentette. Később a középkori Magyar Királyság megnevezésére is használták.

21. Maradt még a hunokból 3000 férfi, akik futással menekedtek meg a krimhildi csatából. Ezek félve a nyugati népektől, a Csigla mezején[9] maradtak egészen Árpád idejéig, és ott nem is hunoknak, hanem székelyeknek nevezték magukat. Ezek a székelyek ugyanis a hunok maradványai, akik mikor hírét vették, hogy a magyarok másodszor is visszatérnek Pannóniába, elébük mentek Oroszország végeire, és miután együttesen Pannóniát elfoglalták, abban részt kaptak, de nem Pannónia síkságán, hanem a blakokkal[10] együtt a végek hegyeiben nyertek osztályrészt, ezért a blakokkal összeelegyedve, mint mondják, azok betűit is használják. Ezek a székelyek különben azt tartották, hogy Csaba Görögországban veszett. Ezért a köznép mindmáig mondja közmondásként: „Akkor gyere vissza, mikor Csaba Görögországból visszatér."

22. Csaba tehát Attilának Honorius görög császár leányától született törvényes fia, akinek fiait Edemennek és Ednek hívták. Edemen pedig, midőn a magyarok másodszor visszatértek Pannóniába, apjának és anyjának igen nagy rokonságával költözött be. Anyja korozmin származású volt. Ed viszont Szcítiában maradt apjánál. Ettől a Csabától származik az Aba-nemzetség. Midőn Csaba Szcítiába menvén, anyjának nemes voltával kérkedett a közösség előtt, a hun nemesség elítélte őt, s azt mondták, hogy nem igazi neveltje Szcítiának, hanem csak jöttment idegen. Emiatt nem is kapott feleséget Szcítiában, hanem a korozmin népből[11] nősült.

9 A török *csigla* szó országhatárt, gyepűt jelent, Kézai a székelyek középkori határőrző szerepére utalhat vele, ugyanis a magyar királyok a legveszélyeztetettebb nyugati és keleti határok mentén telepítették le őket.

10 Gyakrabban: vlah, ill. oláh a románok megnevezése.

11 A *khvárezm/khorezm* név a kazár birodalom egyik iráni nyelvet beszélő népét jelentheti, esetleg a honfoglaló magyar törzsekhez csatlakozó kabarokkal azonosítható. Egyes kutatók szerint a székelyek e kabar törzs leszármazottjai.

Sidló Ferenc: *Csaba vezér* (bronz, 1925)

A Kárpát-medencében számos helynevet kötött a helyi szájhagyomány a népszerű Csaba királyfihoz. Mivel a hun vitéz alakja a századok során összekapcsolódott a székely és a magyar katonai erényekkel, nem meglepő, hogy Rákoscsaba első világháborús emlékművét is Csabáról mintázták.

23. Miután Attila fiai a krimhildi csatában csaknem mind elvesztek, Pannónia tíz esztendeig király nélkül maradt; csak szláv, görög, német, messianus és vlah jövevények maradtak benne, akik Attila életében köznépi szolgálattal adóztak neki. Támadt végül egy fejedelem Lengyelországban, Marót fia, Szvatopluk, aki Braktát meghódítván, a bolgárokon és messianusokon uralkodott, s a hunok pusztulása után hasonló módon Pannóniában is uralkodni kezdett. Ennek a magyarok az Ung folyó mellől különféle ajándékokat küldtek, s miután a követekkel kikémlelték, és katonaságát gyengének ítélték, hirtelen megtámadták, és a Rákos folyó közelében, Bánhida mellett egy városban, melynek romjai máig láthatók, Szvatoplukot egész seregével együtt megsemmisítették, s így Pannónia fentebb említett népei felett uralkodni kezdtek. Egy tudósítás szerint a magyarok a második beköltözésükkor nem Szvatoplukot, hanem Marótot találták itt a fejedelemségben. Ez onnan ered, hogy Marót nagyobb hírű volt, de mint elaggott öreg, Veszprém várában nyugodott. Meghallván a szerencsétlenséget, amely a fiával történt, fájdalmában gyors halállal végezte életét. Fia pedig az uralkodásban új ember volt. […]

A MÁSODIK HONFOGLALÁS

25. Midőn Németországban és Itáliában Sváb Ottó, Franciaországban Lothár király fia, Lajos, Görögországban pedig Theodorus fia, Antonius Durus uralkodott, Jézus Krisztus születésének 872. évében[12] a hunok, vagyis magyarok újból beköltöztek Pannóniába, átkelvén a besenyők és fehér kunok országán, Kijev városán, majd megszállottak az Ung folyónál, ahol várat építettek. Erről a folyóról nevezik a nyugati nemzetek a magyarokat Hungarusoknak.[13] Miután ezen kívül más hat várat is alapítottak, egy ideig azon a vidéken maradtak.

12 Téves évszám, a magyar törzsek 895–900 között foglalták el a Kárpát-medencét. A megnevezett uralkodók közül egyedül II. Lajos francia király valós történelmi személy, de ő sem a honfoglalás idején uralkodott. A felsorolt népek többsége szintén nem köthető a honfoglalás idejéhez, néhány említett nép szállásterülete nem is a Kárpát-medencében vagy Közép-Európában volt.

13 Téves névetimológia, bővebben lásd Anonymusnál.

26. Végül Szvatoplukot megölvén, mint fentebb szó volt róla, hét seregre oszlottak,[14] úgy hogy minden seregnek legyen a századosokon és tizedeseken kívül egy kapitánya, akinek, mint egy vezérnek, egy szívvel-lélekkel tartoznak serénykedni és engedelmeskedni. Minden egyes sereg 30 000 fegyveres férfiből állt, nem számítva a tizedeseket és elöljárókat. Megindulván tehát fölemelt zászlókkal, feleségeikkel, gyermekeikkel és barmaikkal, átkeltek a Dunán Pestnél és a szobi réven, ahol megvívtak egy várat a Duna közelében, melyben Szvatopluk katonái gyűltek össze, akik ide menekültek, midőn uruk meghalt. Ebben többek között Marótnak egy igen öreg atyjafiát is megölték, s máig azt mesélik, hogy az maga Marót volt.

27. Ezen kapitányok között a leggazdagabb és leghatalmasabb a Turul-nemzetségbeli Ügek fia, Előd fia, Álmos fia, Árpád volt. Árpád pedig törzsével az orosz havasokat elsőként lépte át, mivel nemzetsége Szcítia többi törzse fölött azzal a kitüntető méltósággal van felruházva, hogy az előnyomuláskor a sereg előtt, visszavonuláskor pedig utána vonul. Midőn pedig a Dunán átkelve Pannóniába nyomultak, Árpád azon a helyen ütötte fel sátrait, ahol most Fehérvár áll. Ez a hely volt Árpád vezér első szállása.

28. A második kapitányt Szabolcsnak nevezték, aki ott ütötte fel táborát, ahol most Csákvára romokban fekszik. Ettől a Szabolcstól ered a Csák-nemzetség.

29. A harmadik sereg kapitánya Gyula volt; ő, jóllehet a többiekkel Pannóniába nyomult, utóbb Erdélyben lakott.

30. A negyedik kapitány neve Örs; ez, mint mondják, a Sajó vize körül ütötte fel sátrait.

31. Az ötödik sereg kapitánya Künd volt. Ez a Nyír környékén lakott; fiait Kusidnak és Kupiannak mondják.

14 A hét vár és a hét sereg említése annak emlékét őrizheti, hogy a honfoglaló magyarok hét törzs szövetségeként érkeztek a Kárpát-medencébe.

32. A hatodik sereg vezére Lél volt. Ő először Galgóc[15] körül lakott, miután onnan a messianusokat és cseheket kiirtotta, majd a nyitrai részeken telepedett meg. Tőle származik a Zovárd-nemzetség.

33. A hetedik sereg vezérének Vérbulcsút mondják. Ez Zalában, a Balaton tó körül telepedett meg. Azért nevezték pedig Vérbulcsúnak, mert nagyapját a krimhildi csatában a németek megölték, s ezt ő biztosan tudván, bosszút akart állni rajtuk, és több németet nyárson süttetett meg, és annyira kegyetlenkedett velük, hogy némelyeknek úgy itta a vérét, mint a bort. Ezek a kapitányok az említett módon lakhelyet és szállást választottak maguknak, hasonló módon választottak a többi nemzetségek is ott, ahol nekik tetszett.

KALANDOZÁSOK

34. Midőn pedig Pannóniát elfoglalva megtelepedtek, Morvaországot és Csehországot minden javától megfosztották, és Vratiszláv vezérüket harcban megölték.

35. Ezután Karintiát támadták meg, s Laibach[16] várán túl Merània Gottfrid nevű hercege és Eberhard herceg az aquileiai pátriárkával együtt szembeszállván velük, keményen küzdöttek egymással, és ámbár a magyarok közül többen elestek az említett ütközetben, mindkét herceget megölték, s a pátriárka futással menekült meg. Azután Karintiát, Stájerországot és Krajnát kifosztván, igen nagy zsákmánnyal tértek vissza Pannóniába.

36. Konrád császár pedig, amint meghallotta népe pusztulását, Itáliából a svábországi Augsburg városába vonult, hogy innen Magyarországba jöjjön a magyarokat megtámadni. Eközben azonban Rómában belháború támadt, és a császár visszatért Rómába.

37. Akkor a magyarok kivonulván, Bolgárországba ütnek, ahonnan számtalan barmot és foglyot hurcolnak el, diadallal térve meg Pannóniába.

15 Ma Hlohovec Szlovákiában.
16 Ma Ljubljana Szlovéniában.

38. Más alkalommal Friaulon át Lombardiába léptek, ahol Liutardot, Vercelli város püspökét, Károly császár leghívebb tanácsosát megölvén, templomából roppant kincset raboltak, s csaknem egész Lombardiát feldúlván, hatalmas zsákmánnyal tértek vissza Pannóniába.

39. Ezután Szászországot, Türingiát, Sváborszá got s a Rajnán Mainznál átkelve Kelet-Franciaországot és Burgundiát feldúlván, több egyházat is leromboltak, s midőn visszajövet Konstanzon átmentek, és roppant nehézséggel Bajorországba értek, Abah[17] vára mellett a német sereg rajtuk ütött. Keményen ellenállván nekik, nyilaikkal legyőzik a németeket. Itt elfogták Schwarzenbergi Hertnidet, a császár marsallját, azaz seregének vezérét, s vele együtt számos más nemest, s jóllehet kiváltásukra megbecsülhetetlen pénzt adtak, Regensburg előtt célba állították őket, és a vár falán álló polgárok bámulatára nyilaikkal kegyetlenül lelőtték. Végül is győzelemmel és roppant nagy zsákmánnyal tértek vissza hazájukba.

40. Nem sok idő elteltével a magyarok közössége Lélt és Bulcsút Németországba küldte. Midőn Augsburg alá érkeztek, túl a Lech folyón, letáboroztak a mezőn, és éjjel-nappal zaklatták támadásaikkal a várost. Mivel váratlan rohamokkal elfoglalni nem bírták, s magukat eltökélve, a külvárosból elvonulni nem akartak, Ulrich püspök és a polgárok követeket küldtek a császárhoz, sürgetve, hogy siessen a város segítségére, mert az ostromló magyarok, bár sokan vannak, de nem őrzik eléggé magukat, ezért nagyon könnyen le lehet őket győzni. A császár pedig ulmi udvarából gyorsan és észrevétlen ott termett, s miután a magyarok elhelyezkedését és seregét kikémlelte, reggeli nyolc óra tájban, miközben az eső esett, rájuk rontott, és az egyik, a városhoz közel álló csapatot egykettőre tönkreverte. Ennek láttára Lél és Bulcsú futásban keresett menedéket. Hajóra szálltak, s a Dunán lefelé ereszkedtek, hogy Magyarországba meneküljenek. A regensburgi átkelőnél azonban foglyul estek, és a császárhoz szállították őket. A császár pedig bitófára ítélte, s Regensburgban vesztőhelyen végeztette ki őket. Egyesek mesébe illő módon azt állítják, hogy mikor a császár elé járultak, egyikük úgy fejen sújtotta a császárt kürtjével, hogy az szörnyethalt. Ez a mendemonda a valószínűséggel is ellenkezik, és aki elhiszi, bárgyúságról tesz

17 Ma Bad Abbach Németországban.

tanúbizonyságot.[18] A vádlottakat ugyanis megbilincselt kézzel állítják a fejedelmek színe elé. Az igazság pedig az, amint a krónika is tartalmazza, hogy vakmerően szitkozódva, a császárnak tiszteletlenül szemébe vágták, hogy ha őket megöleti, akkor nemzetéből egy fogoly sem marad többé életben, hanem vagy örök szolgaságra jut, vagy minden bírói eljárás nélkül felkoncolják. Így is történt. Amint a magyarok tudomására jutott, hogy a császár kivégeztette őket, az összes német foglyot, asszonyt, gyermeket egyaránt, mintegy húszezer lelket lemészároltak.

Lél és Bulcsú a német császár előtt (iniciálé, 1360 körül)

Bár Kézai okkal kételkedett a császárt agyonütő magyar vezér történetében, a középkori krónikáknak továbbra is kedvelt motívuma maradt ez a jelenet. A *Képes Krónika* illusztrációval is kiemeli a hatalmas kürtjével lesújtó Lél vitéz emlékezetes hőstettét.

18 Kézai a középkori magyar epikus hagyomány egyik legnépszerűbb, több formában is fennmaradt történetét illeti kritikával, amely a vereséggel végződő 955-ös hadjáratot dolgozta fel.

41. A másik sereg pedig, amely Augsburgtól távolabb volt, értesülvén arról, hogy a császár társaikra tört, egy erdőben gyülekezett, s megtudva, hogy a császár serege szétszéledt, a nagyobbik csapatot, amely a Rajna felé tartott, üldözni kezdte. Amint a mezőn nyargalva utolérték őket, s ezek, mint a méhek, összetorlódtak, nyilaikkal lövöldözve sem megállapodni, sem visszavonulni nem engedték őket, amíg, mint a félholtak, a magyarok kezére nem adták magukat. Elfogva őket, mindegyiküknek fejét vették bajtársaik megtorlásául. Mintegy nyolcezer katonát és pajzshordót fejeztek le. Innen eljőve, a Dunán átkeltek Ulmnál, és a fuldai kolostorhoz érkeztek, ahonnan sok kincset hoztak el. Azután egész Sváborszá got feldúlván, átkeltek a Rajnán Wormsnál, s itt a lotaringiai és a sváb herceggel találták magukat szemközt, akik hatalmas sereggel ellenük vonultak. Ezeket legyőzték és megfutamították, s végül is Franciaországba mentek, ahol erősen üldözték a keresztényeket és a szerzeteseket. Innen eljőve a Rhône folyóhoz értek, majd két várost, Susát és Turint fosztották ki, az olasz Alpokon át véve útjukat. Midőn meglátták Lombardia síkságát, sebesen nyargalva sok zsákmányt raboltak, és így tértek hazájukba. Miután pedig Lél és Bulcsú elpusztult, amint fentebb elbeszéltük, a sereg meghunyászkodott, és többé nem ment Németországba. Franciaország és Németország ugyanis megegyezett, hogy a támadó magyaroknak egyesült erővel mindhalálig ellenáll. Ezért is a magyarok István király idejéig haboztak Németországba menni, nehogy a nyugati nemzetek egymással egyesülve támadják meg őket.

Botond vitéz Konstantinápolynál (miniatúra, 1360 körül)

A *Képes Krónika* illusztrátora – Kézaihoz hasonlóan – fontosnak tartotta a betört várkapu és a várfalon szomorkodó császári pár ábrázolását, a görög harcossal vívott párbajt viszont másképp jelenítette meg: a kép közepén halványan látható Botond nem puszta kézzel, hanem karddal győzi le a lovon érkező görög vitézt.

42. Miután pedig Olaszország több tartományát kirabolták, öt évig életjelt sem adtak magukról. Ekkor Bulgáriába törve egészen Drinápolyig[19] hatoltak. S minthogy ellenséges hadseregnek színét sem látták, Konstantinápolyig nyomultak előre, s megszálltak falai alatt. Ekkor egy hatalmas termetű, szinte óriás görög jött ki, egyszerre két magyart hívott ki birokra. ordítozta, hogy ha nem vágja földhöz mind a két magyart, akkor Görögország a magyarok adófizetője lesz. Mivel pedig a sereget ez a görög szerfölött bőszítette, egy Botond nevű magyar kiállt vele viadalra, s amint a porondot előkészítették, megmarkolta csákányát – ezt mindig magával hordta –, a város érckapujához rohant, és – mint beszélik – egyetlen csákányütéssel akkora rést vágott rajta, hogy a görögök a kaput – mint világcsodát – ki nem akarták javítani. Ezután, hogy megvívjon, fegyvertelenül a küzdőtérre lépett. A magyarok lóháton, a görögök a bástyákon gyülekeztek a látványosságra. Mikor a görög a városból kijött s a porondra tartott, látva, hogy egyedül Botond várja

19 Ma Edirne Törökországban. Latinul Hadrianopolis, ennek alaján Adrianople néven is ismert.

birokra készen, elkezdett kiabálni, mért nem hozott segítségül még egy magyart magával. Ekkor Botond rátámadt, s – mint mondják – elkapta, s egy rövid órai tusa után a görögöt úgy földhöz vágta, hogy az talpra sem tudott állni. Ennek láttára a görög császár és a görög előkelők, továbbá a császárné udvarhölgyeivel együtt a falakról palotáikba kotródtak, s szégyenkeztek a történtek miatt. És bár az így csúffá tett görög egy kartöréssel megúszta, halálát mégis e viadalnak köszönhette. S hogy a párviadalt megnyerték a magyarok, követeket menesztettek a görögökhöz, s követelték rajtuk az adót. A császár – mint mondják – csak nevetett, s egy kukkot sem válaszolt. Erre a magyarok vezérükkel, Taksonnyal tanácsot tartottak, majd e helyről felkerekedtek, s végigdúlták egész Görögországot és Bulgáriát, honnét aranyat, gyöngyöket, drágaköveket, számtalan foglyot és töménytelen lábasjószágot raboltak össze, s azután nagy diadallal tértek vissza Pannóniába.[20] Ez volt különben az utolsó zsákmány, melyet a magyarok pogányokként ejtettek. A magyarok közössége kapitányai vagy vezérei vezetésével – ezeket időről időre szokták választani – egészen Géza fejedelem koráig hol itt, hol ott sarcolta és veszélyeztette ezt a világot.

Györffy György fordítása

20 Botondnak több gestában is fennmaradt története a magyarok Konstantinápoly ellen vezetett, 958-as hadjáratához kapcsolódott.

ANONYMUS A MAGYAROK HONFOGLALÁSÁRÓL

Munkácsy Mihály: *Honfoglalás* (olaj, 1893)

A monumentális festmény a századfordulón épült Parlament nagy üléstermébe készült, de a 16x5 méteres kép problematikus üzenete miatt végül mégsem kerülhetett e kiemelt közjogi jelentőségű terembe. Az Árpád vezérnek meghódoló szláv törzsek ábrázolása egyfelől kivívta a magyarországi nemzetiségek tiltakozását, másfelől a magyar nacionalisták egy része sem volt elégedett az országszerzést békés megegyezésként ábrázoló képpel.

RÉSZLETESEBBEN A SZÁZ SZÉP KÉP HONLAPON

Bevezetés

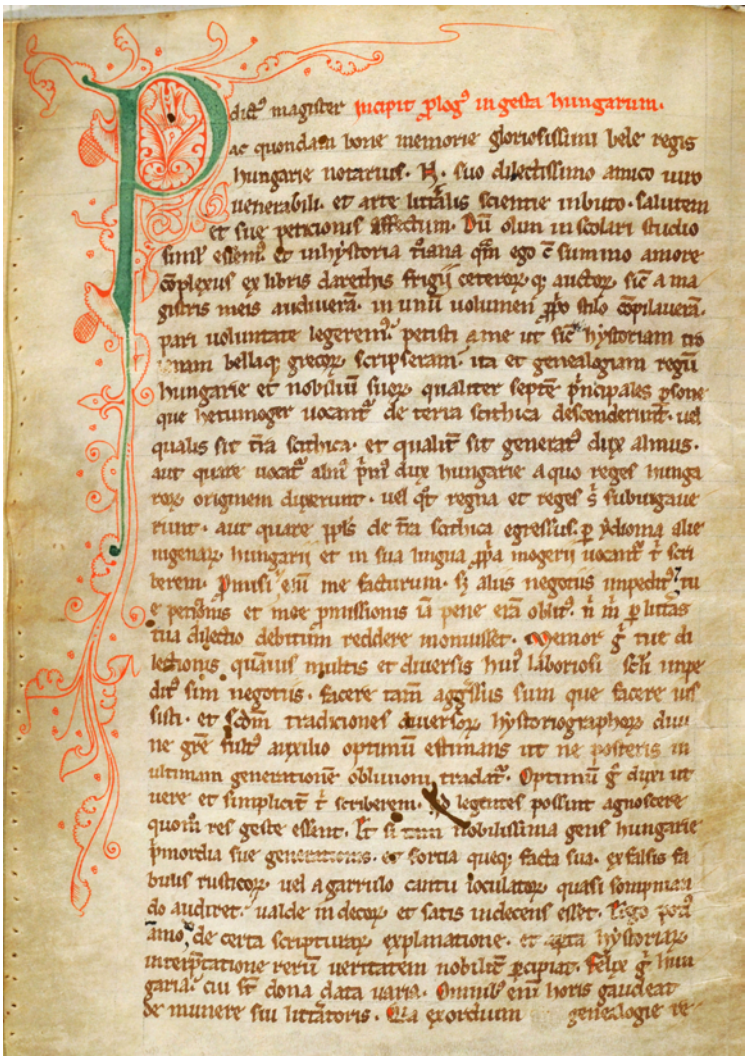
Az első fennmaradt magyar történeti munka szerzőjét számos történész igyekezett azonosítani, azonban egyelőre csak feltételezéseink vannak. Erre utal a 'névtelen' jelentésű Anonymus elnevezés is, amelyen e mű szerzőjét emlegetni szokás. Anonymus csak annyit árult el magáról, hogy ő P. dictus magister, az elhunyt Béla király jegyzője. A történészek többsége ma úgy véli, hogy III. Béla királyról (1173–1196) lehet szó, és a kiemelkedő műveltségű, valószínűleg Párizsban tanult P. mester 1200 körül írhatta *Gesta Hungarorum* című művét.

Nem Anonymus volt az első, aki ún. gesta műfajban, tehát folyamatos cselekménysorra épülő epikus történet formájában megírta a magyarok történetét. A királyi udvarban már korábban is vállalkoztak egyházi személyek erre a feladatra, műveik azonban idővel elvesztek. A feltehetően 1060 körül keletkezett ún. *Ősgestá*t és az annak bővítésével, módosításával született későbbi gesták jó részét csupán késői szövegvariánsok összehasonlító elemzésével lehet részlegesen rekonstruálni. Anonymus műve elsősorban abban különbözik a korábban és később keletkezett gestáktól, hogy ő kifejezetten a magyarok honfoglalását, azaz a Kárpát-medence elfoglalását állította elbeszélése középpontjába, ezt az eseménysort mutatta be páratlan részletességgel, míg a többi gesta a magyarok történetét „elejétől a végéig", tehát a megírás időpontjáig tárgyalja, ezen belül rövidebben érintve a honfoglalást. E tartalmi különbségtől eltekintve Anonymus munkája sok szempontból hasonlít a többi középkori történeti munkára. A régmúlt időket, a magyarok eredetét Anonymus is a Biblia, ókori szerzőkre támaszkodó nyugat-európai írott források, valamint a pogány korból származó magyar eredetmítoszok alapján elevenítette meg. Így a magyarok előtörténetében egyszerre szerepelnek Noé fiai, Justinus *Exordia Schytica* című művének szkítái, a Római Birodalommal megmérkőző Attila hunjai, valamint a magyarok egyik ősi totemállatával azonosítható turulmadár. A középkori történetíró tehát különösebb fenntartások és forráskritika nélkül egybeszerkesztette a legkülönbözőbb helyekről származó információkat. Egy szempontból azonban egységesítette – és szükség esetén módosította – a különböző források adatait: az őshazáról és az ősökről kifejezetten pozitív képet kívánt adni, ekként

utánozva azt a nemzeti elfogultságot, amely a korabeli európai királyi udvarokban szintén jellemzőnek mondható saját népük irányában.

A honfoglalás eseményeinek leírása során Anonymus elsősorban saját korának viszonyaiból indult ki. Mindenekelőtt saját korának legbefolyásosabb nemesi nemzettségeinek a családi hagyományait kellett beépítenie művébe, emellett szintén szájhagyomány útján terjedő helyi mondákat is feldolgozott. E szájhagyomány azonban 300 év távlatából már nem volt megbízható forrás. Anonymus ezért 12. századi népek, nemzetségek és helynevek alapján kreálta a honfoglaló hősöket és ellenségeiket, és e fiktív alakokkal játszatta el az azonos narratív motívumokból felépített, ismétlődő cselekménysorokat. E történetek hátterében a 19. században még a nemzetközi hírű finn *Kalevalá*ra emlékeztető, gazdag pogány kori epikus néphagyományt sejtettek, a mai kutatók inkább néhány kora középkori magyar monda és nyugat-európai irodalmi példák hatását tételezik fel. A nemesi nemzetségek őseinek Anonymus által felsorolt kalandjai közül az alábbiakban csupán néhányat közlünk, ezek alapján is képet lehet alkotni a mű jellegéről.

Bár Anonymus művében többször hangsúlyozta, hogy nem hisz a szájhagyományban terjedő, megbízhatatlan történeteknek, és csak biztos forrásokból meríti ismereteit, ez ne vezesse félre az alábbi szövegrészletek olvasóját! Anonymus korántsem a magyar honfoglalás hiteles elbeszélője, viszont műve ennek ellenére fontos történelmi forrás. A regényes történetet olvasva, ma is könnyen elképzelhetjük, hogy a kortársak és az utókor számára milyen kedves lehetett Anonymus fikciója, melyben a magyar uralkodóház alapítója, Árpád a világhódító hun Attila leszármazottja és örököse, az udvari főnemesség ősei pedig mind hozzájárulnak egy-egy hőstettel az ország elfoglalásához, a középkori középeurópai népek legyőzéséhez, ezáltal szerezve utódaik számára örök jogot a jutalmul kapott hűbéri földbirtokokhoz. A honszerzés, illetve országalapítás minden nép történelmi tudatában központi jelentőségű tematikai elem, így nem csoda, hogy Anonymus is évszázadokon át a magyar olvasóközönség egyik legkedveltebb, legnagyobb hatású szerzője lett. A művében szereplő fiktív alakok és események számtalan irodalmi és képzőművészeti alkotás ihletőivé váltak. Érdekességként megemlíthető, hogy Anonymus a 19–20. században a közép-európai szláv népek történeti narratíváiban is fontos hivatkozási alap lett, a történet fiktív szereplői számukra azt „bizonyították”, hogy a szláv népek királyai már a honfoglaló magyarok előtt megszervezték a maguk Kárpát-medencei államait.

Anonymus művének első oldala (13. század közepe)

Anonymus *Gesta Hungarorum* című munkája egy 13. századi kódexben maradt fenn. A képen a kódex első levelének hátoldala látható, gazdagon díszített P kezdőbetűvel. Az értékes kódex 1933-ban nemzetközi egyezmény alapján került a Bécsi Nemzeti Könyvtárból az Országos Széchényi Könyvtárba, ahol a Kézirattárban került elhelyezésre.

GESTA HUNGARORUM[21]

KEZDŐDIK AZ ELŐBESZÉD A MAGYAROK CSELEKEDETEIHEZ

Mesternek mondott P., a néhai jó emlékű, dicsőséges Bélának, Magyarország királyának jegyzője, N.-nek, az ő legkedvesebb barátjának, a tisztelendő és az írástudás művészetében avatott férfiúnak üdvözletét meg kérése teljesedését jelenti. – Midőn hajdan iskolai tanulmányon együtt voltunk, és egyforma iparkodással olvasgattuk a trójai történetet, melyet én erősen megkedvelvén, a Frígiai Dáresnek és egyéb szerzőknek könyveiből úgy, miként mestereimtől tanultam, a magam fogalmazása szerint egy kötetbe szerkesztettem, akkor kérted tőlem, hogy amint a trójai történetet és a görögök háborúit megírtam, ugyanúgy írjam meg neked Magyarország királyainak és nemeseinek származását is: hogy a hét fejedelmi személy, aki a hét magyar nevet viseli,[22] miképpen jött ki szittya földről, vagy milyen az a szittya föld, miképpen született Álmos, s mi okból nyeri az Álmos nevet Magyarország első vezére, akitől a magyarok királyai erednek, vagy mennyi országot és királyt vetettek maguk alá, vagy ezt a szittya földről kijött népet mi okból hívják az idegenek beszédében hungárusoknak, a maga nyelvén meg magyerinak. Meg is ígértem, hogy teljesítem a kérést; ámde más teendőktől akadályozva kérésedről is, ígéretemről is már majdnem megfeledkeztem volna, ha Kedvességed levelében tartozásom teljesítésére nem figyelmeztet. Visszagondolva tehát Kedvességedre, noha ennek a vesződséges világnak sok mindenféle ügye-baja akadályoz is, mégis nekivágtam, hogy véghezvigyem azt, amire ösztökéltél. De meg a különböző történetírók példája szerint, az isteni kegyelem segedelmére támaszkodva, magam is jónak láttam, hogy mindazt utódaink legvégső nemzedékéig feledésnek ne engedjem. Tehát legjobbnak tartottam, hogy igazán és egyszerűen írjam meg Neked, s így aki olvassa, tisztán láthassa, miképpen estek meg a dolgok. Ha az oly igen nemes magyar

21 Forrás: http://mek.niif.hu/02200/02245/02245.htm (Letöltés: 2011. 01. 22.)
22 A nyelvtörténeti kutatások szerint a magyarság egyik legrégibb elnevezése valóban *hetumoger* lehetett, amely hét törzs szövetségére utalt.

nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát. Magyarország tehát boldog, jutott neki adomány sok; hisz örülhet minden órán, deákjának ajándékán, mivel megvan íme neki királyai és nemesei származásának a kezdete. Ezekért a királyokért pedig legyen dicséret meg tisztelet az Örökkévaló Királynak és Anyjának, Szent Máriának, s az ő kegyelméből Magyarország királyai és nemesei bírják az országot boldog véggel, most és mindörökké. Ámen.

1. SZCÍTIA

Szcítia tehát igen nagy föld, melyet Dentü-mogyernek[23] hívnak. Kelet felé határa az északi tájtól egészen a Fekete-tengerig terjed. Mögötte pedig ott van a Don nevű folyam nagy mocsaraival, ahol szerfölött bőven találni nyestet, úgyhogy nemcsak a nemesek és alrendűek ruházkodhatnak vele, hanem a gulyások, kanászok és juhászok szintén díszes ruházatot hordanak azon a földön. Ugyanis ott bővében van az arany meg az ezüst, s annak a földnek a folyamaiból drágakő és gyöngy kerül elő. A Szcítiával szomszédos keleti tájon pedig ott voltak Góg és Mágóg nemzetei, akiket Nagy Sándor elzárt a világtól. A szittya földnek szélehossza igen nagy. Az embereket meg, akik rajta laknak, közönségesen dentü-mogyereknek nevezik a mai napig, és soha semmiféle uralkodó hatalmának az igáját nem viselték. A szcítiaiak ugyanis jó régi népek, s van hatalma Szcítiának keleten, mint fentebb mondottuk. Szcítiának első királya Mágóg volt, a Jáfet fia, és az a nemzet Mágóg[24] királytól nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak az ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király. Ő az Úr megtestesülésének négyszázötvenegyedik esztendejében a szittya földről kiszállva

23 Nem tisztázott, hogy a *dentumoger* elnevezést Anonymus alkotta-e a Don-folyó nevéből és a *moger/magyar* szóból, vagy esetleg már korábban is használták a magyarok megnevezésére, illetve Don-melléki szálláshelyükre.

24 A téves névetimológia tipikus példája. Anonymus a bibliai személynév és a *moger/magyar* szó hasonlósága alapján állítja fel genealógiáját.

hatalmas sereggel Pannónia[25] földjére jött, és a rómaiakat elkergetve az országot birtokába vette. Majd királyi székhelyet állított magának a Duna mellett a hévizek fölött: minden régi épületet, amit ott talált, megújíttatott, és az egészet igen erős fallal vétette körül. Ezt magyar nyelven most Budavárnak mondják, a németek pedig Ecilburgnak hívják. De elég ennyi! Maradjunk meg a történet útján. Hosszú idő múlva pedig ugyanazon Mágóg király ivadékából eredt Ügyek, Álmos vezér apja, kinek Magyarország királyai és vezérei a leszármazottai, miként a következőkben majd előadjuk. A szcítiaiak, amint mondottuk, jó régi népek. Róluk a történetírók akik a rómaiak viselt dolgait megírták, így beszélnek: A szittyák *valaha igen bölcsek és szelídek voltak, földet nem műveltek*, és majdnem *semmiféle bűn nem fordult elő közöttük*. Ugyanis *nem voltak* mesterséggel épült *házaik, csupán* nemezből készült *sátraik*. Hús, halat, *tejet, mézet ettek,* és bőven volt fűszeres boruk. Nyusztprémbe és más *vadállatok bőrébe öltöztek. Arany, ezüst, gyöngy: annyi volt az nekik, mint a kavics,* mivel saját földjük folyamaiban találhatták mindezt. *Nem kívánták a másét, minthogy mindannyian gazdagok voltak, sok állatnak és elegendő ennivalónak a birtokosai. Nem paráználkodtak, hanem mindenkinek* csupán csak egy *felesége volt.* Ámde *utóbb a szóban levő nemzet* a háborúskodásba belefáradva, *olyan kegyetlenné fajult, hogy – némely* történetírók *szerint* – haragjában *emberhúst evett, meg* emberek *vérét itta*. Hogy kemény egy nemzet volt, hitem szerint azt ma is megismerhetitek ivadékairól. A szittya nemzetet bizony *semmiféle uralkodó nem hajtotta igája alá. Tudniillik Dáriust,* a perzsák *királyát csúfosan megkergették, úgyhogy Dárius ott nyolcvanezer embert veszített el, s* nagy *rettegve szaladt Perzsiába*. Ugyancsak a szcítiaiak *Círust,* szintén a *perzsák királyát, háromszázharmincezer emberével együtt megölték.* A szcítiaiak magát *Nagy Sándort,* Fülöp királynak és Olimpiadis királynénak a fiát, aki *sok országot harcban leigázott,* szintén *szégyenletesen megfutamították*. Ugyanis *a szittyák keményen bírtak minden fáradalmat, meg testileg is nagyok, a harcban pedig vitézek voltak. Semmijük sem lehetett* a világon*, amit ne tettek volna kockára,* ha sérelem esett rajtuk. *S amikor a győzelem az övék lett, éppenséggel nem törték magukat a zsákmány után,* mint utódaik

25 A Kárpát-medence nyugati felére kiterjedő ókori római provincia neve, amely nagyjából a Duna és a Száva völgye közötti területet jelentette. Később a középkori Magyar Királyság megnevezésére is használták.

közül a mostaniak, hanem *csak a dicsőséget keresték ezen az úton. Dáriust, Círust és Sándort nem számítva,* a világon *egyetlenegy nemzet sem merte lábát tenni az ő földjükre. A fent nevezett szittya nemzet pedig kemény volt a harcban és gyors a lovon; a fején sisakot hordott,* az íjjal, nyíllal különbül bánt, mint a világ összes nemzetei közül akármelyik, s hogy csakugyan ilyen volt, azt az utódairól is megítélhetitek. A szittya föld éppen azért, mert annyira messze esik a forró égövtől, különösen kedvez a nemzedékek szaporodásának. Azonban – ámbár szerfölött nagy kiterjedésű – mégis a rajta született népség sokaságát sem táplálni, sem befogadni nem tudta. Ezért a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak mondottak, a helyszűkét nem tűrte tovább, hanem gondolkozott, hogy azt mindenképpen elhárítja. Akkor ez a hét fejedelmi személy tanácsot tartva megállapodott abban, hogy olyan földet foglal el magának, amelyen laknia lehet, s evégből elhagyja szülőföldjét, miképpen majd a következőkben előadjuk.

2. MIÉRT MONDJÁK AZT, HOGY HUNGÁRUSOK?

Most ehhez még azt kell hozzátennünk, miért hívják a szittya földről kiköltözött népet hungárusoknak. Hungárusoknak Hungvárról[26] nevezték el őket azért, mert a szlovének meghódítása után a hét fejedelmi személy Pannónia földjére lépve, ott jó soká időzött. Innen az összes környező nemzetek Álmost, Ügyek fiát, hungvári vezérnek hívták, katonáit meg hungvárusoknak. De elég ennyi! Ezt elhagyva, térjünk vissza kitűzött munkánkra, haladjunk a történelem útján, s úgy, amint a Szentlélek sugallja, végezzük a megkezdett művet!

26 Az eredeti szövegben *castro Hungu*, ami Ungvár (ma Užhorod Ukrajnában) nevének elferdítése. A magyar népnév indogermán nyelvekben elterjedt alakja valójában nem a vár nevéből származik, hanem valószínűleg a török *onogur* népnévből, amelyet az ókorban és a középkorban Ázsiából érkező nomád népekre alkalmaztak, többek között a hunokra is. Anonymus téves névetimológiájának annyi történelmi alapja mégis van, hogy a honfoglaló magyarok legnagyobb számban Ungvár és Munkács (ma Munkačevo Ukrajnában) környékén keltek át a Kárpátokon.

3. ÁLMOS, AZ ELSŐ VEZÉR

Az Úr megtestesülésének nyolcszáztizenkilencedik esztendejében Ügyek, amint fentebb mondottuk, nagyon sok idő múltán Mágóg király nemzetségéből való igen nemes vezére volt Szcítiának, aki feleségül vette Dentü-Mogyerben Őnedbelia vezérnek Emes nevű leányát. Ettől fia született, aki az Álmos nevet kapta. Azonban isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben levő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár[27] képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el. Mivel tehát az alvás közben feltűnő képet magyar nyelven álomnak mondják, és az ő születését álom jelezte előre, azért hívták őt szintén Álmosnak. Vagy azért hívták Álmosnak – ami latinul annyi, mint szent[28] –, mivel az ő ivadékából szent királyok és vezérek voltak születendők. De erről ne többet!

27 Az ázsiai nomád népek gyakran származtatták magukat gyorsröptű ragadozó madártól. A turulmadár említése és szerepe ilyen ősi eredmítosz emlékét őrizheti.

28 Anonymus a „szent, kegyes” jelentésű latin *almus* és Álmos nevének hasonlóságára utal. Természetesen mindkét etimológia alaptalan.

„Égberagadás” (arany, 8–9. század)

A 23 remekmívű aranyedényből álló régészeti lelet, az ún. nagyszentmiklósi kincs eredete két évszázad óta vitatott. Korábban a rokonnak tekintett hunok, illetve a honfoglaló magyarok vezéri kincseiként tatották számon, ma a szakemberek többsége az avarokkal hozza összefüggésbe. Az egyik korsón látható ún. égberagadási jelenet mitikus turulmadár nászát ábrázolja egy ősanyával, ami gyakori motívum a nomád népek eredetmítoszaiban. Valószínűleg hasonló pogánykori mítosz ihlette Anonymus elbeszélését Álmos születésének csodás körülményeiről.

4. ÁLMOS VEZÉR

Álmos vezér pedig, miután világra született, nagy örömére szolgált Ügyeknek és rokonainak, továbbá Szcítia majdnem összes előkelőinek, merthogy az apja, Ügyek, Mágóg király nemzetségéből eredt. Maga Álmos meg szép, de barna orcájú volt; a szeme fekete, de nagy; a termete magas és karcsú; a keze nagy, az ujjai vaskosak. Álmos egyszersmind kegyes, jóakaratú, bőkezű, bölcs, derék katona volt; vidám adakozó

mindazok részére, akik Szcítia országában abban az időben katonák voltak. Midőn pedig Álmos az érett kort elérte, mintegy a Szentlélek ajándéka jutott neki, s így pogány létére mégis hatalmasabb volt és bölcsebb Szcítia összes vezéreinél. És az országnak minden dolgát abban az időben az ő tanácsai szerint vagy az ő segítségével intézték. Mikor érett ifjúvá serdült, Álmos vezér akkor feleségül vette azon a földön egy igen nemes vezérnek a leányát. Ettől született Árpád nevű fia, akit magával vitt Pannóniába, amint majd a következőkben előadjuk.

5. ÁLMOS VEZÉR MEGVÁLASZTÁSA

A hungárusoknak igen vitéz és a hadi viszontagságokban felette hatalmas nemzete, mint fentebb mondottuk, eredetét a szittya nemzetből vette, amelyet saját nyelvén dentü-mogyernek neveznek. És az a föld túlontúl megtelt az ott született népek sokaságával, annyira, hogy övéit már sem táplálni, sem befogadni nem tudta, mint fentebb mondottuk. Ezért akkor a hét fejedelmi személy, akit mind a mai napig hétmagyarnak hívnak, a helyszűkét tovább nem tűrhetvén, tanácsot tartott, és késedelem nélkül fegyverrel, haddal igyekezett módját ejteni, hogy szülőföldjét elhagyja, s olyan földet foglaljon el magának, amelyen laknia lehet. Akkor a választásuk arra esett, hogy majd Pannónia földjét keresik fel. Erről ugyanis a szállongó hírből azt hallották, hogy az Attila király földje, akinek az ivadékából Álmos vezér, Árpád apja származott. Ámde a hét fejedelmi személy közös és igaz értelemmel belátta, hogy a megkezdett útnak végére nem járhat, hacsak vezér és parancsoló nem lesz felette. Tehát a hét férfiú szabad akarattal és egyetértéssel vezérül és parancsolóul választotta magának, sőt fiai fiainak is a végső nemzedékig Álmost, Ügyek fiát, és azokat, akik az ő nemzetségéből származnak, mivel Álmos vezér, Ügyek fia, továbbá azok, akik az ő nemzetségéből származtak, jelesebbek voltak nem dolgában, meg hadban is hatalmasabbak. Tudniillik az a hét fejedelmi személy nem dolgában előkelő, hadban hatalmas, hűségben állhatatos férfiú volt. Akkor közakarattal Álmos vezérnek ezt mondták: „A mai naptól kezdve téged vezérünkké és parancsolónkká választunk, s ahova a szerencséd visz, oda követünk téged.” Majd a fent említett férfiak mindegyike Álmos vezérért – pogány szokás szerint – saját vérét egy edénybe csorgatta, s esküjét ezzel szentesítette. És noha pogányok voltak, mégis azt a hitet,

melyet akkor egymás közt esküjükre tettek, mindhalálukig megtartották úgy, amint ez az eskü itt következik.

Székely Bertalan: *Vérszerződés* (falkép, 1897/1902)

A keletről érkező hét magyar törzs vezére a Kárpát-medence elfoglalására készülve szövetséget köt egymással. Nomád rítust követve aranyedényben összekeverik vérüket, majd szerződésük jeleként mindannyian isznak belőle. A jelképes történetben összekapcsolódik a magyar nemzet megszületésének és a haza megszerzésének aktusa.

6. ESKÜJÜK

Az eskü első szakasza így hangzott: Hogy ameddig csak az ő életük, sőt az utódaiké is tart, mindig Álmos vezér ivadékából lesz a vezérük. Az eskü második szakasza így hangzott: Hogy ami jószágot csak fáradalmaik árán szerezhetnek, mindegyiküknek része legyen abban. Az eskü harmadik szakasza így hangzott: Hogy azok a fejedelmi személyek, akik a tulajdon szabad akaratukból választották Álmost urukká, sem ők maguk, sem fiaik soha, semmi esetre ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből. Az eskü negyedik szakasza így hangzott: Hogyha valaki utódaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, vagy egyenetlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére omoljon, amint az ő vérük omlott az esküben, melyet Álmos vezérnek tettek. Az eskü ötödik szakasza így hangzott: Hogyha valaki Álmos

vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat meg akarná szegni, örök átok sújtsa. Ennek a hét férfiúnak a neve volt: Álmos, Árpád apja; Előd, Szabolcs apja, kitől a Csáknemzetség származik; Kend, Korcán apja; Ond, Ete apja, akitől a Kalán- és Kölcse-nemzetség származik; Tas, Lél apja; Huba, akitől a Szemere-nemzetség származik; a hetedik Tétény, Horka apja, s Horkának a fiai voltak Gyula és Zombor, akiktől a Maglód-nemzetség származik, amint alább majd szó lesz róla. De elég! Haladjunk a történelem útján!

A hét kapitány (iniciálé, 1360 körül)

A *Képes Krónika* középkori páncélingben, de keleties jellegű, aranyozott vezéri süveggel ábrázolja a honfoglaló törzsek vezéreit. Középen Árpád, kezében karddal és turulmadarat ábrázoló, címeres pajzzsal.

7. KIKÖLTÖZÉSÜK

Az Úr megtestesülésének nyolcszáznyolcvannegyedik esztendejében, amint az év szerint jegyzett krónikákban írva vagyon, a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak hívnak, kijött Szcítia földjéről nyugat felé. Közöttük kijött Álmos vezér, a Mágóg király nemzetségéből való Ügyek fia, jó emlékezetű férfiú, uruk és tanácsadójuk nekik; kijött pedig a feleségével meg a fiával, Árpáddal, valamint a nagybátyjának,

Hüleknek két fiával: Szovárddal és Kadocsával, továbbá az ugyanarról a vidékről való szövetséges népeknek megszámlálhatatlanul nagy sokaságával. Sok-sok nap pedig puszta tájakon vonultak; az Etel[29] folyót pogány módon tömlőn ülve úsztatták át, és sehol városba vagy emberi lakóhelyhez vezető utat nem találtak. Közben nem ették ember munkájának a gyümölcsét, amint rendesen szokták, hanem hússal, hallal táplálkoztak mindaddig, amíg Oroszországba nem értek azon a részen, melyet Szuszdalnak hívnak. Ifjaik majdnem mindennap vadászaton voltak; ezért aztán attól az időtől fogva mindmostanáig a magyarok jobb vadászok is, mint a többi nemzetek. És Álmos vezér meg övéi mind ekképpen vonulva léptek Oroszország földjére azon a részen, amelyet Szuszdalnak hívnak. […]

12. MIKÉPPEN JÖTTEK BE PANNÓNIÁBA?

Álmos vezér és főemberei pedig elfogadván az oroszok tanácsát, igen biztos békét kötöttek velük, minthogy az orosz vezérek, hogy a székükből el ne kergessék őket, kezesül adták fiaikat, mint fentebb mondottuk, számtalan ajándékkal együtt. Akkor Halics vezére elrendelte, hogy kétezer nyilas és háromezer paraszt járjon előttük, s a Havas-erdőn át a hungi határig utat készítsen nekik. Egyszersmind összes barmaikat megrakatta élelemmel meg más szükségessel, s enni való szarvasmarhát szintén igen sokat adott ajándékba. Akkor a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak mondanak, és az a hét kun vezér, kinek a nevét fentebb soroltuk el, rokonságukkal meg férfi- és nőcselédeikkel egyetemben az oroszok tanácsára és segítségével útra keltek Pannónia földjére. S így a Havas-erdőn áthaladva, a hungi részekre szálltak. Midőn pedig oda megérkeztek, azt a helyet, amelyet először foglaltak el, Munkácsnak nevezték el azért, mivel igen nagy munkával, fáradsággal jutottak el arra a földre, amelyet maguknak annyira áhítottak. Ott aztán, hogy fáradalmaikat kipihenjék, negyven napot töltöttek, és a földet kimondhatatlanul megkedvelték. A föld lakosai, a szlovének pedig megérkezésükről értesülve, szörnyen megijedtek, és önként meghódoltak Álmos vezérnek, mivel hallották, hogy Álmos vezér Attila király nemzetségéből származik. S jóllehet Salán vezér emberei vol-

29 A szó régi magyar jelentése „folyó, folyam”. Itt valószínűleg a Volgát jelöli.

tak, mégis nagy tisztelettel és félelemmel szolgáltak Álmos vezérnek, megajánlva neki mindent, ami csak a megélhetéshez szükséges, úgy, amint az urukkal szemben illendő. Ilyen félelem és rettegés fogta el a föld lakosait. Kedvében is jártak a vezérnek meg főembereinek, mint a szolgák szoktak a maguk urának. Egyszersmind magasztalták nekik a föld termékenységét, és elbeszélték, hogy Attila király halála után Nagy Kán, Salán vezér őse, aki Bulgáriából jött, a görögök császárának tanácsára és segítségével miképpen foglalta el azt a földet. Elmondták azt is, hogy őket magukat, a szlovéneket, miképpen telepítették Bulgária földjéről az oroszok határára, továbbá hogy most a vezérük, Salán, miképpen bánik velük és övéikkel, meg minő hatalma van neki körös-körül a szomszédaik felett.

Feszty Árpád: *A magyarok bejövetele* (részlet, olaj, 1894)

A magyar honfoglalás ezeréves évfordulójára, az ún. millenniumra készített körkép ma az ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark körpavilonjában látható. A 14,5x120 méteres, 2000 alakos, monumentális alkotás több mint húsz festő munkájával, 1000 kg festék felhasználásával készült. A körkép hat tematikus jelenetben ábrázolja a Kárpát-medencébe érkező magyarokat.

RÉSZLETESEBBEN A SZÁZ SZÉP KÉP HONLAPON
A NEMZETI TÖRTÉNETI EMLÉKPARK HONLAPJA

13. HUNG VÁRA

Akkor Álmos vezér és főemberei ezek hallatára módfelett felvidultak, és Hung várához lovagoltak, hogy elfoglalják azt. Miközben tábort ütöttek a fal körül, a várnak Laborc nevű ispánja – az ispánt az ottlakók nyelvén dukának mondták – futóra fogta a dolgot, és Zemplén vára felé sietett. A vezér katonái űzőbe véve őt, egy folyó mellett elfogták, és mindjárt azon a helyen felakasztották. Attól a naptól kezdve ezt a folyót az ő nevéről Laborcnak hívták. Aztán Álmos vezér és övéi bevonulva Hung várába, a halhatatlan isteneknek nagy áldozatokat mutattak be, és négy napig tartó lakomát csaptak. A negyedik napon pedig Álmos vezér tanácsot tartván és övéit mind megesketvén, még életében vezérré és parancsolóvá tette fiát, Árpádot. Ezért hívták Árpádot Hungvária vezérének, összes vitézeit pedig Hungról hungvárusoknak nevezték el az idegenek nyelvén, és ez az elnevezés mostanáig él az egész világon.

14. ÁRPÁD VEZÉR

Az Úr megtestesülésének kilencszázharmadik esztendejében Árpád vezér elküldvén seregeit, az egész földet, amely a Tisza és a Bodrog közé esik Ugocsáig, minden lakójával együtt elfoglalta. Borsova[30] várát ostrom alá fogta, harmadnapra harccal bevette, falait lerombolta, és Salán vezér katonáit, akiket ott talált, bilincsbe verve Hung várába vezettette. Mialatt több napon át ott időztek, a vezér és övéi látták a föld termékenységét, mindenféle vad bőségét meg azt, hogy milyen gazdag halban a Tisza és a Bodrog folyam; s ezért a földet kimondhatatlanul megszerették. Végre pedig, midőn mindezt, ami történt, Salán vezér futva elmenekült embereitől meghallotta, kezet nem merészelt emelni. Hanem bolgár szokás szerint követeket küldve elkezdett fenyegetőzni; Árpádot csúfondárosan Hungvária vezéreként üdvözölte, embereit gúnyosan hungvárusoknak nevezte, és nagy csodálkozásba kezdett, kik is hát ők, és honnan jöttek, hogy ilyen dolgokat mertek elkövetni. Egyúttal megüzente nekik, hogy gonosz cselekedeteiket tegyék jóvá, és a Bodrog folyón semmi esetre át ne merjenek jönni, mert különben ő maga kerekedik fel a görögök és bolgárok segítségével, és gonosz cse-

30 Ma Boržava Ukrajnában.

lekedetüket megtorolva, alig ereszt el majd közülük csak egyet is, aki hazájába visszajutva hirdethesse az örömöt, hogy megmenekült. Salán vezér küldöttei Zemplén várának menve átkeltek a Bodrog folyón, és másnap eljutottak Árpád vezérhez. Harmadnap pedig Árpád vezért uruk nevében köszöntötték, és amit az meghagyott, tudtára adták. Árpád vezér meghallgatván a dölyfös Salán vezér követségét, nem gőggel, hanem tisztességgel válaszolta neki a következőket: „Az én ősapámé, a nagy hatalmú Attila királyé volt a Duna–Tisza közén elterülő föld egészen a bolgárok határáig, ami most az uratoké. De mégis én, nem ugyan azért, mintha a görögöktől vagy bolgároktól félnék, hogy nem bírok velük szembeszállani, hanem vezéreteknek, Salánnak a barátsága kedvéért kérek a marháim miatt a magam jussából egy részecskét, tudniillik a Sajó folyóig elterülő földet. Azonfelül azt kérem a vezéretektől, hogy küldjön nekem a maga jóvoltából két korsót tele a Duna vizével és egy nyalábot Alpár homokjának a füvéből, hogy megtapasztalhassam, vajon édesebb-e Alpár homokjának a füve a szcítiai tájaknak, azaz Dentü-mogyernak a füvénél, és a Duna vize vajon jobb-e a Don vizénél.” S miután így tudtukra adta üzenetét, több mindennel gazdagon megajándékozta őket, és ezzel megszerezvén jóakaratukat, meghagyta nekik, hogy menjenek haza. Aztán Árpád vezér tanácsot tartván szintén elküldötte követeit Salán vezérhez, s küldött neki tizenkét fehér lovat, tizenkét tevét meg tizenkét kun fiút, a vezérének pedig tizenkét nagyon ügyes orosz leányt, továbbá tizenkét hölgymenyétprémet, tizenkét nyestbőrt és tizenkét aranyos köntöst. A küldöttek voltak ebben a követségben az előkelőbb személyek közül Ete apja, Ond, a másik meg Alaptolma apja, Ketel. Harmadiknak küldtek még egy igen serény vitézt, Tarcalt, kémlelés végett, hogy vizsgálja meg a föld minőségét, s hamarabb visszafordulva adjon hírt urának, Árpád vezérnek.

Vörösmarty Mihály: *Zalán futása* (eposz, 1825)

A 19. században az *Iliász, az Odüsszeia*, az *Osszián-énekek* és a *Kalevala* nyomán Európa számos országában úgy vélték, romantikus nemzeti eposz nélkül nem teljes a nemzeti kultúra. A magyarok hiányérzetét végül Vörösmarty Mihálynak sikerült enyhítenie. Anonymus elbeszéléséből kiindulva eposzi formába, hexameterekbe rendezte a honfoglalás történetét, mesterien vegyítve az epikai és lírai elemeket, a történeti múltból és a mesés tündérvilágból vett motívumokat.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY: ZALÁN FUTÁSA

15. KOMÁROM[31] VÁRA

Árpád vezér küldöttei pedig: Ete apja, Ond, Alaptolma apja, Ketel és Tarcal kun vitéz, akinek a maga személyében magva szakadt, útközben átúsztatták a Bodrog folyót azon a helyen, ahol ebbe a Sátorhalomról lefutó folyócska beleömlik. S így átjutottak a Bodrog folyón; de miközben az említett folyócskán keltek át nagy vígan, a víz árjában Ketel lova megbotlott, s ő elmerülve társai segítségével is csak alig bírt a halálból kimenekülni. Azt a folyót ezért Ketel társai tréfából Ketelpatakának nevezték el. Majd később Árpád vezér kegyesen ugyanennek a Ketelnek adományozta Sátorhalomtól egészen a Tolcsva vizéig az egész földet lakosaival egyetemben. De nemcsak ezt kapta Ketel, hanem jóval többet, mivel Árpád vezér egész Pannónia meghódítása után hűséges szolgálatáért nagy földet adott neki a Duna mellett ott, ahol a Vág[32] folyó beletorkollik. Itt utóbb Ketel fia, Alaptolma várat épített, és azt Komáromnak nevezte. Ennek a várnak a szolgálatára odaadta mind a magával hozott, mind pedig a vezértől nyert népnek a kétharmadát. Hosszú idő múltán ugyancsak ezen a helyen temették el pogány módra magát Ketelt meg a fiát, Tolmát. Azt a földet is, amelyet most Ketelpatakának hívnak, az ő ivadéka Szár László fiának, András királynak[33] az idejéig birtokolta. Azonban András király Ketel utódaitól cserébe megszerezte azt a helyet, mégpedig két ok miatt: először, mert a királyoknak alkalmas volt vadászat céljára, másodszor meg, mert szeretett azokon a tájakon lakni a felesége. Tudniillik ez, mivel az orosz vezér leánya volt, ott közelebb lehetett a szülőföldjéhez, azonkívül pedig félt a német császár jöttétől is, hogy majd Péter király vérének megbosszulása végett betör Magyarországra, amint majd lentebb beszélünk róla.

16. TARCAL HEGYE

Ekkor Ond, Ketel meg Tarcal, miután az erdőn áthaladtak, a Bodrog folyó mellett lovagoltak; majd mintha pályadíjért futottak volna, sebes vágtában nyargaltak fel egy jó magas hegynek a csúcsára. A má-

31 Ma Komarno Szlovákiában.
32 Ma Váh Szlovákiában.
33 I. András (1046–1060) valójában nem László, hanem Vazul fia volt.

sik kettőt maga mögött hagyva, Tarcal, a serény vitéz ért fel elsőnek a hegyoromra. Ezért a hegyet attól a naptól kezdve mostanáig Tarcal hegyének nevezték. A három úr a hegy csúcsáról, ameddig csak a szem ellát, körös-körül megszemlélte a földet; kimondhatatlanul meg is szerette azt, és mindjárt azon a helyen, pogány szokás szerint, egy kövér lovat ölve le, nagy áldomást csapott. Tarcalt, aki merész ember volt és megállta helyét a harcban, a társai most elbocsátották; s ő katonáival együtt visszatért Árpád vezérhez, hogy neki a föld alkalmas voltáról hírt adjon. Ez meg is történt. Ond és Ketel pedig továbbindultak Tarcal hegyéről, és gyors lovaglással harmadnap megtalálták Salán vezért Alpár várában, a Tisza mellett. Árpád nevében üdvözölték őt; majd udvarába való megérkezésük után másnap átnyújtották neki a magukkal hozott ajándékokat, s közölték vele Árpád vezér üzenetét. Salán vezér, mikor látta az ajándékokat, és meghallgatta a maga embereinek meg amazoknak is a követjelentését, szerfölött megörült. Árpád vezér küldötteit kegyesen fogadta és gazdagon megajándékozta, egyszersmind Árpád kívánságait szintén teljesítette. Tizednap pedig Ond és Ketel, midőn Salán vezértől megkapták az engedelmet, hazakészültek. Velük Salán vezér Árpád vezérnek különféle ajándékokon kívül nevetni való tréfaképpen küldött még két korsót tele a Duna vizével meg egy nyalábot Alpár homokjának a java füvéből. Azonfelül átengedve a Sajó folyóig terjedő földet lakosaival egyetemben. Erre Ond és Ketel hamarosan megjöttek Árpád vezérhez Salán vezér követeivel együtt; a küldött ajándékokat átnyújtották, és értesítették, hogy a földet összes lakosaival együtt megkapta adományban Árpád vezér. Emiatt szertelen vígság támadt Árpád vezér udvarában, és három napon át nagy lakomát csaptak. Azután Árpád megerősítette a békét, és Salán vezér követeit gazdagon megajándékozva elbocsátotta, hogy térjenek haza a béke hírével. […]

19. A BIHARI VEZÉR

Néhány nap múlva Árpád vezér nemesei tanácsa szerint követeket küldött Bihar[34] várába Mén-Marót vezérhez, és azt kérte tőle, hogy ősapjának, Attila királynak a jussából engedje át neki a Szamos folyótól a

34 Ma Biharia Romániában.

nyíri határig és a meszesi kapuig terjedő földet. Elküldte neki ajándékait is, amint előbb Salán titeli vezérnek. Abban a követségben két igen serény vitéz volt a küldött: Szalók apja, Ősbő meg Velek, akinek ivadékából származik Torda püspök. Ezek ugyanis igen nevezetes nemzetségű emberek voltak, mint különben a többiek is, akik Szcítiából kijöttek, és Álmos vezért sok-sok néppel követték.

20. MIKÉPPEN MENTEK BIHAR ELLEN?

Árpád vezér küldöttei: Ősbő meg Velek a Tisza folyón a Lúcrévnél átúsztattak. Midőn innen továbbmenve Bihar várába értek, Mén-Marót vezért üdvözölték, és átnyújtották neki az ajándékokat, melyeket vezérük küldött. Végre pedig értésére adva Árpád vezér üzenetét, a fent nevezett földet követelték. Mén-Marót vezér kegyesen fogadta őket, majd több mindennel gazdagon megajándékozván, harmadnap meghagyta nekik, hogy térjenek haza. Azonban válaszképpen ezt mondta nekik: „Mondjátok meg Árpádnak, Hungária vezérének, a ti uratoknak! Tudjuk, mi a kötelességünk, mint barátnak barátja iránt, mindenben, ami csak kell neki; mert hiszen jövevény ember, és sok mindennel híjával van. Ámde azt a földet, melyet kegyelmünktől kért, semmiképpen oda nem engedjük, ameddig élünk. Azt is méltatlankodva fogadtuk, hogy Salán vezér igen nagy földet adott át neki, vagy jóindulatból, amint mondják, vagy félelemből, amit tagadnak. De mi sem jóindulatból, sem félelemből nem engedünk át neki még egy marok földet sem, noha azt a saját jussának mondja is. És szavai nem zavarják meg lelkünket, ha azt üzente is, hogy ő Attila király nemzetségéből származik, azéból, akit Isten ostorának hívtak. Attila ugyan erőszakkal elragadta ezt a földet az én ősapámtól, de most uramnak, a konstantinápolyi császárnak a kegyelmes jóvoltából senki sem bírja kiragadni azt az én kezemből.” S miután ezt elmondotta, megadta nekik az engedelmet a visszatérésre. Akkor Ősbő meg Velek, Árpád vezér követei, sebes lovaglással urukhoz siettek. Midőn megérkeztek, előadták Mén-Marót üzenetét uruknak, Árpád vezérnek. Árpád vezér és nemesei pedig, mikor ezt meghallották, haragra lobbantak, és rögtön úgy rendelkeztek, hogy hadat küldenek ellene. Aztán megállapodtak abban, hogy menjen Lél apja, Tas, Előd fia, Szabolcs, akitől a Csák-nemzetség származik, továbbá Tétény, apja Horkának és nagyapja Gyulának meg Zombornak, akiktől

a Maglód-nemzetség származik. Ezek, midőn Árpád vezér elengedte őket, nem kicsiny sereggel nekiindultak, és a Tiszát úgy úsztatták át a ládi révnél, hogy semmiféle ellenség sem szállt szembe velük. Másnap pedig a Tisza mentén a Szamos folyó felé kezdtek lovagolni. Majd tábort ütöttek azon a helyen, ahol most Szabolcs van. Ott annak a földnek a lakói majdnem mind önként meghódoltak előttük, és lábukhoz borulva fiaikat kezesül adták, csak hogy bajuk ne legyen. Ugyanis félt tőlük szinte az egész népség, azonban előlük elfutva alig menekültek meg csak néhányan, akik aztán Mén-Maróthoz jutva cselekedeteiket hírül vitték. Ezek hallatára oly nagy rémület szállotta meg Mén-Marótot, hogy nem merte a kezét mozdítani. Tudniillik az ottlakók mindnyájan kimondhatatlanul rettegtek tőlük, mivel hallották, hogy Árpád apja, Álmos vezér, Attila király nemzetségéből származott. Ezért aztán senki sem hitte, hogy másképpen élhessen mint csak Álmos vezér fiának, Árpádnak és nemeseinek a kegyelméből. Tehát a legtöbben önként hódoltak meg nekik. Az Isten Álmos vezéren és fián, Árpádon jól valóra váltotta a jövendölést, amelyet Mózes próféta Izrael fiairól zengett imigyen: „És a hely, amelyet lábatok tapod, a tiétek lészen!" Hiszen attól a naptól fogva mindazon helyet, amelyet Álmos vezér és fia, Árpád, nemeseikkel együtt tapodtak, az ő maradékaik birtokolták, és birtokolják mindmáig. […]

38. A GÖRÖGÖK ÉS BOLGÁROK SEREGE

Eközben Salán vezér, mikor megismerte a magyarok hatalmát és tetteit, megijedt, hogy egyszer csak haragra gyulladva őt űzik ki országából. Tehát tanácsot tartván övéivel, követeit a görögök császárához meg a bolgárok vezéréhez küldötte, hogy adjanak neki segítséget az Árpád magyar vezér ellen való küzdelemre. A görög császár és a bolgár vezér nagy hadsereget küldöttek Salán vezérnek. Mikor ezek megérkeztek, azon a helyen, amelyet Titelnek mondanak, nagy öröm támadt a vezér udvarában. Másnap pedig Salán vezér és nemesei tanácsot tartván, követeket küldöttek Árpád vezérhez azzal a felszólítással, hogy a földjüket hagyja el, s induljon haza szülőföldjére. Mikor ezek megérkeztek Árpád vezérhez, és előadták neki Salán vezér üzenetét, Árpád vezér meg nemesei felbosszankodva, ugyanazon követek útján ezt üzenték vissza Salán vezérnek: „A földet, amely a Duna és a Tisza között terül

el, azonkívül a Duna vizét, amely Regensburg felől Görögországba folyik, a magunk pénzén szereztük meg akkor, amikor új emberekként megjelentünk itt, s azok ára fejében küldöttük a tizenkét fehér lovat meg a szóban volt többi mást. Ő maga az, aki földje jóságát dicsérve egy nyaláb füvet küldött Alpár homokjáról és egy korsót a Duna vizéből. Megparancsoljuk tehát uratoknak, Salán vezérnek, hogy hagyja el a mi földünket, s amilyen gyorsan csak szaladni tud, hordja el magát a bolgárok földjére, ahonnan ősapja idetelepedett a mi ősapánknak, Attila királynak a halála után. Ha pedig ezt meg nem teszi, tudja meg, hogy mi ellene rögtön hadat indítunk." A követek ennek hallatára, miután megkapták az engedelmet, szomorú arccal Salán vezérhez siettek. Árpád vezér és nemesei pedig az egész hadsereggel elindultak a Zagyva folyótól, és a Tetétlen-hegy mellett ütöttek tábort egészen a Tiszáig. Azután a Tisza partján tovább vonulva, Alpár homokjára érkeztek.

A magyarok bejövetele Pannóniába (miniatúra, 1360 körül)

A *Képes Krónika* illusztrátora a Kárpát-medencébe érkező magyarokat középkori viseletben ábrázolja. A fehér lóért szerzett haza mondáját a képen több jelenet eleveníti meg: bal felől a szlávok fejedelme, Szvatopluk (Anonymusnál Salán) fogadja a fehér lovat ajándékozó magyar követet, középen már Árpád vezér ízleli a lóért „cserébe" kapott Duna-vizet, a jobb felől érkező vezérek fegyveres kísérete pedig világossá teszi, hogy a honszerzés nem csupán e furfangos „csere" révén történt, valójában a magyarok katonai fölénye döntő szerepet játszott. Háttérben a Kárpátok hegyei, Hung és Munkács várai.

39. SALÁN VEZÉR ELINDULÁSA ÁRPÁD VEZÉR ELLEN

Salán vezér a görögök és bolgárok segédcsapataival együtt elindult Titelről, és övéi biztatására is dühösen Árpád vezér ellen lovagolt. S mialatt a két sereg egymás közelében éjszakázott, egyik sem mert aludni egész éjjel, hanem felnyergelt lovukat kézen tartva virrasztottak. Reggel pedig, még hajnal előtt, mind a két fél készült a csatára. Árpád ve-

zér, akinek a mindenség Istene volt a segítője, felövezte fegyvereit, felállította a csatarendet, aztán könnyhullatva imádkozott Istenhez, majd imigyen tüzelte vitézeit: „Szittyák, kik a bolgárok dölyféből Hung várától a hungárus nevet kaptátok, a görögöktől való félelem miatt ne feledkezzetek meg kardotokról, és el ne veszítsétek jó hírneveteket. Hanem serényen és vitézül harcoljatok a görögök és bolgárok ellen, akik a mi asszonyainkhoz hasonlítanak, és úgy féljünk a görögök sokaságától, mint az asszonyokétól." Ennek hallatára vitézei nagyon felbuzdultak. Tas fia, Lél megfújta a kürtjét, Bogát fia, Bulcsú meg felemelte a zászlaját, s az első hadsorban indultak ütközetbe a görögök ellen. Erre harcba elegyedett a két ellenséges csatarend, és kezdtek hevesen vívni egymással. S amikor Árpád vezérnek egész serege viadalra kelt a görögök ellen, igen sokan elestek a görögök és bolgárok közül. A fent említett Salán vezér pedig, amint látta, hogy övéi alulmaradnak a küzdelemben, futásnak eredt, s hogy életét megmentse, Bolgárfejérvárba[35] sietett. A görögök meg bolgárok a magyaroktól való rettegésükben eszüket vesztve elfelejtették, hogy melyik úton jöttek, s midőn életüket mentve futásnak eredtek, a Tiszát kicsiny folyónak vélve, át akartak úszni rajta. De mivel ekkora félelem és rémület szállotta meg őket, a magyaroktól való rettegésükben majdnem mindnyájan a Tisza vizébe vesztek, s alig maradtak néhányan, hogy császárjuknak balsorsukról hírt mondjanak. Ezért azt a helyet, ahol a görögök vesztüket lelték, attól a naptól kezdve mostanig görögök révének hívják.

40. ÁRPÁD VEZÉR GYŐZELME

A diadal után Árpád vezér meg vitézei innen továbbvonulva addig a mocsárig mentek, melyet Körtvélytónak mondanak, s ott maradtak a Gyümölcsény-erdő mellett harmincnégy napig. Azon a helyen a vezér és nemesei elrendezték az országnak minden szokástörvényét meg valamennyi jogát is, hogy miképpen szolgáljanak a vezérnek meg főembereinek, vagy miképpen tegyenek igazságot bárminő elkövetett vétekért. Egyszersmind ott a vezér vele jött nemeseinek különböző helységeket adományozott összes lakosságukkal együtt. Azt a helyet, ahol

35 Ma Belgrád Szerbiában.

mindezt elrendezték, a magyarok a maguk nyelvén Szerinek[36] nevezték el azért, mert ott ejtették meg a szerét az ország egész dolgának. Majd a vezér azt a helyet Ondnak, Ete apjának adta a Tiszától a Botva-mocsárig és a Körtvélytótól Alpár homokjáig. Utóbb pedig bizonyos idő elteltével Ond fia, Ete sok szlovént gyűjtött össze, s Alpár vára meg a Bőd-rév között igen erős földvárat építtetett, melyet a szlovének a maguk nyelvén Csongrádnak, azaz fekete várnak neveztek. […]

42. BOLGÁRORSZÁG VÉZÉRÉNEK KÖVETEI

Másnap pedig Bolgárország vezére különféle ajándékokkal elküldte követeit Lélhez, Bulcsúhoz meg Botondhoz, s könyörgött nekik, hogy álljanak rá a békére. Azonfelül azt is megüzente, hogy nem fogja pártját nagybátyjának, Salán vezérnek, hanem meghódolva híven szolgál majd Árpád vezérnek, és évi adót is fizet neki. Azok pedig ráállva a békére és a vezér fiát zálogul elfogadva, Bolgárország sok javával eltávoztak, a vezért pedig bántatlanul hagyták. Azután útjukat folytatva a Vaszilkapuig mentek: majd innen továbbindulva Rácföldet hódították meg, s annak foglyul ejtett vezérét soká vasra verve tartották. Erről a helyről felkerekedve egészen a tengerig jutottak, s annak a hazának minden nemzetét erőszakkal és szépszerével a magyarok vezérének, Árpádnak az uralma alá hajtották. Spalato[37] városát szintén elfoglalták, sőt egész Horvátországot meghódították. A nemesek fiait kezesül összeszedve vonultak innen el, és visszatértek Magyarországra Árpád vezérhez. Háborúikat és egyes hőstetteiket, ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higgyétek el a regösök csacsogó énekeinek meg a parasztok hamis meséinek, akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe menni. Azonban némelyek azt mondják, hogy egészen Konstantinápolyig mentek ők, sőt Konstantinápoly aranykapuját is bevágta Botond a bárdjával. Mégis én, mivel ezt a históriaíróknak

36 A mai Ópusztaszer Szeged közelében. A középkori hagyomány szerint a honfoglaló magyarok itt tartották volna első „országgyűlésüket", ezért a helyet szimbolikus jelentőségűnek tekintették, a 19. században kezdődött emlékhellyé alakítása. Az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark napjainkban skanzennel, számos látnivalóval és kulturális programmal várja a látogatókat.

37 Ma Split Horvátországban.

egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiből hallottam, azért jelen művembe nem akartam beleírni. […]

44. A DUNA SZIGETE

Ezután pedig Árpád vezér elindult arról a vidékről, ahol most Bodrog vára áll, és a Duna mentén a nagy szigetig haladt. Tábort ütöttek a nagy sziget mellett, majd Árpád vezér meg nemesei bevonultak arra. Mikor látták a helynek a termékenységét és gazdagságát, továbbá hogy a Duna vize milyen erőssége neki, kimondhatatlanul megszerették. Egyszersmind elhatározták, hogy ez lesz a vezéri sziget, s a nemes személyek mindegyike ott udvart meg majort kap. Árpád vezér azonnal mesterembereket fogadott, és velük pompás vezéri házakat építtetett. Aztán meghagyta, hogy a napok hosszú során át elcsigázott minden lovát vigyék oda, és ott legeltessék. Lovászai fölé mesterül egy igen okos kun embert tett, név szerint Csepelt. Minthogy Csepel lovászmester ott lakott, azért nevezték el azt a szigetet Csepelnek egészen a mai napig. Árpád vezér és nemesei pedig férfi- meg nőcselédeikkel együtt békében és hatalomban ott maradtak április havától október haváig. Ekkor közös tanácsban elhatározták, hogy feleségüket otthagyva távoznak a szigetről, átmennek a Dunán túlra, meghódítják Pannónia földjét, aztán hadat indítanak a karantánok ellen; sőt még arra is előkészültek, hogy elmennek Lombardia határtartományába. […]

46. A MAGYAR-RÉV

Néhány nappal később Árpád vezér meg összes főemberei közös elhatározással, egyetértéssel és szabad akarattal kivonultak a szigetről, és tábort ütöttek Soroksáron túl a Rákos vizéig. S midőn látták, hogy mindenfelől bátorságban vannak, és senki sem bír nekik ellentállani, átkeltek a Dunán. A révet, ahol az átkelést végrehajtották, Magyar-révnek nevezték el azért, mert a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak mondtak, ott hajózott át a Dunán. Mikor odaát voltak, tábort ütöttek a Duna mellett a felhévizekig. Ennek hallatára a Pannónia földjén lakó összes rómaiak futással biztosították életüket. Másnap pedig Árpád vezér meg minden főembere, Magyarország valamennyi vitézével együtt,

bevonult Attila király városába.[38] Ott látták a királyi palotákat – egyeseket földig romban, másokat nem –, és fölötte csodálták mindazt a kőépületet. Kimondhatatlanul felvidultak, mivel érdemesek lettek arra, hogy elfoglalják – s méghozzá háború nélkül – Attila király városát, kinek az ivadékából származott Árpád vezér. Ott lakomáztak mindennap nagy vígan Attila király palotájában, egymás mellett ülve. Mind ott szóltak szépen összezengve a kobzok meg a sípok a regösök valamennyi énekével együtt. Az ételt-italt a vezérnek meg a nemeseknek arany-, a közrendűeknek meg a parasztoknak ezüstedényben hordták fel, mert hiszen a körülfekvő egyéb országok összes javát az Isten az ő kezükbe adta. Bőségesen és pompásan éltek valamennyi hozzájuk jött vendéggel egyetemben. Árpád vezér a vele mulatozó vendégeknek nagy földeket és birtokokat adományozott. Ennek hallatára még több vendég tódult hozzá, és ujjongva vele mulatott. Ekkor Árpád vezér meg övéi örömükben húsz napig maradtak Attila király városában. Közben majdnem mindennap Magyarország vitézei valamennyien a vezér színe előtt vértezett harci ménjükön ülve pajzzsal meg lándzsával nagy tornát vívtak: másfelől az ifjak pedig pogány szokás szerint íjas-nyilas játékot játszottak. Ettől Árpád vezérnek nagy jókedve támadt, s minden vitézének különféle ajándékokat adott: aranyat, ezüstöt meg egyéb jószágot is. Továbbá ugyanazon a helyen Kendnek, Korcán apjának földet adományozott Attila király városától a Százhalomig és Diósdig, fiának meg egy várat népe őrizetére. Korcán aztán ezt a várat a maga nevéről neveztette, s ez a név a mai napig sem merült feledésbe. […]

50. PANNÓNIA ELPUSZTÍTÁSA

[…] Abban az esztendőben született Árpád vezérnek Zolta nevű fia. És lett nagy öröm a magyarok között. A vezér és nemesei számos napon át nagy vendégséget tartottak, ifjaik pedig ott játszottak a vezérnek meg nemeseinek színe előtt, mint a juhok bárányai a kosok előtt. Néhány napra rá Árpád vezér és nemesei közös elhatározással sereget küldtek

38 Anonymus a rómaiak által épített Aquincum romjait összekapcsolja a hun Attila egykori fővárosára vonatkozó hiedelmekkel. Amint látható, a műben a honfoglaló magyarok ellenségeiként egyaránt szerepelnek 12. századi népek, valamint a Kárpát-medencéből már az 5. században eltávozott rómaiak.

Mén-Marót bihari vezér ellen. Ennek a hadseregnek Ősbő meg Velek lettek a kapitányai és vezetői. Ezek a szigetről nekiindulva a homokon keresztüllovagoltak, majd a Bőd-révnél áthajóztak a Tisza folyón. Innen továbblovagolva a Kórógy vize mellett ütöttek tábort. Ott a székelyek,[39] akik előbb Attila király népe voltak, Ősbőnek hírét hallva, békés szándékkal elébe jöttek, s önként kezesül adták fiaikat különféle ajándékokkal. Sőt Ősbő serege előtt első hadrendként indultak Mén-Marót ellen harcba. A székelyek fiait azonnal elküldték Árpád vezérnek, s ők maguk elöljáróban a székelyekkel Mén-Marót ellen lovagoltak. A Körös folyón a Szarvas-halomnál átúsztattak, s onnan továbblovagolva a Tekerő vize mellett ütöttek tábort.

39 Anonymus is megörökíti azt a hagyományt, mely szerint a mai Romániában élő, magyar nyelvű székely népcsoport már az Árpád által vezetett honfoglalás előtt beköltözött a Kárpát-medencébe, és ennek megfelelően habár „rokonok", mégsem azonosíthatók a honfoglaló magyarsággal. A történeti kutatás máig nem tudta megnyugtatóan tisztázni a székelyek eredetét. Lásd még Kézai Simon gestájánál.

Zala György–Schickedanz Albert: *Millenniumi emlékmű* (részlet, 1896–1906)

Magyarország 1896-ban nagyszabású megemlékezésekkel ünnepelte a honfoglalás 1000. évfordulóját. A millenniumi ünnepségekhez kapcsolódó budapesti beruházások egyike a Hősök terén felépített 25 méter széles, 13 méter magas emlékmű, amely a nemzeti múlt kiemelkedő alakjairól mintázott szobrokkal idézi fel az 1000 éves történelmet. Az emlékmű középső szoborcsoportja a honfoglaló vezéreket ábrázolja Árpád fejedelem vezetésével.

AZ EMLÉKMŰRŐL RÉSZLETESEBBEN

51. MÉN-MARÓT VEZÉR

Mikor Mén-Marót meghallotta, hogy Árpád vezér legjelesebb vitézei: Ősbő meg Velek erős csapattal, elöljáróban a székelyekkel, ellene vonulnak, kelleténél jobban megrémült, és nem mert ellenük menni, mivel hallotta, hogy Árpád vezér és vitézei erősebbek a harcban, meg hogy a rómaiakat Pannóniából elkergették, a murai karantánok határait elpusztították, a kardjuk élétől sok ezer ember elhullott, a pannónok országát elfoglalták, és ellenségeik még a színük elől is megfutottak. Hanem Marót vezér sok-sok katonáját otthagyta Bihar várában, ő maga meg feleségével és leányával elmenekülve előlük, az Igyfon sűrűibe tette át lakását. Ősbő meg Velek, valamint egész seregük most Bihar vára ellen kezdett lovagolni, és a Jószás vize mellett ütött tábort. Harmadnap pedig elrendezték seregeiket, s aztán hadakozva a

vár felé indultak. Viszont szintén harcolni kezdtek a különböző nemzetekből összegyülekezett katonái Ősbő meg vitézei ellen. A székelyek és magyarok sok embert lenyilaztak. Ősbő meg Velek hajítógépeikkel százhuszonöt katonát megöltek. Folyt a harc köztük tizenkét napig, és Ősbő vitézei közül húsz magyar és tizenöt székely esett el. A tizenharmadik napon pedig, amikor a magyarok és székelyek a vár árkait behányták, s a hágcsókat oda akarták támasztani a falhoz, Mén-Marót vezér katonái a magyarok merészségének láttára elkezdték kérlelni a seregnek szóban levő két kapitányát, majd a várat megnyitva, mezítláb, könyörögve Ősbő meg Velek színe elé jöttek. Ősbő meg Velek őrizet alá vetették őket, maguk pedig bevonultak Bihar várába, és sok becses jószágot találtak ott, ami azoké a katonáké volt. Mikor ezt Mén-Marót a szökve elmenekült hírmondóktól meghallotta, szörnyű nagy félelembe esett. Elküldte hát követeit különféle ajándékokkal Ősbőhöz meg Velekhez, s kérte őket, hogy maguk is békére hajolva engedjék követeit Árpád vezérhez, s ezek így hadd vigyék annak a hírt: Mén-Marót, aki előbb követei útján bolgár szívvel dölyfös üzenetben tagadott meg még egy marok földet is Árpád vezértől, most legyőzetve és eléje borulva ugyanazon követek útján vonakodás nélkül felajánlja egész országát, Árpád fiának, Zoltának pedig a leányát. Ősbő meg Velek helyeselték a szándékát, s követeivel együtt maguk is követeket küldtek, hogy ezek urukat, Árpád vezért szintén kérleljék a béke érdekében. Miután a követek Csepel szigetére jutottak, és Árpád vezért üdvözölték, másnap elmondták Mén-Marót üzenetét. Árpád vezér pedig nemeseivel tanácsot tartva, Mén-Marót üzenetét szívesen fogadta és helyeselte; majd mikor hallotta, hogy Mén-Marót leánya már egykorú az ő fiával, Mén-Marót kérelmének teljesítését nem akarta tovább halasztani, és leányát Zolta feleségéül elfogadta a neki ígért országgal egyetemben. Aztán Ősbőhöz meg Velekhez követeket küldve azt üzente, hogy menyegzőt tartva Mén-Marót leányát vegyék át feleségül fia, Zolta számára, a lakosok kezességbe adott fiait hozzák magukkal, Mén-Marót vezérnek pedig adják oda Bihar várát.

52. ŐSBŐ MEG VELEK

Ősbő meg Velek, valamint egész seregük, uruk parancsának engedelmeskedve, Mén-Marót leányát menyegző után átvették, a lakosok ke-

zesül adott fiait magukkal hozták, magát Mén-Marótot pedig Bihar várában hagyták. Aztán Ősbő meg Velek nagy tisztességgel és örömmel visszatértek Árpád vezérhez. A vezér és főjobbágyai eléjük vonultak, és Mén-Marót leányát, amint ilyen nagy vezérnek a jegyesét megilleti, tisztességgel a vezéri házba vezették. Árpád vezér, valamint minden főembere menyegzőt ülve nagy lakomát csapott, és majdnem napról napra – menyegzői szokás szerint – együtt vendégeskedett a körös-körül elterülő országok vitézeivel. Ifjaik meg ott játszottak a vezér és nemesei színe előtt. Árpád vezér Magyarország főembereit és vitézeit megesketve, fiát, Zoltát nagy tisztességgel vezérré emeltette. Azután Szalók apjának, Ősbőnek hűséges szolgálatáért Veszprém várát adományozta minden tartozékával együtt, Veleknek pedig a zarándi ispánságot adta. Hasonlóképpen a többi nemeseknek szintén tisztséget meg helységeket adományozott. Mén-Marót ez eset után a második évben fiú nélkül meghalt, s egész országát békességgel a vejének, Zoltának hagyományozta. Ezután az Úr megtestesülésének kilencszázhetedik esztendejében Árpád vezér is elköltözött ebből a világból. Tisztességgel temették őt el egy kis folyónak a forrása felett, amely kőmederben folyik alá Attila király városába. Egyszersmind ott a magyarok megtérése után a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére egyház épült, amelyet fejérnek hívnak.

Pais Dezső fordítása

HARTVIK PÜSPÖK SZENT ISTVÁN LEGENDÁJA

Benczúr Gyula: *Vajk megkeresztelése* (olaj, 1875)

Az ifjú István, pogány nevén Vajk, megkeresztelkedése az Ázsiából érkezett magyarság Európához csatlakozását jelképezi. A keresztelést Szent Adalbert püspök végzi, mellette III. Ottó német-római császár látható. A festmény szimbolikájában kétféle üzenet egyensúlya érvényesül: egyfelől a kereszténység előtt főhajtásra kényszerülő pogány múlt, másfelől a magyarság egyedisége, megtörhetetlen életereje, amit Vajk izmos háta, varkocsba font haja és fegyvereit tartó ifjú kísérője jelképeznek.

Bevezetés

Az 1100 körül keletkezett Szent István legenda szerzőjének, Hartvik püspöknek a személyét máig nem sikerült egyértelműen azonosítani. Kálmán király (1095–1116) egyházi főemberei közé tartozhatott, valószínűnek látszik, hogy azonos lehet a más forrásokban Arduinnak nevezett győri püspökkel. Hartvik püspök műve megírásakor már két korábbi Szent István-életrajzra is támaszkodhatott, az 1070–1080-as évek fordulóján keletkezett ún. nagy legendára és az 1090-es évekre datált ún. kis legendára. Mivel Hatvik e két korábbi legendát olyan lényeges új elemekkel is kiegészítette, amelyek a későbbi történeti hagyományban fontos szerephez jutottak, így a jelen kötetben ebből a harmadik legendavariánsból közlünk részleteket.

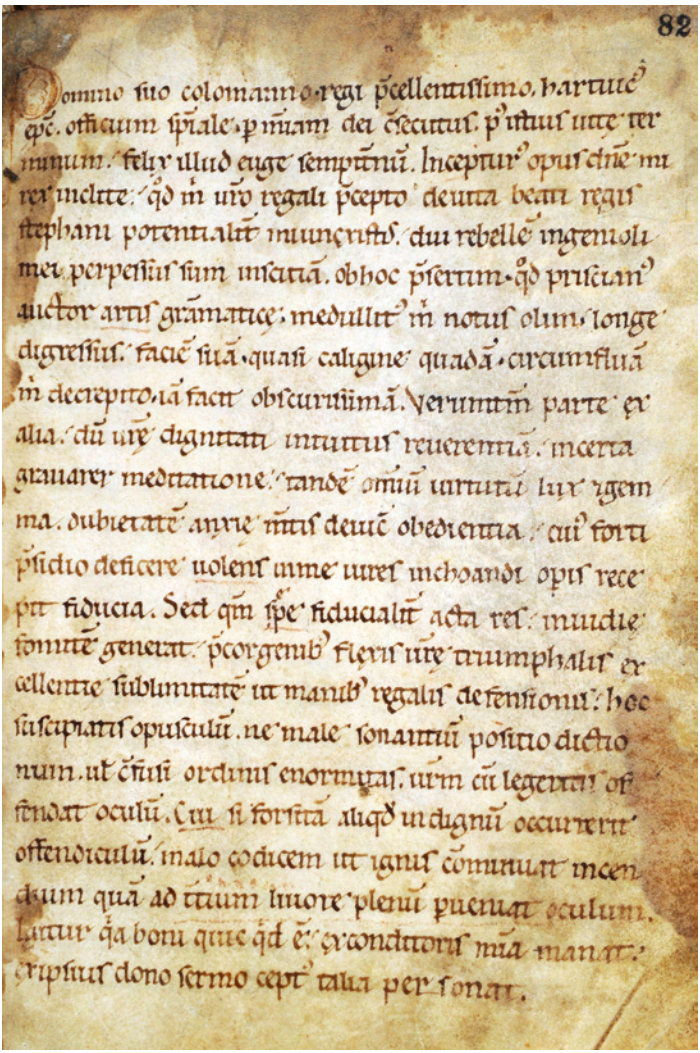
A legenda – az ún. hagiográfia – több funkciójú műfaj volt a középkori irodalomban. Egyrészt üdvözülésre vezető erényes életet bemutató történetet mesélt el, mellyel az egyház követendő példát kívánt állítani hívei számára. Másrészt a megörökített személy valódi életszentségét bizonyító irat volt, amely fontos szerepet játszott az ún. kanonizációs eljárásban. Ezek az egyházi eljárások azt vizsgálták, hogy a kérdéses személy valóban kiérdemelte-e, hogy a szentek közösségébe emeljék. Ebből a szempontból elsőrendűen fontos bizonyítékokként szolgáltak a legendában megörökített csodák, amelyeket vagy maguk a szentek vittek végbe, vagy haláluk után az ő közbenjárásuknak tulajdonítottak. Ritkábban egy harmadik funkció is kimutatható a szentek életrajzában: valamely aktuálpolitikai célkitűzés igazolása ideologikus érvekkel. Mindebből következik, hogy a hagiográfia csak áttételesen és megfelelő forráskritikával tekinthető történeti munkának. Ennek ellenére évszázadokon át hiteles történetekként tekintettek a legendákra, és így rögzültek a vallásos emberek tudatában, a közösség hagyományában. Úgynevezett nemzeti szentek – például az uralkodóházak tagjai – esetében pedig a nemzeti történelemről alkotott képnek is fontos elemeivé váltak a legendákban megörökített személyek és események. Mivel a korai középkori magyar történelemről csak igen gyéren állnak rendelkezésünkre írott források, így az 1070–1200 között keletkezett első magyar legendáknak ebből a szempontból is igen jelentős szerepük volt. (Elsősorban a Szent Imre hercegről, Szent Gellért püspökről és Szent László királyról írt legendáknak.)

Szent István királyt (1000–1038) a róla szóló legendák igen összetett, ellentmondásos személyiségnek láttatják. Egyrészt az egyházi elvárásoknak és a legendaírás hagyományainak megfelelően imádságba merülő, alamizsnát osztó, békeszerető, istenfélő, jámbor ember, akinek életét látomások és egyéb csodák kísérik. Másfelől viszont a szentekre kevésbé jellemző, ám alighanem annál hitelesebb jellemvonásokat is láthatunk: ellenségeit és ellenfeleit fegyverrel legyőző, alattvalóit keményen büntető erős elszántságot. Bár az egyházi szerzők által írt legendákban érthető módon a térítő, egyházalapító, egyházat gazdagító tevékenység kapja a legnagyobb figyelmet, emellett István egyéb uralkodói teljesítményei is feltűnnek: a világi igazgatás megszervezése, a törvényhozói munka, a nemzetközi kapcsolatok körültekintő intézése, az idegenből érkezők befogadása és letelepítése, a külső támadások visszaverése. Mindebből az olvasó fogalmat alkothat István király történelmi jelentőségéről, aki a keletről érkezett pogány-nomád magyar törzsszövetségből keresztény-feudális európai államot szervezett, ezáltal biztosítva népe fennmaradását.

Külön említést érdemel Hartvik püspök egyik fontos „újítása", a pápai koronaküldés történetének betoldása. E kiegészítés jellemzően mutatja, hogy a legendák szövegét néha aktuálpolitikai indítékok is befolyásolhatták. A Hartvik-legenda keletkezésekor Kálmán király legfontosabb külpolitikai célja az volt, hogy biztosítsa teljes szuverenitását az európai vezető szerepre törekvő Német-Római Császárság és Pápaság hatalmi igényei ellenében. Ebben az időszakban mind a császár, mind a pápa arra törekedett, hogy minél nagyobb befolyást szerezzen Kelet-Közép-Európában, lehetőleg vazallus államokká téve az itteni országokat. Ebben a szituációban Kálmán számára fontos volt hangsúlyozni, hogy a magyar államot és egyházat megalapító Szent István annak idején nem a császártól kapta a koronát, tehát a Magyar Királyság nem tekinthető a német-római birodalom vazallusának. Másfelől Hartvik azt is leszögezte, hogy II. Szilveszter pápa ún. apostoli keresztet is küldött Istvánnak, azaz szimbolikusan lemondott a magyar egyház közvetlen fennhatóságáról, és ezt a jogot átengedte a magyar uralkodóknak. Hartvik e momentumok kiemelésével olyan ideológiai fegyvert kovácsolt, amelyet a magyar szuverenitásért küzdő államférfiak egészen az 1900-as évekig használtak. A magyar politikai kultúrára jellemző másik említésre méltó vonás, hogy bár István eredeti koronájának nyoma veszett, a pótlására készített, 1100–1200-as évekből származó új koronát is ma-

kacsul Szent István koronájának tekintették a magyarok, és különféle aktuálpolitikai tartalommal felruházott állami-közjogi szimbólummá emelték az évszázadok során.

A műfaj hagyományainak megfelelően a legenda második fele az István halálát követő csodákat és az 1083-as szentté avatási szertartás körülményeit mutatja be. Ezek közül a jelen kötetben csupán néhány jellemző részletet közlünk. Művelődéstörténeti szempontból fontos az István mumifikálódott jobb kezének megtalálását elbeszélő részlet. Az ún. Szent Jobb ugyanis a magyar katolikus egyház féltve őrzött ereklyéje. Az ereklyét a budapesti Szent István bazilikában őrzik, és augusztus 20-án ünnepélyes körmenetben hordozzák körbe a pesti belvárosban. Szent István jelentőségét a mai nemzeti identitásban jól jelzi, hogy Magyarország nemzeti ünnepe éppen augusztus 20. lett, hivatalos megnevezése szerint államalapító Szent István király ünnepe. Ugyanilyen máig aktuális identitásteremtő funkcióra utal, hogy a Szent Istvánénak nevezett koronát 2000-ben, az államalapítás millenniumi évében ünnepélyesen átszállították a magyar népszuverenitást jelképező országgyűlés épületébe.

Szent István legendájának kéziratos oldala (13. század eleje)

Hartvik püspöknek a 12. század legelején írt művét csak jóval később keletkezett másolatokból ismerjük. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 13. századi legendakézirat a fennmaradt középkori kéziratok közül az egyik legkorábbi. A legendát tartalmazó kódexet 1814-ben Frankfurt városa adományozta a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának.

SZENT ISTVÁN LEGENDÁJA[40]

1. Urának, Kálmánnak, a kimagasló királynak Hartvik püspök, aki Isten irgalmából tett szert lelki hivatalra, az élet végső határán túl a boldog örökkévalóságot kívánja. […]

Minden jó adomány és minden tökéletes ajándék felülről van, és a világosság Atyjától száll alá. Mivel ennek az Atyának legjobb adománya és legtökéletesebb ajándéka mindenkire bőven árad, mert senkit sem vet meg, hanem *azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság ismeretére,* kiáradt a magyarokra is, akik tudvalevőleg egykor a keresztények ostora voltak.[41] Hogy ez miképp s mikor történt, úgy gondolom, a toll tiszte az emlékezetre bízni.

2. Abban az időben ugyanis, melyben az említett nemzet Isten egyházát pusztította, volt egy bizonyos Géza[42] nevű fejedelme, a negyedik attól számítva, ki a magyaroknak Pannóniába[43] jövetele idején első vezérük volt; szigorú és kegyetlen, szinte hatalmaskodva bánt az övéivel, s irgalmasan s bőkezűen az idegenekkel, kiváltképpen a keresztényekkel; ámbár még belesüppedt a pogány életmódba, mégis, a lelki kegyelem fényének közeledtére figyelmesen kezdett tárgyalni a körös-körül fekvő valamennyi szomszédos tartománnyal a békéről; úgyhogy már ebből felismerhető, kinek fiává vágyott válni. Üdvözítőnknek az evangéliumban mondott szavai szerint: *Boldogok a békességben élők, mert Isten fiainak hívják majd őket.* Ezenkívül elrendelte, hogy valamennyi keresztényt, ki fejedelemségébe be akar lépni, a vendégbarátság és a biztonság kegyében részeltessék, felhatalmazta a papokat és a szerzeteseket, hogy elébe járuljanak, szíves örömest hallgatta meg őket, kedvet

40 Forrás: Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó, 34–53.

41 Isten ostorának eredetileg a hun Attilát nevezték. Hartvik a hunok és magyarok feltételezett rokonsága alapján alkalmazza a magyarokra is ezt az elnevezést.

42 Géza fejedelem kb. 970–997.

43 A Kárpát-medence nyugati felére kiterjedő ókori római provincia neve, amely nagyjából a Duna és a Száva völgye közötti területet jelentette. Később a középkori Magyar Királyság megnevezésére is használták.

lelvén abban, hogy az igaz hitnek keble kertjébe vetett magja kicsírázik.

Minek szaporítsam a szót? Eljött az égben rendelt idő, háza népével együtt hitt és megkeresztelkedett, megfogadván, hogy minden uralma alá vetett alattvalóját a keresztény hit szolgálatába állítja.

Mivel pedig igen sok gondot okozott neki a lázadók megzabolázása, a szentségtörő szokások lerontása, és hogy püspökségeket alapítson, hite szerint a szentegyház javára, egy éjjel csodálatos látomással vigasztalta meg az Úr, gyönyörű külsejű ifjat állított elébe, aki így szólt hozzá: „Béke veled, Krisztus választottja, megparancsolom, hogy szűnjenek meg gondjaid. Nem néked adatott meg véghezvinni, amit eszedben forgatsz, mert kezedet emberi vér szennyezi be. Tőled származik a születendő fiú, kire az Úr mindezek elrendezését az isteni gondviselés terveinek megfelelően rábízza. Ő az Úrtól választott királyoknak egyike lesz, a földi élet koronáját majd az örökkévalóval fogja felcserélni. Mindamellett a különleges követségben hozzád küldendő férfit tiszteletteljesen fogadd, ha befogadtad, megtiszteljed, intelmeit hűséges szívvel, nem színlelt helyesléssel hallgasd."

3. Hogy felserkent a fejdelem, a látomást kábultan előbb magában, majd Krisztus híveivel és az övéivel meghányta-vetette, Istennek kitárt karokkal a földre borulva alázatosan hálát adott, s könnyeket ontva ajánlotta magát és fejedelemségét születendő fiával együtt annak őrizetébe, aki nem alszik s nem is pihen. Miközben pedig az Istentől megjövendölt férfiún töprenkedik, jelentik neki, hogy boldog Adalbert, a cseh egyház főpapja úton van hozzá az ő megtérítésére és az őszinte hit előmozdítására, hogy dicsőítő áldozattal áldozzon az Úristennek.[44] Elmondhatatlan öröm támadt Krisztus új katonáiban, a vezér híveivel Krisztus apródja elé vonult, tisztességgel fogadta, és ahogy a látomás intette, minden módon kimutatta neki, hogy engedelmes gyermek lesz.

Így hát a fejedelem parancsára a zabolátlan nép mindenünnen összegyűl, a szent püspök társaival szüntelenül int, téríti és kereszteli az ország fiait, sok helyen egyházakat alapít. A világosság, mely megvilágosít minden embert, elűzvén a sötétséget, elkezdett Magyarországon

44 Adalbert valószínűleg a 980-as években járt Géza udvarában, tehát jóval István születése után.

fényleni, és beteljesedtek ebben a próféta szavai, ki így szólt: *„A pogányok népe, amely sötétben jár, nagy fényességet lát.”* A láthatatlan világosság világossága Krisztus, kinek megpillantását a pogányok akkor érdemlik meg, mikor megtérve a sötétségből valóban teljes meggyőződéssel hiszik, hogy ő valóságos Isten és ember.

Azt sem szabad elhallgatni, hogy minden kétség eloszlatására, ha netán az említett, egyedül a férfi előtt feltűnt látomásnak kevés hitele látszana, feleségét, kihez már közeledett a szülés órája, az isteni kegyelem vigasztalni ilyen látomással akarta. Megjelent ugyanis boldog István levita és első vértanú előtte, a levita öltözet díszeivel ékesítve, s így kezdett szólni hozzá: „Bízz az Úrban, asszony, s légy biztos, hogy fiút fogsz szülni, akinek e nemzetségben először jár korona és királyság, és az én nevemet ruházd reá.” Rácsodálkozván az asszony így válaszolt: „Ki vagy uram, vagy mely néven neveznek?” „Én vagyok – felelt az – István első vértanú, aki először szenvedett vértanúságot Krisztus nevéért.” Ezt mondván eltűnt.

István születése (miniatúra, 1360 körül)

A *Képes Krónika* illusztrátora a legendáknak megfelelően ábrázolja a jelenetet. A kék ruhában látható Szent István vértanú megjövendöli az ágyban fekvő Saroltnak, hogy fiút fog szülni, aki elsőként nyer koronát Árpád fejedelmi nemzetségéből. A megjövendölt királyságot a Sarolt felé nyújtott korona szimbolizálja, a vértanú és a csecsemő feje körül glória jelzi szent voltukat.

4. Közben megszületett a fejedelem Istentől megjövendölt fia, akit a próféta szerint ismert az Úr, még mielőtt a méhben megfogant volna, és akinek, mielőtt megszületett, első vértanúja nevét adta. Ezt Isten kedveltje, Adalbert püspök, hite őszinteségéért a keresztség fehér ruhájába öltöztette, és ő lett lelki gyámola. Akkor az István nevet kapta; hisszük, hogy Isten is ezt akarta, mert ami „István" a görög nyelvben, „korona" a latin beszédben. Mivel Isten azt óhajtotta, hogy e világban is királyi hatalom koronázza, s a jövőben váltsa fel az örökké tartó boldogság koronájával, kijelölte őt az örök, el nem múló dicsőség elnyerésére.

Esztergom városában született, s már gyermekkorában teljességgel átitatta a grammatika tudománya. Nőtt a gyermek gyámolítva a gondos nevelésben, a kisdedévek elmúltával, miután a serdülőkor első lépcsőfokán átlépett, apja összehívta Magyarország főembereit és az utánuk következő rendet; a közös tárgyalás tanácsa szerint fiát, Istvánt a nép élére állította, hogy uralkodjék őutána, és ennek megerősítésére mindet külön-külön megeskette. Ezután betelvén napjai az Úr megtestesülésének 997. esztendejében e világ haszontalan viszontagságait égi örömmel cserélte fel. És ugyanazon évben boldog Adalbert püspök Isten igéjének hirdetése végett porosz földre lépett, majd ugyanott a vértanúság pálmájával koszorúztatott meg.

5. Apja halála után a még serdülő István a főemberek és a köznép kegyéből dicsőséggel apja trónjára emeltetvén, lángoló lélekkel kezdett harcolni az igazságért, mert ámbár még serdülő éveinek virágjában állt, nem a száján volt a szíve, hanem szívében volt a szája. Nem feledve a Szentírást, melyért szerfölött hevült, a megfontoltságot és az igazságot tartotta szem előtt Salamon szavai szerint: *„Ha bölcs hallgatja a tanítást, gyarapítja tudását, az értelmes megtudja, hogyan kormányozzon."* Így hát minden rendeletében Isten hű sáfárának mutatkozván, azon kezdett elmélkedni, miként juttathatja a neki alávetett népet az egy Isten tiszteletére.

De mivel megfontolta, hogy ez a szomszédos nemzetek szövetsége nélkül nemigen lehetséges, ő a környező tartományok népeivel életbe léptetett békét hűségesen megerősítette, hogy amit elméjében forgatott, a kereszténység zsenge ültetvényében annál bátrabban hajthassa végre.

Koppány kivégzése (miniatúra, 1360 körül)

Hartvik legendájában nem nevezi meg az István ellen fellázadó pogány vezéreket, de a krónikák részletesen beszámolnak róluk. A legjelentősebb felkelés vezetője Koppány lehetett, akivel István király kegyetlenül leszámolt. A *Képes Krónika* iniciáléja Koppány lefejezésének pillanatát ábrázolja. A véres történet a lázadó testének négyfelé vágásával, majd testrészeinek négy vár falára tűzésével folytatódott.

6. De minden jónak ellensége, az irigységgel és gonoszsággal teljes ördög, hogy Krisztus apródjának szent szándékát szétzilálja, belháborút támasztott ellene; az ő sugallatára vonakodott a pogány nép nyakát a keresztény hit igájába hajtani, s azon mesterkedett, hogy főembereivel

együtt kivonja magát uralma alól. S már pusztították is városait, majorságait irtották, birtokait fosztogatták, az egyház szolgáit, s hogy a többiről szót se ejtsek, már őt magát is bántalmazták. Mikor pedig nem akartak letérni eltévelyedett útjukról, s dühöngésük sem csillapult, a vezér bizakodván az örök erényben, seregének sokaságával Isten kedveltje, Márton főpap és Szent György vértanú zászlaja alatt elindult, hogy úrrá legyen az ellenség veszett dühén. Ezek e napokban éppen a köznyelven Veszprémnek nevezett várost ostromolták, hogy ezt az ő gyalázatára fordítsák: ott tanyáztak le ugyanis, ahol a fejedelem és udvar szokott tartózkodni, hogy könnyebben nyíljon út más erősségek elfoglalásához. Ő pedig, minthogy az isteni kegyelem vezérelte, rajtuk ütött; és emitt a hitükben, azok bizony csak a fegyverekben bizakodván, mindkét részről küzdöttek. Végül, hogy az ellenséget legyőzték, s részint leölték, részint foglyul ejtették és megkötözték, a győztes vezér híveivel hazavitte a győzelmi jeleket. Ennélfogva birtokaikról – mind a földekről, mind a falvakról – bölcsen rendelkezett, nem úgy, mint egykor Saul, aki legyőzvén Amaleket, az Úr tilalma ellenére a zsákmány javát válogatta ki magának.

De mert Pannónia dicsőségére ott született a boldog Márton[45] főpap, s az ő érdemeinek oltalmában aratott győzelmet ellenségein a Krisztushoz hű férfiú – mint már mondottuk –, dolgaikból semmit sem tartván meg a maga szükségére, tanácsot tartott Isten kedveltjeivel, s a Szenthegynek mondott helyen, a szent püspök telke mellett, ahol Szent Márton, amikor még Pannóniában élt, ájtatosságra helyet jelölt ki magának; az ő nevére monostort épített, birtokokkal, javadalmakkal és minden szükséges egyébbel gazdagította, s az ő közbenjárásával legyőzötteken tizedet véve a püspökségekhez hasonlatossá tette, megszabva, hogy minden javaikból oly szigorúan hajtsák be a tizedet, hogy akinek netán tíz gyermek jutott, a tizedik sarjat Szent Márton kolostorának adja.[46]

45 Szent Márton püspök a 310-es években született a római Pannónia provinciában.

46 Valószínű, hogy a Pannonhalmán alapított bencés monostort valójában Géza fejedelemsége idején kezdték építeni.

Pannonhalma

A keresztény Európához közeledő Géza fejedelem 996-ban adományozott Győr közelében fekvő területeket a bencés szerzeteseknek, bár a monostor birtokait és kiváltságait rögzítő oklevél Szent István király uralkodása idején keletkezett. Az impozáns épületegyüttes népszerű turisztikai célpont, építészeti jelentősége mellett könyvtára, kincstára, képtára, arborétuma és borospincéje is vonzza a látogatókat.
A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG HONLAPJA

7. Miután Krisztus katonája legyőzte az ellenséget, lelki örömmel eltelve elhatározta, hogy minden képességét és minden szándékát az evangélium magjának melegágyává teszi. Alamizsnálkodással és imádkozással töltve idejét gyakran borult a szentegyház padlójára, s könnyeit hullatva bízta Isten akaratára tervének teljesedését, hogy az, aki az Úr nélkül mit se tudna tenni, ha az Ő rendelkezésének betöltése segíti, a kitervelt jót erényes kezdeményezésekkel véghezvihesse. Ennek a megkezdéséhez és beteljesítéséhez azonban szükségesnek tartván Krisztus híveinek tanácsát, levelekkel és követekkel mindenfelé hírül adta kívánságát. Erre sok pap és egyházi személy, kit a vigasztaló Szentlélek látogatása ösztökél, úgy határoz, hogy elhagyva a székhelyét az Úrért, vándorútra kél. Apátok és szerzetesek semmi tulajdont sem kívánva,

csupán arra vágytak, hogy ilyen mélyen vallásos fejedelem kormányzása alatt szabályaik szerint éljenek. […]

Ezek után tartományait tíz püspökségre osztotta, az esztergomi egyházat a többiek fejévé és felügyelőjévé tette. S mivel az okos fejedelem ismerte az említett Asrik[47] vallásosságát, őt a főpapi méltóság süvegével ékesítve, kánoni választással felmagasztalta, s a kalocsai püspökség méltóságát ráruházta.

9. Atyja halála után a negyedik évben az isteni kegyelem intéséből ugyanezt az Asrik püspököt, kit más néven Anastasiusnak mondtak, a szent apostolok küszöbéhez küldte, hogy Szent Péternek, az apostolok fejedelmének örökösét megkérje: a Pannónia tájain kivirult zsenge kereszténységnek bő áldását elküldje, az esztergomi egyházat aláírásának tekintélyével főegyházzá szentelje, és a többi püspökségeket is áldásával erősítse. Érdemesítse őt is arra, hogy királyi diadémával izmosítsa, hogy e tisztességre támaszkodva, amit Isten kegyelméből elkezdett, még keményebbre szilárdítsa.

Épp ez időben fogadta el Miesko,[48] a lengyelek fejedelme övéivel a keresztény hitet, s a római szék elöljárójához követeket küldve kérte, hogy apostoli áldással támogassák, és királyi diadémával koszorúzzák. Kérésére a pápa[49] rábólintott, s már egy jeles mívű koronát csináltatott, melyet néki áldásával s a királyi dicső ranggal elküldeni szándékozott. De mivel ismeri az Úr, kik az övéi – hiszen mikor az apostolok kettőt jelöltek ki az apostoli szolgálatra, Mátyást részesítette előnyben, s vele töltötte be az apostolok számát –, elhatározta, hogy sokkal inkább választottját, Istvánt ékesíti szerencsésen e világi koronával, majd azután ugyancsak őt díszíti fel még szerencsésebben az örökkévalóval. Tehát a kijelölt napon, melyen a már elkészített koronát a lengyelek fejedelmének kellett volna küldeni, illetve a megelőző éjszakán, a pápának látomásában megjelent Isten küldöttje, és ezt mondta: „Tudd meg, hogy a holnapi napon, a nap első órájában hozzád ismeretlen nemzet követei jönnek, akik tőled fejedelmüknek az apostoli áldás ajándékával egyetemben királyi koronát követelnek. A koronát hát, melyet csináltattál,

47 Más források szerint Astrik.
48 Valójában ekkor már I. Miesko fejedelem (963–992) utóda, Boleszló (992–1025) uralkodott a Lengyel Királyságban.
49 II. Szilveszter pápa 999–1003.

fejedelmüknek, miként kérik, eljuttatni ne habozzál. Mert tudd meg, hogy ez néki a dicső királyi ranggal együtt élete érdemeiért jár."

E látomás rendje szerint a következő nap megszabott órájában Asrik püspök a pápához ért, a rárótt feladatot bölcsen ellátva, a szent fejedelem viselt dolgait rendben előadva, kérte az apostoli széktől az említett kitüntetéseket; kimutatta, hogy méltó ilyen tisztességre s méltóságra, mert Isten segítségével meghódított több nemzetet, s hatalma által sok hitetlent az Úrhoz térített. Ezek hallatára nagyon megörült a római főpap, mindent megadott jóságosan, ahogy kérték. Azonfelül keresztet küldetett a királynak, mintegy az apostolság jeleként, így szólván: „Én apostoli vagyok, ő viszont méltán Krisztus apostola, ha Krisztus annyi népet térített meg általa. Ezért rendelkezésére bízzuk, miként az isteni kegyelem őt oktatja, az egyházaknak s népeiknek mindkét törvény alapján történő igazgatását." Elnyervén hát mindent, amit kért, Asrik püspök vígan tért vissza hazájába, magával vitt mindent, amiért a vállalt utat végigjárta.

Szent Korona (12. század)

A Szent Istvánnak tulajdonított koronaékszer valójában néhány emberöltővel István uralkodása után nyerte el mai formáját. A koronát kalandos története során többször elrabolták, elásták, külföldre vitték, de mindig megkerült. Politikai, közjogi és szimbolikus jelentősége az évszázadok során egyre nőtt: a 14. századtól már kifejezetten a Szent Koronával kellett megkoronázni a trónra lépő uralkodót, a 15. századtól a politikai jogokkal bíró társadalmi csoportokat a Korona tagjainak tekintették, a Magyar Királysághoz tartozó területeket pedig a Koronai elidegeníthetetlen részeinek. Ma a Szent Korona elsősorban az 1000 éves magyar államiság szimbóluma, ennek megfelelően 2000-ben a Magyar Nemzeti Múzeumból áthelyezték az állami szuverenitást megtestesítő országgyűlés épületébe, a Parlament kupolacsarnokába.

10. Elhozták hát az apostoli áldás levelét a koronával és a kereszttel együtt, s miközben a püspökök és a papság, az ispánok és a nép egybehangzó magasztalásukat fennen kiáltozták, Isten kedveltjét, István királyt az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémájával szerencsésen megkoronázták. Hogy a királyi rang jelének elnyerése után milyen életű s ítéletű férfi volt, megvilágítja a püspökökkel és Magyarország főembereivel együtt kibocsátott törvénykönyve, melyben tudniillik megszerkesztette minden egyes bűnnek ellenmérgét. És mert úgy tetszett néki, hogy a békének, mellyel Krisztus fűzte egybe a földkerekséget, legyen fia, el nem múló kötés aláírásával utódainak szigorúan meghagyta: senki köztük ellenségként más földjét ne támadja, törvényes vizsgálat nélkül szomszédját ne bántsa, az özvegyeket és árvákat senki se nyomorgassa.

Királyságának sorsosául pedig, de kivált sarjadékának szaporításáért a római császári méltóságot viselő, szelíd erkölcsei miatt jámbornak nevezett Henrik húgát, név szerint Gizellát[50] vette házastársul, kit miután olajkenettel felkentek, az ország koronájának viselésében társának rendelt. Hogy ez Isten tiszteletének csinosításában miképp viselkedett, az Istennek szolgálók gyülekezetei iránt, mely buzgónak s jótevőnek mutatkozott, arról a mai napig tanúskodnak számos egyház keresztjei, edényei és csodálatos mesterséggel készített vagy szőtt oltári ékességei. Mindenekelőtt pedig a veszprémi püspökség épülete, melyet alapkövétől kezdve minden Isten szolgálatához szükséges arany- vagy ezüstneművel és sokféle ruhával nemesen felékesített.

Maga a király a nemrég alapított püspökségeket, mégpedig mind magát az érseki, mind az összes püspöki egyházakat, miután terjedelmes kerületüket egyenként kijelölte, és mindegyiknek mindenben alkalmas egyháznagyot tett az élére, az apátságokkal egyetemben majorságokkal, udvarházakkal, szolgákkal és javadalmakkal királyilag felruházta, keresztekkel, edényekkel és az istentisztelethez járó más eszközökkel – aszerint, hogy mire volt külön-külön szükségük – kielégítően felszerelte, és minden egyes évben, ameddig csak élt, tetézte az ajándékokat és megajánlásokat, nehogy valamit is kívülről kérjenek, akik a tárház tisztjét igazgatják. A szerzetesek életét és közösségét hol

50 Boldog Gizella királyné II. Henrik bajor herceg lánya, III. Ottó német-római császár (983–1002) unokahúga és II. Henrik német-római császár (1002–1024) húga volt.

mások útján, hol személyesen fürkészve gondosan megvizsgálta, a lankadókat kárhoztatta, az ébereket szeretetébe fogadta, s a kanonokok szolgálatát Krisztus és az egyház bizonysága alapján a püspökök gondjára bízta; az apostol szerint *mindenkinek mindene lett, hogy mindenkit megnyerjen*.

11. Volt egy Sebestyén nevű szerzetes, kinek életét feddhetetlennek s vallásosságát Isten szolgálatában odaadónak tartották. Ezt a tiszteletre méltó király csodálatos szeretettel kezdte kedvelni, mert valaki mennél vallásosabb volt, ő ahhoz annál szívesebben hajolt. Ezt hát élete érdemeiért főpapi tisztségre méltónak ítélte, s az esztergomi érsekség kormányzására kinevezte. Ám minthogy megostoroz Isten mindenkit, akit fiává fogad, a mondott Sebestyént is, hogy türelmét próbára tegye, testi szemeinek világától egy időre megfosztotta. De hogy a hitben zsenge nyáj a pásztor vezetése híján a kitűzött helyes ösvényről le ne térjen, a római főpap egyetértésével a király a többször említett Asrik kalocsai püspököt állította a helyére. Három év leforgásával Sebestyén Isten irgalmából visszakapta szeme világát, az apostoli szék tanácsára visszakerült hivatalába, Asrik pedig érseki palásttal tért meg saját egyházához, a kalocsaihoz.

12. Az említett király pedig hivő volt, minden cselekedetét teljesen Istennek szentelte, fogadalom s felajánlás útján szüntelen imáiban magát s királyságát az örökszűz Istenanya, Mária gyámsága alá helyezte, kinek tisztelete s dicsősége a magyarok közt oly nevezetes, hogy nyelvükön még e szűz mennybevételének ünnepét is, tulajdonnevének hozzátétele nélkül, csak Úrnő napjának emlegetik.

És hogy könyörületes oltalmát még inkább elnyerhesse, magában a királyi székvárosban, melyet Fehérvárnak[51] mondanak, ugyanezen örökké Szűz dicsőségére és nevére híres és hatalmas, csodálatos művű bazilikát kezdett építtetni, a kórus falán tarka vésetekkel, márványlapokból kirakott padlóval. Aki ezt látta, szavaink igazságáról tanúságot tehet: számtalan fajta miseruha, oltárdísz és más ékesség van ott, az oltárok körül több színaranyból kalapált tábla, melyekbe a legdrágább kövek sorozatait foglalták; Krisztus asztala fölött csodálatos művű ci-

51 A mai Székesfehérvár.

bórium emelkedik, a kincseskamra mindenféle-fajta kristály-, ónix-, arany-, ezüstedénnyel színültig rakva. […]

Azután Isten szolgája arra törekedett, hogy mindazt, amije van, s amit megszerezhet, Krisztusnak ajánlja, kinek adományából származott, hogy aki őt az evilági dicsőségre és tiszteletre méltóvá tette, az égi ország lakói közé kegyesen felvenni méltassa.

Roskovics Ignác: *Szent István a keresztény vallást hirdeti* (olaj, 1900)

Szent István életművében fontos mozzanat volt az egyházalapítás, a keresztény vallás terjesztése. A budai királyi palota Szent István-terme számára készített festmény a székesfehérvári bazilika felépítésének elrendelését ábrázolja. Az alapítást pártoló Gizella királynő és Astrik püspök, valamint a szerzetesek és építőmesterek bizakodva fordulnak István felé, míg a társadalom hagyományos vezető rétegeit jelképező katonák szemlátomást kevésbé lekesednek.

13. Olvassuk az apostolokról írt jövendölésben: *„Végig a földön szárnyal a szavuk, a világ végéig elhat szózatuk.”* Ez a mondás áll nemcsak a tizenkettőre, hanem mindenkire, akit Isten az evangéliumot hirdetni küldött, akinek hite, szavai és erkölcse révén gyarapodott az egyház.

Ezek között nem a legkisebbnek tartják ama legkeresztényibb királyt: jóakaratának és művének hírét, melyet az egyházak építésében saját hatáskörében szerzett, messze fekvő földeken és igen híres városokban széthintette.

Szerzeteskolostort alapított ugyanis Jeruzsálemben, abban a városban, ahol Krisztus emberi természete szerint tartózkodott, bőséges mindennapi eleséget szolgáltató majorságokkal és szőlőkkel gazdagította. A világ fejében, Rómában is, István első vértanú nevére tizenkét kanonokból álló, minden tartozékkal bővelkedő gyülekezetet állított, és egy kőfallal körülkerített telepet házakkal és vendégfogadókkal azon magyaroknak alapított, akik imádkozás végett felkeresik az apostolok fejedelmének, boldog Péternek küszöbét. Még a királyi várost, Konstantinápolyt sem fosztotta meg ajándékozó jótéteményeitől, csodálatos művészettel épült templomot adományozván minden hozzávalóval.

Méltán nyerte el hát birodalma határain belül az apostol nevét, mert noha az evangélium hirdetésének tisztét ő maga el nem vállalta, a hit hirdetőinek, mint vezérük és felügyelőjük, megteremtette a gyámolítás és gondoskodás vigaszát. […]

15. Úgy vélem, azt sem hallgathatom el, hogy Isten hatalma az ő emberének még életében meg akarta mutatni, mennyi érdeme lesz halála után. Hiszen ahányszor fülébe jutott, hogy beteg valaki, egy darab kenyeret, egy kis gyümölcsöt vagy fűszeres füvet küldött neki orvosságul, azt, ami épp a keze ügyében volt, meghagyván, hogy egészségesen talpra álljon, és mivel szavait Isten kegyelme kísérte, épségét a beteg nyomban visszanyerte. Üdvözítőnk dicsőséges mennybemenetele után, s azután, hogy csodálatosan atyja jobbjára ült, azt mondják, kéveseknek jelent meg testi valóságban, látomással azonban sokaknak nyújtott vigaszt, megtanítván őket a jövőbe látni. Ez történt boldog Istvánnal is. Egy éjszaka ugyanis valamely titkos sugallattól hirtelen felriasztva, megparancsolta, hogy egy futár egy nap és egy éj alatt siessen az erdélyi Fehérvárra,[52] és tereljen minden földeken lakót a városok falaihoz oly gyorsan, amint lehet. Mert előre megmondta, hogy itt teremnek a keresztények ellenségei, vagyis a besenyők, akik akkor a magyarokat fenyegették, és fel fogják dúlni földjeiket. Alig teljesítette a követ a király parancsát, itt is volt már a besenyők váratlan csapása; gyújtogatás-

52 Gyulafehérvár, ma Alba Iulia Romániában.

sal és fosztogatással mindent elpusztítottak, de Isten kinyilatkoztatása révén a boldog férfi érdemeiért mindannyiuk lelke a falak menedékében megmenekült.

Gyula elfogása (miniatúra, 1360 körül)

Az István királyról szóló legendák az országszervezés nehézségei helyett inkább a szentekre jellemző csodák bemutatására törekedtek. Erdéllyel kapcsolatban például Hartvik csak a Gyulafehérvárt megmentő isteni látomást említi, míg más források a város névadójának sorsát is bemutatják. A *Képes Krónika* iniciáléja az államszervező király centralizáló törekvéseivel szembeforduló nagyhatalmú rokon, az Erdélyt kormányzó Gyula fogságba vetését ábrázolja. Középen a megbilincselt lábú Gyula kezét kötik hátra, bal felől menekülő katonáival végeznek István lovasai, jobb felől a glóriás király látható lándzsásaival.

16. Ezután történt, hogy mikor jámbor Henrik, római császári felség, a boldog király barátja kiszenvedett, a császári hatalmat a germánok választásából Konrád[53] kapta, ki a béke nyugalmát megtörve, egész Németország csapatait egyesítve, ellenségként próbált rátörni Pannó-

53 II. Konrád német-római császár (1024–1039) 1030-ban indított hadjáratot a Magyar Királyság ellen.

nia határaira. Tanácsot tartott ellene a király a püspökökkel és a főemberekkel, s a haza védelmére egész Magyarország fegyvereseit összevonta. Előbb mégis megfontolván, hogy Krisztus segítsége nélkül mit sem tehet, kezét-szívét égnek emelte, és sérelmeit úrnője, az Örök Szűz Istenanya, Mária elé tárva, ilyen szókra fakadt: „Ha kedved telik benne, világnak úrnője, hogy örökséged e részét ellenség pusztítsa, s a kereszténység zsenge ültetvényét irtsa, kérve kérlek, ne róják fel az én renyheségemnek, hanem inkább akaratod rendelésének. Ha a pásztor bűnös, érdem szerint ő maga lakoljon, kérlek, ártatlan juhokat dühöd ne sújtson." E beszéd után Máriától már szinte megvigasztalva s bizakodva útra kelt az ellenség irányába. Mindjárt másnap hírnök érkezett a germánok táborába minden egyes vezérhez, mintha a császár küldte volna, és parancsot adott át a visszatérésre. Mihelyt az ellenség visszavonult, és a szent férfi felismerte, hogy Isten oltalmának irgalma látogatta meg, a földre borulva hálát adott Krisztusnak és szülőanyjának, kinek védelmébe magát és országának gondját szüntelen imában ajánlotta. A császár pedig megrémült övéinek ennyire váratlan kudarcától, és tudakolta, miképpen történt a dolog. Mikor aztán megértette, hogy a hírnök, aki őket visszatérítette, valóban nem volt az ő híve, nem kételkedett, hogy ez Isten szándékából történt a leghívebb király reményeinek megerősítésére, és azontúl országának megtámadásától tartózkodott, mert visszatartotta az örök bíró félelme. […]

18. Miután nevének híre eljutott sok nép fülébe, és a szájából szóló ítéletek általános elismeréssel mindenütt híressé váltak, hatvan férfi a besenyők közül, akiket fentebb említettem, minden felszerelésével, nevezetesen rengeteg arannyal-ezüsttel és az ékességek sokféle fajtájával megrakott szekereken elhagyva a bolgárok vidékét, Pannónia határai felé közeledett, mivel a királyhoz akart jönni. De sokan a szolgák közül, kiknek lelke hajlik a bűnre, akár a viasz, a fenekedés fáklyájától fellobbantva elébük mentek, karddal levágtak egyeseket, a többieknek elrabolták mindenüket, és kifosztva, félholtan otthagyták őket. Ezek a király ítéletére tartogatva, ami történt, s amit elszenvedtek, folytatták a megkezdett utat, egyenesen hozzá siettek, és lába elé borultak. Láttukra így szól: „Mi az oka bajotoknak?" „Uram – felelték –, mi, a te szolgáid semmi rosszat sem forralva, ítéleted tudományát jöttünk meghallgatni, és egyesek – bár okot nem adtunk rá – elragadták mindannyiunktól a magunkkal hozott vagyont. Ezenkívül, akit elkaptak, lemészároltak, és

mi épphogy életben maradva eljöttünk, hogy ezt hírül adjuk." A király, amilyen okos lelkű volt, sem tekintetével, sem szavával nem fenyegette azokat, hanem tartóztatva magát, ahogy írva van: *„mérgét a bölcs végül is lecsillapítja",* tüstént elküldött azért a hadnagyért, aki alatt a vendégpusztítók katonáskodtak, és elrendelte, hogy meghatározott napon állítsák színe elé valamennyiüket. Úgy lett, ahogy parancsolta, és vallatni elébe vitték őket. Így szólt hozzájuk: „Miért hágtátok által az Istentől rendelt törvényt? Miért nem ismertetek irgalmat, és ártatlan embereket miért büntettetek? Ahogy ti cselekedtetek, úgy cselekszik ma az Úr is színem előtt veletek. Mert a törvény áthágóit sújtani kell." Miután ítéletüket elnyerték, valamennyit elvezették, és az ország minden táján az utak mentén kettesével felakasztva elvesztették; ezt hihetőleg az igazság szeretetéből tette, hogy a többiekben félelmet gerjesszen, mivel azt akarta, hogy országa minden vendégnek nyitva álló menedéket nyújtson, így mindenkinek szabad bejárása legyen; ha akárki lép be, senki se merje megsérteni vagy zaklatni valamiben. Ez így is történt. Mert amíg élt, egy vendéget sem mert senki zaklatással háborgatni.

19. Nyilvánvalóan a boldog királyon is beteljesedett az apostol szava, mely így szól: *„Sok szorongatás közepette kell bejutnunk az Isten országába"*, és a Bölcsesség Könyvében: *„Mert megfenyíti az Úr, akit szeret, s megostoroz mindenkit, akit fiává fogad."* Mert sokféle isteni fenyítés alatt rogyadozott, három évig szüntelen betegségben sínylődött; miután ebből Isten kegyelmének orvossága kigyógyította, az örök bíró titkos szándékának valamiféle próbatétele következtében fiainak kimúlásában megint csak érezte a ráhulló korbácsütéseket, mikor őket, ártatlan csecsemőkorukban, aki adta, elvette. Halálukon érzett fájdalmát a szülőatya élve maradt fia, a jó természetű Imre gyermek iránti vonzalmának vigaszával fékezte. Immár egyetlen fiát nagy szenvedéllyel szerette, mindennapos imáiban örökösen Krisztusnak és szűz Szülőanyjának szentelte. Minden óhajtásával azt kívánta, hogy fia túlélje, s hogy utána az országot ő örökölje. S hogy ilyen nagy uralom kormányát majd erősebben kézben tarthassa, rávette, hogy az igazhitű férfiak tanítását mindkét füllel hallgassa mindennapos olvasás által. Az atyai szeretet lángjától ösztökélve ő maga is erkölcstanító könyvecskét szerkesztett néki, melyben őszintén és barátian, a lelki intelem igéivel szól hozzá, oktatva, hogy mindenekelőtt őrizze meg a katolikus hitet, erősítse az egyházi rendet, a főpapi méltóságnak rója le tiszteletét, kedvel-

je a főembereket s vitézeket, hozzon igaz ítéletet, minden cselekedetében mutasson türelmet, a vendégeket jóságosan fogadja, még jóságosabban gyámolítsa, a tanács nélkül semmit se tegyen, az elődök példája mindig szeme előtt legyen, sűrűn teljesítse az imádkozás kötelmét, s a kegyesség, irgalmasság meg a többi erények ékesítsék. Az ilyen és ehhez hasonló ismeretekben oktatott kiváló ifjú engedelmeskedve az örök végzés intésének, amelynek mindenek alávettetnek, az Úr megtestesülésének 1031. évében ezt a múló életet az örökre cserélte fel, csatlakozván a mennybéliek társaságához. Lelkét angyalok vitték az ég palotájába; ez még halála órájában egy szent életű görög püspöknek feltáratott. És mivel szentségének érdemei miatt mindenki nagy vonzalommal szerette, hatalmas gyásza keletkezett mindeneknek, de kivált a főembereknek, akik között az elárvult atya sóhajtozott és kesergett. Mert látván, hogy egyedül maradt, utód reménye nélkül, bánkódott szeretni vágyó szíve. […]

Stróbl Alajos: *Szent István lovas szobra* (bronz, 1906)

A budai várban felállított szobron jól láthatók István király legfontosabb attribútumai: az úgynevezett Szent Korona, az apostoli kettős kereszt, valamint a szenteknek kijáró glória. Az idealizáló szobor az államalapító uralkodót ereje és dicsősége teljében mutatja, a legendákból ismert csapások, nehézségek és vívódások nem jelennek meg.
A SZOBORRÓL RÉSZLETESEBBEN

21. Nem sok idő múltán betegségbe esett, melytől utóbb testében megfogyatkozott, s mivel a nyavalya hosszan tartó gyöngeséggel nehezedett rá, már a lábára sem tudott állni. Látta pedig udvarának négy legfőbb nemese, hogy hosszan és súlyosan betegeskedik, s mert szívük mélyén még mindig hitetlenségben tévelygetek, csalárd tervet kovácsoltak, és

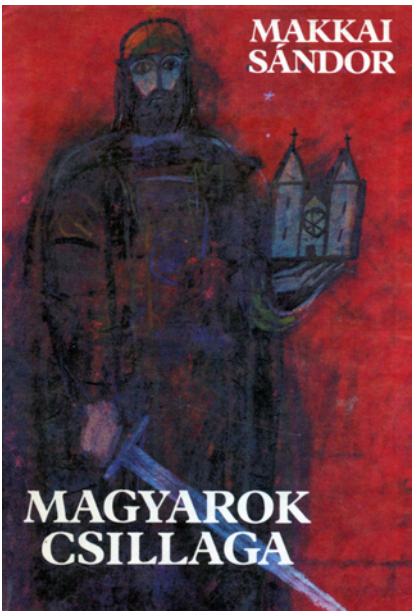
megkísérelték leromlott állapotát halálra váltani. Már esteledett; mielőtt a házban meggyújtották volna a világot, egyikük a homály leple alatt vakmerően behatolt, és a király meggyilkolására csupasz kardot rejtett köpenye alá. Alig tette be lábát oda, ahol a király pihent, csakis égi ösztönzésre a penge lehullt, és a földhöz ütődve megpendült. Nyomban meghallotta a király, és kérdezte, mi az, bár már tudta, mi történt. Az az ember megtörve, szorongva bevallotta őrült tervét, bánta, közel lépett, térdre esett, a király lábát átkarolta, beismerte, hogy bűnözött, és kegyelemért könyörgött. A bocsánatért esdeklőt el nem kergette, gonosztettét gondtalanul elejtette; végül a király parancsára felkutatott gyilkosokat elővezették, s ő fejükre törvényt mondva, méltó ítélettel sújtotta őket.

22. Végre Isten irgalmából, a százszoros jutalom díjára érdemesen, láz vette le lábáról, s mikor már nem volt kétséges halálának hamari napja, előszólította a püspököket és palotájának Krisztus nevét dicsőítő nagyjait; először megtárgyalta velük, hogy kit választanak helyette királynak. Majd atyailag intette őket, hogy őrizzék meg az igaz hitet, amelyet elnyertek; hogy az igazságot szeressék, az égi szeretet láncait kedveljék, gyakorolják a szeretetet, az alázatossággal törődjenek, de mindenekelőtt a kereszténység zsenge ültetvényén csőszködjenek. E szavak után kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: „Ég királynője, e világ jeles újjászerzője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel, papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nékik utolsó istenhozzádot mondva *lelkemet kezedbe ajánlom*."

23. Közelgett éppen a jeles ünnep, ugyanazon Örök Szűz Mária mennybevitelének az angyalok és az emberek előtt nevezetes napja; nagyobb irgalom reményét remélte, ha e nap örömei közt bomlana fel teste, ezt külön könyörgésekkel kérte; sóhajtozás s könnyek árán el is nyerte. Eljött hát az az áldott nap, melyet halála csakhamar még áldottabbá tett; körben állt a papság s a püspök atyák, az ispánok vezérlő kara s tömegestül a szolgák; középen feküdt a király, Isten kedveltje, a lelki szentség kenetét felvette, mi urunk Jézus Krisztus testének-vérének útravalójával felüdített szent lelkét az Úr megtestesülésének 1033. évében[54] az

54 Valójában 1038-ban.

Örök Szűz s a szent angyalok kezébe letette, hogy az el nem múló égi boldogság nyugalmára vezessék. Nagy sírás támadt övéi közt, nagy öröm az angyalok közt, de ez a sírás később mind az életben levőknek, mind a majdan születőknek örökké való vígságára változott. Gyásztisztességére Pannónia minden tájáról összesereglettek, a királyi székhely re, azaz Fehérvárra vitték el a testet, s minthogy a tőle épített egyház a Szentséges Szűz tiszteletére még nem volt felszentelve, tanácsot tartván a főpapok, azt határozták, hogy szenteljék fel előbb a bazilikát, a testet a földnek csak azután adják át. A felszentelés ünnepségét megtartván, szent testét az épület közepén fehér márványból faragott szarkofágba helyezték, ahol érdemeiért az Úr több éven át sok kórságban senyvedőnek, lázbetegnek, sanyargatását s nyomorúságát kiáltozónak, törvény alatt görnyedőnek számtalan jótéteményét tanúsította. Sűrűn hallották az angyalok énekének dallamát éjjelente, még sűrűbben szállongott a templom hajóiban a legkellemesebb illat édessége.

Makkai Sándor: *Magyarok csillaga* (regény, 1937)

Szent István alakja minden korban időszerű. Életműve lehetőséget kínál a nemzeti közösség mindenkori alapkérdéseinek megfogalmazására. Makkai Sándor történelmi regényei a két világháború között voltak igazán népszerűek, de ma is lebilincselő olvasmány Szent Istvánról szóló *Magyarok csillaga* című műve. Fél évszázaddal a regény megírása után a legendás Illés együttes tagjai új műfajban, rockoperaként elevenítették fel alakját, *István a király* címmel.
MAKKAI SÁNDOR: MAGYAROK CSILLAGA

24. Negyvenöt év múltán tehát, mikor Isten, hogy a halandóknak irgalma jótetéményeit általa tanúsítsa, ki akarta nyilvánítani szentjének érdemeit; a római szék intézkedéséből apostoli levéllel elrendelték, hogy mindazoknak testét felemeljék, kik Pannóniában a keresztény hit magvait igehirdetésükkel vagy intézkedésükkel hintve azt Istenhez térítették. Mikor eljött az ideje, hogy ezt róla is kihirdessék, s hogy elhíreszteljék a dicséretes kegyelmet, melyet általa a világ színe előtt megérdemelt a magyar nemzet, László[55] király – aki akkoriban igazgatta az államot, s mindenben díszes erkölcsökkel jeleskedett, az erények ragyogásával ékeskedett, teljesen átadta magát Isten szolgálatának s dicséretének, és akit megvilágosított a vigasztaló Szentlélek – megbeszélést tartva a püspökökkel és a főurakkal és az egész Pannónia bölcseivel, háromnapos böjtöt rendelt mindenkinek: ez a testi-lelki üdvösségen munkálkodó Szentlélek ajándékából a katolikusok közösségére hasznos lehet; Krisztustól kell kérni közös böjtre s alamizsnára alapított könyörgéssel, hogy tüntessék fel csodajelek. De hogy az Úr megmutassa, milyen irgalmas volt a szent király, míg halandó testében élt, aziránt akkor is, mikor már Krisztussal uralkodott, minden egyéb cselekedet fölötti tetszését nyilvánította; bár szent testét három napig teljes erőből próbálták felemelni, semmi módon sem lehetett helyéről kimozdítani. Ebben az időben ugyanis az elkövetett vétségek miatt a mondott László király és unokatestvére, Salamon között súlyos viszálykodás támadt, melynek folytán Salamont fogságba ejtve börtönben tartották.[56] Mikor hát a test felemelésével hiába próbálkoztak, egy Karitas nevű, a bakonysomlyói Szent Üdvözítő egyház mellé zárt apáca, ki az akkori közvélemény szerint igen híres életű volt, égi kinyilatkoztatásban részesülvén értesítette a királyt, hogy hiába igyekeznek, a szent király földi maradványait nem vihetik át, míg Salamont a börtön rabságából ki nem ereszük, s szabadsággal meg nem ajándékozzák. Elővezették hát őt a börtönből, és megismételték a háromnapos böjtöt. Mikor harmadnapon a szent maradványok átviteléhez kezdtek, oly könnyedén emelték fel a koporsóra nehezedő hatalmas követ, mintha súlya se lett volna. Véget ért hát a harmadnapi vecsernye, s mindenki várva várta az isteni irgalom jótéteményeit a boldog férfi érdemeiért; Krisztus

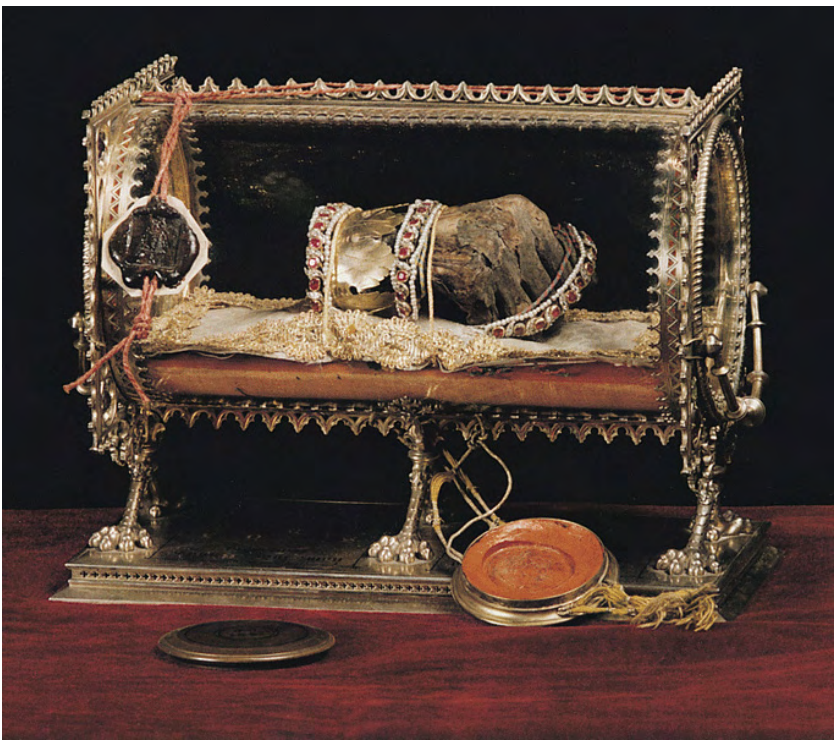
55 Szent László király 1077–1095.

56 A trónharcok során Salamon királyt (1063–1074) legyőzték unokatestvérei, Béla és László. Salamont az 1083-as kanonizációs eljárás idején valószínűleg Visegrád várában tartották fogságban.

nyomban meglátogatta népét, és mennyei csodajelek árasztották el a szentegyház térségét, de minthogy sokaságuk azon az éjjelen minden számot meghaladt, itt csak azzal az evangéliumi mondással kívánunk előhozakodni, melyet a világ Üdvözítője küldött feleletül Jánosnak, aki követek útján tudakolta, vajon ő-e az, aki eljövendő: *„Vakok látnak, sánták járnak, süketek hallanak, leprások megtisztulnak”*, a csonkák kiegészülnek, az inaszakadtak meggyógyulnak – mindebből mégis valamit; ha már mindent nem tudunk – tudtul adni törekszünk.

25. Egy béna, tizenkét éve inaszakadt ifjat, aki kezét-lábát nem tudta használni, szüleinek segítségével odaszállítottak. Visszanyerte egész teste épségét, s véle kezdődtek a csodajelek; mikor fürgén odaszaladt az oltárhoz, növelte a Krisztusnak dicséretet zengő sokaság örömét. Egy másik hétéves fiút, aki idegzsugorodás miatt születése óta csak négykézláb csúszkált, szülei teljes hittel a boldog férfiú közbenjárására bíztak; leborultak véle a sír mellett, hogy kegyelmet kérjenek. Ezt csakhamar el is nyerték: ámulatukra az idegzsugorodás fiukban feloldódott, s látva, hogy megszilárdult térde-lába, és jár, mindannyian dicsőítő kiáltásokkal magasztalták Krisztus nevét a boldog férfiú érdemeiben. A fiút az istenfélő király határtalan örömében sírva fakadva, felemelte a földről, és az oltárhoz vitte, s ott a dicséret himnuszát zengve a gyermek gyógyulásával kinyilvánított jótéteményért mindazokkal együtt, akik jelen voltak, forró köszönetet mondott. Így az egész éjszakát, megtisztelve szolgáját, Isten sok csodajel csillogásával csodálatosan bevilágította, a nép pedig, virrasztásba és imába merülve, el nem mulasztotta, hogy minden egyes csodát dicsérő kiáltással kinyilvánítson. Ezekhez kell hozzáfűzni azt is, hogy nemcsak jelenvalók, hanem távollevők is nevezetes eredményű gyógyulást nyertek érdemeinek közbenjárásával. Mert mikor felemelésének híre mindenfelé terjedni kezdett, a különféle kórságban senyvedők tömege Magyarország minden végeiből, ki-ki ahogyan tudott, a szent koporsójához igyekezett. De jóllehet egyesek odaérkeztek, másokat súlyosabb bajuk akadályozott, s nem tudtak egyszerre odaérni, mégis hasonló irgalmat nyerve, nagyon sokan útközben gyógyultak meg. Ezért a szent király jótéteményeinek maradandó emlékéül valahányan általa visszakapták egészségüket, útjuknak ugyanazon a helyén, ahol meggyógyultak, nagy kőhalmokat raktak, s ezek ott hosszú ideig azután is megvoltak. De egy bizonyos asszony is, mikor ezalatt egyetlen fia kilehelte lelkét, letette szülötte

élettelen testét a szent király koporsója mellé, hogy érette Istentől és szentjétől vigasztalást könyörögjön. Csodálatos és a mi korunkban bámulatos dolog: az asszony abba sem hagyta az imádkozást, amíg fiát, akit oda mint halottat fektetett le, élve vissza nem nyerte.

A Szent Jobb

Szent István király mumifikálódott kézfeje a magyar katolikus egyház értékes ereklyéje. A kalandos sorsú kegytárgyat ma a budapesti Szent István Bazilikában őrzik. A rendszerváltás óta minden évben ünnepélyes körmenetben hordozzák körül a pesti belvárosban az államalapító király egyházi és nemzeti emléknapján, augusztus 20-án.

26. Hogy megvirradt Isten szentséges szülőanyja, Mária mennybevitele után az ötödik nap, összegyűlt a templomban a király a főemberekkel, a papság a főpapokkal; először gyászmisét mondtak, majd elmoz-

dítva a padlóból kiemelkedő márványtáblát, végül is lementek a koporsóig, s annak felnyitásakor az édes illat oly hévsége árasztott el minden jelenlevőt, hogy azt hitték, az Úr paradicsomi gyönyöreinek közepébe ragadtattak. Maga a koporsó színültig volt kissé vöröslő, szinte olajjal kevert vízzel; benne, mint olvasztott balzsamban nyugodtak a drága csontok; ezeket a legtisztább gyolcsba gyűjtötték, s a gyűrűt, mely a boldog férfi jobb kezére volt húzva, a folyadékban sokáig keresték. Mivel ezt nem találták, némelyek elkezdték a király parancsára a vizet ezüstüstökbe és -hordókba méregetni, hogy ha kiürítették a szarkofágot, bizonyosabban megtalálják a gyűrűt. De csodálatosképpen minél több folyadékot mertek ki, annál több áradt helyébe s töltötte meg a koporsót. Látva a csodát, a kimert vizet visszaöntötték a helyére, de a visszazúdítással sem telt meg jobban a koporsó. Akkor befedvén a sírt, dicséreteket s hálát zengtek az isteni kegyességnek, és a talált kinccsel Isten boldogságos szülőanyjának, az Örök Szűz Máriának oltárához visszatértek. […] Csupán azt szándékozom még a kódex végére illeszteni, hogyan bukkant napvilágra az isteni kegyelem csodás ajándékából a sokáig keresett és nem talált gyűrű a boldog férfiú jobbjával együtt átvitele után három évre.

A Szent Jobb (neogót ereklyetartóban, 1862)

27. Egy bizonyos Mercurius nevű szerzetest, aki papi rendjében az Örök Szűz kincstárának őre volt, s a mennyei haza szeretete miatt a világról is lemondott, azon órában, melyben a koporsót felnyitották, nehogy a szent ereklyékből valamit elragadjon, megdorgált a király, és messzire küldött onnan. Mikor szomorú arccal ült a kórusban, egy fehér ruhába öltözött ifjú összecsavart szövetet adott át neki, mondván: „Rád bízom ezt megőrzésre, s ha eljön az idő, felfedésre." A szent szolgálat végeztével a szerzetes az épület sarkában a szövetet kibontotta, s elsápadt, hogy Isten emberének ép kezét, rajta a csodás művű gyűrűvel meglátta; anélkül hogy tudtak volna róla, magával vitte a monostorba, melynek igazgatása reá volt bízva, s várva várt az ifjú által Krisztustól megjövendölt időre. Itt a földbe rejtett kincset sokáig eltökélten egyedül vigyázta és őrizte, majd a kolostor alapítóit értesítette, végül, hogy közeledett a kinyilvánítás ideje, a királlyal is közölte. Ez a püspököket és Magyarország első embereit csakhamar összehívatta, s miután ott Krisztus sok csodás jótéteményét pazarolta, ő az ünnepélyes napot Isten embere jobbjának felemelésére meghatározta.

Mi dolog, testvéreim, hogy a többi tag eloszlott, s a hús porba vegyültével teljesen szétfoszlott, csak a jobb kéz őrizte meg csontjaihoz tapadó idegeivel s bőrével épségének ékességét? Nem hiszem, hogy mást akarna a jeles ténnyel kinyilvánítani a megmérhetetlen isteni szándék, mint hogy a szeretet és alamizsnálkodás az erények minden lépcsőfokán átlép. Ezért mondja az Igazság az evangéliumban: *„Boldogok az irgalmasok, mert majd nekik is irgalmaznak."* És másutt: *„Adjatok és akkor ti is kaptok."* Megint más helyen: *ahogy a víz eloltja a tüzet, úgy az irgalmas szeretet a bűnt.* Méltán mentesült a rothadástól a boldog férfi jobbja, mert a kegyesség virágjától mindig újra kivirulva a szegényeket adományaival kifogyhatatlanul táplálta. Segítséget nyújtott a szűkölködőknek, igájukból kiszabadította a fogságba vetetteket, a zarándokoknak ruhát és szállást juttatott, az özvegyek és árvák nyomorúságát és szükségét sajátjának tekintette, az Úr vacsoráját és parancsát a szegények lába mosására naponta megismételte, alamizsnáját nem rablásból vagy mások kárára, hanem saját erszényének költségéből vetette, lemondott a birtok iránti vágyról, hogy Isten házait gazdaggá tegye, s így mindenben az Istenség akaratát segítve, húsát a bűnökkel és kívánságokkal egyetemben keresztre feszítette. Innen van testének és jobbjának gyönyörűséges és bámulatos csodálata, innen az

örök élet édes és boldog jutalma, innen a mennybéliekkel kívánatos együtt lakása, ahol rásugárzik mindig fénylő s fogyhatatlan ragyogása az egy és legfőbb Istenségnek, az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek, mindörökkön örökké. Ámen.

Kurcz Ágnes fordítása

KÁLTI MÁRK AZ ELSŐ MAGYAR KIRÁLYOKRÓL

A trónutódlás gondja (miniatúra, 1360 körül)

Szent István uralkodása végén nehéz kérdéssel szembesült: kire hagyja koronáját? Utódjának szánt fia váratlanul meghalt, a kép alján éppen sírba fektetik a később szentté avatott, ezért glóriával ábrázolt Imre herceget. Régi szokásokat követő rokonaira nem akarta hagyni a koronát, attól tartva, hogy nem az általa kijelölt úton vezetnék tovább az országot. Emiatt legbefolyásosabb rokonát, Vazult alkalmatlanná kellett tenni az uralkodásra: a kép felső részén az a jelenet látható, amint István katonái kiszúrják Vazul szemét. Ám a trónutódlás kérdése ennek ellenére sem dőlt el az István által kiválasztott Orseoló Péter és Vazul három fia között. A *Képes Krónika* részletesen beszámol a trónkövetelők közötti harcokról.

Bevezetés

A nemes Kálti Márk a nápolyi Anjou-házból származó két magyar királynak, Károly Róbertnek (1308–1342) és Nagy Lajosnak (1342–1382) az udvarában élt, egy ideig a királyi kápolna papja is volt. Nagy Lajos korában Magyarország már közép-európai nagyhatalomnak számított, fényes királyi udvarral. A dinasztia nemzetközi tekintélye is megkívánta, hogy elkészüljön Magyarország történetének korabeli nyugat-európai mércével mérve is korszerű elbeszélése, a korábbi gestáknál részletesebben és gördülékenyebb stílusban. Ezt a feladatot kapta Kálti Márk, aki a korábbi gestaváltozatokat felhasználva érdekes, fordulatos történetet alkotott az 1360-as években. Műve később a *Képes Krónika* nevet kapta, ugyanis Nagy Lajos gyönyörű kivitelű, gazdagon illusztrált példányt készíttetett belőle V. Károly francia király számára abból az alkalomból, hogy a két uralkodó gyermekei eljegyezték egymást. A diplomáciai célra készült reprezentatív kötet szerencsére fennmaradt, így a kutatók többek között a *Képes Krónika* alapján próbálhatták meg rekonstruálni az elveszett korábbi gesták szövegét.

Az alábbiakban Kálti művéből azokat a részleteket közöljük, amelyek a Szent Istvánt követő királyok – Orseolo Péter, Aba Sámuel, I. András és I. Béla – uralkodását mutatják be 1038-tól 1063-ig. A középkori történetírás egyik legjellemzőbb vonása, hogy az uralkodókat tették meg az elbeszélés főszereplőivé. Egy ország történelme szinte kizárólag a királyok tetteinek bemutatására korlátozódott, elsősorban természetesen politikai jelentőséggel bíró tetteiket mutatva be: hadjáratait, trónharcait és törvényhozó tevékenységüket. A jelen kötetben olvasható részlet is a négy király egymás közti viszonyairól, viszályairól tudósít a legrészletesebben. A középkori történetírás másik jellemzője az idegengyűlölet, xenofóbia, amely egyértelműen kirajzolódik a velencei származású Orseolo Péternek, valamint német és itáliai kíséretének ábrázolásából. Kálti Márk szerint az idegen országból érkezett urak kizárólag a magyarok sanyargatásával, kigúnyolásával, a lányok és asszonyok megbecstelenítésével foglalkoztak, amit persze a magyarok nem tűrhettek sokáig tétlenül. Az egyházi szolgálatban álló történetíró számára az idegenek mellett a kereszténység ellen fellépő lázadások jelentették a másik legfőbb rosszat. Mai ismereteink szerint e 11. századi fegyveres mozgalmak kirobbantó okai a feudalizmus kiépü-

lésével együtt járó új szociális és politikai feszültségek voltak, a régi törzsi vezető réteg hatalmának elvesztése és a korábbi szabad katonai réteg lesüllyedése. E „világi" jellegű feszültségekről Kálti nem tett említést, helyette Szent István király egykori püspökének, Szent Gellértnek a legendáját építette be művébe, kizárólag az egyház nézőpontját érvényesítve. A trónharcok bemutatása során a fiatal Magyar Királyság nemzetközi helyzete is kirajzolódik a szemünk előtt. III. Henrik német-római császár 1045-ben, majd 1051–1052-ben is megpróbálta kiterjeszteni fennhatóságát Magyarországra, e nyugat felől fenyegető veszély a korábbi és későbbi századokban is aktuális probléma maradt. A magyar trónkövetelők a németeken kívül cseh, lengyel és orosz rokonaiktól szintén segítséget kértek a fegyveres belviszályok eldöntéséhez. Olyan kölcsönös „rokoni segítségnyújtások" ezek a közép-európai dinasztiák képviselői között, amelyek sorozatos külföldi hadjáratokként kísérték végig a térség középkori történelmét.

Kálti Márk műve két okból is nagy hatással volt a magyar történelemképre. Egyrészt az ún. Árpád-házi királyok 1000-től 1301-ig terjedő uralmát megörökítő történeti munkák közül a *Képes Krónika* a legkorábbi és legrészletesebb ránk maradt mű, ezért forrásértéke igen nagy. A krónikában elbeszélt események többségét – némi pontosításokkal – ma is hitelesnek tartják a történészek. Másrészt Kálti Márk stílusa olyan élvezetes, mondanivalóját olyan jellemábrázolással és dramaturgiai érzékkel adja elő, hogy ezeknek az epizódoknak többé-kevésbé átdolgozott változatait máig tartalmazzák a szélesebb olvasóközönségnek szánt, népszerűsítő jellegű történelemkönyvek. A történettudomány 19. századi forradalmi megújulásáig a középkori történelemről szinte nem is volt másfajta ismeret az uralkodók krónikákban, illetve gestákban megörökített dicső tettein és viselt dolgain kívül. Ha ma Magyarországon megkérdezzük a történelem iránt érdeklődő hétköznapi embereket, hogy mi jut eszükbe a korai Árpád-korról, valószínűleg az alább olvasható, legélvezetesebben megírt történeteket fogják említeni: a Vata által vezetett pogánylázadást, Szent Gellért püspök mártírhalálát, a III. Henrik hajóhadát elsüllyesztő Zotmund/Kund nevű vitézt, a Vértes hegységben eldobált német páncélokat vagy a Béla herceg életét eldöntő választást korona és kard között.

A Képes Krónika címlapja (1360 körül)

A *Képes Krónika* a középkori magyar könyvfestészet egyik legjelentősebb emléke. Az értékes kódex 1933-ban nemzetközi egyezmény alapján került a Bécsi Nemzeti Könyvtárból az Országos Széchényi Könyvtárba, ahol a Kézirattárban került elhelyezésre. Gazdagon díszített címlapjának felső részén Nagy Lajos király ül baldachinos trónon, kezében a jogarral és az országalmával. Jobbján nyugati öltözetű páncélos vitézei, balján keleties ruházatot viselő szövetségesei állnak. A lapalji díszítés arany hátterű mezőiben a magyar Anjou címer, a kettős kereszt és Nagy Lajos sisakdísze látható.

KÉPES KRÓNIKA[57]

71. PÉTER KIRÁLY KEGYETLENKEDÉSE

Miután pedig Péter[58] királlyá lett, a királyi felségre jellemző jóindulatú magatartást teljesen levetkőzte és teuton dühvel kegyetlenkedve fittyet hányt Hungaria nemeseire, a föld javait a vadállat módjára üvöltő teutonokkal meg a csacsogó fecskék módjára fecsegő latinokkal együtt dölyfös szemmel s telhetetlen szívvel zabálta föl, az erősségeket, őrhelyeket meg várakat a teutonok és latinok őrizetére bízta. Péter maga ugyanis fölöttébb kéjsóvár volt, s abban az időben senki sem lehetett biztos hitvesének tisztességében vagy leányának, illetve nővérének érintetlenségében a király csatlósainak zaklatásai miatt, akik büntetlenül erőszakoskodhattak velük. Látván tehát Ungaria főemberei népük baját, amit Isten ellen szegülve okoztak nékik, közös elhatározással arra kérték a királyt, parancsolja meg embereinek, hagyjanak föl ezzel az istentelen gazsággal. Ám a hiú gőgjében felfuvalkodott király szabadjára engedte a benne felgyülemlett méreg átkos bűzét, miközben így beszélt: „Míg az eszemet bírom, valamennyi méltóságos és tekintetes bíró, albíró, százados, falunagy, továbbá minden főember és hatalmas tisztét teutonokkal töltöm be Hungaria-szerte, földjét vendégtelepesekkel árasztom el, és teljes egészében a teutonok hatalmába adom." És ezt is mondta: „Ez a név, Hungaria, az angaria[59] szó származéka, és ezért ők szolgálni kötelesek." Ezek táplálták a viszályt Péter király és a magyarok között.

57 Forrás: Kristó Gyula (szerk.): *Képes Krónika*. Ford. Bollók János. Budapest, 1986, Európa Könyvkiadó. A Képes Krónika letölthető a világhálóról. Eredeti formában: http://konyv-e.hu/pdf/chronica_pieta.pdf Magyar fordításban: http://mek.oszk.hu/10600/10642

58 Orseolo Péter Szent István király nővérének és Orseolo Otto dózsénak a fiaként Velencében nevelkedett. Szent István nem bízott benne, hogy a régi magyar szokásokkal szimpatizáló rokonai megőrzik a feudáliskeresztény királyságot, ezért Pétert választotta utódául. Orseolo Péter 1038–1041 és 1044–1046 között uralkodott.

59 A görög *angaria* szó jelentése: szolgai munka. Magyarország nevének és a görög kifejezésnek az összekapcsolása téves etimológia.

72. PÉTER MENEKÜLÉSE ÉS ABA MEGVÁLASZTÁSA

Orseoló Péter elűzése (miniatúra, 1360 körül)

A kardját előre szegező Aba Sámuel páncélos vitézeivel és nyilazó, könnyűfegyverzetű lovasával üldözi a koronáját bal kezében tartó Pétert és utolsó hívét.

Péter királyságának harmadik évében tehát a püspökök tanácsára a magyarok főemberei és vitézei összegyűltek Péter király ellen, és gondosan megtanácskozták, hátha találnának az országban a királyi nemzet-

ségből valakit, aki alkalmas az ország kormányzására, és megszabadítja őket Péter zsarnokságától. Mikor pedig az országban senki ilyet nem találtak, választottak maguk közül egy Aba nevű ispánt, Szent István király nővérének a férjét, és őt tették maguk fölött királlyá.[60] Aba pedig összegyűjtötte a magyar sereget, és Péter király ellen vonult, hogy megküzdjön vele. Midőn Péter látta, hogy a magyarok nem támogatják, nagyon megijedt, és Bavariába menekült, hogy Henrik,[61] teuton király segítségét kérje. Miután pedig Péter futással megmenekült a magyarok keze közül, a magyarok darabokra szabdalván ölték meg a szakállas gaz Budát, „minden baj keverőjét", akinek tanácsára Péter tönkretette Ungariát, két fiának pedig kiszúrták a szemét. Sebust, aki kitolta Vazul szemét, úgy veszejtették el, hogy kezét-lábát összetörték. Egyeseket megköveztek, másokat vasrudakkal sújtottak halálra. Abát pedig királyi méltóságra emelték és királlyá szentelték. Aba király megsemmisítette mindazokat a törvényeket és adókat, amelyeket Péter király a maga szokása szerint rendelt el. […]

75. […] Aba király – biztonságban érezvén magát – gőgössé vált, és a magyarokkal szemben durván kegyetlenkedni kezdett. Úgy vélekedett, hogy az uraknak minden közös a szolgákkal, s az esküszegést is semmibe vette. Megvetette ugyanis az ország nemeseit, és mindig a parasztokkal meg nemtelenekkel tartott. A magyar nemesek nem akarták ezt eltűrni tőle, és a sérelmet nehezen viselvén, összeesküvést szőttek, hogy megöljék őt. Valamelyikük azonban megnevezte a királynak azokat, akik összeesküdtek a meggyilkolására. A király – akiket elfoghatott – bírói vizsgálat nélkül megölette, és ez nagy veszedelmet okozott neki. Midőn ugyanis a király Chanadinumban[62] ülte a nagyböjtöt, a nagyböjt idején tanácskozás ürügyével egy házba zárt mintegy ötven nemes férfiút, és fegyveres vitézeivel levágatta őket, úgy, hogy se bűnbánatot nem tarthattak, se gyónást nem végezhettek. Szent Gellért chanadinumi püspök ezért kánoni szigorúsággal megfeddte a királyt, és megjósolta, hogy veszély fenyegeti.

60 Aba Sámuel 1041–1044.
61 III. Henrik 1039-től német király, 1046-tól német-római császár.
62 Csanád latin elnevezése, ma Cenad Romániában.

Aba Sámuel király (iniciálé, 1360 körül)

A *Képes Krónika* illusztrációi között számos magyar uralkodó képe megtalálható, ezek az ábrázolások azonban nem hitelesek, általában nem is tipizálják az egyes királyokat. Aba Sámuel ugyanolyan öltözetben látható, mint az uralkodóház legtöbb tagja, a kezében tartott korona és kard szintén általánosan alkalmazott motívum.

76. Az összeesküvők közül ezen egyesek még inkább felbuzdulva a császárhoz menekültek, és Aba ellen szóltak, mondván, hogy az esküt semmibe veszi, megveti a nemeseket, akik őt maguk fölött királylyá tették, nemtelen parasztokkal lakomázik, lovagol, és folyton velük társalog. Ezekre azt mondta a császár: „Bizony ez nem nemesemberhez méltó szokás, éppen ellenkezőleg.” Tehát a császárt egyre arra ösztökélték, torolja meg Aba királyon az elkövetett jogtalanságot, mert Aba sem a foglyokat nem küldte vissza, mint azt esküvel ígérte a császárnak, sem az okozott károkat nem térítette meg. Így hát a császár a magyarok bujtogatásától felbátorodva noricumi[63] és cseh seregekkel, továbbá udvari embereinek csapatával az osztrák őrgrófságba ment, ám

63 Noricum ókori római provincia volt a későbbi Bajoroszág és Ausztria területén.

titkolta, hogy Hungaria ellen vonul, és azt színlelte, hogy Abától megegyezést akar kicsikarni, azután pedig visszatér. Aba király követei a császárhoz mentek, és visszakövetelték azokat a magyarokat, akik a császárhoz menekültek; panaszkodva mondták, hogy azok Hungaria rablói és zsiványai, ők szítják a háborút meg a viszályt a magyarok és a császár között, különben híven engedelmeskednének a császárnak. Ezért a viszály magvainak elhintőit a magyarok királyának, Abának a kezére kell adni. Erre a császár azt válaszolta, hogy ezt semmiképp sem teszi. Gyors menetben a magyar határra támadt, és Supronium-nál[64] benyomult, amikor azonban Babótnál át akart kelni a Rábcán, nem tudott, mivel a Rábca folyó az áradás, a nagyon sűrű bozót és a bugyogó mocsarak miatt áthatolhatatlan volt. A császárral és a Péter királlyal levő magyarok egész éjjel lovagolva vezették a sereget a Rába és a Rábca folyó mentén fölfelé, napfölkeltekor pedig egy könnyű gázlón át is keltek. Aba király nagyszámú fegyveressel a Iaurinum[65] melletti Ménfőnél szállott vele szembe – nagyon is bízván a győzelemben, mert néhány bajor közölte vele, hogy a császár csak kevés emberrel jött ellene. S mint mondják, Aba királyé lett volna a győzelem, ha néhány, Péter királlyal barátságban maradt magyar földre nem veti zászlóit és el nem fut. A teutonok azt is mesélik, hogy mielőtt megütköztek, égi jelként ritkás köd szállt le, és isteni hatásra egy heves szélvihar rettenetes port sodort a magyarok szemébe. Mondják ugyanis, hogy a pápa úr már korábban átokkal sújtotta a magyarokat, amiért királyukat, Pétert megalázták. Miután megkezdődött a csata, mindkét oldalon sokáig s keményen harcoltak, míg végül isteni segítségben bízva a császár szerezte meg a győzelmet szerencsésen. A vesztes Aba király pedig a Tisza felé menekült, és egy faluban a magyarok, akiknek uralkodása alatt ártott, egy régi veremben kegyetlenül megölték. Testét a falu melletti templomban temették el. Néhány év múltán, mikor kiásták a sírból, szemfödelét és ruháit sértetlenül találták, sebhelyei begyógyultak. Azután a saját monostorában, Sarusban[66] temették el. Mikor a császár visszatért a táborába, alázatosan és ájtatosan leborult az üdvöt adó kereszt szentséges fája előtt, saruit levetette, ciliciumot kötött testére és egész népével együtt magasztalta az Isten irgalmasságát, hogy megszabadította

64 Sopron középkori latin elnevezése.
65 Győr középkori latin elnevezése, másik alakja Geurinum.
66 A mai Abasár.

őt ama napon a magyarok kezéből. Azon a napon megszámlálhatatlan sokaságú teuton veszett el ott. Ezért azt a helyet a mai napig Ferlorum Payernak hívják az ő nyelvükön, a miénken pedig Westnemptinek.[67] A tetemek bűze miatt ezen a vidéken két hónapig ember jószerivel át nem haladhatott; az íjászok megölték őket.

A ménfői csata (miniatúra, 1360 körül)

III. Henrik német csapatai magasra emelt birodalmi zászló alatt legyőzik Aba Sámuel seregét, akinek áruló katonái bal felé menekülnek. A csata elvesztését jelzi a törött rúddal földre hulló piros-fehér sávos magyar zászló. Az előtérben két későbbi jelenet: bal oldalt a koronája után nyúló király leszúrása látható, míg a jobb oldalon Henrik szőrcsuhában, oltár előtt térdelve ad hálát a győzelemért.

77. Közben összegyűltek a magyarok, könyörögve a császárhoz járultak, kegyelmet és irgalmat kértek tőle. A császár derűs arccal, kegyesen fogadta őket, s meg is adta, amit kértek. Azután egész kíséretével Albába jött, amelyet teuton nyelven Veyzmburgnak[68] mondanak, és amely Hungaria uralkodói székhelye. Itt a magyarok császárnak kijáró tisztelettel és nagy készülettel fogadták a császárt, ő Pétert királyi koronával teljes jogúan visszahelyezte a királyságba, és Szent István

67 *Verlorene Bayern*, azaz elveszejtett németek.
68 Alba Regia Székesfehérvár latin elnevezése. Korabeli német neve Weissenburg, illetve Wizenburg volt.

király szent jelvényeivel királyi módon felékesítve őt, saját kezével vezette a királyi trónhoz, a dicsőséges Istenanya, a mindenkor szűz Mária székesegyházában királyként ültette a trónra, és ott kibékítette a királyt a magyarokkal és a magyarokat a királlyal, a magyarok kérésére megengedte, hogy megőrizzék a magyar törvényeket és saját szokásaik szerint ítéljenek fölöttük. Miután a császár ezeket így elrendezte, és a kívánt sikert elérte, Péter királyt a saját őrségével Hungariában hagyván visszatért Ratisponába.[69]

78. A CSÁSZÁR VISSZATÉRÉSE HUNGARIÁBA

A következő évben a császár visszatért Hungariába, és ama szent ünnepen Péter király a magyarok és a teutonok színe előtt átadta neki Hungariát aranyozott lándzsa képében. Ezenfölül még sok pompás ajándékkal tisztelte meg a király a császárt, aki dicsőségesen tért vissza hazájába. Közben Endre, Béla és Levente,[70] akik Bohemiába menekültek, a szorongató nélkülözés miatt továbbmentek Poloniába; a lengyel fejedelem, Misca[71] jóindulatúan és tisztelettel fogadta őket. […]

69 Regensburg (Ausztria) középkori latin elnevezése.
70 Szent István király unokatestvérének, Vazulnak a fiai. Szent István attól tartott, hogy halála után Vazul esetleg vissza akarja majd állítani Magyarországon a régi pogány-nomád életformát, ezért Vazult megvakíttatta, fiait pedig száműzte.
71 II. Mieszko (1025–1034) lengyel uralkodó. A száműzött testvéreket valójában utóda, I. Kázmér (1039–1058) fogadhatta be.

Péter király lándzsát ad Henrik császárnak (iniciálé, 1360 körül)

A trónjára visszasegített Orseoló Péter hálája jeléül aranyozott lándzsát és egyéb ajándékokat ad III. Henriknek. Egyes történészek szerint a lándzsa Szent Istvántól származó uralkodói jelkép volt, amelynek átadása azt szimbolizálta, hogy Magyarország átmenetileg a Német-római Császárság vazallusa lett.

80. A BENYNNEK MONDOTT BÉLA HERCEG

[…] 81. Abban az időben néhány magyar főember országának pusztulásán sóhajtozott, és meg akarta szabadítani Hungariát Péter zsarnokságától. Megőrizték rendíthetetlen hűségüket Endre, Béla és Levente iránt, akik Szent István király nemzetségéből származtak; hűségesen szolgálták őket, s követek útján küldtek nekik javaikból, amijük csak volt. Visca, Bua és Buhna meg rokonaik voltak azok a főemberek, akik állandóan sóhajtozva és nyögve várták az alkalmas időt, amikor Andrást, Bélát és Leventét visszahozhatják Hungariába; és teljes erejükkel azon fáradoztak, hogy visszaadják az országot Szent István király nemzetségének, aki szerette és felmagasztalta őket. Péter király pedig, akit a teutonok királyának hatalma emelt föl, már nem is uralkodott,

hanem kegyetlen zsarnokságával elnyomva ostorozta Hungariát. Néhány hitszegő, nevezetesen Buda és Devecher besúgása révén Péter meghallotta, hogy a már említett magyar nemesek: Visca, Bua, Buhna és rokonaik, azon gondolkodnak, hogyan adhatnák vissza az országot a királyi sarjnak; és hogy Andrást, Bélát és Leventét Péter király ellen hozzák vissza az országba. Péter király heves haragra lobbant, elfogatta és kínpadra húzatván megölette őket, néhányuknak a szemét szúratta ki. Egész Hungariát pedig olyan nagyon sanyargatta, hogy inkább a halált választották, mint az ilyen nyomorúságos életet. Hungaria nemesei – látván népük romlását – akkor Chanadra[72] gyűltek össze, tanácsot tartottak, és egész Hungaria nevében ünnepélyes követséget küldtek Rusciába[73] Andráshoz és Leventéhez, előadván nekik, hogy egész Hungaria hűségesen várja őket és az egész ország készséggel engedelmeskedik nekik mint királyi sarjaknak, csak jöjjenek Hungariába és védelmezzék meg őket a teutonok dühétől. Esküvel erősítették meg azt is, hogy amint Ungariába jönnek, minden magyar egy akarattól vezetve tüstént hozzájuk özönlik, és uralmuk alá veti magát.

82. Endre és Levente azonban álcázott csapdától tartva titkon követeket küldött Hungariába. Midőn pedig Novum Castrumba[74] érkeztek, amelyet Aba király épített, ím csapatostul özönlött hozzájuk az egész magyarság, és ördögi sugallattól felajzva makacsul azt követelték Endrétől és Leventétől, engedjék meg, hogy az egész nép pogány vallás szerint éljen, megölhesse a püspököket meg a klerikusokat, lerombolhassa a templomokat, elvethesse a keresztény hitet, és bálványokat tisztelhessen. Meg is engedték nekik, hogy „szívük vágyai szerint" menjenek és tönkremenjenek ősatyáik tévelygéseiben, máskülönben ugyanis nem akartak harcolni Péter király ellen Endréért és Leventéért. A magyarok közül Selus[75] várából egy Vata nevezetű volt az első, aki a démonoknak szentelte magát, leborotváltatta a fejét, és pogány szokás szerint csak három varkocsot hagyott meg. Hosszú idő múltán Janus nevű fia – apja szokását követvén – sok varázslót, javasasszonyt és jóst gyűjtött maga köré, ezek varázsigéi nagyon kedvessé tették őt az urak szemében. Számos papnője közül egy Rasdi nevezetűt a legkeresztényibb Béla király

72 Csanád, ma Cenad Romániában.
73 Oroszország megnevezése.
74 A mai Abaújvár latin elnevezése.
75 Valójában Becus, ami Békés várának latin elnevezése.

elfogott, és olyan sokáig tartotta őt tömlöcbe zárva, míg saját lábát meg nem ette és ott meg nem halt. A magyarok történetéről szóló régi könyvekben meg van írva az is, hogy a kereszténynek szigorúan tilos volt Vata és Janus rokonságából nősülniük, mert miként az Ószövetségben Dáthán és Abyron lázadást szítottak az Úr ellen, ők is úgy térítették el a magyar népet Krisztus hitétől a kegyelem idejében. Akkor azután Vata átkos és kárhozatos buzdítására az egész nép a démonoknak adta át magát; lóhúst kezdett enni és mindenféle gonosztettet elkövetni. Sőt megölték a katolikus hitet őrző klerikusokat és világiakat, meg lerombolták az Isten sok egyházát is. Azután Péter király ellen fellázadva, minden teutont és latint, akik Hungaria-szerte különféle tisztségeket viseltek, csúf halállal öltek meg. Éjszaka sebes lovakon három kikiáltót küldtek Péter táborába, hogy kihirdessék Isten, valamint Endre és Levente parancsát és szavát: a püspököket öljék meg a papsággal együtt, kaszabolják le a tizedszedőket, vegyék fel újból a pogány hagyományt, töröljék el teljesen az adót, és vesszen Péter emléke teutonjaival meg latinjaival együtt mindörökre, és még azon túl is. Reggel azután a király megtudakolta, mi történt, és tökéletes bizonyságot szerzett arról, hogy a testvérek visszatértek, az ő biztatásukra ölték meg a magyarok az ő tisztviselőit. Nem látszott rajta, hogy megrémült a hírek miatt, inkább vidámnak mutatkozott, fölszedte onnan a táborát, és Sytiatennél[76] átkelt a Dunán, mivel Albába kívánt menni. A magyarok azonban megsejtették a szándékát, megelőzték, elfoglalták a város harangtornyait és bástyáit, s a kapukat elreteszelve kizárták őt.

83. Közben azonban Endre és Levente a sokasággal Hungaria közepén átvonulva közeledett ahhoz a révhez, amelyet a nép nyelvén Pesthnek hívnak. Hallván ezt Gellért, Beztricus, Buldi és Benetha püspökök, meg Zonuk ispán elindultak Albából Endre és Levente hercegek elé, hogy tiszteletteljesen fogadják őket. És midőn az említett püspökök sietve arra a helyre értek, amelyet Gyodnak[77] neveznek, Szent Szabina templomában misét akartak hallgatni, mielőtt uraik elé járulnak. Boldog Gellért püspök tehát felöltötte a misemondáshoz a papi ruhát, és beszélt hozzájuk, hogy buzdítsa őket, így szólván: „Testvéreim, püspöktársaim és ti többi hívők, akik itt vagytok, tudjátok meg, hogy ma a

76 A Zsitva folyó megnevezése, ma Žitava Szlovákiában.
77 A mai Diósd.

vértanúság koronájával a mi Urunk Jézus Krisztushoz jutunk, az örök boldogságra. Feltárom nektek az Isten titkát, amely ma éjszaka megnyilatkozott előttem. Láttam ugyanis a mi Urunkat, Jézus Krisztust, amint szentséges anyja, a mindenkor szűz Mária ölében ült, és magához híván minket, saját kezével nyújtotta nekünk testének és vérének szentségét. Beneta püspöktől azonban elvonta a szentséget, amikor elébe járult. Ezért neki ma nem lesz része a mi vértanúságunkban." Ezután pedig Boldog Gellért intette őket, hogy gyónják meg egymásnak bűneiket, és miután meghallgatták a misét, imába merülve és a vértanúsággal elnyerendő örök boldogság biztos reményétől felvidulva mindannyian megáldoztak. Azután együtt indultak a Pesthnél lévő Duna-rév felé. Boldog Gellért püspök pedig, mivel kis termetű volt és minden erejét fölemésztette Isten szolgálatában, kocsin utazott. És midőn az említett révhez érkezett, íme elvetemült emberek, vagyis Vata és cinkosai, démonoktól megszállva – mert nekik ajánlották magukat – rárohantak a püspökökre és összes társaikra, és kövekkel borították el őket. Boldog Gellért püspök azonban szüntelenül a kereszt jelét hintette azokra, akik őt kövekkel árasztották el. Azok ennek láttára még jobban feldühödtek, rárohantak, a Duna partjára borították kocsiját, őt pedig a kocsijából kivonszolván kétkerekű taligára ültették, és Kelenfeld[78] hegyéről a mélybe taszították. És amikor még vergődött, lándzsával átszúrták a mellét, és azután egy kövön szétzúzták a koponyáját. Krisztus dicsőséges vértanúja így költözött át e világ nyomorúságaiból az örök boldogságba. A Duna gyakran kiáradt arra a nagy kőre, amelyen Szent Gellért fejét összetörték, de hét évig nem tudta a vért lemosni. Végül a papok fölszedték, és ez a kő most Chanádon van, az ő oltárának lapján. Most ugyanazon a helyen, ahol a fejét összezúzták, a hegy lábánál egy templom áll Boldog Gellért vértanú tiszteletére. Ez a Gellért veneciai származású, Rosacióban[79] volt szerzetes, és amikor Pannóniába jött, először Beelben[80] élt remeteként, azután a chanadi székbe került át püspöknek.

78 A mai Gellért-hegy Budapesten. 1904 óta emlékmű jelzi a püspök halálának helyét.
79 A Friuliban található rosazzói bencés kolostorát valójában Gellért halála után alapították.
80 A mai Bakonybél.

Jankovits Gyula: *Szent Gellért* (bronz, 1904)

A legenda szerint Gellért püspök egy pogánylázadás alkalmával, a mai Budapest területén található hegyről letaszítva halt meg. Mártírhalálára a róla elnevezett hegy és Dunára néző szobra emlékezteti a késői utódokat. A szobortól nem messze található barlangban Gellértről elnevezett sziklakápolnát is kialakítottak.

AZ EMLÉKMŰRŐL RÉSZLETESEBBEN

84. Buldi püspök is megkövezve költözött át a mennyei dicsőségbe. Miközben Beztricus és Beneta csónakon kelt át a Dunán Endréhez és Leventéhez, a túlsó parton lévő eretnekek úgy megsebesítették Beztricus püspököt, hogy harmadnapra meghalt. A közben odaérkező Endre herceg kiszabadította a kezükből Beneta püspököt, s így teljesedett be Szent Gellért jövendölése. Beneta kivételével ugyanis mindnyájan vértanúkká lettek, Zonuk ispán is, aki paripáján a Dunába ugorva úsztatott, s akit azután egy ladikon arra jövő Murthmur nevű férfi felvett a ladikjába, hogy megmentse őt a haláltól. Ezt a Murthmurt ugyanis Zonuk ispán keresztelte meg. Midőn azonban meg akarta menteni az említett ispánt, az eretnekek halállal kezdték őt fenyegetni, ha nem öli meg Zonuk ispánt. Fenyegetéseiktől félve Murthmur kardjával leszúrta az ispánt a ladikban. Oly sok pap és világi szenvedett vértanúságot ama napon Krisztus hitéért, hogy számukat csak Isten és az angyalok tudják.

85. PÉTER KIRÁLY HALÁLA

Péter király pedig, amikor látta, hogy a magyarok egy lélekkel Endre és Levente hercegekhez csatlakoztak, teutonjaival Musun[81] felé menekült, hogy innen Ausztriába juthasson, de nem tudott kiszökni. A magyarok ugyanis időközben elfoglalták az ország kapuit és kijáratait, de Endre herceg követe is visszahívta Péter királyt békekötés ürügyével, és hogy méltóképpen meg fogja tisztelni. Hitt is neki, s visszafordult, mint mondják, de inkább csak kényszerűségből, mert megtudta, hogy egy sereg rejtekben vár rá, ezért sietve vissza akart térni Albába. Amikor Zámoly faluba tért be, az említett követ csellel akarta őt elfogni és megkötözve Endre herceg elé vinni. Péter azonban megsejtvén ezt, egy udvarházba menekült, és három napon át vitézül küzdve védelmezte magát. Végül minden katonáját megölték az íjászok, őt pedig élve elfogták, megvakították és Albába vitték, itt rövidesen bele is halt a szörnyű fájdalomba. Quinqueecclesiae-ben[82] temették el, abban a bazilikában, amelyet ő alapított Szent Péter apostol tiszteletére, másodszori uralmának harmadik esztendejében.

86. ANDRÁS KIRÁLYT A MAGYAROK MEGKORONÁZZÁK

András herceg azután, mihelyt ellenségeinek zaklatása elől biztonságba jutott, Albában, a királyi székhelyen elnyerte a királyi koronát. Csupán három püspök koronázta meg, az Úr 1047. évében; azok, akik megmenekültek a keresztények ama nagy pusztulásából. Főbenjáró büntetés terhe alatt egész népének elrendelte, hogy a korábban engedélyezett pogány vallással fölhagyván Krisztus igaz hitére térjenek vissza, és mindenben ama törvény szerint éljenek, amelyre Szent István király tanította őket. Levente pedig éppen ezekben a napokban halt meg. Ha tovább élt volna, és elnyeri az ország feletti hatalmat, kétségkívül megrontotta volna egész Hungariát a pogány bálványozással. Minthogy maga Levente nem élt katolikus módon, ezért pogány szokás szerint

81 Moson település nevének régies alakja, ma Mosonmagyaróvár része.
82 Pécs középkori latin elnevezése.

temették el őt a Dunán túl, Toxun falu környékén, ahol, mint mondják, őse, Toxun[83] is fekszik. […]

Péter király halála és I. András megkoronázása (iniciálé, 1360 körül)

A legyőzött Orseoló Pétert egy katona megvakítja, hogy többé ne ülhessen a magyar trónra. Eközben a pogány Vazul legidősebb fia, András átveszi a koronát Beneta püspöktől. A püspök ábrázolása jelzi, hogy Andrásból keresztény uralkodó lesz.

83 Toxun Árpád fejedelem unokájára, Taksony fejedelemre (kb. 955–972) utal. Ilyen nevű település ma is van Pest megyében.

88. […] András király azután, amikor fivérét elveszítette, követet küldött Poloniába másik testvéréhez, Bélához, és nagy szeretettel hívta őt, mondván: „Egykor társak voltunk ínségben és szenvedésben, kérlek hát, hőn szeretett testvérem, ne késlekedj hozzám jönni, hogy társak legyünk az örömben, és személyes jelenlétednek örülve közösen részesedjünk az ország javaiból. Mert nincs nekem örökösöm, sem testvérem rajtad kívül. Te légy örökösöm, te kövess az uralkodásban!" Ezektől a szavaktól elérzékenyedvén Béla egész háza népével eljött a királyhoz. Amikor a király meglátta őt, „nagy örömmel örvendezett", mert testvérének erejére is támaszkodhatott. Ezután pedig a király és testvére, Béla tanácsot tartván az országot három részre osztotta; kétharmad rész a királyi felség tulajdonában, vagyis hatalmában maradt, a harmadik rész pedig a herceg birtokába ment át. Az országnak ez az első megosztása viszály és háborúk magva lett Hungaria hercegei és királyai között. András király abban az időben építtetett monostort Szent Ányos tiszteletére a Balaton tava mellett, a Tihanynak nevezett helyen. Azután feleségül vette a rutén fejedelem leányát, vele nemzette Salamont és Dávidot. Egy ágyasával pedig, aki Moroth[84] faluból való volt, Györgyöt nemzette. Béla herceg Poloniában nemzette Geysa és László nevű fiait, Hungariában pedig Lampértet és leányokat nemzett. A király és a herceg nagy nyugalomban és békességben élt.

89. A TEUTONOK KIRÁLYA

Abban az időben a teutonok királya nagy sereggel ostrom alá vette Poson várát,[85] mert meg akarta torolni a Péter ellen elkövetett jogtalanságot, és uralma alá akarta hajtani Hungariát. A vár megvívására sok hadigépet állított fel, de nyolcheti ostrommal sem ért el semmit. Az említett király ugyanis hajóhaddal érkezett Poson várának ostromlására. Ekkor a várbéli magyarok találtak egy Zothmund nevű, úszni igen jól tudó férfit, akit elküldtek az éj csendjében a császár hajóihoz. A víz alatt jutott oda, megfúrta az összes hajókat, és ezek hirtelen megteltek vízzel. A teutonok hadereje megtört; gyengén, erejüket vesztve tértek

84 Valószínűleg a mai Pilismarót kora középkori elnevezése.
85 III. Henrik császár (1039–1056) 1052-ben támadta meg Pozsonyt (ma Bratislava Szlovákiában).

haza. Sok vitéz volt Posonban, de közülük is kivált Woytech, Endre, Vylungard, Urosa és Márton, akik naponta keményen megküzdöttek a teutonokkal.

III. Henrik császár hajóinak elsüllyesztése (iniciálé, 1360 körül)

A Magyarország ellen meg-megújuló német támadások, a német-római császárok Kelet-Európa felé irányuló expanzív törekvései évszázadokon át meghatározták a magyarság geopolitikai helyzetét. A *Képes Krónika* számos ilyen támadást megörökített.

90. A következő évben[86] ugyancsak evégett ismét Hungariába jött a császár rengeteg harcossal, a Zala és a Zselice patakok forrásai mellett. Élelemmel megrakott hajókat is küldött a Dunán Hungariába,

86 Valójában 1051-ben.

ezek parancsnokává fivérét, Gebarth[87] püspököt tette. Ezek hallatára András király és Béla herceg az összes gabonakazlakat és szénaboglyákat fölégette, és a lakosokat minden állatukkal együtt messze elvezette azokról a vidékekről, amelyeken a császár készült átvonulni. Amikor a császár behatolt Hungariába, és a fölégetett vidékekre ért, sem katonáinak, sem lovainak nem talált élelmet, azt sem tudta, hol vannak a hajói, így azokról sem kaphatott semmiféle segítséget. Átkelvén az erdőkön, elérkezett a bodajki hegyekhez, pedig mindenféle élelemben hiányt szenvedett. Közben Gebarth püspök Geurinumba[88] érkezett, és levelet küldött Henrik császárhoz, amelyben azt tudakolta tőle, hol kell várnia rá. A levélvivőt azonban, mivel Isten is így akarta, elfogták András király portyázói, és hozzá vezették. Amikor Miklós püspök tolmácsolásában megismerték a levél tartalmát, válaszlevelet írtak Gebarth püspöknek, és egy vendégtelepessel küldték el neki. Ez úgy tett, mintha a császár küldte volna, elvitte Gebarth püspöknek a levelet, amely a következőket tartalmazta: „Tudd meg, derék Gebarth püspök, hogy birodalmunk nagy és súlyos ügyei arra kényszerítenek, hogy Hungariából visszatérjünk Teutoniába; ellenségeink ugyanis megszállták birodalmunkat. Rajta hát, siess, a lehető leggyorsabban semmisítsd meg a hajókat, és gyere hozzánk Ratisponába. Számodra sem biztonságos tovább Hungariában időzni.” Gebarth püspök – tudomásul véve ezt – sürgősen Teutoniába menekült. A császár pedig csalódott abban a reményében, hogy a hajókról segítséget várhat, s csaknem éhen halt; ugyanígy nyomorúságos éhínség fenyegette egész seregét a lovakkal és málhás állatokkal együtt. Ezenfölül a magyarok és a bissenusok[89] éjszakáról éjszakára szüntelenül nyugtalanították, mérgezett nyilakkal öldösték őket, sátraik közé köteleket feszítettek és így sok embert elraboltak, akik valamilyen szolgálatot teljesítettek. A teutonok a rájuk záporozó és őket elemésztő nyílesőtől félvén, a földbe ásták magukat, és maguk fölé borítván pajzsaikat, elevenen a holtakkal egy sírba feküdtek. Mert a sírban, amit a halottnak ástak, éjszaka élő feküdt, és amit éjjel élőnek ástak, nappalra halott foglalta el. Mikor azután látta a császár, mennyi és mekkora veszedelembe bonyolódott, elküldött András királyhoz és Béla herceghez, örök és szilárd békét

87 Valójában a császár unokaöccse, Regensburg püspöke.
88 Győr középkori latin elnevezése. Másik névváltozata Iaurinum.
89 A Magyar Királyságban letelepedett besenyő törzsek, akik királyi segédcsapatokként harcoltak.

kérve tőlük. Azt mondta ugyanis, ha András király szabad utat enged neki a visszavonuláshoz, és éhségtől elcsigázott seregét élelemmel látja el, soha nem árt majd sem András királynak, sem utódainak, és soha meg sem kísérli, hogy a magyar királyt szóval, tettel vagy tanáccsal megsértse. Sőt ha utódai közül valaki fegyvert fogna Hungaria leigázására, érje utol azt a mindenható Isten haragja, és sújtsa örök átka. S hogy az örök békeszerződést még szilárdabban megerősítse, Zsófia[90] nevű leányát is feleségül adja András király fiához, Salamonhoz, pedig már korábban a francia király fiának adta nagy esküvéssel. Szent esküvel meg is erősítette, hogy mindezt híven megtartja. András király és Béla herceg békeszeretők voltak, nem akarták a viszály magvait elhinteni, így hát békét kötöttek a császárral. A császár pedig személyesen is esküvel erősítette meg, hogy mindazt, amit mondott, híven megtartja. Ekkor András király a magyar királyok szokott bőkezűségével ötven hatalmas vizát küldött a császárnak, kétezer oldal szalonnát, ezer óriási bikát és kenyérből is többet, mint amennyit magukkal vihettek volna, továbbá juhokat és ökröket, vagyis szarvasmarhákat, és bort is túlzott bőséggel. A mértéktelen evéstől és a nyakló nélküli ivástól sok teuton a sárga földig leitta magát és elpusztult. A többi – miután a magyarok irgalma megszabadította őket a halál torkából – elhagyta sátrát; pajzsát és minden felszerelését eldobálván olyan gyorsan futott vissza Teutoniába, hogy hátra se nézett. Ettől kezdve azt a helyet, ahonnan a teutonok oly csúfos gyalázatba esvén pajzsaikat eldobálva megfutottak, a mai napig Werteshegének[91] nevezik.

91. SALAMON MEGKORONÁZÁSA ATYJA, ANDRÁS KIRÁLY ÉLETÉBEN

Miután Henrik császár ilyen csúfosan hazafutott Ungariából, András király követeket küldött hozzá, és kérte tőle, hogy – mint megígérte – adja leányát, Zsófiát az ő fiához, Salamonhoz feleségül. A császár meg is tartotta híven, amit esküvel ígért. A királyi menyegzőt a Morva[92] folyó mellett ülték meg, s a békeszerződést szilárdan megerősítvén, a

90 III. Henrik leánya – és IV. Henrik testvére –, aki Salamon felesége lett, valójában nem Zsófia, hanem Judit volt.
91 Vértes hegység, a vért szóval kapcsolatos etimológia nem bizonyított.
92 Ma Morava, Szlovákia és Csehország határfolyója.

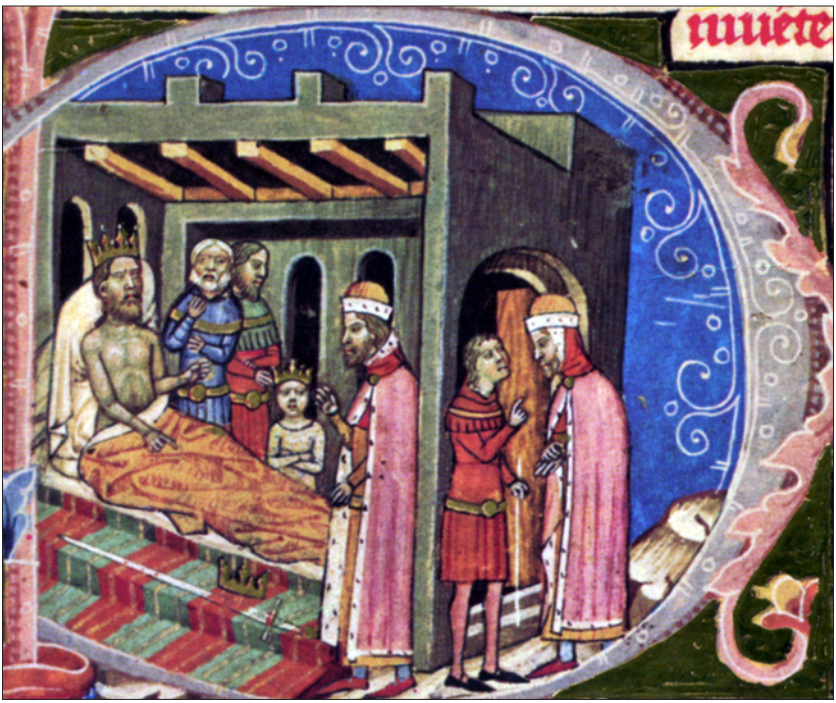
császár és a király örömmel tért haza.[93] András király ezután rövidesen megbénult, és télen-nyáron hordszékben vitték. Szent István király halála óta András király uralkodásának első évéig tehát tizenegy év és négy hónap telt el. Közben a teuton vagy valójában venetus Péter uralkodott első és másodízben öt és fél évig. Aba pedig három évig uralkodott. Mivel pedig a rokoni szeretet és a vérségi vonzalom gátolni szokta az igazságot, András királyban is legyőzte a fia iránti szeretet az igazságosságot, és ígéretét megszegvén – ennek királyok esetében nem lenne szabad előfordulnia –, uralkodásának tizenkettedik évében, a vénségtől megtörten fiát, Salamont, a még csak ötéves fiúcskát egész Hungaria fölé királlyá kenette és megkoronáztatta. Úgy tüntette föl, hogy ezt az ország békessége érdekében teszi, mert a császár nem adná leányát az ő fiához, Salamonhoz, ha meg nem koronázza. Amikor pedig Salamon koronázásán ezt énekelték: „Légy ura testvéreidnek", és Béla herceg tolmács segítségével megértette ebből, hogy a gyermek Salamont az ő urául rendelték, hevesen méltatlankodott.

92. Mások azt mondják, hogy Béla herceg és fiai, Geycha és László az ország összes főembereinek egyetértésével kenték fel Salamont királlyá, később azonban a viszály maghintőinek uszítására gyűlölködés támadt közöttük. Az intrikusok ugyanis – akiket nagyon kedvelnek napjainkban – folyvást azt sugallták a királynak, hogy Salamon csak úgy uralkodhatik, ha fivérét, Bélát megöleti. Másfelől pedig elhitették Béla herceggel, hogy most alkalmas az idő a királyság megszerzésére, mert Salamon még kisfiú, apja pedig agg és beteg. A király és a herceg tehát Varkunba[94] mentek. A király megértette, hogy halála után fia nem uralkodhatik a herceg akarata ellenére. Tanácskozásra hívta két hívét, és velük tanácskozni kezdvén így szólt: „Próbára akarom tenni a herceget, s négyszemközt megkérdezem tőle, a koronát akarja-e vagy a hercegséget." A király egy vörös terítőre maga elé tétette a koronát, melléje pedig egy kardot, amely a hercegi hatalmat jelképezi. „Ha a herceg a hercegi hatalmat akarja békességgel megtartani, legyen az övé, ha viszont a koronát, ti ketten főemberek, nyomban pattanjatok

93 Az esküvőre 1058-ban került sor, amikor már IV. Henrik (1055–1106) uralkodott.
94 A mai Tiszavárkony latin elnevezése.

föl, és ugyanezzel a karddal nyakazzátok le Béla herceget!" Ők meg is ígérték, hogy így tesznek.

Mikor azonban ezt tervezték, a hírnökök ispánja, Miklós, aki a palota ajtaját őrizte, kívülről mindent hallott. És midőn a herceget a király elé hívták, és belépett az ajtón, sebtiben ezt súgta a hercegnek a hírvivők ispánja. „Ha élni akarsz, vedd a kardot!" És többet nem tudott mondani. Mikor a herceg belépett, látta, hogy a korona a karddal együtt a király előtt fekszik, és elcsodálkozott ezen. Mihelyt leült, a király fölemelkedett fektéből, és ágyában ülve így szólt: „Herceg! Én megkoronáztattam fiamat, de nem kapzsiságból, hanem az ország békéje érdekében, amelyet tegnapelőtt kötöttem a császárral. Te azonban tégy szabad akaratod szerint: ha a királyságot akarod, vedd a koronát, ha a hercegi hatalmat, vedd a kardot; egyiket engedd át a fiamnak; de a korona jog szerint a tiéd." A herceg most már megértette Miklós ispán szavait, és így szólt: „Legyen a korona a fiadé, aki fel van kenve, és add nekem a hercegi hatalmat!" És rögtön elvette a kardot. A király ekkor a lábához borult, pedig ez ritkán szokott megtörténni. Azt gondolta ugyanis, hogy ugyanolyan együgyűségből adta fiának a koronát, mint ahogy azt Levente adta neki. A herceg azonban félelemből cselekedett így. Végül rossz emberek gonosz sugalmazására viszály támadt a király és a herceg között.

Korona vagy kard? (iniciálé, 1360 körül)

A *Képes Krónika* számos izgalmas története a királyi dinasztia tagjai közötti trónviszályokat beszéli el. Az iniciálé I. András király és Béla herceg tiszavárkonyi találkozásának két jelenetét ábrázolja: a jobb felől érkező, piros palástot viselő herceget az ajtón belépve figyelmeztetik, hogy a király csapdát állított neki, így a betegen fekvő király elé járulva már tudja, melyiket kell választania az ágy mellé helyezett korona és kard közül. Az ágy mögött a gyermekként megkoronázott Salamon, valamint András király két mindenre elszánt híve látható.

93. A herceg azonban igen éles elméjű lévén, óvakodott a király csapdájától, és egész háznépével együtt Poloniába ment sógorához.[95] Amikor ezt András király meghallotta, Béla herceg mesterkedéseitől félve fiát, Salamont elküldte a császárhoz, sógorához. Nagyon sok magyar főember kísérte el őt. Béla herceg eközben elmesélte sógorának, a len-

95 Béla sógora I. Kázmér volt, ekkor valójában már II. Boleszlav (1058–1079) uralkodott.

gyel fejedelemnek mindazt az igazságtalanságot, amit fivére, András király követett el ellene. Polonia fejedelme pedig híven és határozottan a segítségére sietett. Így tehát Béla herceg sógora három csapatával megerősítve visszatért Hungariába. András király pedig megtudván, hogy sereggel jött be Hungariába, a német császártól két vezért küldetett a maga megsegítésére, tudniillik Villelmust és Pothot. Zsoldjába fogadta a cseh herceget is, aki a rokona volt; és erősen bízott nagyszámú zsoldosában. Magyar viszont csak kevés volt vele, hiszen nagyon sokan elkísérték fiát, Salamont; azok közül pedig, akik az országban maradtak, a legtöbben Béla herceghez csatlakoztak. Értesítették Béla herceget arról, hogy András királynak rengeteg zsoldosa van, ő azonban inkább a küzdelemben való halált választotta, semhogy harc nélkül térjen ki a király serege elől. Gyors seregét rettenthetetlenül vezérelte a Tiszához, András király ellen. A teutonok vezérei, Villelmus és Poth pedig a dühtől hajtva gyorsan átkeltek csapataikkal a Tiszán, és összecsapván mindkét fél vitézül küzdött. De Isten segítségével Béla herceg aratott győzelmet, csaknem az összes teutonokat megölték, vezéreiket pedig foglyul ejtették. Az András királlyal levő magyarok – mikor látták, hogy Béla herceg győzött – elhagyták András királyt, és átálltak Béla herceghez. András király Teutonia felé futott, de nem menekülhetett meg: a musuni kapunál ugyanis elfogták, és mivel fogságában nem törődtek vele, a Bocon erdejében levő Scirc[96] nevű lakában meghalt. Szent Ányos hitvalló monostorában temették el, amelyet maga a király építtetett Tihanyban, a Balaton tava mellett. A cseh herceget is elfogták, és Béla herceg tudta nélkül megvakították. Villelmus és Poth vezéreket Béla herceg elé vezették, ő pedig szabad elvonulást engedélyezett nekik.

96 A Bakony hegységben fekvő Zircen.

A tihanyi apátság altemploma (1055 körül)

I. András király nyughelye. A bencés apátság alapításáról rendelkező latin nyelvű oklevélben több helymegjelölés magyarul szerepel. Ezek a szavak és mondattöredékek a legkorábbi magyar – és egyben finnugor – nyelvemlékek, a nyelvészeti kutatások fontos nyelvtörténeti adatai.

A TIHANYI BENCÉS APÁTSÁG HONLAPJA

94. BÉLA HERCEGET ISTEN ÁLDÁSÁVAL KIRÁLLYÁ KORONÁZZÁK

A győztes Béla herceg, akit Benynnek neveztek, diadalmasan Albába ment, ahol a püspökök felkenték, és a királyi koronával – Isten áldásával – megkoronázták. Békésen kormányozta az országot, ellenség nem háborgatta, népének javait gyarapította. Egyebek között azzal is rátermettségét bizonyította, hogy pénzt veretett, nagy érméket színezüstből,

és az árucikkek értékét egy meghatározott mennyiség alapján a bölcs elme jogos méltányosságával állapította meg. Nem engedte ugyanis, hogy a kereskedők és pénzváltók utálatos és telhetetlen kapzsiságukban túl nagy hasznot zsebeljenek be az egyszerű emberektől és a parasztoktól. Hiszen főképpen ez szokta a népeket a szegénység és ínség veszedelmébe sodorni; így azonban mindenki szabott áron adott el és vásárolt, jogtalanság és csalás nélkül. Az összes vásárokat szombati napra tette, hogy akkor adjanak el és vegyenek, országa területén pedig bizánci aranypénzt hozott forgalomba. Mint fentebb írtuk, ezüstdénárokat is veretett, amelyekből negyven ért egy bizánci aranyat. Ezért nevezik most is aranynak a negyven dénárt, nem mintha aranyból volnának, hanem azért, mert abban az időben ennyi dénár volt egyenértékű egy bizánci arannyal. Míg csak élt, nem változott meg egész Hungariában a pénz. Sok más, örök emlékezetre méltó dolgot is véghezvitt. Épségben és sértetlenül megőriztette mindazok feleségét, gyermekeit és minden vagyonát, akik Salamon királyt követték, hogy önként térjenek vissza hozzá és békében élvezzék javaikat. Ezért sokan híveivé lettek s visszatértek. Kegyesen enyhítette a magyarok terheit, a köteles szolgáltatásból elengedte nekik a szokott szolgáltatásokat és a régi adóterheket. Hungaria ezért nagyon meggazdagodott, fejét valamennyi szomszédos ország fölé emelte, fölülmúlván őket gazdagságban és dicsőségben. Akkor itt a szegények gazdagok voltak és a gazdagok dicsőségben éltek.

I. Béla megkoronázása (iniciálé, 1360 körül)

A bal oldalt álló fiatal Salamon fejéről leveszik a koronát, hogy Bélának adják, az uralkodói jelvénynek számító országalmával és karddal együtt.

95. A legkegyelmesebb király Hungaria-szerte kikiáltókat küldött, hogy minden faluból két-két ékesen szóló öreget hívjanak a királyi tanácsba. Erre azután nemcsak azok jöttek Albába a királyhoz, akiket hívtak, hanem minden paraszt és szolga, valamint Hungaria egész köznépe. A király, a püspökök és az összes főemberek – látván a mérhetetlen sokaságot – megijedtek, hogy esetleg rájuk törnek. Bementek tehát a városba és figyelték a tömeget. A nép pedig elöljárókat választott magának, faemelvényeket készített nekik, hogy az emberek láthassák és hallhassák őket. Az elöljárók pedig követeket küldtek a királyhoz és a főemberekhez, mondván: „Engedd meg nekünk, hogy atyáink szokása szerint pogány módra éljünk, hogy megkövezzük a püspököket, kibelezzük a papokat, leöldössük a klerikusokat, felakasszuk a dézsmaszedőket, leromboljuk a templomokat, összetörjük a harangokat." A király elszomorodott ezek hallatára, és háromnapi haladékot kért, hogy megfontolhassa a dolgot. Ezalatt a nép elöljárói a magas emelvényen üldögélve ocsmány dalokat énekeltek a hit ellen. Az egész nép éljenezve helyeselt: „Úgy legyen, úgy legyen!" Harmadnapon pedig, mikor a választ várták, a király parancsára fegyveres katonák rontottak rájuk, néhányukat megölték, vezetőiket az emelvényről letaszítva eltiporták, a többieket megkötözték és keményen megkorbácsolták, és egy részüket megölve, másokat megkötözve és megkorbácsolva nagy nehezen lecsillapították a lázadást a katonák. Miután Szent István király Krisztus hitére térítette Hungariát, az még kétszer tért vissza a pogánysághoz. Először Endre király idejében, másodszor Béla király idején, amint most megírtuk.

96. A legkegyesebb Béla király, betöltve uralkodásának harmadik évét, királyi birtokán, Dömösön, mikor a trón összeomlott, súlyosan megsérült s gyógyíthatatlan betegségbe esett. Félholtan a Kőris patakhoz vitték fontos országos érdekek miatt, és ott távozott el azután a világból. A Szent Megváltó monostorában temették el, amelyet maga építtetett azon a helyen, amelyet Zugzardnak hívnak. Béla ugyanis kopasz és barna volt, ezért nevezte el monostorát a maga külseje után Zugzardnak.[97]

Bollók János fordítása

97 Feltételezhető, hogy a mai Szekszárd nevében valóban a barna egyik színárnyalatát jelentő régi magyar *szegszár* szó kereshető. A kopasz jelentésű *tar* szóval kapcsolatos etimológia valószínűtlen.

ROGERIUS MESTER SIRALMAS ÉNEKE A TATÁRJÁRÁSRÓL

Than Mór: *Béla király menekülése* (olaj, 1882)

IV. Béla uralkodása idején érte a Magyar Királyságot az addigi legnagyobb katonai csapás, a mongol birodalom seregei a szomszédos országok után a Kárpát-medencét is végigdúlták. IV. Bélára mégsem vesztes, tragikus királyként, hanem „második honalapítóként", az ország újjáépítőjeként emlékezünk. Than Mór az elvesztett muhi ütközet után, a viharos éjszaka komor sötétjében ábrázolja a királyt, mégsem a címadó menekülés dominál a képen. A középpontban Béla nyugodtan állva mérlegeli hívei tanácsát, akik a csatából kimenekített királyt arra kérik, mentse életét, hiszen az uralkodó az ország talpraállásának biztosítéka.

Bevezetés

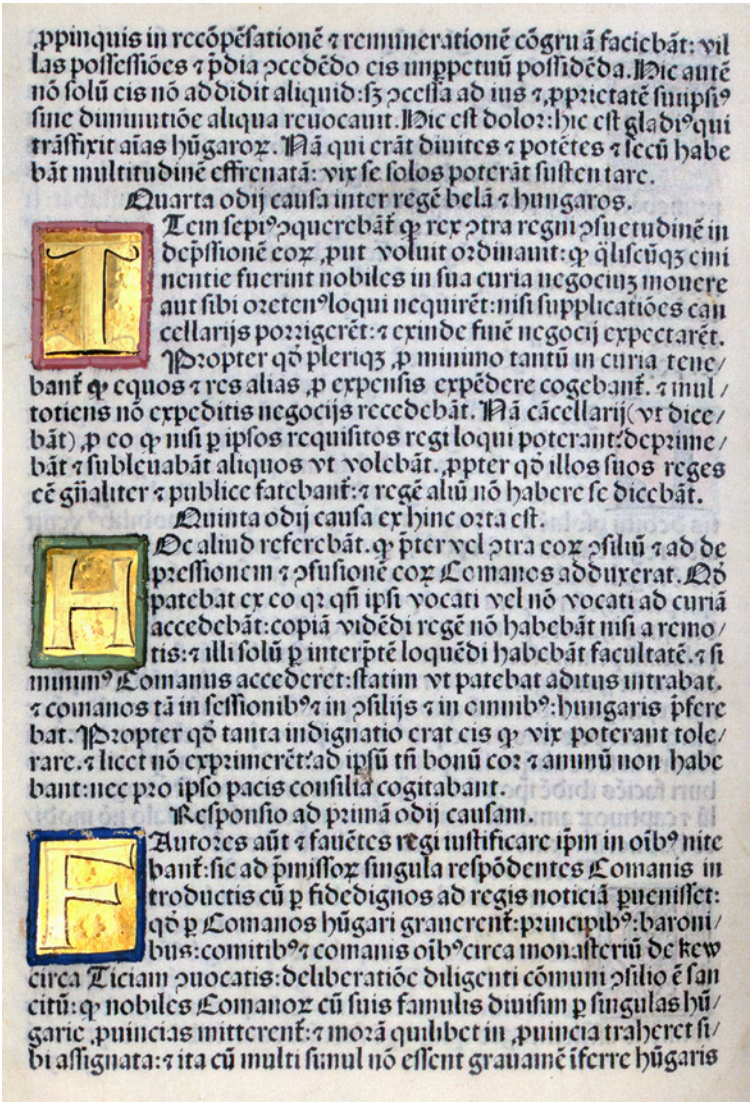
Rogerius (1205 körül–1266) itáliai születésű egyházi személy volt, aki 1232-ben érkezett Magyarországra Jakob Pecorarius pápai delegátus kíséretében. Az egyházi diplomácia területén végzett munkája jutalmául kanonokká nevezték ki a kelet-magyarországi Erdély váradi (ma Oradea Romániában) püspöki székhelyére. A mongol hadsereg egész Kelet-Európát elárasztó 1241-es hadjárata Erdélyben érte Rogeriust, itt esett mongol fogságba, és csak különleges szerencsével maradt életben. A mongolok pusztításáról szerzett megrázó tapasztalatait 1243 körül örökítette meg *Carmen Miserabile* néven ismert munkájában, amely a legrészletesebb ránk maradt forrás a Magyarország elleni mongol hadjáratról. A „siralmas ének" először 1488-ban jelent meg nyomtatásban Thuróczy János *Chronica Hungarorum* című művének függelékeként. Rogerius később nem folytatta kortörténetírói munkásságát, 1249-től haláláig a Magyar Királysághoz tartozó dalmát tengerpart egyik virágzó városának, Spalatónak (ma Split Horvátországban) volt érseke.

Jóllehet Rogerius Pecorariusnak címezett levél formájában írta meg beszámolóját, nyilvánvalóan nem csupán a pápai legátust akarta tájékoztatni. Egyházi diplomataként jól tudta, hogy művével Róma és az európai királyi udvarok véleményét is befolyásolhatja. A „siralmas ének" témája a mongolok – Rogerius szóhasználatában „tatárok" – hadjárata, a levél bevezetőjében említett célja, hogy az átélt szörnyűségek leírásával figyelmeztessen a közelgő világvégére. Ehhez képest meglepő, hogy a munka első része a tárgyhoz szorosan nem kapcsolódó előzményeket tárgyal, nevezetesen IV. Béla (1235–1270) és a magyar főurak közötti ellentéteket. Rogerius öt okot sorolt fel, amelyek népszerűtlenné tették a trónra lépő uralkodót, és gondot fordított rá, hogy sorra megcáfolja a király ellenfeleinek vádjait. Nyilvánvaló a legitimációs szándék, Rogerius IV. Béla centralizációs törekvéseit kívánta igazolni a külföld előtt: az apja politikájával szakító, a királyi hatalom megerősítése érdekében több főúrral is leszámoló, az országba hívott pogány kunokra támaszkodó politikát.

Rogerius munkájának második részében a Magyarországra törő mongol hadak felvonulását ismertette. A jelen kiadványból elhagytuk az Oroszország, Lengyelország, Morvaország, Szilézia és Kunország feldúlásáról szóló részeket, és kizárólag a magyarországi hadi esemé-

nyeket közöljük. Ezek közül legrészletesebb az április 11-i csata leírása: a Batu kán ellen felvonuló királyi sereg katasztrofális vereséget szenvedett a Tiszába ömlő Sajó folyó partján, Muhi község közelében. A „siralmas ének" leghosszabban Magyarország feldúlásáról számolt be, a mongolok harcmodorát, fondorlatait és kegyetlenkedéseit bemutató hosszú leírásokból csupán néhány jellemző részletet közlünk. Bár kétségtelen, hogy a mongolok jelentős pusztítást végeztek, a történészek szerint Rogerius eltúlozta az országot ért veszteségeket. Célja bizonyára a korabeli külföldi olvasóközönség elrettentése volt annak érdekében, hogy komoly nemzetközi előkészületek történjenek a közelinek hitt újabb mongol támadás elhárítására.

Az 1241–1242-es mongol hadjárat volt a legjelentősebb külső támadás a középkori Magyar Királyság ellen. Máskor is megesett, hogy idegen hadak törtek be az országba, de ilyen nagy területet és ilyen kegyetlenséggel nem dúlt fel ellenség az 1500–1600-as évek török háborúi előtt. A mongol hadjárat (azaz „tatárjárás") így szimbolikus fogalommá vált a magyarok számára, a Muhi csata helyszínét nemzeti gyászhellyé nyilvánították, ahol szabadtéri szoborpark emlékeztet az áldozatokra. De az ország hamar talpra állt a pusztítás után. IV. Béla igyekezett felkészülni az újabb mongol támadásra: pápai segítséget kért az Európa védőbástyájának tekintett Magyarország újjáépítéséhez, a belső ellentétek felszámolása érdekében kibékült a főurakkal, nagy birtokadományokkal kötelezte le őket, megreformálta a hadsereget, országszerte korszerű kővárakat építtetett, és kőfallal védett városokat alapított, az elpusztult lakosság pótlására nyugatról hívott telepeseket, valamint kelet felől menekülő nomádnépeket telepített le, hogy segédcsapatokkal szolgálják az ország védelmét. A rettegett újabb mongol támadásra végül nem került sor, viszont IV. Béla intézkedéseivel kiérdemelte a „második honalapító" elnevezést.

,ppinquis in recõpẽsationẽ ⁊ remuneratione cõgruã faciebãt: vil las possessiões ⁊ p̃dia p̃cedẽdo eis imꝑpetuũ possidẽda. Hic autẽ nõ solũ eis nõ addidit aliquid: sz p̃cessa ad ius ⁊ ꝑpꝛietatẽ sumpsi⁹ sine diminutiõe aliqua reuocauit. Hic est dolor: hic est gladi⁹ qui trãsfixit aĩas hũgarox. Hã qui erãt diuites ⁊ potẽtes ⁊ secũ habe bãt multitudinẽ effrenatã: vix se solos poterãt sustẽtare.

Quarta odij causa inter regẽ belã ⁊ hungaros.

Tem sepi⁹ querebãt q̃ rex p̃tra regni p̃suetudinẽ in depssionẽ cox ,put voluit ordinauit: q̃ q̃liscũq; eminentie fuerint nobiles in sua curia negociuz monere aut sibi oꝛeten⁹ loqui nequirẽt: nisi supplicatiões cancellarijs porꝛigerẽt: ⁊ exinde finẽ negocij expectarẽt. Hꝛopter qõ pleriq; ,p minimo tantũ in curia tenebant q̃ equos ⁊ res alias ,p expensis expẽdere cogebant. ⁊ inultotiens nõ expeditis negocijs recedebãt. Hã cãcellarij (vt dicebãt) ,p eo q̃ nisi p ipsos requisitos regi loqui poterant: deꝛimebãt ⁊ sublevabãt aliquos vt volebãt. ,ppter qõ illos suos reges cẽ gñaliter ⁊ publice fatebant: ⁊ regẽ alũ nõ habere se dicebãt.

Quinta odij causa ex hinc orta est.

Hoc aliud referebãt. q̃ p̃ter vel p̃tra cox p̃silũ ⁊ ad depressionem ⁊ p̃fusionẽ cox Romanos adduxerat. Qõ patebat ex eo q; q̃si ipsi vocati vel nõ vocati ad curiã accedebãt: copiã videndi regẽ nõ habebãt nisi a remotis: ⁊ illi solũ p interꝑtẽ loquẽdi habebãt facultatẽ. ⁊ si minim⁹ Romanus accederet: statim vt patebat aditus intrabat. ⁊ romanos tã in sessionib⁹ ⁊ in p̃silijs ⁊ in omnib⁹: hungaris ꝑferebat. Hꝛopter qõ tanta indignatio erat eis q̃ vix poterant tolerare. ⁊ licet nõ exꝑimerẽt: ad ipsũ tñ bonũ cox ⁊ animũ non habebant: nec ꝓ ipso pacis consilia cogitabant.

Responsio ad primã odij causam.

Autoꝛes aũt ⁊ fautẽtes regi iustificare ipm in oib⁹ nitebant: sic ad p̃missox singula respõdentes Romanis introductis cũ p fidedignos ad regis noticiã pueniss̃et: qõ p Romanos hũgari grauerent: p̃cipib⁹: baronibus: comitib⁹ ⁊ comanis oib⁹ circa monasteriũ de kew circa Ticiam ꝓuocatis: deliberatiõe diligenti cõmun p̃silio ẽ sancitũ: q̃ nobiles Romanox cũ suis famulis diuisim p singulas hũgarie ,puincias mitterent: ⁊ mozã quilibet in ,puincia traheret sibi assignata: ⁊ ita cũ multi simul nõ essent grauamẽ iferre hũgaris

Részlet Rogerius művéből (1488)

Rogerius mester *Siralmas éneke* Thuróczy János krónikájának mellékleteként maradt fenn. A képen látható, aranyozott iniciálékkal díszített oldal az 1488-as augsburgi díszkiadásban található, amelynek egyik példányát az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában őrzik.

A TATÁROK MAGYARORSZÁGI PUSZTÍTÁSÁRÓL ÍRT SIRALMAS ÉNEKHEZ ROGERIUS MAGISTER LEVELE, TISZTELENDŐ JAKAB ÚRHOZ, A PRENESTEI EGYHÁZ PÜSPÖKÉHEZ[98]

Hogy a Keresztrefeszítettnek meggyalázására és a keresztény nép nem csekély pusztulására és romlására a Magyarországra bejövő tatárok bevonulása és előrenyomulása uraságod előtt világosan álljon, módomban van méltóságodnak elküldenem ezt a tetteikről írt kis munkámat, amelyet valótlan adatok belevegyítése nélkül állítottam össze. Olvassa végig figyelemmel! Sok olyasmit talál majd benne, ami szemem láttára esett meg, és amit legnagyobbrészt magam tapasztaltam; néhány dolgot meg olyan hitelt érdemlő személyektől tudtam meg, akiknek a jelenlétében történtek meg. Ha pedig néha olyan dolgokat talál majd benne, amelyek az emberi érzés számára rettenetesnek és borzalmasnak tetszenek: egyáltalán ne rajtam, az írón és ne az eseményeken csodálkozzon, hanem adjon hálát a Királyok Királyának, aki megfeledkezvén könyörületességéről, szorongatott népének nem kegyelmezett. Mert azoknak, akik királyi székükből a pusztulás földjére siettek, nem kente be sárral a szemüket, hanem villámként kiélesítette ellenük kardját. Az ő vétkeiket nem bottal, hanem vesszejével, bűneiket nem gyógyírral – amivel övéit szokta megvigasztalni –, hanem veréssel és haragjával látogatta meg. Megcsúfolta őket, amikor rájuk tört a hirtelen szerencsétlenség, magára maradt a népes Magyarország. Ó, rettenetes kegyetlenség! A szabad Magyarország adózás alá vettetett. Ó, fájdalom! Ebben a nagy pusztulásban nem volt senki, aki kedvesei közül megvigasztalta volna.

Kérem tehát, és szívemből kívánom, hogy amikor az ő életükről és erkölcseikről és harcukról meg akarom írni az igazságot, ha e szomorú és rettenetes tárgyról siránkozva, bánatos akkordokba kell fognom, Ön vagy bármely olvasó az én tiszta lelkiismeretemet hamis vélekedéssel ne gyanúsítsa, hogy ti. elbizakodott vakmerőségem utat nyitott meg nem engedett és ártó törekvéseknek. Mert én ezt a kérdést nem valakinek a leleplezése vagy hírnevének csorbítása céljából vizsgáltam meg, hanem

98 Forrás: Katona Tamás (szerk.): *A tatárjárás emlékezete*. Budapest, 1981, Magyar Helikon, 111–148.

inkább okulásért, hogy akik olvassák, megértsék; akik megértik, elhiggyék; akik elhiszik, tartsák meg; és akik megtartják, fogják fel, hogy közel vannak a végpusztulás napjai, és az idők sietnek a nemlét felé. És tudja meg mindenki, hogy ezeket én nem meggondolatlanul beszélem el, mert aki a tatárok kezébe kerül, annak jobb lett volna meg sem születnie, és az úgy érzi, hogy nem a tatár, hanem a pokol tartja fogva.

Ezt úgy mondom, mint aki megtapasztalta. Egy évig és egy év feléig voltam közöttük, ez idő alatt vigasz lett volna nekem a halál, mint ahogy büntetés volt az élet.

1. BÉLA KIRÁLY TÖREKVÉSE

Béla, Magyarország királya, a keresztény fejedelmek között a katolikus hit buzgó követőjeként volt ismeretes. Elődeinek, Istvánnak, Imrének, Lászlónak és Kálmán[99] királynak (akiket a szentek sorába iktattak) a példájára kegyességének egyéb cselekedetei mellett – amelyeket nyilvánosan gyakorolt, hogy példát mutasson a jó cselekedetekre, vagy szobájába zárkózva végzett, hogy a róla rosszakat beszélőknek betömje a száját – állandóan azt forgatta elméjében, hogy a nem igazhitű idegen népeket az anyaszentegyház kebelére vonja, és miután a lehető legtöbb lelket megnyerte az Isten számára, a saját nyereséggel teljes lelkét a boldogok örökkévaló örömébe juttassa.

2. HOGYAN HOZTA BE BÉLA KIRÁLY A KUNOK KIRÁLYÁT MAGYARORSZÁGBA

Tehát az Úr testet öltésétől számított ezerkétszáznegyvenkettedik[100] évben úgy történt, hogy Kuthen, a kunok királya ünnepélyes követséget küldött az említett királyhoz azzal az üzenettel, hogy ő sok éven keresztül harcolt a tatárokkal, és két alkalommal győzelmet aratott felettük, a harmadik alkalommal azonban, mivelhogy nem volt felkészülve rá, hirtelen bevonultak a földjére, úgyhogy – mivel nem volt hadserege – kénytelen volt hátat fordítani az átkos tatároknak, és így azok földjé-

99 A felsoroltak közül Kálmánt (1095–1116) nem avatták szentté.
100 Valójában 1239-ben.

nek nagy részét ellenség módjára feldúlták, alattvalóit leöldösték. Ezért ha őt hajlandó befogadni és szabadságában megtartani, akkor kész rá, hogy magát és övéit neki alávesse, és rokonaival, testvéreivel és barátaival meg minden vagyonával és ingó javaival együtt Magyarországra bevonuljon, és őt a katolikus hitben kövesse. Ennek hallatára nagyon nagy öröm töltötte el a királyt, egyrészt azért, hogy egy olyan fejedelem, aki eddig vele mintegy egyenlő volt, hajlandó az ő fennhatóságának alávetni magát; másrészt azért, mivel így valóra válthatta tervét, megnyervén ennyi lelket Jézus Krisztusnak.

Így, nem csekély ajándékkal megtisztelve a hírhozókat, elbocsátotta őket, és a mondott Kuthen királyhoz elküldte saját követeit és domonkos frátereket, megüzenve általuk, hogy kész őt magát és övéit befogadni és megadni kívánsága szerint mindazt, amit kért.

Minek szaporítsam a szót? Miután innen is, onnan is többször küldtek követeket, az előbb mondott Kuthen övéivel együtt útnak indult, hogy Magyarországba jöjjön. A király pedig csodálatos pompával országának egészen a határáig elébe ment, és rendkívüli kitüntetésben és annyi megtiszteltetésben részesítette őt és embereit, hogy az ország lakosai emlékezetet meghaladó idők óta ilyet sem nem tettek, sem nem láttak. Végül – mivelhogy a nagy sokaság miatt azon a helyen nem tartózkodhattak kényelmesen, mert az a nép kemény és vad volt, és nem ismerte az alárendeltséget – nehogy megsértsék a magyarokat, vagy ők szenvedjenek sérelmeket ezektől, kijelölte mellékük egyik főemberét, hogy vezesse be őket egészen az ország közepébe, és hogy mindnyájuknak – mint mondták, a cselédeken kívül mintegy negyvenezren voltak – költségeit megtérítse.

3. KÖVETKEZIK: A KIRÁLY ÉS A MAGYAROK KÖZÖTTI GYŰLÖLKÖDÉSRŐL ÉS ELŐSZÖR A GYŰLÖLKÖDÉS ELSŐ OKÁRÓL

Amikor pedig a kunok királya nemeseivel és közembereivel együtt kóborolni kezdett Magyarországon, végtelen sok marhacsordájuk lévén, súlyos károkat okoztak a magyaroknak legelőkben, vetésekben, kertekben, gyümölcsösökben, szőlőkben és egyéb javaikban. És ami még rettenetesebb volt – mivel ezek nomád emberek voltak –, undorító módon földre teperték a szegény emberek hajadon leányait, és megszeplősítet-

ték a hatalmasok ágyát, valahányszor ezt kedvező körülmények között megtehették; bár az ő asszonyaikat, mint valami hitvány némbereket, a magyarok is le szokták dönteni. És ha egy magyar megkárosított egy kunt, akár jószágában, akár személyében, azonnal igazságot szolgáltattak a kunnak, úgyhogy más már nem mert hasonlót elkövetni. De ha egy kun okozott kárt egy magyarnak, a magyarnak nem szolgáltattak igazságot, és ha sürgetni merte, a pofázásért pofonokat kapott cserébe. És így a nép és a király között gyűlölködés keletkezett.

Győrfi Sándor: *Nagykun emlékmű* (bronz, 2001)

A IV. Béla király és Kötöny kán találkozását megörökítő emlékmű a Nagykunság központjában, Karcagon látható. A mongol támadás után Béla másodszor is befogadta a kunokat, akik az Alföldön letelepedve évszázadokon át őrizték szokásaikat és autonómiájukat, míg végül beolvadtak a többségi magyar etnikumba. Néhány évtizede civil kezdeményezések igyekeznek felújítani a kun hagyományok.

4. BÉLA KIRÁLY ÉS A MAGYAROK KÖZÖTTI GYŰLÖLKÖDÉS MÁSODIK OKA

Noha némi kitérőt teszek, mégis megteszem, hogy az olvasók megértsék, és akik hallják, jól megismerjék Magyarország pusztulásának alapokát. Aztán sietve visszatérek megkezdett tárgyam írásba foglalásának folytatásához.

Amikor ennek a Béla királynak az atyja, a jó emlékű András[101] király megfizette tartozását a halálnak, a király az ország főembereivel és nemeseivel tüstént Székesfehérvár városába ment, és amikor itt – miként szokás – az esztergomi érsek a királyi koronával megkoronázta, bárói közül néhányat, akik vele szemben atyja pártján állottak, száműzetésbe kényszerített; másokat – akiket tudott – börtönbe vettetett; a főbb méltóságok közül pedig egy személyt, Dénes nádort megfosztatta a szeme világától. Ugyanitt hozott bizonyos határozatokat, és elrendelte, hirdessék ki, hogy az országot meg kell tisztítani a gonosz emberektől, akikben nagy volt a sokasága. Hogy a bárók vakmerő merészségét visszaszorítsa, elrendelte, hogy ha valaki a bárók közül az ő jelenlétében le mer ülni valamilyen székre – kivéve a hercegeket, érsekeket és püspököket –, bűnhődjék megérdemelt büntetéssel. Ugyanakkor elégettette a bárók székeit, amennyit meg tudott találni. Nem csekély csapásnak tartották ezt a száműzöttek rokonai és az elfogottak barátai, akik a maguk jövőjét is féltették. Innét támadt közöttük a megbotránkozás.

5. A GYŰLÖLKÖDÉS HARMADIK OKA INNÉT SZÁRMAZOTT

Ezenkívül a nemesek keserű szívvel mondogatták, hogy amikor őket vagy elődeiket a királyok gyakorta hadjáratba küldték az oroszok, kunok, lengyelek és mások ellen, és ott némelyek kardtól pusztultak el, némelyek éhhalált haltak, némelyek börtönbe vettettek, némelyek pedig különféle kínzóeszközökkel gyötrettek, a királyok, akik az időben éltek, a visszatérőknek vagy a foglyok rokonainak kártérítésül és megfelelő jutalomként falvakat, birtokokat és ingatlanokat adományoztak örök birtoklásra.

Ez pedig nemcsak nem adott nekik semmit, hanem a már odaadományozott birtokokat is visszavette a saját jogkörébe és tulajdonába anélkül, hogy az illető polgári jogainak valamilyen fokú elvesztésére ítéltetett volna. Ez az a fájdalom, ez az a kard, amely átjárta a magyarok lelkét. Azok ugyanis, akik gazdagok és hatalmasok voltak, és akiket féktelen sokaság kísért, alig tudták magukat is eltartani.

101 II. András magyar király 1205–1235.

6. BÉLA KIRÁLY ÉS A MAGYAROK KÖZÖTTI GYŰLÖLET NEGYEDIK OKA

Nagyon gyakran panaszkodtak amiatt is, hogy a király az ország szokásjoga ellenére és az ő elnyomásukra saját akarata szerint elrendelte, hogy a nemesek, bármily kimagasló rangúak is, nem indíthatják el peres ügyeiket az ő udvarában, és nem mondhatják el neki dolgaikat élőszóval, hanem kérvényeket kell benyújtaniuk a kancellárokhoz, és tőlük kell ügyük befejezését várniuk. Emiatt számosan oly sokáig tartózkodtak az udvarban a legcsekélyebb ügy miatt, hogy kénytelenek voltak a kiadások fejében lovaikat és más holmijukat eladni, és sokszor ügyük elintézése nélkül kellett távozniuk. Mert – ahogy mondogatták – a kancellárok egyeseket elnyomtak vagy felemeltek, ahogy éppen kívánták, hiszen a királlyal csak az ő felkeresésük után lehetett beszélni. Ezért általában és nyíltan azt vallották az emberek, hogy ezek az ő királyaik, és azt mondogatták, hogy nincs is nekik más királyuk.

7. A GYŰLÖLKÖDÉS ÖTÖDIK OKA INNEN KELETKEZETT

Egy másik dolgot is mondogattak, ti. azt, hogy mellőzve tanácsukat vagy éppen annak ellenére, az ő elnyomásukra és megszégyenítésükre hozta be a kunokat. Ez abból is nyilvánvaló volt, hogy amikor ők hívásra vagy hívatlanul a királyi udvarba mentek, nem volt alkalmuk a királyt látni, hacsak nem távolról, és csupán tolmács útján volt lehetőségük vele beszélni, de ha a legutolsó kun jött oda, azonnal nyitva állt előtte az ajtó, és be is léphetett; és a kunokat mind az üléseken, mind a tanácskozásokban és mindenben a magyarok elé helyezte a király. Emiatt akkora méltatlankodás élt bennük, hogy elviselni is alig tudták; és bár nem mondták ki, nem voltak hozzá jó szívvel és lélekkel, s nem is forgattak elméjükben békés gondolatokat őiránta.

8. FELELET A GYŰLÖLKÖDÉS ELSŐ OKÁRA

A király párthívei és azok, akik a királynak kedveztek, mindenben igyekeztek őt igazolni, és az előadottakra egyenként így feleltek.

A kunok bejövetele után, amikor hitelt érdemlő emberei útján a királynak tudomására jutott, hogy a magyarok sérelmeket szenvednek a kunok miatt, a király összehívta a főembereket, bárókat, ispánokat és az összes kunokat a Tisza környéki Kőmonostornál, és ott bölcs megfontolás után, közös elhatározással azt a határozatot szentesítették, hogy a kun nemeseket cselédeikkel együtt osszák szét Magyarország egyes tartományaiba, és mindegyikük a nekik kijelölt tartományban tartózkodjon, és így, mivel nem lesznek sokan együtt, nem tudnak sérelmet okozni a magyaroknak, és ha a kun a magyart vagy a magyar a kunt megsértené, tegyenek közöttük egyenlő igazságot az ispánok, akikre ezt a királyi kegy elvesztése büntetésének kilátásba helyezésével rábízták. A kunoknak nagyon nem tetszett, hogy el kellett válniuk egymástól, de így ezután senkit meg nem sértve kóborolták be nemezsátraikkal, barmaikkal és nyájaikkal Magyarország lakatlan földjét. És mivel sokan voltak közöttük szegények is, a magyarok csaknem ingyen szereztek közülük servienseket. És így a kunok helyzete inkább volt hasznukra, mint kárukra. Ezzel tehát meg kellett volna szűnnie a népek rosszindulatának.

9. FELELET A GYŰLÖLKÖDÉS MÁSODIK OKÁRA

Ha a király atyjának halála után, amikor kezébe vette országának kormányzását, a főemberek közül némelyeket vizsgálat alá vont, és kínzásnak vetett alá, ezen a józan eszű embernek nem kell csodálkoznia, hiszen ezek közötte és atyja között igen gyakran lázongást és botrányt idéztek elő, úgyhogy igen sokszor egymás ellen akartak már harcolni, erről meg arról az oldalról is katonaságot gyűjtve, ha a középúton járók a békeszövetséget meg nem újították volna közöttük. Ha maga a király atyja udvarába ment, egyáltalán nem adták meg neki a tiszteletet, sőt – ha tehették – arra törekedtek, hogy őt szóval és tettel megalázzák, ezt tagadni nem lehet. Aztán meg az atya és fiai élete ellen gonosz módon összeesküdtek, hogy őket karddal elpusztítva, könnyen elnyerhessék Magyarországból – amelyet maguk között részekre felosztottak – a nekik jutó részt anélkül, hogy bárki feltételeket szabna nekik. És amikor terveiket nem tudták megvalósítani, más, még hitványabb dolgot eszeltek ki. Levelet küldtek bizonyos szerződési feltételekkel Auszt-

ria hercegének,[102] és ebben megígérték Frigyes[103] római császár úrnak, hogy neki adják az ország koronáját és Magyarországot. De a hírnököt elfogták az úton, és a levéllel együtt a király elé állították. És ha ő életben hagyta ezeket, könyörületességgel járt el velük szemben, ami magasztossá teszi az ítéletet. Elrendelte, hogy az országot meg kell tisztítani a gonosz emberektől, de vajon mi méltánytalanságot tartalmaz ez a rendelkezés? Elégettette a bárók székeit, de vajon mi méltánytalanság volt ebben? Vajon az uraknak egyenlőeknek kell lenniük az alattvalókkal? A magyarok tehát nem voltak igazságosak ebben a tekintetben.

10. FELELET A GYŰLÖLKÖDÉS HARMADIK OKÁRA

A gyűlölködés harmadik okát illetően a következőképpen mentegették a királyt. Mindenki előtt ismeretes, hogy Magyarországnak hetvenkét vármegyéje van. Ezeket Magyarország királyai érdemeket szerzett embereknek adományozták, de vissza is vehették a birtokos jogainak sérelme nélkül. Ezekből a vármegyékből származott pompájuk, gazdagságuk, birtokuk, hatalmuk, felségük és erősségük. Ámde némely elődeiknek tékozlása következtében a vármegyék fölötti birtokjoguk annyira megkisebbedett, hogy a személyek érdemeit vagy érdemtelenségét meg sem vizsgálva, örök birtokként nekik adományozták a vármegyékhez tartozó birtokokat, falvakat és fekvőségeket, aminek következtében az ispánok nem rendelkeztek emberekkel, és amikor kivonultak, a vármegyék jogainak megnyirbálása következtében egyszerű vitézeknek gondolhatták őket. Akik viszont hatalmasabbak voltak, mint a tárnokmester, akit kamarásnak is mondanak, továbbá az étekfogó, a pohárnok, a lovászmester és a többiek, akik az udvarban tisztségekkel rendelkeztek, ezekből annyira megzsírosodtak, hogy a királyokat semmibe vették. Ez pedig, mivel helyre akarta állítani a korona hatalmát, amely csaknem jelentéktelenné vált, igyekezett a helytelenül elidegenített birtokokat mind az ellenfeleitől, mind a párthíveitől a vármegyék joghatóságába és birtokába visszajuttatni, bár ez sokaknak nem tetszett. Bár senki ellen nem követett el jogtalanságot, és mindenben a saját jogával élt, mégis a királyi javakból megfelelő jutalmat adott

102 Babenbergi II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg 1230–1246.
103 II. Frigyes német-római császár 1220–1250.

azoknak, akik jól és hűségesen szolgálták. Ezért, mivel csak jogával élt, meg kellett volna szűnni a magyarok rosszindulatának.

11. FELELET A GYŰLÖLKÖDÉS NEGYEDIK OKÁRA

Mivelhogy a sokféle különbözések és a különböző szokások következtében egész Magyarországnak nem volt egységes formája, és mivel a király minden erejével reformokra törekedett, és e súlyos ügyekkel elfoglalva nem volt képes az egyes emberek számára jóindulatú meghallgatást biztosítani, gondos megfontolás után azt a határozatot hozta, hogy az ország lakosainak ügyes-bajos dolgait a Római Kúria mintájára kérvényezés útján kell udvarában elintézni. Meghagyta tehát kancellárjainak, hogy a könnyű és egyszerű ügyeket maguk intézzék el, amilyen gyorsan csak lehet, és csak a fontos és nehéz ügyeket terjesszék eléje meghallgatásra. Ezt azért tette, hogy az ügyek gyorsan kellő elintézést nyerjenek. De a rosszakaratú emberek azt, amit az elnyomottakon való könnyítés céljából talált ki, elcsavarták helytelen útra, és hazug módon a kákán is csomót, a tojásban szőrszálat kívántak találni.

12. FELELET A GYŰLÖLKÖDÉS ÖTÖDIK OKÁRA

Azt is igyekeztek bizonyítani, hogy teljesen hamis az az állítás, hogy a király a kunokat a magyarok elnyomására és irántuk való gyűlöletéből hozta be. Ellenkezőleg, csupán azért tette, hogy az Isten nevének tisztelete gyarapodjon Magyarországon az ő idejében, és így, ha történetesen háborút kellene viselnie ellenségeivel szemben, ezek ellen segítségükkel nagyobb erővel és keményebben harcolhasson. Ha pedig a kunokat nagyobb megbecsülésben részesítette, mint a magyarokat, azt nem vehették rossz néven, és nem is kellett volna rossz néven venniük. Mert úgy illett a királyi méltósághoz, hogy a behozott vendégeket megbecsülésben részesítse, legfőként azért, mivel ezt esküvel meg is ígérte nekik, és mivel azok követni kezdték őt hitében. És mivel a magyarok gyűlölködők voltak velük szemben, Magyarországon csak a király volt a védelmezőjük. Kuthent, a kunok királyát ugyanis a király, igen sokan másokat meg az ország főemberei kereszteltettek meg, úgyhogy ezek

már házasságot is kötöttek magyarokkal. És ha a király nem kedvezett volna nekik, nem maradtak volna meg Magyarországban.

Meghallgatva pedig azt, amit az egyik és a másik oldalról is előadtak, az író az ügyet nem zárja le; döntse el a kérdést az olvasó az igazságosság segítségével, ha képes rá.

13. BETOLDÁS AZ ELBESZÉLÉS FOLYTATÁSÁHOZ

Az író, miután befejezte e közbeiktatott részt, tollát a megkezdett tárgy folytatólagos tárgyalására irányítja. És hogyha egyesek mérgezett nyelvvel belé akarnak majd marni, mondván, hogy az ilyenfajta közbeiktatás nem tartozik a tárgyhoz, és hogy jól meg lehetett volna ezek nélkül: ez az állítás nem igaz, mivel ez a viszálykodás volt a legfőbb gyújtóanyag ahhoz, hogy Magyarország ilyen gyorsan tönkretétetett.

Szent László és a leányrabló kun (színezett fametszet, 1488)

A Kárpát-medencétől keletre élő nomád népek már a 11–12. században is többször rátörtek Magyarországra, ám ezeket a támadásokat a magyar hadak rendre sikerrel visszaverték. E harcok nevezetes alakja Szent László király. Legendájának egyik igen népszerű, többször megörökített epizódjában a „lovagkirály” egy gyors lovú kun vitéz nyomába eredve menti meg az elrabolt magyar leányt. Az elsöprő mongol hadjárat volt az első nomád támadás, amely ellen nem segített a magyar katonai virtus.

14. A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNY

Az Úr egy esztendejének lepergése után, miközben Magyarország a király iránt ily rosszindulattal viseltetett, az Úr születésének ünnepe táján híre jött annak, hogy a tatárok Magyarországnak Oroszországgal határos vidékeit elpusztították. És mivel a király erről hírvivői útján megbizonyosodott, az Orosz-kapu[104] őrizetére – amelyet Hegyi-kapunak is mondanak, s amelyen keresztül vezet az út Magyarországba –, elküldötte legfőbb ispánját, a nádort a seregével, és egész Magyarországon kihirdettette, hogy mind a nemesek, mind azok, akiket királyi servienseknek neveznek, mind a várkatonák, vagyis a fentebb említett várakhoz tartozók, készüljenek föl a hadra, és készen legyenek akkor, amikor a király értük fog küldeni. Mikor pedig ezt egész Magyarországon kihirdették, a magyarok a szerfölött nagy vigasságuk közepette nem hitték el, azt erősítgették, hogy már sokszor hallottak ilyen híresztelést a tatárokról, és mindig azt tapasztalták, hogy az semmit nem jelent. Ezért azt mondogatták: „Sok olyan újjászületik, ami már elhullott." Mások azt bizonygatták, hogy az ilyenféle híreket az egyházak némely főpapjai terjesztik azért, hogy annak idején ne kelljen a zsinatra menniük, amelynek megtartására a római pápa hívta meg őket. Ez volt az ő vélekedésük. Ámde mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy Ugolin[105] kalocsai érsek a maga és néhány püspöke számára Velencébe küldött gályákért, és hogy a király visszahívta őket útjukról akaratuk ellenére.

Mások pedig, igen sokan, azt magyarázgatták, hogy van okuk a király elleni gyalázkodásra, mert a kunok szövetséget kötöttek a tatárokkal, hogy a tatárokkal együtt harcolnak a magyarok ellen, akiktől sok csapást szenvedtek el, és akik gyakran tönkreverték őket, és Kuthen az embereivel azért előzte meg őket több mint egy évvel, hogy az ország viszonyait megismerje, nyelvét megtanulja, és amikor értesül azok bejöveteléről, megkezdje a harcot a király ellen, és így azok könnyebben birtokukba vehetik majd a Kaput, és Kuthen segítségére siethetnek, és így gyorsabban elpusztíthatják Magyarország valamely részét. Ezért örvendezve mardosták a királyt, amiért behozta a kunokat, mint fentebb kifejtettük. És ebben a vélekedésben igen sokan megegyeztek.

104 A Kárpátokon átvezető szoros, az ún. Vereckei-hágó a mai Ukrajna területén.

105 Más forrásokban Ugrin, 1219-től kalocsai érsek.

15. A KIRÁLY TANÁCSKOZÁSA A TATÁROK ELLEN

Utóbb, amikor tehát a nagyböjt felé folytatta útját az idő, miközben egyre jobban terjedt az ilyesféle hír, a király sietve igyekezett egy falu felé, amelyet Budának[106] hívnak, amely a Duna partján fekszik, ahol a nagyböjtöt szokta tölteni azért, mert ezt a helységet jobban megközelíthetőnek tartották. És miután összehívta az érsekeket, püspököket és az ország más nagyjait, állandóan azon tanácskozott, mi módon intézkedjék ebben a fontos dologban. Gyakran intette és buzdította őket arra, hogy mindenki tartsa készenlétben zsoldos katonáit. Kuthent pedig, akit feleségével, fiaival, leányaival és némely főbb emberével együtt a király gyanús és bűnrészes egyénekként meghívott, közös és megfontolt elhatározással udvari őrizet alá vetette, nehogy kezeik közül elmenekülhessenek.

16. MIT TETT BÉLA KIRÁLY, AMIKOR A NÁDOR ÚTJÁN ÉRTESÜLT A TATÁROK BETÖRÉSÉRŐL?

A nagyböjt közepe táján azonban vágtatva érkezett a királyhoz a nádor egyik vitéze, aki a nádor nevében jelentette, hogy már az Orosz-kapuhoz érkeztek, és a gyepűakadályokat lerombolták, és hogy nem hiszik, hogy a nádor ellen tud állni nekik, hacsak a király nem küld gyors segítséget. A király pedig hitetlenkedve, még mindig nem vitt magával fegyveres katonákat. És mialatt ilyen aggodalmak között ott időzött, az ezután következő negyedik napon megérkezett maga a nádor egyedül, éjjel-nappal vágtatva, és elmondta, hogy március kezdetén, a tizenkettedik napon a Kapunál megütközött velük, és miután azok csaknem minden emberét nyíllal és karddal kegyetlenül leöldösték, ő kevés emberével megmenekült, és jött hírül adni, mi történt. De a király, bár a rossz hírek miatt nem kevéssé megdöbbent, elbocsátotta érsekeit, püspökeit és másokat, ispánjait és báróit, határozottan és szigorúan meghagyva nekik, hogy ki-ki összegyűjtve katonaságát, a lehetőség szerint térjen vissza hozzá, és időt nem vesztegetve, siessen, ahogy a sürgető szükség és a nyilvánvaló érdekük megköveteli. És meghagyta István

106 A település lakosait IV. Béla 1247-ben költöztette a mai budai várhegyre, ahol fallal övezve szabad királyi várossá, majd székhelyévé tette.

magiszternek, a váci püspöknek meg az aradi és a Szent Üdvözítőről nevezett csanádi[107] prépostnak, hogy menjenek sietve a királynéhoz, és siessenek vele Ausztria határához, ott várva be e bajok végét. Úgyszintén megkérte levélben Ausztria hercegét, hogy sietve jöjjön hozzá. És megparancsolta az összes kunoknak, hogy halogatás nélkül jöjjenek hozzá. Ő ugyanis Esztergomból és Székesfehérvár városából, amelyek csupán egynapi távolságra vannak egymástól, összegyűjtött seregével azonnal átkelt a Dunán, és a nagy és igen gazdag német városban, amelynek Pest a neve, Budával szemben, a Duna másik partján töltötte az időt, itt várva be főembereit, ispánjait és báróit seregeikkel együtt. […]

23. HOGYAN CSÚFOLTA MEG AUSZTRIA HERCEGE A TATÁROKAT

Azt sem lehet elhallgatni, hogy Ausztria hercege a király kérésére megjött, de csak kevés emberrel és felkészületlenül, mint aki mit sem tud a történtekről. És amikor a tatárok közül némelyek szokásuk szerint Pest városához jöttek, fegyvert ragadva és lóra ülve, eléjük ment. Amikor már össze kellett volna csapniuk, amazok hátat fordítva, eltakarodtak, ahogy ez szokásuk volt. De a herceg megsarkantyúzva lankadó lovát, elérte az egyiket, és a lándzsával úgy rásújtott, hogy – bár a lándzsa nyele eltörött – őt lováról a földre terítette. Egy másiknak pedig, az ő kánjuknak, azaz főbb emberüknek, aki a leterítettnek segítségére akart sietni, a hadiszokás szerint nyerge mellett lévő pallosát hirtelen megragadva, egy csapással levágta a karját. Ez a nyeregből azonnal lebukott, és kilehelte a lelkét. Mivel a többiek futásnak eredtek, elfogták a leterítettet, és megkötözve elhozták a sereghez a lovakkal együtt. Ezért a magyarok, megragadva az alkalmat, egyhangúlag ócsárolni kezdték a királyt és magasztalni a herceget.

24. HOGYAN ÖLTÉK MEG KUTHENT, A KUNOK KIRÁLYÁT

És mivel az volt a közvélemény, hogy Kuthen – akit övéivel együtt, mint mondottuk, a király közelében őrizetben tartottak – e nagy gonosztett-

107 Ma Cenad Romániában.

ben nem ártatlan, és mivel még kunoknak és nem tatároknak hitték azokat, akik most jöttek: az egész nép kiáltozott ellene: „Haljon meg! Haljon meg! Ő az, aki Magyarország pusztulását szorgalmazza!" És a királyt is szidalmazták miatta, mondván: „Harcoljon a királyunk, aki a kunokat a mi gyűlölségünkre behozta." Mások azt kiabálták: „Harcoljon azokkal a király, akiknek a mi birtokainkat odaadományozta!" Mivel a király gyakran hallotta e szidalmakat, elküldte egy alattvalóját Kuthenhez azzal, hogy haladéktalanul jöjjön hozzá. De Kuthen, aki gyakran hallotta a nép kiáltozását, bár mentes volt a bűntől, mégis félt a büntetéstől, és azt üzente a királynak, hogy semmi esetre sem mehet hozzá, hacsak nem küldi érte egy olyan alattvalóját, akinek hatalma lesz ahhoz, hogy őt hozzá vezesse, és a nép kezeiből kiragadja. Mikor a hírvivő elmondta ezt a királynak, nagy zajongás támadt a nép között. „Haljon meg! Haljon meg!" És a magyarok és németek hirtelen felfegyverkezve betörtek a palotába, ahol tartózkodott, és erőszakkal hozzá akartak menni. Kuthen pedig övéivel együtt íjat és nyilat ragadva nem engedte, hogy ezek hozzájuk jöjjenek. De amikor a nép nagy sokasága odacsődült, elfogták őket, és azon nyomban levágták a fejüket, és a palotából az ablakon keresztül a nép közé dobták. Némelyek azonban hajlandók ezt a gonosztettet Ausztria hercegének tulajdonítani, mások pedig azt mondják, hogy ez a király parancsára történt. Mégis, miután bizonyossá vált, hogy Kuthen ebben a gonoszságban nem részes, azt állítják: nem valószínű, hogy a király, aki őt a keresztvízből kiemelte, és neki eskü alatt biztonságot ígért, ilyen gonosztettet követett volna el.

Én ugyan nem akarom eldönteni, hogyan is történt ez; döntse el az, aki tudja, és Ő majd cselekedete szerint büntetéssel fog sújtani vagy kegyében részesíteni mindenkit.

25. MIT CSINÁLTAK A KUNOK, AMIKOR MEGHALLOTTÁK KIRÁLYUK HALÁLÁT, ÉS HOGYAN INDULT EL BÉLA KIRÁLY A TATÁROK ELLEN

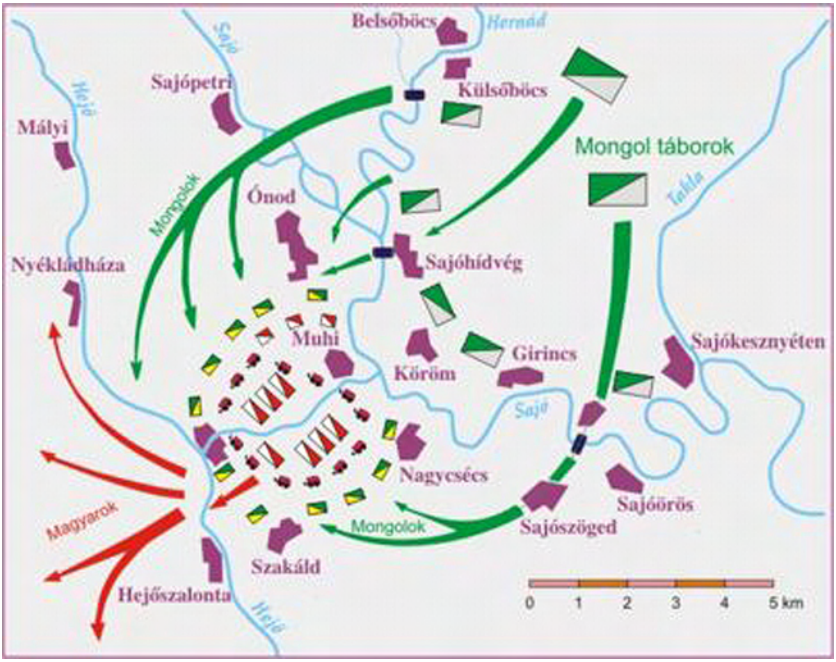
Mivel a tatárok éjjel-nappal égették a falvakat a környéken, a kalocsai érsek sürgette a királyt, hogy vonuljon ki a sereggel ellenük. Tehát Ausztria hercegének távozása után, főként hogy az ország egy nagyobb hadserege megérkezett, a király hadseregével együtt felszedelőzködve kivonult, és lassan megkezdte előrenyomulását ellenük. És amikor a

tatárok ellen mindenünnen fegyverbe hívott kunok egy akarattal megérkeztek a király segítségére, meghallva uruknak, Kuthennek halálát, megzavarodtak, és mélységesen felindultak, nem tudván, hogy mit tegyenek.

Amikor pedig halálának híre elterjedt, a falusi magyarok, akik gyűlölték őket, mindenütt fölkeltek ellenük, fosztogatták és öldökölték őket minden kímélet nélkül. Ők, látván, hogy ilyenformán elpusztulnak, egybegyűltek, és nemcsak magukat kezdték védelmezni, hanem a falvakat is felégették, és a parasztokat nagy vitézül leverték.[108] […]

108 A kunok ekkor kivonultak Magyarországról, de IV. Béla az 1240-es évek második felében visszahívta és az Alföldön letelepítette őket. A kunok néhány nemzedék múlva beolvadtak, de emléküket máig számos alföldi helynév őrzi.

28. BÉLA KIRÁLYNAK A TATÁROKKAL VÍVOTT SZERENCSÉTLEN HARCA

A muhi csata (térképvázlat)

A térképvázlaton jól látható, ahogy a zöld színnel jelölt mongol csapatok átkelnek a Sajó folyón, és bekerítik a túlsó parton táborozó magyar sereget. IV. Bélának a piros nyíllal jelzett irányban sikerül kitörnie a mongolok gyűrűjéből, és megmaradt katonáival a Hejő folyón átkelve nyugat felé menekül.

Amikor a király, mint mondottuk, Pest városából kivonulva, a fegyveresek nagy sokaságával a tatárok ellen indult, azok visszatértek a falvak felégetéséből, és hirtelen összegyülekezve, visszavonultak azon az úton, amelyen jöttek. És ahogy lassan a nyomukban voltak, lassan hátráltak amazok is színlelésből. És amikor a magyarok egy bizonyos folyóhoz érkeztek, amelyet Sajónak hívnak – amely Eger városától nem nagyon messze folyik, és a Tiszába ömlik –, a folyón egy hídon átkelve, megálltak, tábort ütöttek, őröket állítottak a hídra, hogy éjszakai őrszolgálattal őrködjenek. A tatárok pedig a mocsaras helyen való átkelés

után a víz körül a síkságon helyezkedtek el. És mivel a víz nagy volt és mocsaras, nem volt hihető, hogy a hídon kívül bárki átkelhessen. A király eközben buzdította övéit, hogy férfiasan készüljenek a harcra; és nem kevés zászlót osztott ki saját kezűleg a főemberek között. A magyarok pedig, bízva sokaságukban, mindebből gúnyt űztek, de a fentebb jelzett okok miatt nem volt sem kedvük, sem lelkesedésük a csatához. Azt szerették volna, hogy vereséget szenvedjen a király, és azután ők kedvesebbek legyenek neki, mert azt hitték, hogy ez a csapás csak részleges, és csak egyeseket ér, és nem általános lesz mindnyájuk számára; ahogy hallomásból tudtak arról, hogy Magyarországban ilyesmi már akárhányszor megtörtént. Ugyanis a kunok hirtelen szoktak betörni, és az ország egy részét elpusztították, mielőtt a magyarok összegyülekeztek, azután pedig sietve visszavonultak. És néha a magyarok ugyanezt tették Kunországgal. – Ámde nem így állt a dolog! Mert ez utóbbi események a legkevésbé sem feleltek meg az előbbieknek. Mindamellett minden éjjel ezer katonát állítottak fel a hadsereg őrzésére. Minek erről több szó?

A tatárok nem messze a hadseregtől találtak egy gázlót, és egy éjszaka alatt mindnyájan átkeltek rajta, és hajnalban a király egész seregét körülvéve, jégesőként kezdték lőni nyilaikat a hadseregre. A magyarok, részint hogy meglepték, részint hogy ravaszsággal megelőzték őket, fegyvert öltve lóra szálltak, de a katonák nem tudták uraikat, az urak katonáikat megtalálni, és amikor harcba indultak, lanyhán és egykedvűen vonultak. A nyíllövések oly sűrűn estek, hogy a harcosokat szinte árnyékba borították, és a nyilak úgy repdestek a levegőben, mint ahogyan a sáskák és szöcskék szoktak rajokban szállni. És így, mivel a nyilazást nem tudták megállni, visszatértek a sereg körletébe. A király pedig nem volt képes felállítani a csatarendet. És ha a magyarok a sereg egy-egy részéből összevegyülten vonultak a harcba, a tatárok szembejöttek velük nyilaikkal, és arra kényszerítették őket, hogy visszavonuljanak a sereg körletébe, úgyhogy a szerfölött nagy hőség és a hely szűke következtében akkora fáradtság vett erőt rajtuk, hogy a király és a kalocsai érsek, akik aggódva rettegtek, sem fenyegetésekkel, sem hízelgésekkel és buzdítással nem voltak képesek harcba küldeni őket, hiszen hajnaltól egészen délig ebben a szorongatott helyzetben voltak már. Végre, amikor úgy látszott, hogy erejük elhagyja őket, Kálmán herceg, a király testvére mindazon embereivel, akikkel ekkora szorongatott helyzetben rendelkezhetett, igen kemény ütközetet vívott a tatá-

rokkal a tábor egyik oldalán, harcban töltve a nap nagy részét; de csalódott, amikor azt hitte, hogy a sereg hátralevő része megsegíti. Mert azt hitték, hogy a legtöbben a tábor másik oldalán harcba vonulnak; ezek azonban nem harcba indultak, hiszen a tatárok kissé félrehúzódva, önként utat engedtek nekik maguk között minden nyíllövés nélkül. Ezért egyre több és több magyar vonta ki magát a seregből, felhasználva ezt az utat. És minél többen vonultak el itt, annál szélesebb utat hagytak nekik a tatárok. És ebben a nagy ütközetben sem lárma, sem egy szó nem volt közöttük. És amikor a király azt hitte, hogy az ütközetbe mennek, ezek inkább elszökdöstek, semhogy a harcba mentek volna. A tatárok pedig a király csapatára várakozva, nem mozdultak. És amikor már több oldalon is nyitva állt az út a királyi csapat előtt, a király anélkül, hogy felismerték volna, utat talált az erdő felé. Kálmán herceg pedig a sereg egy másik oldalán eredt útnak, és éjjel-nappal váltott lovakon megeresztett gyeplővel sietett a már említett Pest felé, a dunai révhez, nem is az országúton, amelyen a magyar nemzet bukdácsolt, hanem úttalan utakon. És bár a vár polgárai arra kérték, hogy maradjon ott addig, amíg hajókat készítenek az úrasszonyok, feleségeik átszállítására, mégsem tudták őt visszatartani, sem erre rávenni; azt mondta ugyanis, hogy mindenki önmaga gondoskodjon magáról. Az üldözők megérkezésétől félve ugyanis azonnal átkelt egyedül, és Somogyba futott egy bizonyos helységig, amelynek Segesd a neve. És bár Pest polgárai háznépükkel együtt siettek az átkeléssel, mégis közben meglepték őket a tatárok, és akik nem fulladtak a Dunába, azok kard által pusztultak el.

Muhi emlékpark (1991)

A közösségeknek szükségük van olyan megkülönböztetett fontosságú helyekre, amelyek alkalmasak az összetartozás kifejezésére. A nemzeti identitás fenntartása is igényli a közösségi múlt jelentős eseményeivel kapcsolatos emlékhelyeket, és e helyeket sok esetben emlékművekkel is megjelölik. Az 1241–1242-es mongol támadást a nemzeti emlékezet a viszontagságos magyar történelem egyik „stációjaként" tartja számon, ezért a vesztes muhi csata 750. évfordulója alkalmából felavatott emlékpark a Golgotára emlékeztet.

29. A PÉCSI PÜSPÖK MENEKÜLÉSE

Bertalan pécsi püspök pedig, amikor látta a sereg pusztulását, és megfigyelte, hogy a tatárok közül néhányan megrohamozzák a sereget, és a tábort több helyen felgyújtják, hasonlóképpen nem az országúton, hanem a mezőkön keresztül futásnak eredt sok katonájával. És amikor a tatárok közül néhányan vágtában utánuk hajszolták lovaikat, váratlanul rájuk tört László ispán, aki katonáival kibontott zászlók alatt a királyhoz igyekezett, semmit sem tudva a történtekről. A püspök, megismerve a magyar zászlókat, odakanyarodott az ispánhoz, a tatárok pedig, amikor észrevették a sokaságot, visszahúzódtak, és másokat igyekeztek üldözőbe venni. És így az ispán, a püspökkel együtt elvonulva, kimenekült a kezük közül. […]

31. HOGYAN OSZTOTTÁK FEL A TATÁROK A GYŐZELEM UTÁN A ZSÁKMÁNYT, ÉS HOGYAN ÍRTAK HAMIS LEVELEKET A KIRÁLY PECSÉTJÉNEK MEGTALÁLÁSA UTÁN

Miután ekkora hadsereg fölött győzelmet és diadalt arattak, és nagy tülekedéssel belefogtak a préda visszaszedésébe, miután a vérrel bemocskolt ruhákat, lovakat, a kiömlött vértől vöröslő aranyat és ezüstöt kőrakásokként vagy gabonaasztagokként egybehordták, az uruk és a tatárok előkelőbbjei összejöttek az osztozásra és az elosztásra. Az ezután következő osztozáskor megtalálták a király pecsétjét a kancellárnál – akinek a fejét rettenetes karddal elválasztották a testétől –, és már biztosak voltak az ország felől; attól való féltükben, hogy a népek, meghallva a király vereségét, elszökdösve elmenekülnek, figyelje meg atyaságod, milyen ravaszsággal jártak el.

Először is az egész Dunán túli Magyarországot[109] felosztották, és a tatárok főbb királyai közül mindegyiknek, aki még nem jött be Magyarországba, tulajdonába adták az őt megillető részt, megküldvén nekik a híreket és azt, hogy siessenek, mivel már nem áll előttük semmilyen akadály. És néhány magyar egyházi emberrel, akiket életben tartottak, írattak a Magyarországon lakozó főembereknek és közrendűeknek a király nevében sok hamis levelet ilyen formában: „Ne féljetek a kutyák vadságától és dühétől, és otthonaitokból ne merészeljetek kimozdulni; ugyanis, bár bizonyos előre nem látható körülmények miatt elhagytuk mind a tábort, mind sátrainkat, mégis, Isten kegyelméből lassanként igyekszünk azokat visszaszerezni és újból vitéz ütközetet vívni velük; ezért csak imádkozzatok, engedje meg nekünk a könyörületes Isten, hogy összezúzzuk ellenségeink fejét.” Ezt a levelet némely magyarok, akik már hozzájuk csatlakoztak, széthordták a címzetteknek; ez tett tönkre engem és egész Magyarországot. Mert annyira hitelt adtunk e levél valódiságának, hogy, bár nap nap után az ellenkezőjét tapasztaltuk, mégis, mivel az országot váratlanul érte a háborús zavargás, nem tudtunk a hírek megismerésére hírszerzőket küldözgetni, és így nem értesülhettünk az ellenkezőjéről. És így az elfoglalt Magyarország nem találhatta meg a menekülés útját.

109 A Duna bal partján fekvő, tehát keleti és északi országrész. Nem tévesztendő össze a mai Dunántúllal!

De mivel a király ügyét nem tárgyaltuk, térjünk vissza az ő előhaladására, helyesebben szólva, eltávozására.

A tatárok betörése (színezett fametszet, 1488)

Rogerius művét a szélesebb olvasóközönség Thuróczy János *Chronica Hungarorum* című könyvének függelékeként ismerhette meg. A foglyokat ejtő és állatokat zsákmányoló „tatárok" ábrázolása Thuróczy művének gazdagon díszített augsburgi kiadásában található.

32. MIT TETT BÉLA KIRÁLY SEREGÉNEK LEVERÉSE UTÁN, ÉS HOGYAN FOGTA EL ÉS FOSZTOTTA KI ŐT AUSZTRIA HERCEGE

Miután tehát maga a király megfutamodott a táborból, igen kevés emberrel éjjel-nappal Lengyelország határai felé vette az útját, és innét egyenes úton sietett, ahogy csak tudott, hogy elérje a királynét, aki Ausztria határán időzött. Ennek hallatára Ausztria hercege, szívében gonoszságot forralva, a barátság örve alatt elébe ment.

A király, aki egyedül Isten akaratából menekült ki annyi rettenetes nyíl és mérgezett kard közül, és aki oly hosszú utat tett meg, letette

fegyvereit, míg az ebédet elkészítik, és szeretett volna a folyó mellett egy kis időre pihenést lelni az álomban.

Az álomból felébredve, meglátta a herceget, és nagyon megörült. A herceg pedig vigasztaló szavakkal kérte a királyt, hogy keljen át a Dunán, mert ott nagyobb biztonságban pihenhet és időzhet. Ezek hallatára a király, aki ártatlanságában semmi rosszat nem gyanított, ráállt a herceg szavára. Azt mondotta ugyanis a herceg, hogy a másik oldalon van egy vára, és ott a királyt jobban megtisztelheti, holott azt a tervet hordozta lelkében, hogy nem megtiszteli, hanem megszégyeníti. És amikor a király azt hitte, hogy kikerüli Szküllát, beleesett a Kharübdiszbe, és ahogy a hal, amikor el akarta kerülni a sütőedényt, hogy ne süssék meg, beleveti magát a parázs közé, és az süti meg: azt hivén, hogy elkerüli a rosszat, még rosszabbra talált. Mert Ausztria hercege, amikor kedve szerint hatalmába kerítette a királyt kitervelt ravaszságával, visszakövetelt tőle egy bizonyos mennyiségű pénzt, amelyet a király tőle állítólag egykor kicsikart. Minek erről több szó? A király nem szabadulhatott a keze közül, amíg a követelés egy részét készpénzben, másik részét pedig arany- és ezüstedényekben ki nem fizette, országának három vármegyéjét pedig, amelyek szomszédosak voltak annak a földjével, zálogként le nem kötötte neki. És bár az arany- és ezüstedények sokkal többet értek, a herceg csak kétezer márka értékben fogadta el a drágakövekkel együtt. A herceg pedig azonnal tényleges birtokába vette e vármegyék várait, és saját költségén kijavíttatta azokat a tatárok ellen. Ha valaki azt kérdezné, mennyi volt a váltságpénz, nem tudjuk, mert egyesek hét-, mások kilenc-, a többség pedig tízezer márkáról beszélt, de az igazságot nem lehet kideríteni, mivel titokban kötötték meg a szerződést, és azt esküjükkel pecsételték meg.

A király ezek után, ahogy csak tudott, sietett a királynéhoz, aki tőle nem messze volt. A királynéval[110] együtt késedelem nélkül a császári udvarba és a római kúriához küldte segítségért István váci püspököt, ő maga pedig Segesd környékén időzött azokkal együtt, akiket maga köré gyűjthetett.

110 Mária királyné valójában a Magyar Királysághoz tartozó dalmáciai városokba – a mai Split, Klis és Trogir Horvátországban – menekült, ahol később IV. Béla is menedéket talált a tatárok elől.

33. HOGYAN FOSZTOTTA KI AUSZTRIA HERCEGE A MAGYAR MENEKÜLTEKET, ÉS A NÉMETEKNEK MAGYARORSZÁG ELLEN ELKÖVETETT CSÚFOLÓDÁSÁRÓL

A herceg, látván, hogy a magyarok mindnyájan menekülésre fogták a dolgot, sok katonát gyűjtött össze, és ezeket a magyarok ellen Magyarországba küldte, és így a tatárok a Dunának a túlsó oldalán pusztítottak, a németek meg az innenső oldalán zsákmányoltak. A falvakat égették, ahogy csak tudták, Győr városába bevonulva, elfoglalták a várat, és azt tervezték, hogy erőszakkal a birtokukban tartják. A magyarok pedig ama vidékről összegyülekezve, fegyveres csapattal a várhoz vonultak, elfoglalták a várost, és a várban levő összes németeket megégették. A herceg emiatt szerfölött megdühödött, a tatárok elől menekülő magyaroktól, akiket Ausztriában összegyűjtött, és akiknek hűséget fogadott, izzó haragjában egy bizonyos pénzmennyiséget követelt a várak és városok őrizete fejében, nem elégedvén meg azzal, amit a királytól kicsikart. És e kitalált ürüggyel – mivel mind a magyarországi németek, mind a magyarok bőviben voltak a pénznek és értéktárgyaknak – gyalázatos módon teljesen kifosztotta őket. És a szerencsétlen magyarokat mindenütt kínzó harapásokkal zabálták fel az éles fogú vadállatok, és azután meztelenül az aszú földre vetették, vagy kiöklendezték őket.

De ezek kifejtése után számoljunk be a tatárok királyairól, akik utóbb vonultak be Magyarországba.

34. HOGYAN VETTÉK BE OSTROMMAL A TATÁROK NAGYVÁRAD[111] VÁROSÁT, ÉS HOGYAN NYOMULTAK TOVÁBB ELŐRE TAMÁSHIDÁIG[112] ÉS MÁSHOVÁ

Kadan király, mint már egy másik helyen mondottuk, Radna elfoglalása és Aristald ispán elfogása után kiválasztott hatszáz előkelő felfegyverzett németet, akik az említett ispán joghatósága alatt álltak. Ezek vezetésével a tatárok erdőkön, berkeken, sziklákon és meredek szakadékokon keresztül váratlanul megérkeztek Nagyvárad városa alá. És mivel a város igen híres volt Magyarországban, mindenfelől sok ne-

111 Ma Oradea Romániában.
112 Ma Tămaşda Romániában.

mes és asszony, mind úriasszonyok, mind parasztasszonyok odagyülekeztek. És bár a püspök egynémely kanonokkal együtt eltávozott, én mégis ott voltam a visszamaradókkal. És a várat, amely az egyik oldalon le volt rombolva, széles fallal kijavíttattuk, hogy ha a várost nem tudnánk megvédelmezni, itt találhassunk menedéket. És amikor egy napon hirtelen megérkeztek, és bizonytalanná vált a városban való tartózkodásom, nem akartam a várba bevonulni, hanem elfutottam az erdőbe; ott sokáig bujkáltam, ahogy tudtam. Ők azonban hirtelen elfoglalták és nagyrészt felégették a várost, a vár falain kívül semmit sem hagytak meg, és a zsákmány összeszedése után mind a férfiakat, mind a nőket, közrendűeket és főrangúakat egyaránt leöldösték az utcákon, házakban és mezőkön. Minek erről többet beszélni? Nem kegyelmeztek sem nemnek, sem életkornak. Ezeknek végrehajtása után hirtelen visszavonultak innen, és visszavonulásukban mindent összeszedtek, és a vártól számítva az ötödik mérföldkőnél telepedtek le, és sok napon keresztül egyáltalán nem jöttek a várhoz, úgyhogy a várbeliek azt gondolták, hogy a vár erős volta miatt elvonultak. Mert ez nagy árkokkal és a falakon fatornyokkal volt megerősítve, és sok páncélos vitéz volt benne, és valahányszor a tatárok szemlét tartva odajöttek, a magyar vitézek gyors vágtában üldözni igyekeztek őket. És mivel a tatárok több napig egyáltalán nem jöttek el a várhoz, és mivel mindenki azt hitte, hogy egészen elvonultak, a vitézek (és mások is, akik a várban voltak) bátorságot merítve azok elvonulásából, kimentek a várból, és a váron kívül eső házakban kezdtek lakni. És így hajnalban a tatárok, akikről nem tudhatták, hogy hol vannak, megrohanták őket, és nagy részüket, akik nem tudtak bemenekülni a várba, leöldösték, és tüstént körülvéve a várat, hét ostromgépet állítottak fel az új fallal szemben, és éjjel-nappal, megállás nélkül hajigálták a köveket mindaddig, amíg az új fal teljesen le nem omlott. A tornyokat és a falakat szétrombolták, majd rohamra mentek, a várat erőszakkal elfoglalták, és elfogdosták a vitézeket, kanonokokat és másokat, akik a vár elfoglalása közben nem pusztultak el kardtól. Az úriasszonyok, a kisasszonyok, a nemeslányok a székesegyházba akarták magukat bevenni. A tatárok elrendelték, hogy a vitézek adják át fegyvereiket, a kanonokoktól pedig a legkeményebb kínzásokkal kicsikarták, amijük csak volt. És mivel a székesegyházba nem tudtak azonnal behatolni, tüzet raktak mellette, és tűzzel pusztították el az egyházat, az asszonyokat és mindazt, ami csak volt az egyházban. Más egyházakban pedig annyi gonoszságot követtek el az asz-

szonyokon, hogy jobb elhallgatni, nehogy az emberek példát kapjanak a legocsmányabb vétkek elkövetésére. A nemeseket, polgárokat, katonákat és kanonokokat a városon kívül a mezőn könyörtelenül lefejezték. Ezután felforgatták a szentek sírját, és bűnös lábukkal széttaposták az ereklyéket; a füstölőket, kereszteket, aranykelyheket és -edényeket, és az oltár szolgálatára rendelt egyéb eszközöket darabokra törték. Az egyházakba férfiakat és asszonyokat vittek be vegyesen, gyalázatosan visszaéltek velük, és aztán megölték őket. Miután mindent feldúltak, és már elviselhetetlen bűz áradt a halottak testéből, a helyszínt elhagyva elvonultak. Az emberek, akik a környező erdőkben rejtőzködtek, előjöttek, hogy valami ennivalót keressenek. És miközben a köveket és a holtak tetemét emelgették, a tatárok hirtelen visszatértek, és azok közül, akiket ott találtak, senki sem menekülhetett élve. És ez az öldöklés mindvégig mindennap megismétlődött. És amikor már nem volt több ember, akit leölhettek volna, véglegesen elvonultak.

Mi pedig, akik az erdőkben a gyepűk között tartózkodtunk, éjjel futásnak eredtünk Tamáshida, a németek nagy városa felé, amely a Körös mellett fekszik. […]

37. AZ ÚJ FALU ÉS AZ EGRESI MONOSTOR ELPUSZTÍTÁSÁRÓL

Minek a sok szó? Elkezdtek vonulni Arad és Csanád felé, elkerülve az ezek között középütt fekvő új falut, amelynek neve Pereg volt, és amelyben hetven falu emberei gyülekeztek össze, elkerülve továbbá Egres[113] ciszterci rendű monostorát is, amelyben, mint valami megerősített várban, harcosok húzták meg magukat, és igen sok úrasszony is. A tatárok nem akarták megtámadni ezeket a helységeket addig, amíg körös-körül a vidéket teljesen el nem pusztították. Néha azért egynéhányan a közelükbe mentek, de a magyar katonák messzire kergették őket, és már-már szilárdan hitték, hogy hadi erejük miatt sértetlenül megmaradnak. De az egész vidék elpusztítása után amazok orosz, kun és magyar foglyokból és kevés számú tatárból egyesített tömegükkel mindenfelől körülvették a nagy falut, és a harcba a magyar foglyokat küldték előre, és amikor azok mind elpusztultak, utánuk az

113 Ma Peregu Mare és Igriş Romániában.

oroszok, izmaeliták és kunok harcoltak. A tatárok pedig a hátuk mögött meghúzódva, nevettek pusztulásukon és romlásukon, és azokat, akik az övéikkel való harcból visszavonultak, legtöbbnyire vérszomjas kardjukkal megölték, úgyhogy ezek egy hétig éjjel-nappal harcolva és a várárkokat betemetve, elfoglalták a falut. A katonákat és úrasszonyokat, akik sokan voltak, kint a mezőn az egyik oldalra, a parasztokat a másik oldalra állították, és miután elszedték tőlük a pénzüket, ruháikat és más javaikat – csupán az úrasszonyokat és lányokat tartva életben, akiket a maguk szórakoztatására elvittek –, mindnyájukat fejszével és karddal kegyetlenül kivégezték. Csupán azok maradtak meg, akik hirtelen a földre vetették magukat, és másnak a vérétől bevérezve el tudtak rejtőzni. Ó, fájdalom, ó, kegyetlenség és mérhetetlen dühe e rettenetes népnek! Mert aki ily nagy nemzetnek a pusztulását józan ésszel fontolóra veszi, ezt a helyet méltán vérmezőnek nevezhetné. Néhány nap múlva pedig az említett kolostort vagy monostort, Egrest vették ostrom alá, sok ostromgépet sorakoztatva fel. A bentlevők nem sokáig állhattak ellen, és hogy életüket megtarthassák, megadták magukat a tatárok kezére és becsületére. De velük is az történt, ami másokkal, kivéve néhány szerzetest, akiknek megengedték, hogy elmenjenek, és kivéve néhány úrasszonyt és igen szép lányt, akiket saját használatukra megtartottak. Mit mondjak még? Ha egyenként leírnánk minden csatát és mindazt a szertelen kegyetlenséget, ami megesett, megriadna az olvasók szíve, és a rémületes zajtól zúgna a fülük. Ha e rettenetes hírek világszerte elterjednének, másképpen gondolkodnának a világ fejedelmei. Íme, azon a nyáron Ausztriának, Csehországnak, Morvaországnak, Lengyelországnak, Sziléziának határáig és Kunországban egészen a Dunáig mindent egyaránt elpusztítottak.

38. A TATÁROK RENDKÍVÜLI RAVASZSÁGÁRÓL A DUNÁN VALÓ ÁTKELÉSNÉL

Mivel Magyarországon Esztergom minden egyes várost felülmúl, a tatárok legfőként arra gondoltak, hogy átkelnek a Dunán, és ott ütik fel táborukat. Íme, télen a hónak és jégnek akkora volt a bősége, hogy – ami már hosszú idő óta nem történt meg – a Duna befagyott. De a magyarok az ő oldalukon minden egyes nap feltörték a jeget, és őrizték a Dunát, úgyhogy a jégen állandóan folyt a gyalogosok csatározása.

Mégis, amikor a kemény jég megérkezett, és a Duna teljesen befagyott, a tatárok egyáltalán nem merészeltek átkelni rajta lovaikkal. Figyeljétek meg tehát, mit csináltak. Sok lovat és állatot vezettek a Duna partjára, és három napon keresztül senkit sem hagytak ott ezek őrizetére, úgy látszott, hogy az állatok őrizők nélkül kóborolnak ott, és senki nem mutatkozik azon a vidéken. Ekkor a magyarok abban a hitben, hogy a tatárok elvonultak, hirtelen átmentek, és ezeket az állatokat átvezették a jégen. A tatárok megfigyelték ezt, és átlátták, hogy lovon is nyugodtan át lehet menni a jégen. Meg is tették, és egy nekiiramodással annyian mentek át, hogy a Dunának innenső oldalán ellepték a földet. Kadan király pedig Magyarország királya után sietett, aki Szlavóniában töltötte idejét, mivel semmiféle segítséget nem kapott, ennek hallatára pedig futásnak eredt, és mivel a tengerparti várakat nem tartotta alkalmasnak, átkelt a szigetekre, és a tatárok elvonulásáig a szigeteken tartózkodott. Kadan király pedig látva, hogy nem tudja őt hatalmába keríteni, elpusztította Boszniát, Rácországot, és innen átment Bulgáriába.

IV. Béla üldözése (iniciálé, 1360 körül)

A mongol támadásról természetesen a középkori magyar gesták és krónikák is beszámolnak. A *Képes Krónika* illusztrátora a menekülő királyt ábrázolja, az őt üldöző lovasok azonosítását a nomád népek jellegzetes süvege és görbe szablyája segíti.

39. HOGYAN PUSZTÍTOTTÁK EL A TATÁROK ESZTERGOMOT

A sereg másik része pedig Esztergom felé vette útját, de csak nagyon kevesen mentek egészen odáig, hanem kissé távolabb telepedtek le, és vagy harminc ostromgépet készítettek. Az esztergomiak eközben árkokkal, falakkal és fatornyokkal megerősítették városukat. És a városban határtalanul sok volt a köznép és a nagyon gazdag polgár, vitéz, nemes és úrasszony, akik úgy gyűltek oda, mint egyedülálló erősségbe; de akkora volt az önérzetük, hogy azt hitték, ellenállhatnak az egész világnak. Íme, a tatárok egy napon körülvették a várost, és a foglyok, akik velük voltak, annyi rőzsenyalábot hordtak oda, hogy a város egyik oldalán a rőzsenyalábokból a védőárok szélére együttesen és egyszerre egy magas falat szerkesztettek, és a fal mögött azonnal felállították a mondott harminc ostromgépet, úgyhogy a városra és fatornyokra éjjel-nappal lődözték a köveket. És emiatt akkora zavar támadt a városban, és akkora homály árnyékolta be az emberek elméjét, hogy megfeledkeztek a védekezésről, és mint a vakok és bolondok, egymás között marakodtak. Amikor pedig a tatárok a faerődítményeket már lerombolták, földdel telt zsákokat hajítottak a gépekkel az árkok feltöltésére. A magyarok és a többiek közül senki sem merészelt az árok szélén megjelenni a kövek és a nyilak miatt. A magyarok és a vallonok meg lombardok[114] pedig, akik mintegy urai voltak a városnak, mikor észrevették, hogy nem tudják tartani magukat, az alsóvárost meg a faházakat, melyekből sok volt, felégették egészen a város kőpalotáiig. A házakban végtelenül sok értékes szövetet és ruhát égettek el, leölték a lovakat, az aranyat és ezüstöt a földbe ásták, elrejtették mindenféle javaikat, és a palotákba húzódtak vissza, hogy ott védjék magukat. De a tatárok megtudták, hogy mindazt, amiből meg akartak gazdagodni, elégették, nagy haragra gyúltak, és hirtelen körülzárták a várost fapalánkokkal, hogy aki menekülni próbál, a kard torkába jusson. És ezután hozzákezdtek a paloták ostromához. Ezeknek gyors elfoglalása után – hogy megvalljam az igazat – az egész városban talán ha tizenöten voltak, akiket nem öltek le hitvány módon, vagy bent, vagy kívül. Megrészegítették kardjukat a vérrel, és a védők elleni izzó haragjukban elevenen sütöttek meg embereket, mint a malacokat.

114 A középkori Magyar Királyág városait jelentős részben nyugatról érkezett telepesek alapították, ezért említ Rogerius vallonokat és lombardokat.

40. HOGYAN TÉRTEK VISSZA A TATÁROK HAZÁJUKBA, MIUTÁN CSAKNEM EGÉSZ MAGYARORSZÁGOT ELPUSZTÍTOTTÁK

A főbb úrasszonyok pedig, amilyen szépen csak fel tudták magukat díszíteni, díszbe öltözve összegyülekeztek egy palotában, és amikor el akarták fogni és meg akarták ölni őket, fellebbeztek, és a nagyfejedelemtől kértek kihallgatást. Mindnyájukat, mintegy háromszázat, a fejedelem elé vezették a városon kívül, és ők azt a kegyet kérték, hogy tartsa életben őket az uralma alatt. Ez afölötti haragjában, hogy semmi haszonra nem tettek szert, megparancsolta, hogy fosszák ki és fejezzék le őket. Ez nagy hirtelen meg is történt.

A város várát nem tudták elfoglalni, mert a spanyol Simeon ispán sok számszeríjászával bátran megvédelmezte. És amikor Székesfehérvár városához érkeztek, amelyet mocsarak vesznek körül, mivel a hó és a jég éppen olvadóban volt, nem tudták elfoglalni. És miközben pannóniai Szent Márton várát[115] ostromolták, melyet az apát férfiasan védett, hirtelen visszarendelték őket, úgyhogy azokon a vidékeken ez a három helység maradt megvívatlanul. És kezükben tartották az országot mind a Dunántúlon, mind a Dunán innen, de a Dunán inneni rész nem volt olyannyira pusztasággá téve, mivel itt nem ütötték fel sátraikat, hanem csupán átvonulva pusztították, amit csak találtak. Amikor hírét hallottam, hogy a tatárok letettek Németország megtámadásának tervéről, nagyon elszomorodtam, mert azt hittem, hogy ott majd megszabadulok a gyilkos kezük közül, de nem kevéssé örültem is, mivel így abbamaradt a keresztények elpusztítása. És a főbb királyok parancsára lassan megkezdtük az elpusztított földön a visszavonulást zsákmánnyal és szerszámokkal megrakott szekerekkel, marhák gulyáival és juhok nyájaival, felkutatva a rejtekhelyeket és az erdős hegyek homályát, hogy amit nem találtak meg az előnyomuláskor, azt a visszavonuláskor megtalálják.

115 Pannonhalma bencés monostora Győr közelében.

Ferenc Tamás: *A visegrádi fellegvár* (rekonstrukció)

A mongol támadás során bebizonyosodott, hogy a keleti lovas harcmodorral szemben csak a kővárak nyújtanak hatékony védelmet. IV. Béla 1242 után intenzív várépítési programot kezdeményezett a Kárpát-medence legfontosabb stratégiai pontjain. Visegrád megerősítését Mária királyné finanszírozta. A fellegvár jelentőségét jelzi többek között, hogy a 14. századtól itt helyezték biztonságba a koronázási ékszereket.

És így, lassan visszavonulva, elérkeztünk Erdélybe, ahol sok nép megmaradt, és ahol az átvonulás után igen sok vár épült. Mit mondjak még? Néhány vár kivételével teljesen elfoglalták az országot, és ahogy tovahaladtak, az ország pusztán és üresen maradt. Kimentek Magyarországból, megkezdtek bevonulni Kunországba. Most már nem engedték meg, mint korábban, hogy válogatás nélkül öljék le az állatokat a foglyok számára, hanem csak a belső részeket és az állatok lábát és fejét adták nekik. Kezdtünk attól tartani – és a tolmácsok is ezt beszélték –, hogy amikor kimegyünk Magyarországból, mindnyájunkat vérszomjas kardjukra hánynak. És mivel már nem bíztam életben maradásomban, és a kegyetlen halál már ott volt az ajtóban, azt gondoltam, jobb itt meghalni, mint továbbvonulva gyötrődni a félelem szüntelen mardosásától. Elhagytam tehát az országutat, azt színlelve, hogy természetes dolgom elvégzésére megyek, és gyors léptekkel az erdő sűrűje felé siettem egyetlen szolgám kíséretében, és egy patak medrébe bújva, betakartat-

tam magam ágakkal és falevelekkel. Szolgám távolabb rejtőzött el, nehogy egyikünk váratlan megtalálása a másiknak szomorú elfogását is eredményezze. És így feküdtünk két természetes napon keresztül, miként a sírban, nem emelve fel a fejünket sem, és hallottuk azoknak rettenetes hangját, akik az erdőben a tévelygő barmok nyomát követve, hozzánk nagyon közel mentek el, és rákiáltottak a rejtőzködő foglyokra. Amikor már nem voltunk képesek az éhség igen jogos követelődzését és az evés iránti gyötrelmes vágyunkat szívünk zárkájában a hallgatás kötelékével féken tartani, felemeltük fejünket, és kezünkön-lábunkon kúsztunk a földön kígyók módjára. Végre összetalálkoztunk, és halk és fojtott hangon elkezdtük kellemetlen éhségünknek szomorú panaszait váltakozva feltárni egymásnak, és nyögések és sírás közt fejtegettük, hogy könnyebb lett volna kard által meghalnunk, mint éhezés útján feloszlatni testrészeink eresztékeit és a test és lélek egységét. És miközben ilyen jámbor beszédeken elmélkedtünk, egy ember bukkant fel, és mihelyt rá esett szemünk pillantása, félénk futásnak eredtünk, de futás közben sem fordítottuk el róla szemünket, hogy lássuk, vajon elénkbe vág-e, vagy követ-e menekülésünkben. Láttuk, hogy nem vállalkozik a kengyelfutó szerepére, mert azt hiszi, hogy mi, túlerőben lévén, oldalról cselt vetünk neki. Így, egymást figyelve, tudtul adtuk és fel is fogtuk, hogy menekülők pillantottak meg menekülőt, és hogy egyikünknél sincs fegyver, megálltunk, és integetéssel és jelekkel hívogattuk egymást. És amikor megismerkedtünk egymással, hosszú és jámbor beszélgetésekkel meghánytuk-vetettük, mitévők legyünk. De kettős szorongás, tudniillik a kárhozatos éhség és a halálfélelem gyötört bennünket oly aggasztóan, hogy attól tartottunk, elvesztjük szemünk világát. Mert nem tudtuk lenyelni a füvek nedvét, sem magukat a füveket megrágni, ahogy a barmok teszik. És bár ekkora éhség gyötört, és a megdöbbentő halál fullánkja fenyegetett, mégis erőt merítettünk az életben maradásunkba vetett bizakodásból, menekülésünkbe vetett reményünk pedig bátorsággal ruházott föl bennünket, és így bizakodással eltelve és megerősödve az Úrban, elérkeztünk az erdő szélére. Izgatottan felmásztunk egy kimagasló fára, és szemügyre vettük a tatároktól elpusztított vidéket, amelyet jövetelünkkor még nem tettek tönkre. Micsoda fájdalom! Elkezdtük bejárni a puszta és elhagyott földet, amelyet elmenetelükkor pusztítottak el. Az egyházak tornyai voltak útmutató jeleink egyik helységből a másikba, és ezek is borzalmas utat jelöltek. Mert az utak és ösvények el voltak törölve, fű meg tüskés

bozót lepte be őket. Hagyma, porcsin, répa és fokhagyma, ami a parasztok kertjében megmaradt, ha néhol rájuk bukkantam, nyalánkságszámba mentek számomra; a többiek mályvával, tökkel és bürökgyökérrel táplálkoztak.

Szent Margit (fametszet, 16. század)

Az egyik legnépszerűbb Árpád-házi szent, IV. Béla lánya, aki a mongol támadás után apáca lett, és kolostorba vonulva imádkozott Magyarország fennmaradásáért. A kolostor romjai ma is láthatók Budapesten, a királylányról elnevezett Margitszigeten. IV. Béla koráról több népszerű történelmi regény született. Makkai Sándor *Táltoskirály* és *Sárga vihar* című művei mellett érdemes kézbe venni Kodolányi János regénytrilógiáját is, melynek utolsó kötete Margitról szól.
KODOLÁNYI JÁNOS: JULIANUS BARAT; A VAS FIAI; BOLDOG MARGIT

Ezekkel töltöttük meg éhes gyomrunkat, és ezektől üdült fel az éltető lélek vértelen testünkben. Ha elfáradtunk, nem adatott meg nekünk a pihenés, mivel éjnek idején fedél és takaró nélkül pihentünk, nem lévén mivel befedni a fejünket. Végre odahagytuk az erdő magányát, és a nyolcadik napon Gyulafehérvár[116] városába érkeztünk, ahol sem-

116 Ma Alba Iulia Romániában.

mit sem találtunk, csak a megöltek csontjait és koponyáit, a bazilikák és paloták szétrombolt és aláásott falait, amelyeket szerfölött sok keresztény vér kiontásával mocskoltak be. És bár a földön nem láttuk az ártatlanok vérét, hiszen megrészegülve magába szívta, de láttuk a piros vértől még vöröslő köveket, és nem járhattunk rajta állandó nyögés és keserű sóhajtozás nélkül. És a tizedik mérföldkőnél az erdő mellett volt egy falu, amelyet a nép nyelvén Frátának hívnak, és itt az erdőtől négy mérföldnyire volt egy csodálatosan magas hegy, amelynek a csúcsán megerősítettek egy sziklát, vagyis félelmetes követ: embereknek és asszonyoknak nagy sokasága menekült ide és most szívesen és könnyek között befogadtak bennünket, kérdezgettek a kiállott veszélyek felől, amit mi néhány szóval elmondani – valamennyit – nem tudtunk. Végül fekete kenyeret adtak nekünk, amelyet lisztből és összemorzsolt tölgyfakéregből sütöttek, és ennek az íze édesebbnek tetszett a zsemlékénél, amelyeket valaha ettünk. Itt maradtunk tehát egy hónapig, és nem merészeltünk eltávozni, de mindig kiküldtünk hírszerzőket a jelentéktelenebb emberek közül, hogy nézzék meg és tudják meg, nem maradt-e vissza a tatárok valamelyik csoportja Magyarországon, nem térnek-e vissza csalárd fortéllyal élve, mint korábban is, a szökevények összefogdosására. És bár gyakran felkerestük az egykor lakott helységeket, hiszen az élelemszerzés szüksége rákényszerített, de a hegyről való lejövetelünk mindaddig nem volt biztonságos, míg Béla király a tengerparti vidékekről vissza nem tért Magyarországba, a Rhodosz-szigeti lovagoktól és a Frangepán uraktól nagy sereggel segítve,[117] miután előbb a magyarok értesítették a tatárok elvonulásáról.

Megírtam tehát önnek, atyám, mindezeket hamis dolgok belekeverése nélkül, hogy atyaságod, aki ismeri sorsom kerekének szerencsés forgását, ismerje meg szerencsétlenségemnek és az átélt veszélyeknek mineműségét is. Jó egészséget, atyám!

Horváth János fordítása

117 A két szövetséges említése későbbi betoldás, illetve szövegromlás lehet.

THURÓCZY JÁNOS A NÁNDORFEHÉRVÁRI DIADALRÓL

Wagner Sándor: *Dugovics Titusz önfeláldozása* (olaj, 1859)

A nándorfehérvári ostrom egyik legemlékezetesebb epizódjának hőse Dugonics Titusz, aki magával rántotta a mélybe a várfalra felkapaszkodó török katonát. Önként vállalt „mártírhalála" az önfeláldozó hazaszeretet szimbólumává vált a magyarok számára.

Bevezetés

Thuróczy János (1435 körül–1488) a korábbi történetíróktól eltérően már nem egyházi személy volt, hanem nemesi származású világi. A királyság központi intézményei közé tartozó különböző bíróságokon dolgozott jegyzőként, majd bíróként. Corvin Mátyás (1458–1490) fényes udvarának megbecsült hivatalnokaként kapott megbízást a magyarok történetének megírására. E munka elvégzését legalább három nyomós ok tette szükségessé. Egyrészt a hatalmas könyvtárat alapító Mátyás birtokába számos olyan külföldi mű került, amelyek korábban nem ismert adatokkal egészítették ki a magyarok történetét. Másodszor a Nagy Lajost (1342–1382) követő gyenge kezű uralkodók idején nem készült el az 1380-as éveket követő mintegy száz év magyar történelme. Harmadszor az alacsony sorból származó Mátyás ún. homo novus volt a korabeli uralkodók között, és ezért különösen nagy szüksége volt arra, hogy apja és saját maga dicső tetteinek megörökítése révén legitimálja trónját, eme írásba foglalt kivételes érdemek révén váljék „méltó társává" a neves uralkodóházakból származó európai királyoknak. Thuróczy tehát jelentős feladatra vállalkozott, amikor a királyi könyvtárban található gazdag forrásanyagra támaszkodva megírta *Chronica Hungarorum* című művét, amely a bibliai vízözöntől Mátyásig tárgyalja a magyar történelmet. Hiánypótló műve rögtön nagy sikert aratott: elkészültének évében, 1488-ban Brünben és Augsburgban is kinyomtatták.

Kötetünkben Thuróczy János művének azt a részletét közöljük, ahol a középkori Magyarország legfontosabb déli végvárának, Nándorfehérvárnak (ma Belgrád, Szerbiában) az 1456-os török ostromát írta le. A közreadott részlet több szempontból jellemző az egész műre. Egyrészt megmutatja, hogy milyen dramaturgiai érzékkel, lebilincselő stílusban és részletgazdagon beszélte el a szerző azokat az eseményeket, amelyeket elsősorban nem írott forrásokból ismert, hanem egykori résztvevők személyes beszámolóiból és a kortársak szájhagyományából. Másrészt, hogy Mátyásnak új művelődéstörténeti korszakot nyitó reneszánsz udvarában, a humanizmus eszméinek megjelenésekor a világi műveltségű Thuróczy még mindig az isteni akarat közvetlen megnyilvánulását kereste a történelemben, akárcsak a középkori egyházi szerzők. A nagy túlerőben lévő törökök felett aratott győzelem indoklására nem volt

elegendő számára a magyarok vitézségének kiemelése, égi segítségre is szüksége van a kereszténység védelmezőjeként, Jézus katonáiként ábrázolt magyar seregnek. Az alább olvasható részlet különleges érdekességét az adja, hogy Corvin Mátyás apjának, Hunyadi Jánosnak az alakját állítja a középpontba, a híres hadvezérnek a törökök felett aratott legnagyobb s egyben utolsó győzelmét örökíti meg. A gyorsan terjeszkedő Oszmán-török Birodalom az 1300-as évek végére érte el Magyarország déli határait, ettől kezdve 300 évig a török elleni harcok váltak a magyar történelem meghatározó jelentőségű kérdésévé. E harcok legendás alakja volt az erdélyi születésű Hunyadi János, aki több gyenge kezű magyar uralkodó seregében szolgálva fényes karriert futott be: köznemesi származása ellenére hamarosan az ország legvagyonosabb és legbefolyásosabb főurává vált. Az 1440-es évektől Magyarország déli területeinek főparancsnoka, több támadó balkáni hadjárat megszervezője, 1446–1453 között Magyarország kormányzója.

Nándorfehérvár 1456-os ostroma fontos állomás a magyar történelemben. A nagyhatalommá vált Oszmán-török Birodalom ekkor próbált első alkalommal döntő csapást mérni az anarchiába süllyedt Magyarországra. V. Miklós pápa hiába hirdetett nem sokkal korábban nemzetközi keresztes hadjáratot az európai jelentőségű veszély elhárítására, és ennek jeléül hiába rendelte el a déli harangszót a keresztény világ valamennyi templomában, a kb. 150 000 fős török sereg megállítására sem külföldi segédcsapatok nem érkeztek, sem Habsburg V. László (1453–1457) magyar és cseh király nem akart vállalkozni a feladatra. Hunyadi János néhány ezer katonájával mégis megfutamította a közel tízszeres túlerőben lévő ellenséget. E győzelem az utókor számára a kereszténység védőbástyájaként emlegetett Magyar Királyság és a vitéz magyarok szimbolikus tettévé vált, a délben megkonduló harangok máig e győzelemre emlékeztetik a magyarokat.

Thuróczy János művének incipitje (színezett fametszet, 1488)

Thuróczy *Chronica hungarorum* című művének augsburgi díszkiadása több szempontból is figyelemre méltó. A színezett fametszetekkel illusztrált, pergamenre nyomtatott kiadvány könyvtörténeti érdekessége, hogy ez a legkorábbi arany nyomdafestékkel díszített könyv. A kötet másik érdekessége, hogy egykor Hunyadi Mátyás tulajdonában volt, híres budai könyvtárából kalandos úton, Jankovich József révén került 1832-ben a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárába, ahol ma a Régi Nyomtatványok Tárában található.

A MAGYAROK KRÓNIKÁJA[118]

247. CAPISTRANÓI JÁNOS BARÁT MAGYARORSZÁGRA ÉRKEZÉSE

Mikor a besztercei gróf úr[119] és Magyarország összes főurai szerencsésen visszatértek hazájukba, az urakkal együtt Magyarországra jött egy szerzetes barát, Capistranói János.[120] Szent Ferenc rendjének szerzetesi öltözékében: egy életének szentségével ékeskedő férfiú. A római egyház pápája, Miklós, segíteni szeretett volna a katolikus népeken, amelyek ekkor vész viharai között hánykolódtak, mivel a törökök egyre nagyobb dühvel üldözték a keresztény hitet. Ezért keresztény hadjáratot akart szervezni a törökök ellen, és apostoli bullával elrendelte, hogy mindazoknak, akik jelentkeznek, minden tartományban hirdessék ki bűneik bocsánatát, a rájuk váró túlvilági büntetés elengedését, osszanak ki számukra fehér gyolcsra hímzett vörös keresztet, és tűzzék mellük bal oldalára. Elgondolásának munkásává tette meg a pápa úr az említett Capistranói János barátot. Ennek következtében János barát Németország és Lengyelország részein meg Magyarországon sok – leginkább közrendű – népet szólított fegyverbe az említett ellenséggel szemben, mivel nagy volt a tekintélye a szent hit hirdetésében, és Istennél szerzett érdemeinek nagyságát ismerték az emberek, hiszen vakokat, sántákat és betegeket gyógyított, meg a tisztátalan lelket kiűzte az emberekből.

Kevéssel ezelőtt meghalt a törökök említett császára, Amurát, és fia, Mohamed[121] követte a trónon. Ez a keresztény vér ontásában, földjeik kirablásában kegyetlenebb volt atyjánál és minden elődjénél, a katonai

118 Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Ford. Horváth János. Budapest, 1978, Magyar Helikon, 415–427. Thuróczy műve hangoskönyvként letölthető a világhálóról: http://mek.oszk.hu/03000/03094/.index.phtml

119 Hunyadi János méltósága 1453 után.

120 Giovanni da Capestrano olasz ferences barát, neve latinosan Johannes Capestrano, a magyarok leggyakrabban Kapisztrán Szent Jánosként emlegetik.

121 II. Mohamed szultán 1451–1481.

tudományokban jártasabb, csapatok állításában és a had szervezésében hatalmasabb, és még saját népéhez is szigorúbb. […]

Giovanni di Bartolomeo d'Aquila: *Kapisztrán Szent János Nándorfehérvárnál* (olaj, 15. század)

A nándorfehérvári diadal nevezetes személyisége Giovanni da Capestrano itáliai ferences szerzetes, aki pápai megbízásból szervezett keresztes felkelést a „pogány veszély" elhárítására. Thuróczy János elbeszélésében a szent életű szerzetes Hunyadi mellett kiemelt szerepet kap, ezáltal érzékeltetve, hogy a kard és a kereszt, a vitézség és a hit egyformán fontos a török elleni harcban.

248. LÁSZLÓ KIRÁLY MAGYARORSZÁGRA JÖVETELE

László király életének tizenharmadik évében, az évnek ama részében, amikor az urak asztalán a húsételeket a halételek készülnek felváltani, Magyarországra jött, Ulrik grófnak és országa sok más nemesének kíséretében, és Buda városába bevonulva, vígan ott lakozott. Ugyanezekben a napokban a besztercei gróf úr az ország déli részeit járta. Tudta ugyanis, hogy Magyarországon számos úr, de főként Ulrik gróf nem jó szándékkal van iránta. Félt tehát, hogy a királynál alattomosan tőrt vetnek ellene, és ha óvatlan, könnyen bele is esik. […]

250. A TÖRÖKÖK CSÁSZÁRA NÁNDORFEHÉRVÁRT OSTROMOLJA

László király a budai várban tartózkodott az Úrnak ezernégyszázötvenötödik esztendejében,[122] amikor elterjedt a híre, hogy a törökök császára, Mohamed, Magyarország ellen támadásra készül, és mielőbb be akarja venni Nándorfehérvár várát. Ez a hír nemcsak Magyarország népét, hanem a szomszédos vidékeket és szinte az egész kereszténységet nagy gondba döntötte és gondolkodásra késztette. Az egész kereszténység szeme előtt lebegett Konstantinápoly városának vad bevétele,[123] és ez nem csekély félelmet keltett mindenkiben. A törökök császára ugyanis a görögök felett aratott győzelme után más emberré változott, nagyravágyásában és még nagyobb gőgjében pöffeszkedve azt gondolta, hogy személyében az egykori makedón Nagy Sándor és diadalmas kora tért vissza. Állítólag azt mondta: „Egy Isten uralkodik az égben, méltányos, hogy egy uralkodó uralkodjék a földön is!”

Mikor ezeket a híreket jelentették László királynak, az ifjú uralkodó mélységesen megrémült. Ulrik gróf, aki harcos vitézségében német lelkületű volt, és aki a királyt tanácsaival irányítani szokta, nem kevésbé megzavarodott. Nem az ország védelméről tárgyaltak, nem a fegyvereket készítették, hogy az ellenséggel szembeszálljanak, hanem – mintha mit sem tudnának a hírekről – az éjszaka sötétjének leple alatt kimentek Buda várából, és haladéktalanul útra kelve, Bécs városába vették be

122 Valójában 1456-ban.
123 II. Mohamed 1453-ban foglalta el Konstantinápolyt, a mai Isztambult.

magukat, és Buda vára több mint egy fél hónapig nyitva és a szükséges őrség nélkül állott. És noha napról napra terjedt az ellenség jövetelének a híre, senki sem nyúlt fegyverhez ellenük.

Az elkövetkező nyárnak az a szakasza közeledvén, amikor a vetések kalászai a zöld szárból előbújva sárgulni kezdenek, és Phoebus az ő kettős fogatú kocsiját a mezőn kezdi hajtani, a törökök említett császára rettenetes és sokféle hadikészülettel és több mint négyszázezer törökkel rémületes ostromzár alá vette és megtámadta az említett Nándorfehérvár várát. A vár magas falairól a körös-körül elterülő síkságon megszámlálhatatlan kifeszített sátor csúcsát lehetett látni; az ellenség tömegét pedig szemmel még áttekinteni sem volt képes senki.

Nándorfehérvár (fametszet, 15. század)

A kiválóan megerősített Nándorfehérvár két határfolyó, a Duna és a Száva találkozásánál a Magyar Királyság déli végvárrendszerének kulcsa volt a 15. században. Stratégiai fekvése miatt az évszázadok során többször is megostromolták, magyar kézre első ízben 1071-ben került. 1427–1521 között jelentős szerepe volt az Oszmán-török Birodalom terjeszkedésének megállításában, Magyarország déli határának védelmében.

A császár számos tengeri hajók mintájára épített hajót is ide hozott. Ezekkel a Duna és a Száva folyamokat, melyek a vár mellett folynak, annyira körülzárta, hogy a várba hajóval sem lehetett segítséget vinni. Igen nagy fáradsággal ágyúkat, gépeket és faltörőkett is odavontatott, annyit, olyan tömeget, amennyit hihetőleg még sohasem hordtak össze egyetlen vár lerombolására sem. Ezeket Krusevác[124] vára mellett készíttette csodálatos serénységgel, mivel nagy méretük miatt távoli vidékekről nem lehetett őket ideszállítani. Ezeket a várnak azon az oldalán állíttatta fel, amely a síkság felé esik. Néhányuk a vár erős falait döngette, mások véka nagyságú köveket repítettek fel magasan a levegőbe; ezek a kövek félelmetes erővel zúdultak felülről a vár belsejébe, és minden élőlényt, amit csak értek, villám módjára hirtelen halállal elpusztítottak.

A hadigépek lövései tehát éjjel-nappal egyre sűrűbben mennydörögtek, és félelmetes dörgésüket egészen Szeged városáig és köröskörül több mint huszonnégy magyar mérföldnyi körzetben hallani lehetett. Az ágyúk állandó tüzelése hatalmas füstöt okádott, a nap pirosló sugaraitól ragyogó eget a felhők sűrű homályával sötétítették el, és a fújdogáló szellők a kén bűzét hozták magukkal. Sem a tüzes nyári nappal, sem az éjszaka sötét homálya nem adott nyugalmat sem az ostromlóknak, sem az ostromlottaknak: minden időt a gyászos viadalra fordítottak. Omlottak a heves ostromtól a fényes tornyok csúcsai, szétverettek a házfalak, és az embereket és a várat védő magas bástyák már a földön hevertek.

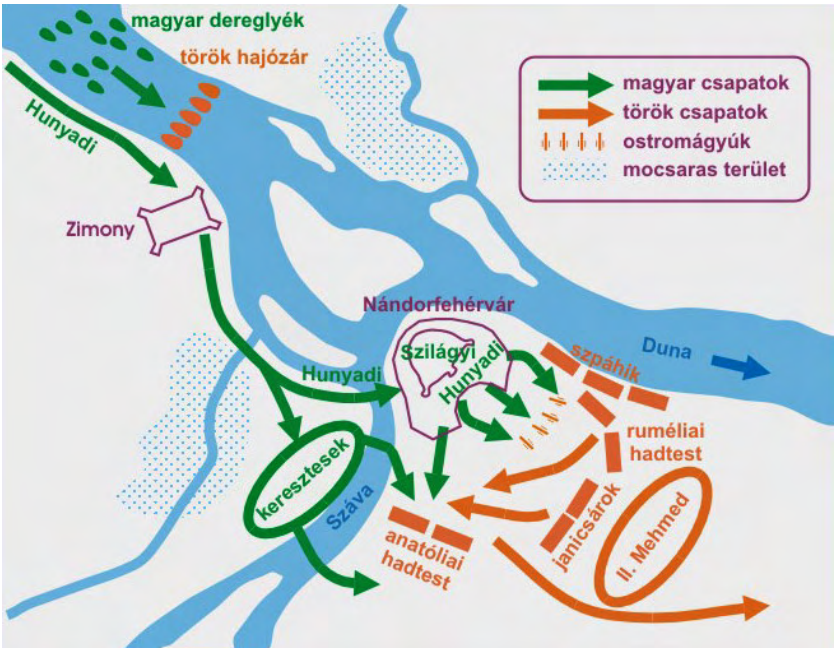
Mit mondhatunk még, hacsak azt nem, hogy az ostromlottak halálos félelemmel a szívükben már csak az utolsó napjukat várták rettegésükben.

Az elkeseredett és hatalmas ostrom híre eljutott az ország minden részébe, Magyarország urai azonban tétlenül, mintegy súlyos álomkórban szenvedve, a pusztulásra szánt várnak nem siettek fegyveresen a segítségére. Végül oda vonult a félelmetes fajtájú ostromhoz egy férfiú, akivel a vitézség és a katonáskodás vele született: a már fentebb említett besztercei gróf úr, de nem volt elég katonaság vele, hogy ekkora ellenséggel megütközzék.

Igen sok magyar keresztes hadinép gyűlt már össze az említett Capistranói János barát körül, hogy Krisztus nevéért harcoljon. Len-

124 Ma Kruševac Szerbiában.

gyel területekről is jött mintegy háromszáz keresztes. Ezért a gróf úr, jóllehet a kormányzóság gondjától már megszabadult, mint fentebb elmondottuk, mégis a tevékenység benne mindig meglevő erényétől sarkallva nem állta meg, hogy meg ne támadja az ellenséget.

Nándorfehérvár 1456-os ostroma (térképvázlat)

A térképvázlaton jól látható, ahogy Hunyadi János a török hajózárat áttörve a várat védő Szilágyi Mihály megsegítésére érkezik. Egy későbbi hadmozdulatot ábrázolva zöld nyilak mutatják, ahogy a Száva folyón átkelő keresztesek és a várból kitörő védők megfutamítják a piros színnel jelölt ostromló török hadtesteket.

Kereste tehát az utat-módot, hogyan tudná az ellenség hajóit a már említett folyók vizéről eltávolítani, és fegyveres segítséget vinni az ostromtól szorongatottaknak. Végre hajókat szedett össze, fegyveres katonákkal és keresztes hadinéppel rakta meg őket, és végül elindította a Duna folyón az ellenséges hajók ellen. Így aztán a két ellenség összeakaszkodik a vízi csatában. A törökök közt óriási lárma hullámzott, és a magyarok fennhangon hívták segítségül az Úr Jézust. Mindkét ellenfél elől el volt vágva a megfutamodás útja, igen kemény küzdelmet

vívnak tehát egymással. Ide-oda sodródnak hajóik a Duna mély vizén, és a katonák közül sokan halálos sebből vérezve elestek és a mélybe zuhantak: a Duna tiszta vize is mutatta a mérhetetlen öldöklés véres nyomait, mert sok vért ontottak ki, és mindkét fél bajvívóiból a fürge halak számára lett eledel.

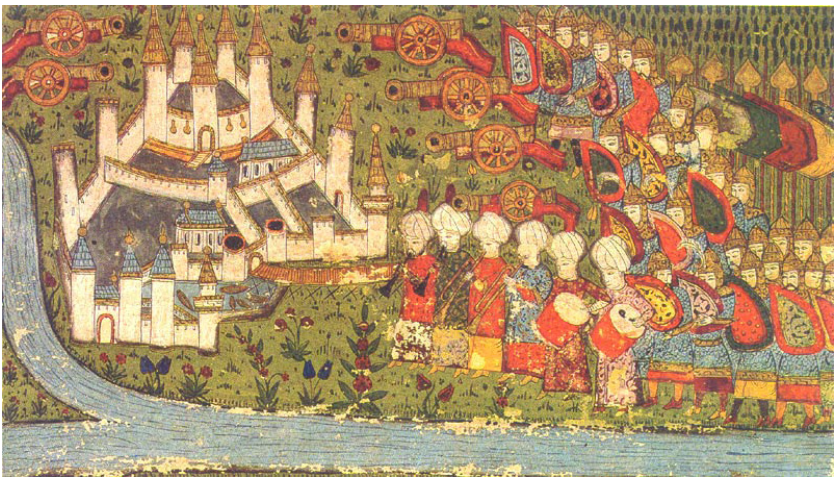
Végre hosszú küzdelem után a magyarok győztek, és még hevesebben rárohanva a törökökre, szétszaggatták és lángba borították vaslánccokkal összekapcsolt hajóikat.

Mikor ez a török császár tudomására jutott, állítólag azt mondta: „Nehezebben ugyan, de elnyerjük, amit akarunk!"

A gróf úr pedig a hajócsatában dicsőséges győzelmet aratva, bevonult a várba, és a vár megrémült lelkű kapitányait, akik a halálon kívül már nem is vártak más sorsot, megvigasztalta:

„Mit vagytok megrémülve? – mondta. – Most látjátok először a törököket? Gyakran megszalasztottuk őket, néha meg mi szaladtunk előlük. Miért zavar meg benneteket a látásuk, hiszen annyiszor láttátok már őket. Nem tapasztaltátok még ki a fegyvereiket és erejüket? Bízzunk tehát, fiacskáim, Krisztusban, akinek a nevéért már gyakran ontottuk vérünket, és bátran harcoljunk az ő meg a mi ellenségünk ellen. Nem halt-e meg érettünk Krisztus? Mi is haljunk meg őérte. Legyen a lelketek állhatatos és bátor a harcban. Félénk ez az ellenség, tudjátok. És ha Isten velünk van, könnyen szét lehet őket morzsolni. Meg is szoktak hátrálni, és nem szégyellik, hogy futva menekülnek és futva térnek vissza hazájukba. Minek a sok beszéd? Mindezt magatok is tapasztaltátok, és sok háború fáradalmait viseltétek már el vezérletem alatt."

Ilyen és ehhez hasonló szavakkal meg a saját jelenlétével nem csekély bátorságot öntött beléjük a gróf úr. Új katonasággal is megerősítette a várat, és igen sok keresztes hadinépet bevitt oda. Mivel azonban ezek a köznép soraiból kerültek ki, és a fegyverforgatáshoz nem értettek, a gróf úr, amennyire lehetett, őket is kiképezte a háborúra.

Nándorfehérvár ostroma (miniatúra, 17. század)

A vár nagy jelentőségű ostromairól az évszázadok során számos európai metszet mellett török miniatúrák is készültek. A stilizált ábrázolások kiemelik a vár komoly védelmi rendszerét, a támadók létszámbeli fölényét és az ostrom során használt ágyúk jelentőségét.

Hallotta a törökök már említett császára, hogy Amurát, az apja, életében hét hónapot töltött ugyanezen Nándorfehérvár várának ostromával, és mégsem tudta hatalmába keríteni, győzelem nélkül és gyalázattal vonult el alóla.[125] Ezért a török császár az apját serege vezéreinek jelenlétében nem kis gyalázkodással illette, és azt mondta, hogy ő ugyanezt a várat tizenöt nap alatt beveszi. Amikor Anatólia vajdája – a vajdák között a legfőbb – hallotta hencegését, előbb engedélyt kért a szólásra, és így felelt szavaira: „Hatalmas császár! Úgy illenék, hogy valami kellemeset mondjak felséged jelenlétében; félek azonban, hogy ezt az ostrom kimenetele megcáfolná kegyelmességed előtt; tudnunk kell, hogy a magyarok nehezebben hagyják ott a várat, mint a görögök."

A fényes tornyok csúcsa már ledőlt, és a falak nagyrészt már földre döntve hevertek, és a vár sáncai és várárkai már fel voltak töltve, és a föld színével egyenlővé voltak téve, úgyhogy az ellenség betörésének már semmi sem állott útjában, és felvirradt az ostrom tizenötödik napja. A császár még kora hajnalban a dobosok dobjainak döngése közt és

125 A törökök már 1440-ben is megostromolták a várat.

a mindenfelől visszhangzó kürtök hangjára megindította hadinépének egész sokaságát, és dühös rohamban megtámadta a várat, és véres öldöklés árán be is jutott a vár közepére.

A magyarok pedig – bár nem volt egyenlő a küzdelem ennyi ellenséggel – mégis teljes erővel védekeztek, és az Úr Jézus segítségéért kiáltozva elszántan törnek az ellenség megrontására. Megújul tehát a halálos küzdelem, és már a vár terein harcolnak. Innen is, onnan is seregestül hullanak a megöltek, és a nagy lárma meg a megszámlálhatatlan kard csengése hatalmas hangzavart kavar a levegőben. Hol az egyik, hol a másik küzdő fél kényszerül hátat fordítani.

Jelen volt Capistranói János barát is. Valósággal önkívületi állapotba jutott, és vele együtt a többi barátok is a földre borulva, a Legfőbb Segítség felé emelve szívüket és kezüket, szemüket az égre szegezve, sóhajtozva imádkoztak, és a prófétával együtt elmondhatták: „Felemeltem szememet a hegyekre, ahonnan számomra segítség jön."

A besztercei gróf úr pedig hol fenyegetéssel, hol meg intelmekkel buzdított a harcra. Szilágyi Mihály kapitány és Kanizsai László, ezek a harci erényekben kiváló ifjak, és velük együtt azok a fegyveres csapatok, amelyeket a gróf úr hozott ide, továbbá a keresztesek csapatai is a vár szétrombolt falain állva harcoltak dühösen. A törököket már többször kiűzték a várból, de azok kegyetlen küzdelem árán ismételten benyomultak, és erősebbek voltak a magyaroknál. A várban már a legtöbb ház felgyújtva okádta a lángokat. A császár számos zászlója volt a győzelem jeleként a vár falára tűzve. A magyarok már az ellenállás minden reményével felhagytak, visszavonulni kényszerültek, ha volt hova, mert minden egyes emberre ránehezedett a fenyegető halál képe. De látták, hogy a futás nem segít rajtuk, és a válságos helyzetből egyedül a halál mentheti ki őket: ismét fennhangon az Úr Jézus nevét hívták, fegyvert fegyver mellé, pajzsot pajzs mellé illesztve még elszántabb rohammal törtek az ellenségre. Megújul tehát a gyászos viadal. Itt is, ott is sokan ontják ki vérüket és életüket.

De az Isten segítsége nem marad el. Mert ekkor a törökök összes csapatai a magyarok vitéz és elszánt rohamától megzavarodva megfutamodnak. A magyarok pedig bátorságukat visszanyerve, új erő lelkével megsegítve az égből, kardjukkal mindaddig üldözték őket, amíg az ágyúkat és a vár romba döntésére használt egyéb hadigépeket is ott nem hagyták őrizetlenül. Ezért a magyarok mindazokat az erődítéseket, amelyeket a törökök felállítottak, tűzzel felgyújtották, az ágyúkat

pedig vasszegekkel beszegezték, elzárták a tűz bevetésére szolgáló lyukakat. Nem is hagyták abba a küzdelmet mindaddig, amíg a nappali világosság tartott, nagy elszántsággal folytatták a széles mezőn azt, amit a vár szűk terén elkezdtek, míg csak a leszálló éjszaka homályával el nem választotta a két ellenséget egymástól.

Nándorfehérvár ostroma (miniatúra, 17. század)

A vár nagy jelentőségű ostromairól az évszázadok során számos európai metszet mellett török miniatúrák is készültek. A stilizált ábrázolások kiemelik a vár komoly védelmi rendszerét és a támadók létszámbeli fölényét.

Hogy a császár hogyan menekült el a vár alól az éjszaka feneketlen sötétségében, azt hitelesen senki sem tudja megmondani: de az Isten dicsőségére és a császár megszégyenítésére elég annyi, hogy minden hadi felkészültségétől megfosztva, minden ágyúját meg egyéb odavontatott ostromgépét otthagyva, hadinépének mérhetetlen pusztulásával tért vissza hazájába. De később sem volt kellemes számára, hogy valaki az ő jelenlétében ezt a várat emlegette.

Egyesek úgy beszélték el a császár megfutamodását, hogy a császár az ütközet legelkeseredettebb kavargásában viadalra készítette az övéit, és egy nyíltól a mellén megsebesült, félholtan összerogyott, és az övei karjukra emelve vitték a sátrába. Mikor aztán elérkezett az éjszaka, és a törökök látták, hogy Anatólia vajdája, sőt összes főembereik elpusztultak az ütközetben, hogy igen nagy vereséget szenvedtek, és maga a császár is csaknem élettelen, alig lélegzik: megrémültek, hogy a magyarok napkeltével megtámadják őket, futásnak eredtek, a császárt is magukkal vitték, de hogy az út fáradalmai következtében állapota ne súlyosbodjék, leszálltak a táboruk ellenkező oldalán, amelynek Zsarnó[126] volt a neve. És amikor a császár magához tért és megkérdezte, hol van, és megmondták neki, azt kérdezte: „Miért és hogyan kerültünk ide?" „A magyarok legyőztek bennünket – szóltak – és Anatólia vajdája, sőt seregednek csaknem az összes vezetői elestek. Mi is nagy veszteséget szenvedtünk, de ami még nagyobb baj, azt gyanítottuk, hogy felséged inkább halott, mint eleven. Futottunk tehát egészen idáig."

És amikor a császár megkérdezte, vajon az ágyúkat és a többi ostromgépet is otthagyták-e, azt felelték, hogy minden ottmaradt; a császár mélyen elkeseredett szívvel, keserűen azt mondta: „Hozzatok mérget, hadd igyam meg, inkább meghalok, mint hogy gyalázattal térjek vissza országomba."

Ilyen eredménnyel harcolt a törökök császára a magyarokkal Nándorfehérvár vára alatt. És őt, aki hencegő lélekkel és gőgös szemmel uralkodni akart az egész földkerekség felett, az Isten ítéletére egy parasztokból álló sereg, amely inkább a sarlóval tudott bánni, mint a fegyverekkel, legyőzte. És ő, aki sok kürt és sok dob hangjának kíséretében nagyon is vidáman jött, szomorúan, az éj csendjének leple alatt, gyalázatosan futott el.

126 Ma Žrnov Szerbiában.

251. HUNYADI JÁNOS BESZTERCEI GRÓF ÚR HALÁLA

Hunyadi János (színezett fametszet, 1488)

Thuróczy János *Chronica Hungarorum* című művének díszítése is mutatja, hogy Hunyadi János elsősorban vitéz katonaként, nagy hadvezérként él az utókor emlékezetében. A híres „törökverő" a magyar mellett több balkáni nép történelmi panteonjában is helyet kapott.

Ezek után a besztercei gróf úr, aki ifjúságának korai szakaszától kezdve annyi nagy haditettet vitt végbe, nem is az öregségtől ledöntve, hanem az állandó fegyverforgatástól és a gondoktól kifáradva és erejében kimerülve betegeskedni kezdett. Néhány napig itt szenvedett betegségében, majd átszállították Zimony[127] mezővárosába, és itt Isten emberének, a már említett Capistranói János barátnak lelki gondozása mellett visszaadta lelkét Megváltójának.

127 Ma Zemun Szerbiában.

Nagy siránkozás támadt egész Magyarországon, és csaknem az egész keresztény világ megrendült a fájdalomtól, amikor meghallotta, hogy bajnoka befejezte életét. Az égboltozat magas csillagai is előre jelezték halálát, mert elhunyta előtt egy üstökös jelent meg a magas égen. Maga Mohamed császár is, bár őt a gróf úr közvetlenül a halála előtt Nándorfehérvár vára alatt megszalasztotta, mégis, amikor Rácország despotájától, Györgytől vigasztalásul megtudta a gróf úr halálát, úgy mondják, egy jó órán keresztül lehajtott fejjel hallgatott, és azt mondta a követnek, hogy fájdalmat érez Hunyadi halála miatt, bár ellensége volt, és hogy a világ kezdete óta soha uralkodó főhatalma alatt ilyen ember még nem élt. […]

Testét övéinek bőséges sírása kíséretében az erdélyi Fehérvárra[128] vitték, és ott nagy tisztelettel eltemették. A gróf úr az Úr megtestesülésének ezernégyszázötvenhatodik esztendejében halt meg, akkor, amikor a szűzi Hajnal meglátogatta a napot égi hálószobájában.

Amikor a már említett Capistranói János barát ránézett az utolsó leheletével küszködőre, Isten kegyelmébe ajánlotta lelkét, és azt mondják, ilyen siratóénekbe kezdett:

„Isten veled, égi fénykoszorú! Lehullottál, ország dísze! Kialudtál, világ mécsese! Jaj, elromlott a tükör, amelyben nézni akartuk magunkat. Győzelmet aratván az ellenségen, Istennel uralkodsz, az angyalokkal diadalmaskodsz, derék János!”

A gróf úr közepes termetű volt, erős nyakú, hullámos gesztenyeszín hajú, nagy szemű, barátságos tekintetű, piros arcú, egyéb tagjaiban olyan arányos, és olyan szép felépítésű, hogy ezer ember közül is meg lehetett ismerni fejedelmi személyét.

Két fia volt, és nem kis várakozással nézett rájuk egész Magyarország. Az atya érdemei mindenkit kényszerítettek rá, hogy szeresse a fiukat, és úgy érezték, hogy az atya erényei és természete bennük öröklődik tovább. A születés rendjében idősebbet Lászlónak hívták. Ez termetére nézve nem különbözött atyjától, katonai erényekben, erkölcseinek tisztességében, nagylelkű emberségben összes ifjú kortársai között a legkitűnőbb volt. Az ifjabb, Mátyás, atyja halála idején még gyermeki éveit élte. Atyja szívének legbensőbb szeretetével szerette életében ezt a fiút, de serénysége érdemessé is tette rá mindenki sze-

128 Gyulafehérvár, ma Alba Iulia Romániában.

mében: mindnyájan feléje tekintettek, és azt jósolták, hogy nagy ember lesz belőle.

Wathay Ferenc: *Nándorfehérvár török kézen* (színezett tusrajz, 1605)

Wathay végvári katonaként többször török fogságba esett, egy ideig Nándorfehérvárott is raboskodott. Isztambuli rabsága idején írta meg saját maga által illusztrált önéletrajzát és verseskötetét, az úgynevezett Wathay-kódexet. Nándorfehérvárt török fennhatóság alatt, minaretekkel és dzsámikkal ábrázolja.

252. CAPISTRANÓI JÁNOS BARÁT HALÁLA

Azok, akik életük folyamán Krisztusban kölcsönös szeretetet tápláltak egymás iránt, a halál kegyetlen próbáján sem tudtak megválni egymástól. Mert a fent említett férfiú, aki méltó volna rá, hogy a szentek sorába iktassák, Capistranói János fráter, akit az őszinte szeretet érzése kötött az említett besztercei gróf úrhoz, a gróf úr elhalálozása után nem sok napig húzta már a nap alatt. Inkább vágyott a csillagpalotába lakozni, mint a földi téreken; lelke az égbe szállt, a lélektől megvált testet visszaadta a földnek, amelyből vétetett. A szigorú regulát követő kisebb testvéreknek – az ő ruhájukban követte maga is Szent Ferenc atyánk

életét – Újlak[129] városában alapított kolostorában temették el illendően; fényeskedett és fényeskedik mind a mai napig számtalan csodatételével.

253. LÁSZLÓ KIRÁLY VISSZATÉRÉSE MAGYARORSZÁGRA

Amikor ennek a nagy győzelemnek a híre a világ távoli vidékein is elterjedt, és az egész keresztény hitnek örömére szolgált, az említett László király hallván, hogy a török császár megfutott, a gróf úr pedig az életből eltávozott, elhatározta, hogy visszatér Magyarországba. […]

Horváth János fordítása

129 Ma Ilok Horvátországban.

ANTONIO BONFINI MÁTYÁS SZEMÉLYISÉGÉRŐL

Benczúr Gyula: *Mátyás fogadja a pápa követeit* (olaj, 1915)

Mátyás uralkodása a nemzeti nagyság fénykorát, Magyarország közép-európai nagyhatalommá emelkedését jelképezte az utókor számára. A méltóságteljes reneszánsz pompában mutatkozó, büszke uralkodó már a pápai hatalomnak sem rendeli alá magát. Az udvari bolond a reneszánsz kor világiasodó szemléletére utal, az udvari főnemesek és Mátyás rettegett fekete seregének páncélos katonái a hatalmi erőviszonyokra. Az apostoli kettős kereszt egyfelől a keresztény Európa védelmezését, a pogány török elleni harcokat, másfelől a magyar egyház Szent Istvántól eredeztetett szuverenitását is felidézi.

Bevezetés

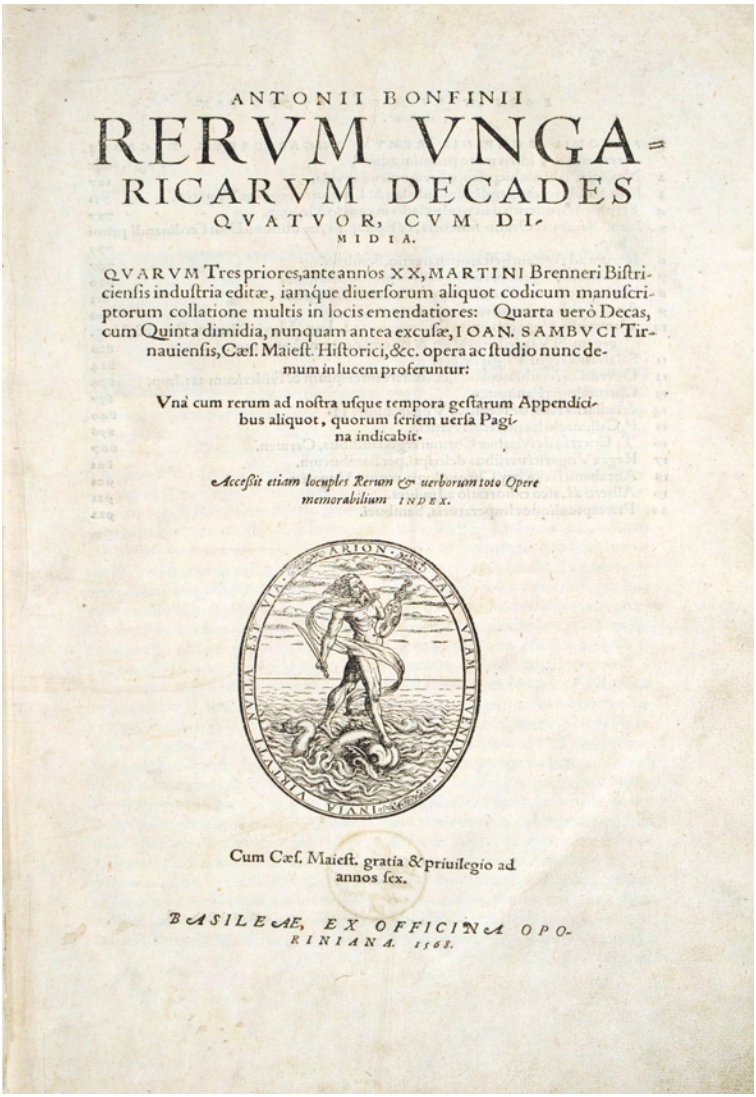
Antonio Bonfini (1427 körül–1502) már európai hírű itáliai tudós volt, amikor Corvin Mátyás (1458–1490) udvarába hívta, hogy írja meg a magyarok történetét. Thuróczy János műve kapcsán említés történt arról, hogy milyen okokból volt fontos Mátyás számára egy korszerű szemléletű és stílusú magyar történelem elkészítése. A nagyformátumú uralkodó igényességére jellemző, hogy nem elégedett meg egy magyar tollforgató megbízásával, hanem néhány éven belül az egyik legfelkészültebb külföldi történetírót is megnyerte céljának. Bonfini valószínűleg már Itáliában hozzákezdett a magyarokkal kapcsolatos írásos adatok gyűjtéséhez, de a munka túlnyomó részét a budai udvarban végezte, a Mátyás gazdag könyvtárába összehordott művekre (az úgynevezett Corvinákra), a kancellárián őrzött hivatalos iratokra és – a közelmúlt feldolgozásakor – a kortársak visszaemlékezéseire támaszkodva. A vállalkozás méreteit jelzi, hogy Bonfini több mint 70 szerző művét dolgozta bele párezer oldalas könyvébe, tíz évig tartó intenzív munkával, jelentősen kibővítve a korábbi magyar történeti munkákban található ismeretanyagot. A humanista történetírás remekművének számító *Rerum Ungaricarum decades* (A magyarok történetének tizedei) című könyv végül csak Mátyás halála után, 1497-re készült el, s közel 300 évig a magyar történelem legmegbízhatóbb, legrészletesebb összefoglalását jelentette mind Magyarországon, mind pedig külföldön.

Az alább közreadott részletek Mátyás reneszánsz figurájával ismertetnek meg. Jól megfigyelhető, hogy Bonfini milyen összetett jellemként ábrázolta az uralkodót. Egyfelől felhasználta az ókori és középkori szerzők sztereotípiáit a harcias, barbár népekről – konkrétabban szkítákról és hunokról –, illetve a legyőzhetetlen Nagy Sándorról. Ez a vezérideál az erős fizikumú, a harcban rettenthetetlen, sajátjaival közvetlen, a pompát megvető, a jó lovat és fegyvert mindennél többre tartó férfit állítja elénk. Másfelől a nápolyi származású Beatrix királynő megérkezése után Mátyás egyszerre felveszi a művelt reneszánsz úr vonásait: kiderül róla, hogy ismeri az európai nyelveket, járatos a tudományokban, bőkezűen támogatja a külföldről érkező művészeket és tudósokat, pompás építkezésekbe kezd. Bonfini meglehetősen egyoldalú álláspontja szerint a széles látókörű uralkodó és maradi, műveletlen környezete között elsősorban az okozott feszültséget, hogy Mátyás

a szkíta hagyományokat követő nemesek számára idegen, humanista szellemet igyekezett meghonosítani Pannóniában.

Amint említettük, Bonfini Mátyás halála után fejezte be művét, mégpedig a Mátyás politikai végakaratához hű körök támogatásával. E politikai csoportosulás célja többek között az volt, hogy Mátyás törvénytelen fiát, Corvin Jánost minél nagyobb befolyáshoz és hatalomhoz juttassa. Ezek az aktuálpolitikai törekvések magyarázhatják, hogy a középszerű képességekkel rendelkező, ellenfelei által néhány év alatt könnyedén félreállított fiatalembert Bonfini idealizálva ábrázolta. Az alábbi szövegrészletben ennek megfelelően hangsúlyos szerepet kap apa és fia egymás mellé állítása, nyilvánvalóan pozitív elfogultságot tükröző jellemzése.

Mátyás és Corvin János ábrázolása egyben arra is rávilágít, hogy a történetírónak milyen korlátok között van lehetősége a történelemkép formálására. Egyfelől kétségtelen, hogy Mátyás alakja azért válhatott olyan fényessé az utókor szemében, mert udvarának hálás tudósai és művészei megragadó képet hagytak mecénásukról a későbbi nemzedékekre. Másfelől viszont Jánosról hiába próbáltak pozitív képet rajzolni hízelgő hívei, sem a kortárs közvélemény, sem az utókor nem osztotta ezt a véleményt. Mátyás tehát nem egyszerűen művészetet és tudományt pártoló mecénási tevékenysége következtében válhatott a magyar történelmi panteon egyik legfényesebb alakjává. Legalább ilyen fontos tényező, hogy valóban tehetséges és sikeres uralkodó volt, akinek utoljára sikerült erős kézzel rendet teremtenie a feudális anarchiába süllyedő Magyarországon, és így képes volt feltartóztatni a déli határokat fenyegető török hadsereget, ami néhány évtizeddel elodázta az ország bukását. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy Mátyás uralkodása visszatekintve a magyar történelem „fénykorává" vált, a halálát követő 500 év pedig már csak hanyatlásként, tragédiák sorozataként él a magyarok emlékezetében.

ANTONII BONFINII
RERVM VNGA-
RICARVM DECADES
QVATVOR, CVM DI-
MIDIA.

QVARVM Tres priores, ante annos XX, MARTINI Brenneri Biſtricienſis induſtria editæ, iamque diuerſorum aliquot codicum manuſcriptorum collatione multis in locis emendatiores: Quarta uerò Decas, cum Quinta dimidia, nunquam antea excuſæ, IOAN. SAMBVCI Tirnauienſis, Cæſ. Maieſt. Hiſtorici, &c. opera ac ſtudio nunc demum in lucem proferuntur:

Vnà cum rerum ad noſtra uſque tempora geſtarum Appendicibus aliquot, quorum ſeriem uerſa Pagina indicabit.

Acceſſit etiam locuples Rerum & uerborum toto Opere memorabilium INDEX.

Cum Cæſ. Maieſt. gratia & priuilegio ad annos ſex.

BASILEAE, EX OFFICINA OPORINIANA. 1568.

Bonfini művének címlapja (1568)

A képen a Zsámboki János által Bázelben kinyomtatott első teljes szövegkiadás címlapja látható, középen a kiadó jelvénye, a delfin hátán utazó görög dalnok, Arión. Amikor a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára 1846-ban beköltözött méltó elhelyezést biztosító új épületébe, ez az értékes kötet már állományába tartozott.

A MAGYAROK TÖRTÉNETÉNEK TIZEDEI[130]

HETEDIK KÖNYV

[…] A pannon királyoknak az volt a szokásuk, hogy az előkelőségekkel és a nemességgel családiasan éltek, a bejutást nemigen ellenőrizték, sok asztalt terítettek, a főurak közt lakomáztak barátilag, étkezés közben az ajtó nyitva állt, a kéregető koldusokat beeresztették, alamizsnát osztogattak nekik, mindenkit szívesen meghallgattak, többnyire közönséges kenyeret ettek, a királyhoz való bejutást lehetővé tették bárkinek, a legnyomorultabb személyeknek is, igénytelenül éltek, hitvány lakással is megelégedtek, a kápráztató háborúkra eszméletlen költséget áldoztak, de a fényes épületeket lebecsülték, odahaza szűkmarkúak, kifelé nagyvonalúak és pazarlóak voltak, népszerű és jóságos magatartásukkal és mindeme szokásukkal mindenkinek megnyerték a tetszését, Mátyás tehát a régi királyok nyomdokán járt, sőt, nyájasságával, készségességével, derék jellemével mindenféle szolgálattételben felül is múlta azokat, hogy látni lehessen, nemcsak tetteinek nagyszerűségével, hanem életmódjuk követésével is eléri, hogy ne mondjam, megelőzi közülük a legkiválóbbakat is.

75. Nagylelkűsége, nyájassága, szívélyessége, jóindulata alkalmassá tette a főurak és köznemesek szimpátiájának elnyerésére, úgyhogy mindenki szívből szerette. Az arisztokraták és tisztek között többnyire oly családiasan forgolódott, hogy megnyerő társaságával mindenkit lekötelezett maga iránt. Nem tudott betelni a jóság és a bőkezűség kimutatásával. Nemcsak a főrangú vagy nemes vitézeket részesítette nagyrabecsülésben, hanem a közkatonákat is. A táborban a betegek iránti együttérzésből végigjárta a sátrakat, a gyengélkedőket sokszor a saját kezével etette, odanyújtotta nekik az ételt; jobbulást kívánt, a kishitűeket korholta, a kétségbeesetteket vigasztalgatta; a csatatéren sokszor bekötözte a sebeket. Ezzel a segítőkészséggel mindenkiben bámulatos

130 Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei. Budapest, 1995, Balassi Kiadó. Bonfini művének részletei a világhálón is olvashatók: Forrás: http://www.tankonyvtar.hu/szepirodalom/regi-magyar-irodalmi-080905-720

hűséget keltett maga iránt. Sőt, többször mesélte dicsekedve, hogy amikor tisztelgő látogatást tett Miklós bosnyák királynál, beteg lábujjaira ő kente a kenőcsöt. Vendégeskedés közben csúnya öklendezéstől gyötört barátait emberségesen támogatta, s mintegy megfeledkezve és lemondva a királyi méltóságról tartotta a fejét annak, akinek a gyomra háborgott.

Hunyadi Mátyás (színezett fametszet, 1488)

Thuróczy krónikájának díszkiadása teljes királyi pompájában mutatja a sikeres uralkodót, ám az életteli egyéniesítés hiányzik az illusztrációból. A becsvágyó Mátyás nem is érte be a Thuróczy János által írt magyar történettel és a hagyományos famet-

szetekkel, Itáliából hivatott történetírókat és művészeket, hogy humanista, reneszánsz eszmények szerint örökítsék meg nagyságát.

80. Elhagyom élceit, amelyekkel a csüggedő lelkeket erősítgette és a holtakat visszahívta az alvilágból. Barátai számára néhanapján féktelen lakomákat és nagy zabálásokat rendezett, hogy gondjait elűzze. Mysusokkal és rácokkal, csehekkel és alemannokkal, magyarokkal és kumánokkal békében, háborúban testőrség nélkül társalkodott; mindnyájuk, elsősorban pedig a katonák hűségének köszönhetően ügyelt rá a közös féltés és aggodalom. Testőrség helyett éber vigyázatban vetélkedve óvta őt mindenki. Otthonában nem voltak drágaköves kelyhek, sem aranyedények vagy pomádés szelencék, termeit nem borította kárpit; bútorzat semmi, vagy ha itt-ott mégis, hát faragatlan és nyers; szögletes asztalon koszos abrosz; csak a lovakra és a fegyverzetre adott; ott aztán volt arany, drágakő, ezüst bőviben; emellett ápolta a haját, gyöngyös koszorút hordott, pompás ruhát viselt, amely hajazta a római prémes köntöst; más cifraságra nem volt gondja.

Miután pedig a királyné megérkezett,[131] az asztalt és az életmódot kulturáltabbá tette, a hitvány háztartástól viszolyogva nagyszerű ebédlőtermeket rendezett be, díszes csarnokokat, aranyozott lakószobákat teremtett, a királyt visszafogta a közvetlenségtől, az ajtókhoz silbakot állított, megszüntette a szabad bejárást, rávette a királyi felséget, hogy sokkalta gondosabban őrizze a méltóságát. Figyelmeztette, hogy meghatározott időben lépjen be a fogadóterembe és szolgáltasson igazságot. A szkíta szokások közé olaszokat hozott, és a latin konyhát is megkedveltette. Itáliából nagy költségen különböző mesterségeket és kiváló mestereket hívott be, mi azelőtt hiányzott.

85. Így aztán jöttek Itáliából festők, bronzöntők, szobrászok, metszők, asztalosok, ötvösök, jöttek kőfaragók és építészek, akik jókora fizetséget kaptak; majd kiteljesedett az istentisztelet, a királyi kápolnát egész Galliából és Germániából szerződtetett énekesek gazdagították, de még konyhakertészeket, kert- és mezőgazdászokat is hozott Itáliából; olyanokat is hívott, akik a sajtot római, szicíliai, francia módon készítették. Csatlakoztak a bohócok, a színészek, akiket a királyné nagyon kedvelt; továbbá szóló és zenekari fuvolások, dudások, citerások. Az

131 Beatrix 1476-ban érkezett Magyarországra.

ajándékok idehívták a poétákat, a szónokokat, a grammatikusokat is, akik várakozásukban csalódva jóval szegényebben vitték haza Itáliába múzsájukat, mint ahogy idehozták. Mindez Mátyásnak csodamód tetszett, és támogatta; Pannóniából második Itáliát akart csinálni. Mindenfelé felkutatta, idehozta valamennyi tudomány kiváló szakembereit. Kedvelte a csillagászokat, az orvosokat, a matematikusokat, a jogtudósokat; a mágusoktól és a jósoktól sem idegenkedett; semmiféle tudományt sem vetett meg.

A műveltség és az élvezet iránt érzéketlen magyarok viszont mindezt ferde szemmel nézték, kárhoztatták az éktelen költekezést, nap mint nap szidták a királyi felséget, amiért a pénzt játékszernek tartja, a tisztesebb célra rendelt adót silány és üres dolgokra fecsérli, amiért sutba dobta a régi királyok takarékosságát és gazdaságosságát, odahagyta az ősi és szigorú erkölcsöket, eltörölte a hajdani szokásokat, és egészen átállt a római, mi több, a spanyol élvhajhászásra meg az elasszonyosodott életmódra.

Mátyás és Beatrix (márvány, 1480 körül)

Mátyás páratlanul tehetséges, koncepciózus és sokoldalú uralkodó volt, de bőkezű reneszánsz mecénássá válásában valószínűleg nagy szerepe volt nápolyi származású

második feleségének is. Az uralkodópár leghitelesebbnek tartott ábrázolása jól kifejezi személyiségjegyeiket.

90. Morgolódtak, hogy papucsférj lett, hogy az idegenek nemcsak az aranyat rabolják el, hanem az uralkodó puhánysága folytán idestova az egész országot is; sok mást is rosszallottak és félremagyaráztak. Ám ez az isteni fejedelem, minden nemes mű atyja, a műveltség pártfogója, folyvást korholta a magyar szokásokat, nyíltan feddette a szkíta parasztosságot meg a civilizálatlan életmódot, következetesen elutasította a barbár ízlést, apránként bevezette a városiasságot, buzdította az arisztokráciát meg a nemességet a kulturálódásra, ajánlgatta, hogy tehetségük szerint építsenek csinos házakat, éljenek kényelmesebben, viselkedjenek barátságosabban a külföldiekkel, akiket korábban minden képzeletet felülmúlóan utáltak. Minderre elsősorban a saját példájával ösztönzött mindenkit.

Corvin-kódex (1480 körül)

Corvin Mátyás nem csak sikeres hadvezérként akart apjáéhoz mérhető nemzetközi hírnevet szerezni, hanem a tudományok és művészetek pártfogójaként is igyekezett túlszárnyalni a korabeli uralkodókat. Ennek a törekvésének köszönhető egyedülálló gazdag, sokezer kötetes budai könyvtára, és könyvtárának díszes kötetei, az ún. corvinák.

A CORVINÁKRÓL RÉSZLETESEBBEN

Nekilátott, hogy a budai várat, amelyben Zsigmond[132] fönséges épületein kívül nem volt semmi látnivaló, fölékesítse; a hátsó palotasort szépen kiépítette, tudniillik a dunai oldalon egy kis kápolnát emelt víziorgonával, a kettős keresztelőkutat márvánnyal és ezüsttel díszítette; ehhez csatolt egy tisztes szerzetesi kolostort; fent mindkét nyelv csodás gazdagságú könyvtárát rendezte be; a kötetek kiállítása is pazar. Ez előtt, ahol délre néz, bolthajtásos terem van, melyben az egész mennyet látni lehet. A római fényűzéstől nem különböző palotákat épített, ahol fényes termek, pöffeszkedő előszobák és lakószobák, mindenütt tarka kazettás mennyezet, sok és sokféle aranyos címerrel; emellett mutatós intarziás ajtótáblák, gyönyörű kályhák, tetejükön négyesfogat meg számos faragott római címer, alul tárházak és kincseskamrák, napkelet felé különböző ebédlő- és lakószobák, ahova széles lépcsők és folyosó vezetnek. Itt van a trón- és tanácsterem. Ha továbbhaladsz, különféle, magas boltozatú helyiségek; számos telelő-, nyaralólak, aztán melegedő, aranyos szobácskák, mellettük rejtett, behúzódó fülkék, ezüstözött ágyak, ezüstözött székek.

95. Nyugatra egy ódon, még fel nem újított épület; közepén egy régi árkádsorral kerített udvar, amelyet kettős kerengő koronáz, a felsőn, amely az új palota elé vezet, oda, ahol az emeleti nagyterembe lehet belépni, nem nézheted bámulat nélkül a csillagos mennybolt tizenkét csillagképét; mindenhol négyszögű, cifra kövecskékkel kirakott padló, némelyik mázas csempe; mindenfelé hideg és meleg vizes fürdőszobák; a lakosztályokban gőzfürdők, lyuggatott téglával burkolva, melyet nemcsak a szép színek, hanem a különféle mesebeli lények is szemet gyönyörködtetővé tesznek. A belső udvarban szemközt a magasban három fegyveres szobra tűnik a belépő szemébe. Középen áll a sisakos Mátyás, elgondolkodva támaszkodik lándzsájára és pajzsára; jobbról az apja, balról a bús László.[133] Az udvar közepén egy márványmedencével körülvett bronzkút, fölötte a sisakos, fegyveres Pallas magaslik. E palota bejáratánál az elülső, sokkal szélesebb udvarban kétfelől egy-egy mezítelen bronzszobor pajzzsal, bárddal, karddal fenyeget, a talapzaton körben domborművű diadaljelvények. E négyszögű térségben tehát,

132 Luxemburgi Zsigmond 1387–1437 között magyar király, emellett 1410-től német király, 1433-tól német-római császár.

133 Hunyadi László Mátyás bátyja, akit a trónját féltő Habsburg V. László (1453–1457) kivégeztetett.

amely Zsigmond palotái előtt fekszik, elkezdte felújítani az oldalsó régi palotát, mit ha megvalósíthat, az igencsak vetélkednék a büszke ókorral. Kétrészes lépcsőt toldott hozzá vörös márványból, bronzkandeláberekkel. Ugyanebből a kőből emelt a tetején egy kétszárnyú bejáratot, amelyet elöl is, hátul is művészi kivitelezésű, Herkules munkáival csodálatos bronz ajtótáblák ékesítettek, amelyekre Bonfini Antalnak ezt az epigrammáját vésette: 100.

Bronzból öntött szobrokkal teli csarnokok, ajtók
Jelzik Corvinus nagyszerű lelkületét.
Virtus, márvány, bronz meg az írás tartja örökké
Életben Mátyást, nemcsak a sok diadal.

Emeleteket szánt rá hallatlan költséggel, hogy azok kazettás mennyezetei az éteren keresztülkocsizó planétákat ábrázolják, és a bolygók pályáját mutassák a felbámulónak. A homlokzaton a tetőzet ereszei alá triglifeket tervezett, és a lehető legművésziesebbnek szánta a látványt. A királyi lak kútjába körülbelül nyolc stádiumnyi távolságból kátrányozott csöveken és ólomvezetékeken hozta a vizet. Folytatni kezdte Zsigmond kerengőjét, amely majd az egész várat körbeérte, azonban kisebb költséggel. Az állandó, ő pedig átmeneti tartózkodásra építette ezt a folyosót. Széles és hosszú szárnyat csináltatott ide, sok üvegablakot, valamint a falak párkányzatára egy fából készült lakosztályt, amelybe ebédlőtermet, hálót, emellett öltözőt, valamivel hátrább olvasószobát meg másolóhelyiséget épített, azonban úgy látszott, mintha az alkotmány a Dunába zuhanással fenyegetne.

A váron kívül a legközelebbi völgyben bájos kertek fekszenek és egy márványvilla. Ennek teraszát négyzetes kőlapocskákkal burkolt meg kannelúrás oszlopok veszik körül, amelyek bronzkandeláberekre tartanak.

Michael Wolgemuth–Wilhelm Pleydenwurff: *Buda látképe* (színezett fametszet, 1493)

Buda legkorábbi hiteles ábrázolása a Mátyás-kori építkezésekkel kialakult állapotot mutatja, előtérben a Dunával, balról a királyi palotával, a kép jobb oldalán a városi polgárok házaival és a mai Mátyás-templommal.

105. A villa ajtói diadalkapuszerűek, az ebédlő- meg a lakószoba a kazettás mennyezettel és az ablakokkal oly látványos, hogy közel jár az ókori pompához. Ahol a kertre néz, van alatta egy tornác; a kertben ültetett fákból egy labirintus. Emellett madárházak külhoni és hazai madarakkal, melyeket vasrácsozat tart fogva. A madárházakban is bokrok, gyümölcsfák, liget, alakzatba rendezett, különféle fákkal körülültetett pergolák. Ezenfelül föld alatti kunyhó, rét, kavicsos utak, halastavak. Az étkezőhelyek és pergolák között elbújva tornyok, melyeknek üvegablakai mögött oly jólesik a falatozás, hogy kellemesebbet el sem képzelhetsz. A villát ezüstözött lemezek fedik. Sőt, volt egy üdülője a Duna túlsó oldalán, a pesti mezőn is, az első mérföldkőnél, kellemével nem kevésbé gyönyörködtető, itt szokta lelkéből kiszellőztetni a gondokat.

110. Aztán Buda vidékén a harmadik mérföldkőnél egy másik üdülője is volt, ahol egy óriási vadaskert volt látható erdei állatokkal; szelíd is akadt itt bőven. Buda városától nem messze, a sóháznál volt a harmadik.

No, és ki tudná méltóképpen elbeszélni, amit Székesfehérváron az isteni szülő bazilikájában tett, ott, ahol a szent királyok síremlékei találhatók; hiszen nemcsak helyre akarta állítani az egészet, hanem sokkal nagyszerűbbé is tenni, s ez a kiváló fejedelem meg is tette volna,

ha a korai halál el nem ragadja. Először is nekikezdett a korábbinál sokkal terjedelmesebb főoltár felállításának, hogy atyjának itt mauzóleumot építsen. Áthozta ide nem sokkal előbb elhunyt jámbor szüléje, Erzsébet testét is, hogy kápolnát szenteljen itt szüleinek, fivérének meg magának; a művészi és roppant magas boltozat építményét kváderkőből kezdték, amely a homorú félkörívnél emelkedni kezdett, és körben oly sok boltszakaszból szerkesztették össze, hogy a legélesebb elmét is meghökkentette, és mert mocsáron feküdt, roppant mély alapokat vetettek neki. Tehát oly szertelen épületbe fogott, hogy csupán ez egygyel elhomályosítsa a korábbi királyok minden munkáját. Visegrádnál, a régi uralkodók magaslaton álló hajdani vára alatt a fejedelmi palotát úgy kibővítette, parkját vadaskertekkel, halastavakkal oly gazdaggá tette, hogy épületeinek fényességével még a többit is felülmúlni látszik. A berendezés, mint Attalusé, az ebédlőtermek tágasak, a folyosók stukkókkal ragyogóak, és pompás ablakok láthatók itt. Függőkertek és bennük kutak, amelyeket vörös márvány és bronzülőkék ékesítettek.

A visegrádi királyi palota (részleges rekonstrukció)

Hunyadi Mátyás jelentős építkezése a Luxemburgi Zsigmond király által bővített gótikus palota reneszánsz stílusú átalakítása. A díszudvarban kapott helyet a vörösmárvány Herkules-kút, amelyből kortárs beszámolók szerint Mátyás visegrádi tartózkodásai idején bor folyt. A palota részleges rekonstrukciójára 2000-ben került sor.
A VISEGRÁDI MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM HONLAPJA

115. Ha továbbmégy, Tatát találod, amely – legalábbis az én véleményem szerint – kicsinysége ellenére a többi vár elé helyezhető; itt ugyanis a völgykatlanok vizét egy egybefüggő, tömör gát megállítja, az felgyűlik, és egy körülbelül hét négyzetmérföld területű tavat alkot. A víz levezetőcsatornájánál sorban kilenc gabonamalom áll, amely a várhoz tapad, úgyhogy harcban nem lehet elragadni onnan. A vár kocka alakú, dupla fallal, bástyával, árokkal védett; árkádsorok között kicsiny udvar, amelyet aranyos ebédlőtermek, remek lakószobák vesznek körbe; rekeszes mennyezetek gazdag aranyozással és domborításokkal. A tóból kifolyó víz több helyen megreked, és hajlamos számtalan halastavat alkotni; sok a csuka és a ponty. Kétfelől két meglehetős falu és két bazilika. Minden irányban kiterjedt erdőség környékezi, mely igen sok vadat nevel. Nem messze innen, a Duna partján egy római légió számos nyoma maradt fenn, és e helyet kies volta, a föld termékenysége miatt máig a római nemzet kolóniájának hívják. Valamivel följebb, a szigetfőnél tűnik fel a sokkal terjedelmesebb Komárom, amelynek udvarai tágasabbak, termei nagyobbak, cifra kazettás mennyezetei mindenütt súlyos költséggel készültek.

A tatai vár

Hunyadi Mátyás Tatán is Luxemburgi Zsigmond király gótikus palotáján hajtott végre reneszánsz stílusú átalakításokat. A török háborúk alatt a várat többször bővítették és lerombolták. Mai állapota 19. századi, neogótikus stílusban végzett rekonstrukciós munkák nyomán alakult ki. Az Öreg-tó partján emelkedő várkastélyban múzeum várja a látogatókat.

A TATAI VÁRMÚZEUM HONLAPJA

120. Dunai vitorlázásra fából megszerkesztette a Bucentaurust is; lakásként szolgál, orra és tatja között bőven található ebédlő, előszoba, hálószoba, férfi meg női lakosztály.

Ezenkívül az elfoglalt Bécsben a várban függőkerteket, napozókat, odavezetett vízzel márványkutakat csinált. Egy függőkertben hideg- és melegvizes kamrák készültek. Lejjebb is kerteket ültetett; madárkalitkák és vashálóval borított madárház; liget egy zugolyban, díszkert, egy terasz körül szőlővel befuttatott kerengő; a fal tetején sétányt vezetett végig, amelyen kellemes az andalgás. Azon gondolkozott (és ha élete engedi, minden bizonnyal meg is valósította volna), hogy hidat állít a Dunán, Traianus cézár példáján felbuzdulva, aki az Al-Dunán Szendrő[134] mellett vezetett át márványhidat, melynek egynéhány pillére máig fennmaradt. Szándékában támogatta egy építészeti mű, amelyet Bonfini Antal kerek három hónap alatt anyanyelvéről latinra fordított. A többit, amit a királyi várakban és a bazilikákban építtetett, csak hosszabb írásban lehetne rendre felsorolni.

125. Mindezeken túl foglalkozott fiának, Corvinus Jánosnak a nevelésével, aki még nem lépte át a gyermekéveit; ugyanis egyedül őbenne volt minden reménye, hiszen tíz éven át békében, háborúban folyton együtt volt a királynéval, egy lépésre sem engedte maga mellől, miért is sokan papucsférjnek tartották, nejétől mégsem kapott utódot. Hogy gyermekei nem voltak, hát őt kívánta az ország élére állítani. Elhatározását megerősítette, reményét növelte a fiú jó megjelenése, nemes természete. Mert nemcsak apjára hasonlított minden porcikájában, hanem szeme a Corvinus nagyapáé[135] volt, melyről azt beszélik, hogy annál derültebbet sosem láttak. Ugyanaz az arc, ugyanaz a kéz, mint az apjáé, ugyanaz a száj, tekintet, homlok, orr; feje, mint annak, hibátlan; komolyan és lassan hordozta körbe a tekintetét, szemeit nem kapkodta ide-oda, egy cseppet sem villogtatta, hanem minden pillantásával, testmozdulatával, gesztusával valami királyi méltóságot sugárzott, amelyet gondolataiban, szavaiban egyaránt megőrizni látszott. Tekintete rezzenéstelen és fenséges volt, inkább jóságot és kedvességet árasztott, mint szigort és zordságot. Mátyás később, lemondva a gyermekáldásról, a természet parancsára úgy vélekedett, hogy öregbítenie kell mind rang-

134 Ma Smederevo Szerbiában.
135 A Corvinus nevet csak Mátyás vette fel, Hunyadi János nem használta.

ját, mind tekintélyét. Gyermekkorától úgy nevelte, ahogy jövendő uralkodóhoz illik, hogy mindenkivel elismertesse, és megmutassa, mire szánja őt, igazságszolgáltatáskor gyakran a jobbjára ültette, ugyanígy mindig a jobb oldalára állította a fiút, amikor misét celebráltak, ünnepséget tartottak, vagy a két cézár, a római püspök, a többi király meg hatalmasság követeit kívánta fogadni a szenátusban.

130. Sőt, az uralkodói hivatás gyakorlása kedvéért is sokszor élt szolgálataival. Ha fejedelmek vagy előkelő követek számára ünnepélyes fogadást szándékozott adni, a megterített királyi asztalhoz hirtelen támadt betegség örve alatt maga helyett sokszor a fiát ültette. Ő pedig az apja helyett szépen őrizte a tekintélyt, okos, szellemes társalgással alaposan rácáfolt a vendégsereg várakozására és a saját korára. Többnyire olyan súlyos szavakat ejtett el, hogy beszéde ugyanúgy apja valódi és méltó fiának mutatta, mint ábrázatuk hasonlósága. Ezzel rengeteg hívet és társat szerzett naponta, közeli barátai kérlelésére kezdett szíves és készséges patrónusként fellépni az apja előtt, így az előkelők, a nemesek, a lakosság körében napról napra nagyobb népszerűséget szerzett; soha senkiért sem lépett fel hiába. Az apa viszont, hogy a pannonokat minél nagyobb jótéteményekkel kötelezze le neki, fia kérését soha semmiben sem tagadta meg. Továbbá, hogy a királyi mag fogyatkozását orvosolja, tisztes kiházasítására gondolt. Valóban, bámulta a fiatalember tehetségét, akit sohasem kapott rajta meggondolatlan kijelentésen; figyelte szokásait, és álcázott őröket, szemfüles kémeket alkalmazott, akik minden észrevételükről tájékoztassák.

135. Néhanapján a táborban bámulattal tapasztalta érintkezését a csapatokkal és ügyességét a légiók jóindulatának megszerzésében. Megsiratta magában a fiú sorsát, mert megsejtette, hogy egynémelyek kegyetlen kritikája és gyanakvása az ő halála után megfosztja majd attól, amivel a természet bőkezűen megajándékozta, és amit az emberség jogán megkapott. A palota megújult szokásairól, az építkezésekről és Corvinus János hercegről szólva tettük eddig ezt a kitérőt, hogy ez emlékezetre érdemes dolgokat ne mellőzzük illetlen hallgatással. Most vissza fogunk térni az események eltervezett rendjéhez, hogy ne kalandozzunk el túlságosan. […]

Corvin János (olaj, 15. század)

Törvénytelen kapcsolatból született fiát Mátyás hiába szánta utódjául, hiába tette Magyarország leggazdagabb birtokosává vagy adományozott számára grófi és hercegi címeket, hiába eskette fel hűségére a magyar urakat és osztrák alattvalóit, Corvin János nem tudta elfoglalni a trónt. Apja kivételes képességeit nyilván nem örökölte: szövetségesei elhagyták, II. Ulászló király rendre leverte lázadásait, végül török portyázóktól kapott halálos sebet.

Az isteni Mátyás termete a közepesnél kissé magasabb volt, délceg alakú, nemes, erős akaratról tanúskodó tekintettel; orcája pirosas, melynek a szőke haj, a széles szemöldök, az eleven, sötétlő szem, a tökéletes orr nem közönséges szépséget kölcsönzött; pillantása nyílt és

egyenes, és ha valamire ránézett, oroszlán módjára szinte nem is pillogott.

245. Tetszését mindig rezzenéstelen tekintettel mutatta, akire pedig hunyorogva nézett, azt ellenszenvesnek látta; nyaka és álla előreszögellt, szája eléggé széles. Feje éppen megfelelő, sem kicsi, sem nagy, homloka nem nagyon magas. Hosszú végtagjai egymással harmonizáltak; karja gömbölyded, kézfeje hosszúkás, válla széles, mellkasa domború volt. Lábikrái azonban némileg eltartóak, lovaglásra nagyon is alkalmasak, így hát teste formás volt, színe pirosas fehér, és – mint Sándorról mesélik – néha valami különös illat áradt belőle. De még szeme állása és élénksége is nagyon hasonlatos volt az övéhez, akit életvitelében mindig példaképének tekintett. Ifjúságától fürge volt, szilárd jellemű, rendkívüli dicsőségvággyal párosult mérhetetlen nemeslelkűséggel, ereje, tehetsége akkora, hogy sem a szellemi, sem a fizikai fáradság ki nem meríthette. Teste munkabíró, hideget, izzadságot, nélkülözést jól tűrő; semmit sem viselt könnyebben, mint a háborús fáradozást, és nehezebben, mint az otthoni semmittevést. Az emberi gyönyörűségektől nemigen hagyta magát megfosztani, néha szerelembe keveredett egy-egy nőcskével, de az asszonyoktól tartózkodott.

250. Barátai körében sokszor üdítette lelkét mámorral, borral; könnyen kész volt az ígéretre, kész a haragra; természete nemes, nagyvonalú, bármely dicső tettre hajlandó; távol a kegyetlenségtől, a barbár embertelenségtől, hő vágy lobogott benne a rómaiak követésére, akikkel folytonosan vetélkedni akart, ezért nagyon szívesen fogadta a Corvinus nemzetség rá ruházott nevezetét.[136] Az a vád érte, hogy barátai szeretetében állhatatlan, és többüket elveszejtette. De akit a magasba emelt, azt oktalanul sohasem ejtette el, sőt, sohasem fenyítette meg a barátot, ha először kapta vétken, azonban a másodjára botlót keményen

136 Mátyás számára fontos volt, hogy származásának dicső voltát bizonyítva méltóvá váljék az európai dinasztiák uralkodóihoz. Ezt a célt szolgálta Bonfini teóriája, miszerint a Hunyadi család címerállatának, a hollónak latin neve (corvus) egy híres antik római patríciusnemzettséggel, a Corvinusokkal lenne kapcsolatban. Az alaptalan elmélet azért érdemel említést, mert később a román nacionalizmus is átvette a gondolatot, immár nem csupán az apai ágon oláh származású Mátyást, hanem az egész román népet a rómaiaktól eredeztetve. Ez az ún. dákoromán kontinuitáselmélet máig vitatéma a magyar és román történészek között.

megbüntette. Többnyire szerencsétlen is volt a barátaival, mert azok praktikáltak ellene, akiket mértéktelenül elhalmozott kinccsel, ranggal. Sokat emelt föl alacsony sorból, és ezekkel több szerencséje volt.

Egyebekben mindig szerencsésnek tartották. A cseh háborúban kifogyott a pénzből, a sereget tehát szavakkal meg holnapra való ígérettel etette.

255. Amikor a zsoldosztás kitűzött napja eljött, és azt tovább halogatni nem lehetett, a lovas hadnagyok meg a légiókapitányok kockajátékra invitálták; egész éjjel játszottak; ő oly szerencsés kockát kapott, hogy az sohasem fordult másképp, mint amilyen dobás éppen kellett. Azon éjjel a játék tízezer aranyat hozott neki, és mielőtt a helyéről fölkelt volna, kiosztotta a katonáknak, és a zsoldot a kocka nyereségéből fizette ki. Ritkán vágott olyasmibe, amit ne fejezett volna be sikerrel. Tekintélyének fényét, bámulóinak csodálatát az is növelte, hogy a királyi felséget nem bástyázta körül gőg, kevélység, megközelíthetetlenség, ajtónállók huncutsága, hanem annyi nyájasság, emberség, szelídség övezte, hogy aki elébe járult, az nemcsak kegye, de puszta látása miatt is boldognak vallotta magát.

Ám Beatrix érkezése nagyban csökkentette megközelíthetőségét és közvetlenségét. Nincs, aki ne csodálná jótékonyságát. Minden nemes mesterséget szívből támogatott, a legtávolabbi vidékeken is felkutatta a nagy tudományú embereket, minden tehetséget gondosan ápolt. Magyarországot megtisztította a parasztosságtól, behívta a civilizált mesterségek képzett művelőit, megszelídítette a szittya szokásokat, visszafogta az embertelen dölyföt, és Attila[137] után elsőként kényszerítette fegyelemmel engedelmességre a kemény nyakú magyart.

260. Ezenfelül nem csekély vallásossággal is kitűnt, olyan hihetetlen jámborság és hitbuzgalom lakozott benne, hogy – mint Sándor – békében-háborúban jobbjában az istent, baljában a lándzsát hordozta. Istenek, emberek iránt egyaránt bőkezű volt. Elszántsága bármely nagy tettre azonnal kész; de emellől nem hiányzott a bátorság és a kitartás sem, és még a szerencse pártfogása is kísérte. Egyszer a törökök kö-

137 Kortársaihoz hasonlóan Bonfini is vallja, hogy a magyarok az ókori szkíták és hunok utódai, ezért említi a 400-as évek hun birodalmában uralkodó Attilát Mátyás elődei között.

zelében ütött tábort, és az ellenfél erejét így kémlelte ki: Parasztruhát húzott, és egy szál kísérővel meg egy ökörrel belopta magát azok közé, akik az ellenséges táborba élést szállítottak; ahogy bejutott, napestig árpát árult a török sátra előtt; az éj leszálltával sértetlenül tért vissza a táborába. Megírta az ellenfélnek, hogy az előző napon tőből kikémlelte a táborát, paraszti álruhában árpát árult a sátra mellett, és hogy az szavainak nagyobb hitelt adjon, a fogások számát és az egész menüt felsorolta. Mikor az ellen ezt megtudta, ijedtében másnap fölszedte a tábort, attól tartva, hogy Corvinus király nemcsak a cövekig hatol, hanem a sátra közepébe is betör.

265. Emellett pedig nem volt föllelhető benne az a királyi gőg, amely századunk számos uralkodóját fogva tartja. Nem ragyogott állandóan a bíbor meg az aranyköntös, nem volt naponta feldíszítve az ebédlőasztal és a pamlag, hogy a belépő szemét kiszúrja, ámulatba ejtse; nem volt őrök és portások sokasága, deákok raja, akik hosszas és nyomatékos kérlelésre is alig méltóztatnak írásban válaszolni. Az otthonos, szerény öltözetet kedvelte; akkor ügyelt gondosan a méltóságra, amikor a helyzet azt megkívánta. Beszéde halk, komoly, tömör, nagy nyomatékkal és éllel; a szavakat tagoltán és hangsúlyozva ejtette ki, ostobaságot nem lehetett hallani tőle. Vita közben kevés szóval szokta lefegyverezni és meggyőzni az ellenfelet. A harctéri szónoklatban tüzes és ékesszóló; sok nyelvet ismert; a törökön és a görögön kívül értette az összes európai beszédet. Emlékezőtehetségben nem engedett sem Scipiónak, sem Mithridatesnek, sem Simonidesnek. A szellemesség és a tréfa nagyon szórakoztatta, és annyira közvetlen volt, hogy ha barátaival készült családias lakomára, gyakorta maga viselt gondot a konyhára. Nemcsak övéi, hanem a külföldiek iránt is kész volt a jótékonyságra. Ifjúságától kezdve nagy gyönyörűséggel forgolódott a lovasversenyen és a kocsizásban. A budai és a bécsi küzdőtéren sokszor mérkőzött meg előreszegzett kopjával.

Benczúr Gyula: *A diadalmas Mátyás* (olaj, 1919)

Hunyadi Mátyást gyakran katonaként, hadvezérként ábrázolják. Benczúr Gyula festménye a budai királyi palota Hunyadi termébe készült, a királyt győztes balkáni hadjáratból hazatérve, török hadifoglyok, zsákmányolt török zászlók és ünneplő magyarok körében mutatja.

270. Mátyás állandóan a nyilvánosság és a világ szeme előtt élt, nyilvánosan hallgatott meg mindenkit jóindulattal, nyilvánosan étkezett és beszélgetett is, úgy vélekedve, hogy a sötétség az aljas tettekhez illik, míg a tisztes életnek a világosság nagyobb díszére válik. Mindenkit készséggel beengedett, és a belépő kívánságát nyomban teljesítette; nem tette próbára a kérelmezők türelmét, nem intézkedett udvari hivatalnokseregek által, hanem ő maga egyedül adott, csinált, fizetett mindent.

Ellenfeleit is legyőzte a megtorlásban, barátait is a jótettben; jó szerencséjében nem hitte el magát, hanem hálát adott az istennek, többet remélve attól, ha jó dolgában hálálkodik, mintha a bajban fogadkozik. Félelmében kedélyességet mutatott, jó sorában megfontolt jóindulatot. Nem orrolt meg a nyíltan beszélőkre, kinevette a kérkedőket; a komédiásokat és a sarlatánokat túlzottan is becsülte. Csak a saját erőből szerzett dicsőséget ismerte el; a bölcsességet inkább tettel, mint szóval gyakorolta. Barátaival kegyesen, ellenségeivel irgalmatlanul bánt. A csatában kemény harcos, a győzelemben engedékeny, könyörületes, az érdemesekhez pedig a legkegyesebb vezér volt; a hadművészetben a legjártasabb.

275. Nemcsak arra rendelt időben kezdett csatát, hanem sokszor menetelés közben adódó alkalommal és pokol időben is, amikor az ellenfél azt képzelte, hogy feltétlenül biztonságban van, és a hadászatban addig ismeretlen találmányai voltak. Kérdéses, hogy egy-egy hadjárat megkezdésekor óvatos volt-e vagy vakmerő, noha a horoszkóp megtekintése nélkül semmibe sem fogott bele. Hihetetlen gyorsasággal utazott, és gyorskocsin naponta száz mérföldet tett meg. A fáradozást és a virrasztást remekül bírta; hely és idő szerint megfelelőképpen volt a katonákkal szigorú és elnéző. A szökevényekre és árulókra kemény büntetést rótt, a többieknek megbocsátott; nehezen gerjedt haragra; ha megharagudott és felbőszült, nem csillapodott le könnyen.

Midőn a magyarok elveszítették e számos erénnyel jeleskedő királyukat, nyomban megszállta őket a nagy félelem, mert úgy látszott, hogy a fejedelemmel együtt korábbi kiválóságukat, erejüket, merészségüket és tekintélyüket is elveszítik. Sőt, kijelentették, hogy nem a király kapta tőlük az erőt, a bátorságot, az ötleteket, hanem inkább ők kapták tőle. Úgy látszott, vele együtt odavész a pannóniai dicsőség, bátorság és hírnév. Ezért a főnemeseket akkora rettegés ragadta meg, hogy úgy érezték, mintha mind pásztor nélkül maradtak volna a vadak barlangjában.

Fadrusz János: *Mátyás-emlékmű* (bronz, 1902)

A monumentális szoborcsoport Mátyás szülővárosában, Kolozsvár főterén hirdeti a nagyformátumú uralkodó dicsőségét. Erdély Romániához csatolása óta ismételten ellentétes politikai szándékok kereszttüzébe került a Magyar Királyság fénykorára emlékeztető emlékmű. A román hatóságok részéről többször felmerült az elbontás, áthelyezés, átnevezés terve. A szobornál elhelyezett magyar és román feliratok eltérő tartalmukkal jelzik, hogy mindkét nép kollektív emlékezetében fontos – de természetesen nem azonos – szerepe van az apai ágon román származású magyar királynak.

280. És azok, akik előzőleg vádakkal támadták, hogy a népeket a méltányosságon túl szokatlan adókkal terheli, hogy a főurakat és a nemeseket az örökös háborúsággal kiszipolyozza, hogy hadról hadra vált, és nem keresi a békét meg a nyugalmat, halála után valamennyien megfordítják a szót, ijedeznek, és szakadatlan gyászban sírják vissza a bátor és fékezhetetlen fejedelmet. A köznép meg a paraszti tömeg, amely a sok és súlyos hadakozás miatt kénytelen volt évente négyszeres adót leróni, és panaszkodott a terhek jogtalanul nehéz voltán, most sóhajtozik, és retteg a földjét mindenfelől fenyegető dúlás, pusztítás, gyújtogatás miatt. Ha a királyt az alvilágból visszaszólíthatnák, akár

hatszoros fizetséget is vállalnának. A nemesség, amely azon kesergett, hogy a fárasztó katonáskodás fölemészti, most az általános és egyenkénti pusztuláson rémüldözik. Egyesek azt gondolják, hogy az isteni Mátyás szent maradványait ki kellene emelni a sírból, végighordozni az ország határain, vigyék szembe vallásos tisztelettel az ellenséggel, máskülönben azt elüldözni nem lehet. Mivel ugyanis az ő parancsára az összes szomszédot súlyos támadásokkal zaklatták vagy leigázták, most félnek azok összeszövetkező seregeitől, és akik mindenkinek rettentő aggodalmára voltak, most tartani kénytelenek akárkinek akár legcsekélyebb erejétől is; 285. mindenfelől felmorajlik a háború, súlyos veszély fenyeget, a sok bajjal behálózott pannonok úgy látják, hogy minden odavész, és nem szégyellik bevallani, hogy csak a jövőben fogják világosan megtudni, mekkora uralkodót vesztettek, így tehát faluban, városban együtt siratja mindenki, és többre tartják őt a hajdani és a jövendő királyoknál.

Kulcsár Péter fordítása

BRODARICS ISTVÁN
A MOHÁCSI CSATÁRÓL

Székely Bertalan: II. Lajos holttestének megtalálása (olaj, 1860)

A csatában elesett uralkodó alakjában a pusztuló magyar nemzet szimbólumát látták a későbbi nehéz történelmi korszakokban. A festmény ezt az áttételes jelentést kívánta kifejezni az 1848–1849-es szabadságharc bukását követően. Az 1526-os csatavesztés, „Mohács" minden magyar számára a nemzeti tragédiák jelképe.

Bevezetés

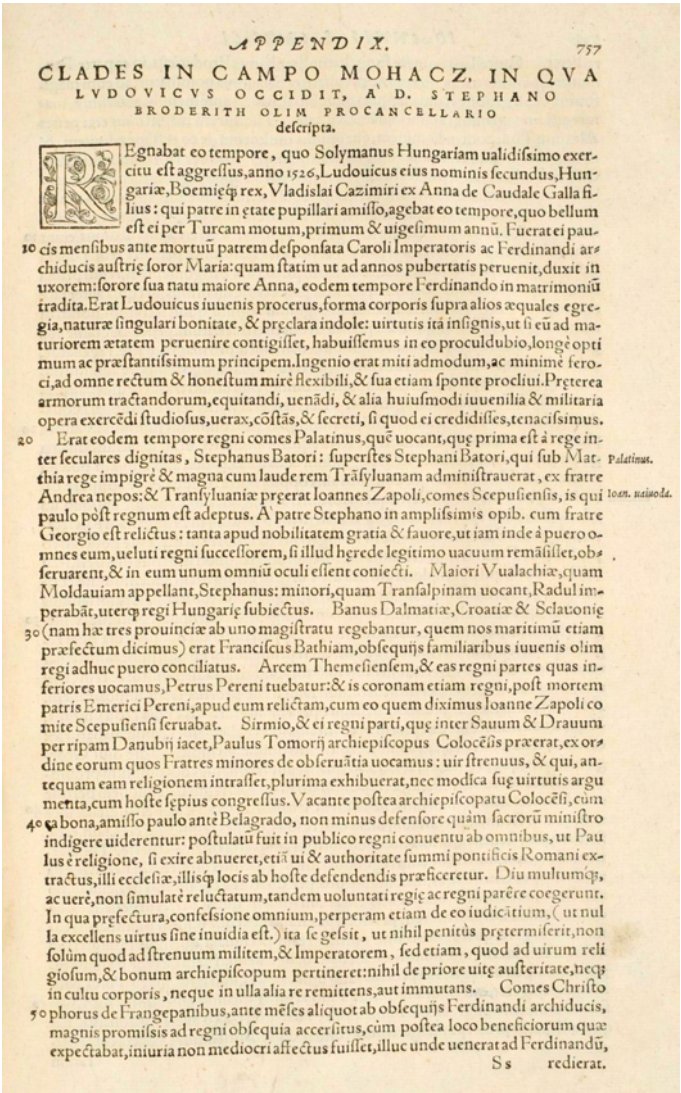
Brodarics István (1470–1539) a Magyar Királysághoz tartozó Horvátországban született nemesi családban, de birtokaikat gyermekkora idején elveszítették a török terjeszkedés miatt. Papi pályára lépett, humanista műveltségét a padovai egyetemen szerezte, majd 1508-tól a magyar királyi kancellárián dolgozott, később fontos diplomáciai küldetéseket teljesített többek között Krakkóban és Rómában. 1526-ban már II. Lajos (1516–1526) kancellárjaként vett részt a mohácsi ütközetben. A király halálához vezető csatavesztés után Brodarics Szapolyai János (1526–1540) király híveként lett pécsi, majd váci püspök. Brodarics *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz verissima historia* (Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel történt mohácsi összecsapásáról) című műve 1527-ben jelent meg Krakkóban.

Brodarics könyve valószínűleg Jagelló I. Zsigmond lengyel király felkérésére készült, célja a külföldi közvélemény tájékoztatása és a német Johannes Spiesshaymer (humanista nevén Cuspinianus) által nem sokkal korábban kiadott azonos témájú munka megcáfolása. Brodarics Cuspinianusnak mindenekelőtt a magyarok felkészületlenségére, II. Lajos alkalmatlanságára, a csatától távol maradó I. Zsigmond és Szapolyai János gyáva árulására vonatkozó állításait vitatta. Bár ebből a szempontból Brodarics elfogultnak tekinthető a három említett uralkodó irányában, ennek ellenére műve a leghitelesebb és legrészletesebb beszámoló az 1526. augusztus 29-én lezajlott mohácsi csatáról, amely következményeiben a középkori magyar állam bukásához vezetett. A szerző a király környezetéhez tartozó magas rangú hivatalnokként és az események személyes szemtanújaként jól ismerte a török hadsereg megállítása érdekében tett tavaszi–nyári előkészületeket, a magyar hadvezetés különféle katonai terveit, a magyarok táborában lezajlott tanácskozásokat, a kb. 25 000 főnyi magyar hadsereg összetételét és mohácsi csatarendjét. Brodarics jóval kevesebb információval rendelkezett viszont I. Szulejmán – más számítás szerint II. Szulejmán – szultán hadseregéről, például nem tudta megítélni az ellenség létszámát, igaz, a különféle forrásokra támaszkodó történészek becslései ma is 60 000–120 000 fő között ingadoznak. A kaotikus meneküléssel végződő csata résztvevőjeként az ütközet egészének áttekintésére sem volt

lehetősége Brodaricsnak, így a hadtörténészek máig nem tudták egyértelműen rekonstruálni a végzetes csata lefolyását.

Terjedelmi korlátok miatt az alábbiakban Brodarics művének csak mintegy felét közöljük. E részletekből érzékletes képet kapunk arról, hogy a hatékony védelem megszervezése szempontjából mennyire hiányzott egy Hunyadi János vagy Corvin Mátyás formátumú erélyes vezető, aki maximális erőkifejtésre bírta volna az országot és tehetséges hadvezérként irányította volna a magyar sereget. Azt is láthatjuk, hogy a nagy tervek és remények ellenére ismét nem hozott számottevő gyakorlati hasznot a pápa által kezdeményezett nemzetközi összefogás; még II. Lajos többi királyságából, Cseh- és Morvaországból sem érkezett jelentős katonai segítség. Érdekes, hogy bár a magyar király táborába gyűlt katonáknak többszörös túlerővel kellett szembenéznie, a magyarok mégis bíztak az isteni segítségben és a pogányok legyőzésében. Harcias elszántságuk nem feltétlenül volt pusztán felelőtlen vakmerőség: a megelőző 100 év török–magyar harcai során már többször bebizonyosodott, hogy a harcedzett magyar sereg akár többszörös létszámfölényben lévő török hadakkal is képes sikerrel szembeszállni. Brodaricsnak több hónap eseményeit tárgyaló részletes előadása mintha azt sugallná az olvasónak, hogy 1526-ban is volt esély a világhódítónak nevezett Szulejmán megfutamítására.

Akár volt esélye a magyar hadseregnek a győzelemre, akár nem, a csata mindenesetre elveszett, az ország fontosabb vezetői és II. Lajos holtan maradtak a csatatéren. E válságos helyzetben a magyarok két pártra szakadtak, két ellenkirályt választottak, és ez a testvérháború néhány év alatt végleg megpecsételte az ország sorsát. Magyarország középső részét az 1600-as évek végéig megszállva tartotta az Oszmán-török Birodalom, olyan mértékű pusztítást végezve ezzel a magyar lakosságban, amit soha többé nem sikerült kiheverni. E tragikus következmények miatt „Mohács" neve szimbólummá vált a magyarok számára, a történelmi katasztrófák, vesztes háborúk és idegen megszállások szimbólumává, az egykori dicsőség és nagyhatalmi helyzet elvesztésének tragikus szimbólumává.

APPENDIX. 757

CLADES IN CAMPO MOHACZ, IN QVA LVDOVICVS OCCIDIT, A D. STEPHANO BRODERITH OLIM PROCANCELLARIO descripta.

REgnabat eo tempore, quo Solymanus Hungariam ualidissimo exercitu est aggressus, anno 1526, Ludouicus eius nominis secundus, Hungariæ, Boemiæq; rex, Vladislai Cazimiri ex Anna de Caudale Galla filius: qui patre in ętate pupillari amisso, agebat eo tempore, quo bellum est ei per Turcam motum, primum & uigesimum annũ. Fuerat ei pau-
10 cis mensibus ante mortuũ patrem desponsata Caroli Imperatoris ac Ferdinandi archiducis austrię soror Maria: quam statim ut ad annos pubertatis peruenit, duxit in uxorem: sorore sua natu maiore Anna, eodem tempore Ferdinando in matrimoniũ tradita. Erat Ludouicus iuuenis procerus, forma corporis supra alios æquales egregia, naturæ singulari bonitate, & præclara indole: uirtutis ità insignis, ut si eũ ad maturiorem ætatem peruenire contigisset, habuissemus in eo proculdubio, longè optimum ac præstantissimum principem. Ingenio erat miti admodum, ac minimè feroci, ad omne rectum & honestum mirè flexibili, & sua etiam sponte procliui. Præterea armorum tractandorum, equitandi, uenãdi, & alia huiusmodi iuuenilia & militaria opera exercẽdi studiosus, uerax, cõstãs, & secreti, si quod ei credidisses, tenacissimus.
20 Erat eodem tempore regni comes Palatinus, quẽ uocant, quę prima est à rege inter seculares dignitas, Stephanus Batori: superstes Stephani Batori, qui sub Mat- Palatinus.
thia rege impigrè & magna cum laude rem Trãsyluanam administrauerat, ex fratre
Andrea nepos: & Transyluaniæ præerat Ioannes Zapoli, comes Scepusiensis, is qui Ioan. uaiuoda.
paulo pòst regnum est adeptus. A patre Stephano in amplissimis opib. cum fratre Georgio est relictus: tanta apud nobilitatem gratia & fauore, ut iam inde à puero omnes eum, ueluti regni successorem, si illud hęrede legitimo uacuum remãsisset, obseruarent, & in eum unum omniũ oculi essent coniecti. Maiori Vualachiæ, quam Moldauiam appellant, Stephanus: minori, quam Transalpinam uocant, Radul imperabãt, uterq; regi Hungariæ subiectus. Banus Dalmatiæ, Croatiæ & Sclauoniæ
30 (nam hæ tres prouinciæ ab uno magistratu regebantur, quem nos maritimũ etiam præfectum dicimus) erat Franciscus Bathiam, obsequijs familiaribus iuuenis olim regi adhuc puero conciliatus. Arcem Themesiensem, & eas regni partes quas inferiores uocamus, Petrus Pereni tuebatur: & is coronam etiam regni, post mortem patris Emerici Pereni, apud eum relictam, cum eo quem diximus Ioanne Zapoli comite Scepusiensi seruabat. Sirmio, & ei regni parti, quę inter Sauum & Drauum per ripam Danubij iacet, Paulus Tomorij archiepiscopus Colocẽsis præerat, ex ordine eorum quos Fratres minores de obseruãtia uocamus: uir strenuus, & qui, antequam eam religionem intrasset, plurima exhibuerat, nec modica suę uirtutis argumenta, cum hoste sępius congressus. Vacante postea archiepiscopatu Colocẽsi, cùm
40 ea bona, amisso paulo antè Belagrado, non minus defensore quàm sacrorũ ministro indigere uiderentur: postulatũ fuit in publico regni conuentu ab omnibus, ut Paulus è religione, si exire abnueret, etiã ui & authoritate summi pontificis Romani extractus, illi ecclesiæ, illisq; locis ab hoste defendendis præficeretur. Diu multumq;, ac uerè, non simulatè reluctatum, tandem uoluntati regię ac regni parère coegerunt. In qua præfectura, confessione omnium, perperam etiam de eo iudicãtium, (ut nulla excellens uirtus sine inuidia est.) ita se gessit, ut nihil penitùs prętermiserit, non solùm quod ad strenuum militem, & Imperatorem, sed etiam, quod ad uirum religiosum, & bonum archiepiscopum pertineret: nihil de priore uitę austeritate, neq; in cultu corporis, neque in ulla alia re remittens, aut immutans. Comes Christo
50 phorus de Frangepanibus, ante mẽses aliquot ab obsequijs Ferdinandi archiducis, magnis promissis ad regni obsequia accersitus, cùm postea loco beneficiorum quæ expectabat, iniuria non mediocri affectus fuisset, illuc unde uenerat ad Ferdinandũ,

Ss redierat.

Brodarics István művének kezdőlapja (1568)

Brodarics művének első, 1527-es krakkói kiadásából nem ismerünk fennmaradt példányt. Legkorábbi ránk maradt szövegkiadása Bonfini magyar történetének 1568-as bázeli kiadásában található. A képen látható oldal az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában őrzött példányból való.

IGAZ LEÍRÁS A MAGYAROKNAK A TÖRÖKÖKKEL TÖRTÉNT MOHÁCSI ÖSSZECSAPÁSÁRÓL[138]

Abban az időben, midőn Szolimán[139] az 1526. évben Magyarországot hatalmas seregével megtámadta, Lajos uralkodott, e néven a második. Magyarországnak és Csehországnak volt a királya, Ulászló Kázmérnak[140] a fia a francia Candalei Annától. Atyját gyermekkorában vesztette el, és abban az esztendőben, amikor a török hadat indított ellene, a huszonegyedik évében volt. Apja halála előtt pár hónappal jegyezték el vele Máriát, Károly császárnak[141] és Ferdinánd főhercegnek[142] a nővérét, akit azután felserdülve el is vett feleségül. A nénjét viszont, Annát ugyanekkor Ferdinándhoz adták nőül.

Lajos kiváló ifjú volt: testalkata szerint is kiemelkedett a társai közül, valamint páratlan jóság és ragyogó szellem jellemezték. Annyi erény díszítette, hogy ha sorsa úgy hozta volna magával, hogy érettebb életkort megérjen, ő lett volna messze a legjobb, legkiválóbb fejedelem. Igen szelíd kedélyű volt, egyáltalában nem vad, minden jó és tisztességes dologra könnyen hajtható, sőt önmagától hajlamos. Ezenkívül fegyverforgatásban, lovaglásban, vadászásban s más ilyenféle fiatalos mulatságokban, katonadologban buzgón serénykedett, igazmondó volt, állhatatos, és abban, amit rábíztál, kitartó.

Ugyanebben az időben a királyság palatinusa (így nevezik a király után következő első világi főméltóságot) Báthory István ivadéka volt, annak a Báthory Istvánnak az öccse András fivérétől, aki Mátyás király idejében oly serényen és igen dicséretesen kormányozta Erdélyt. Erdély élén Zápolya János[143] állt, a szepesi gróf, az, aki kevéssel utóbb

138 Forrás: http://mek.niif.hu/05800/05872/html/gmbrodarics0002.html, (Letöltés: 2011.01.22).

139 I. (Nagy) Szulejmán szultán 1520–1566.

140 Jagelló II. Ulászló magyar király 1490–1516.

141 Habsburg V. Károly német-római császár, spanyol és nápolyi király, a korabeli Európa legnagyobb hatalmú uralkodója.

142 Habsburg I. Ferdinánd 1526–1564 között magyar király, emellett Cseh- és Morvaország királya, 1556-tól német-római császár. A magyar trónra Jagelló Annával kötött házassága révén formálhatott jogot II. Lajos halála után.

143 Szapolyai Jánost a magyar nemesség választotta királlyá II. Lajos halála után, ám uralmát Ferdinánddal szemben csak a szultán segítségével tudta

a királyságot elnyerte. Apja, István roppant gazdagságot hagyott rá és testvérére, Györgyre, a nemesség előtt pedig akkora kegyben és becsületben állott, hogy már kiskorától fogva úgy tekintettek rá, mint aki a királyság örököse lesz, ha a trón törvényes örökös nélkül ürülne meg. Mindenek szemei egyedül benne bíztak, Nagy-Oláhországon, melyet Moldvának hívnak, István, a kisebben, melyet Alpesen-túlinak mondanak, Radul uralkodott, mindketten alattvalói a magyar királynak. Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánja (ezt a három tartományt ugyanis egy hivatali méltóság kormányozta, és mi „Tengermellék"-nek hívjuk) Batthyány Ferenc volt, aki már fiatalon az akkor még gyermekkirálynak lekötelezett híve volt. A temesi várat és a királyság ama részeit, melyeket Alsó-Magyarországnak nevezünk, Perényi Péter védte: ugyanő őrizte a királyság koronáját, mely atyja, Perényi Imre halála után nála maradt, avval a Zápolya János szepesi gróffal egyetemben, akit az előbb említettünk. A Szerémséget és azokat az országrészeket, melyek a Száva és a Dráva között fekszenek a Duna partjai mellett, Tomori, a kalocsai érsek kormányozta. Abból a szerzetesrendből való volt, melyet minoritának mondunk, s mielőtt szerzetbe lépett volna, igen sok és nem csekély tanújelét adta vitézségének az ellenséggel való gyakori összecsapásai alkalmával. Mikor azután a kalocsai érsekség megürült, birtokainak éppen úgy volt szükségük védelmezőre, mint papra, mivel Nándorfehérvár[144] kevéssel előbb elesett. Ezért mindenki követelte az országgyűlésen, hogy Pált még erőszakkal is kényszerítsék a római pápa tekintélyének latba vetésével, ha vonakodnék otthagyni a szerzetet, és őt tegyék annak az egyházmegyének és azoknak az ellenségtől megvédendő területeknek az élére. Sokáig makacsul küzdött ellene, mégpedig nem színlelésből, de végül is engednie kellett a király és az ország akaratának. És ebben a hivatalában mindenki ítélete szerint, még azok vélekedése alapján is, akik gonoszul ítéltek róla (hiszen nincsen irigység nélkül még a kimagasló erény sem), úgy viselkedett, hogy semmit el nem mulasztott nemcsak abból, ami a buzgó katonához, hadvezérhez illő, hanem abból sem, ami szerzetesre és jó püspökre tartozik: nem változtatott, nem engedett korábbi szigorú életmódjából, sem teste kényeztetése, sem bármilyen más dologban. – Frangepán

megtartani Kelet-Magyarországon. A mohácsi csata idején erdélyi vajda, Brodarics általában ekként említi.

144 A mai Belgrád Szerbiában, a törökök 1521-ben foglalták el.

Kristóf grófot néhány hónappal előbb Ferdinánd főherceg hívei közül nagy ígéretek ellenében a királyság pártjára vonták; de mikor utána a javadalmak helyett, amiket várt, nem csekély sérelmek érték, visszament oda, ahonnan jött, vagyis Ferdinándhoz. A királyi kancellár tisztét Brodarics István töltötte be: Felső-Pannónia[145] ama részén született, melyet most közönségesen Szlavóniának neveznek: ezt a méltóságot pedig római követi útja alkalmából kapta néhány hónappal előbb, de több volt benne a jó szándék, mint a rátermettség. Ő az egyébként, aki ezeket elmondja. […]

Körülbelül ez volt a dolgok állapotja Magyarországon, mikor jelentették Lajos királynak, hogy Szolimán több évre békét kötött szomszédaival, s most szárazon és vízen ellenséges haddal tör ellene. Hogy pedig ezt megtegye, igen kapóra jött neki az a körülmény, hogy pár évvel előbb Belgrádot és Szabácsot[146] hatalmába kerítette, Zalánkeményt[147] és valamennyi Száván inneni várost ugyanakkor egészen Pétervárad ig[148] feldúlta, vagyis azt az országrészt, melyet teljes terjedelmében mind a mai napig ősi, latin szóval Sirmiumnak[149] nevezünk. Ez a helyzet megnyitotta az ellenség útját Magyarország felé, mert valahányszor át akart kelni a Száván és Magyarországra betörni, nehezen lehetett megakadályozni.

145 Az ókori római Pannonia provincia két igazgatási egységből állt, Brodarics ezek egyikére utal a Pannonia Superior elnevezéssel.
146 Ma Šabac Szerbiában.
147 Ma Stari Slankamen Szerbiában.
148 Ma Petrovaradin Szerbiában.
149 A tájegység történelmi magyar elnevezése Szerémség.

II. Lajos és Nagy Szulejmán portréja

A Jagelló-dinasztiából származó II. Lajos hiába volt Közép-Európa két erős államának, Magyarországnak és Csehországnak a királya, hiába állt rokonságban a lengyel királlyal és a német-római császárral, a pápa hiába hirdetett megsegítésére nemzetközi keresztes háborút, csupán 25 000 katonát tudott kiállítani a „világhódító" Szulejmán többszörös túlerőben lévő hadseregével szemben. A történészek máig vitatják, hogy szükségszerű volt-e a király halálával járó mohácsi csatavesztés és a Magyar Királyság ezt követő bukása.

Akkoriban Pannónia azon alsó részében, mint már mondottuk, Tomori Pál volt a kormányzó. Amint kikémleltette, hogy a török Magyarország ellen indul, nem érte be levelek és hírnökök útján a királynak megjelenteni, mint régebben szokta tenni, hanem gyorsan könnyű kocsi-szekérre ülve (amit mi Kócs falváról neveztünk így el) március 20-án hirtelen a királyhoz sietett, aki akkor Visegrádon időzött. Jelentést tett neki az ellenség jöveteléről, felkészültségéről, a veszedelemről, mely a királyságot fenyegeti, elmondta, hogy ereje elégtelen arra, hogy az ellenséget visszatartsa, gyorsaságra van szükség, hogy az ellenséget megakadályozzuk a Száván való átkelésben Belgrád mellett. És hogy noha ez a vállalkozás nehéz, de ha idejében intézkedünk, valóban nem lehetetlen. Ha a szükséges dolgokat rendelkezésére bocsátják, megígéri segítségét. A király felindult e hírek miatt, és minthogy a török jövetelét már több helyről is a legerőteljesebben állították, azok tanácsára,

akik akkor vele voltak, országgyűlést hirdetett Szent György vértanú napjára, melynek igen közel esett a napja.

A rendek minden országrészből nagy számmal jöttek össze, és döntést hoztak mindabban, ami a királyság védelmét szolgálta: legfőképpen pedig elhatározták, hogy Sarlós Boldogasszony ünnepére, mely július havának második napjára esett, az ország főurai valamennyien, egyháziak és világiak, valamint az egész nemesség fejenként és a parasztság bizonyos része Tolnára gyűl össze fegyveresen, hogy a királlyal együtt onnan az ellenséggel szembemenjenek.

A király a háborúviseléshez szükséges dolgokról gondoskodni fog; a keresztény fejedelmeket, főleg a szomszédokat követek útján figyelmezteti a közös veszélyre, a cseheket, valamint a morvákat és sziléziaiakat hírnökök és levelek útján sürgeti, hogy kötelező segítségüket és a többi, e célra felajánlott hadfelszerelést ígéretükhöz híven adják meg. Nem felejti el a római pápát is sürgetni, amennyire csak tudja, hogy azt az összeget, melyet Magyarországon zsoldosok felfogadására tartott, növelje meg. Mert Lengyelország királyával, Zsigmonddal, a király nagybátyjával másként kellett számot vetni: a törökkel nemrég kötött szövetséget (miután másként nem cselekedhetett a keresztény fejedelmek sok visszavonása miatt), ugyanis birodalma végső pusztulását még ezen az áron is el kellett hárítania, és nem olyan színe volt a dolognak, mintha ez a feddhetetlen, szótartó fejedelem szövetségese ellenében bárminő segítséget nyújtana nekünk. Ugyanígy állt a dolog a velenceiekkel. Ezenkívül ugyanezen az országgyűlésen szabad kezet adtak a királynak, hogy üres kincstár esetén az egyházi kincsek bizonyos részéhez hozzányúlhasson, ha úgy látja jónak. Ugyanis az állam vezetőinek helytelen gazdálkodása következtében a kincstár teljesen kimerült. Intézkedéséhez különben a római pápa már írásos engedélyt is adott, mivel különben büntetlenül ez nem mehetett volna végbe. Azok közül, akik itthon voltak, kettőt megválasztottak a háború vezéreinek: Kristóf grófot, akiről fentebb említettük, hogy Ferdinándhoz pártolt, és Salm Miklós grófot. Ezeket és még sok mást határoztak el e módon azon az országgyűlésen; a király mindent kellően megtanácskozott, majd az országgyűlést feloszlatta. Ő maga, amit az országgyűlés határozatba vett, amilyen buzgalommal csak bírta, végrehajtotta. Mindenekelőtt valamennyi keresztény fejedelemnek megírta a veszedelmet, és valamennyitől segítséget kért, leginkább azonban Károly császártól és Ferenc

francia királytól, aki csak az imént nyerte vissza szabadságát. Mindkettőjüket esdve kérte, ilyen nagy végveszélyben el ne hagyják. […]

A király, amint meghallotta, hogy a törökök csapatai már átkeltek a Száván, attól tartott, hogy az átkelés után nyomban a Dráva partjaira és a fent említett Eszék[150] városa alá sietnek annak elfoglalására. Eltökélte tehát, hogy azt a helyet erősségül megtartja. Rábízta ezt a dolgot a palatinus grófra, aki ekkor nem messze a Drávától, fivére várában tartózkodott. Noha igen fájt a lába, evvel az üggyel mégis nyomban serényen törődött, azonban azok, akiknek megparancsolta, hogy odajöjjenek, vagy csapataikat küldjék el, a parancsot késedelmesebben teljesítették, mint illett volna, a nádor így hasztalan akarta végrehajtani azt, amibe belefogott, s ezért Budára ment a királyhoz. Itt bevádolta azok nemtörődömségét, akik nem akartak megjelenni előtte, majd a királynál is maradt mint az ellenséggel szembeinduló királyi had kísérete.

Ugyanezen időben körülbelül a király titkos követ útján valakitől megtudta, aki az ellenség terveit és dolgai állását igen jól kikémleltette, hogy legokosabb volna, ha az erdélyi vajda az oláhországi vajdával egyetemben hátba támadná a mit sem sejtő ellenséget (a király ugyanis meg volt győződve a vajda iránta való hűségéről). Vagy pedig, míg az egyenesen a királlyal készül szembeszállani, ők egyesült erővel rohanják meg Thráciát, ahonnan minden katonai erőt kivontak, és így az fog bekövetkezni, hogy vagy szívében verik tönkre az ellenséget, vagy legalábbis eltérítik szándékától, és rákényszerítik, hogy saját országának védelmére siessen. Ez a tanács először gyanúsnak tűnt fel nem egy oknál fogva, melyeket fölemlíteni hosszú lenne. De aztán közölték az esztergomi prímással, s mert ő is helyeselte a tervet, megparancsolták Erdély vajdájának Batthyányi Orbán által, akit akkor véletlenül Moldvába küldtek, hogy mint aki jobban ismeri a helyzetet, azt cselekedje, amit inkább az állam érdekében valónak fog találni. Ha úgy találja hasznosabbnak, a saját és Erdély erejét a román vajdával együtt fordítsa ama vidék ellen. Ez a körülmény lehetett aztán nagyrészt az oka annak, hogy a vajda nem tudott megjelenni a csata idejére.

Mikor már ezekről szó esett, nemcsak itt volt, de el is múlott a tolnai gyülekezésre kitűzött idő, és még senkiről sem hallatszott, hogy odaérkezett volna. Úgy látszott, mintha mindenki csak a királyt figyelné, mintha nem akarnának addig Tolnára menni, míg meg nem hallják,

150 Ma Osijek Horvátországban.

hogy ott a király. Közben napról napra erősödtek a hírek a török további előrehaladásáról, végül megtudták, hogy már át is kelt a Száván, néhány útjába eső várat földúlt, Pétervárадot ostromolja, és már hevesen szorongatja a várat szárazon és vízen (mivel a város nemigen volt megerősítve).

Ekkor végre a király, noha sem Csehországból, sem máshonnan mindaddig semmit sem kapott, és csak igen csekély számú csapatai voltak, mégis, nehogy úgy lássék, mintha ekkora országos veszedelemben valamit is elmulasztott volna, ami rajta állott, július 24-én Budáról kicsiny kísérettel kivonult, hogy a Duna partja mellett lassan Tolna felé haladjon. Közben abban bízott, hogy mások is csatlakozni fognak hozzá. Kevéssel a király ezen Budáról való eltávozása előtt somlyói Báthory Istvánt az erdélyi vajdához küldték, hogy hagyja meg neki, miszerint minden más tervet félretéve, összes csapataival siessen a királyhoz, mivel az ellenség jelenléte már csak ezt követeli. Amikor a király Budáról kivonult, avval együtt, ami Mária királynéé és az esztergomi érseké volt, lovas és gyalogos katonája volt neki körülbelül háromezer. […]

A király meghallva Pétervárad elestét, a Duna partja mellett a föntebb mondott helyről Paksra, majd itt két napot időzve éppen Üdvözítőnk színeváltozásának napján[151] Tolnára érkezett, már valamelyest megnövekedett sereggel: mikor Tolnára bevonult, négyezer vagy valamivel több lovasa volt. A Tolnára bevonuló király elébe jött, avval a pár emberrel együtt, akik ott már összegyülekeztek, a nádorispán. Őt még a második táborhelyről (mely, mint említettük, Ercsiben volt) Tolnára küldték előre. Amint a király Tolnára megérkezett, innenső és túlsó Magyarországnak majdnem minden tartományából (mi vármegyének mondjuk) nagy számban kezdtek gyülekezni. Hozzáérkezett György, szepesi gróf háromszáz vagy valamivel több könnyű- és nehézlovassággal és kb. tizenkétezer gyalogossal. Megjelent a karthágói Cyprusi Hannibál is ezerháromszáz lovassal, melyeket pápai pénzen fogadtak fel, és még más pápai gyalogság is érkezett, melyek mind egybegyűjtve négyezer gyalogosra volnának tehetők, és igen jól felszerelve mind fegyver, mind katonaanyag dolgában. Köztük volt Gvnoienszky Leonárd, a lengyel származású igen kiváló tábormester, akit külön e célra fogadtak zsoldba: ezerötszáz lengyelt vezetett, és ez a gyalogság a többit messze fölülmúlta minden dologban, amiért a katonák e nemét

151 Augusztus 6.

ajánlatosnak tartják. Ugyanezen időben sokan megérkeztek a püspökök közül is: Várdai Pál egri, Perényi Ferenc váradi és még más püspökök is és világiak is.

Brodarics István címere (1517)

A családi címer eredeti motívuma, a sajkában evező páncélos vitéz a nemességet szerző ős egykori katonai teljesítményének állít emléket, amit II. Lajos király Brodarics István érdemeinek elismeréseként a magas műveltség attribútumaival egészített ki: Apolló madara, a holló csőrében babérágat hoz.

Míg Tolnán voltunk, zsúfolt üléseken vitatkoztak majdnem naponta a király további előrehaladásáról és most immár a drávai átkelés megakadályozásáról. Mert minthogy a Száva vonala és Pétervárad is elesett, a török pedig az összes várakat elfoglalta egészen a Dunáig,

Újlakot[152] is a hatalmába kerítve, állítólag már Eszék felé közeledett. Újból kijelölik, ki siessen a drávai átkelőhelyhez, hogy az ellenség előtt hatalmába kerítse. Ismét a nádorispánt küldték, mint előbb. A főurak közül többeket melléje rendeltek, hogy kísérjék csapataikkal. De voltak közülük néhányan, akik a királyi parancsot vonakodtak teljesíteni, és a főurak szokásaival és kiváltságaival hozakodtak elő, miszerint csak királyi zászló alatt kötelesek harcolni. Végül is ezt a dolgot is elmulasztották, mármint a Dráva védelmét.

A nádor azonban, noha ugyanaz a betegség kínozta, amelyik régen, semmi fáradságot sem kímélt. Mikor Mohácsig lement, a többiek, akiket vele küldtek, nem akarták követni, kiváltságaikra hivatkozva, mint említettük. A király a zsúfolt tanácsülésén, ahol erről szó esett, hirtelen haragra gerjedt: „Látom már – így szólt –, hogy itt mindenki az én fejem árán keres mentséget és menekvést a saját feje számára!" (Úgy mondjuk el a király szavait, ahogy elhangzottak.) „Én a magam személyét és fejemet azért vittem bele ebbe a veszedelembe, hogy a királyság és a ti menekvéstek érdekében a szerencse minden forgandóságának alávessem. Tehát nehogy valaki gyávaságára bármily mentséget mondhasson védelmül az én fejemmel takarózva, és hogy senki ne vádolhasson semmivel: én fogok menni, Isten engem úgy segéljen, holnap veletek saját személyemben oda, ahová mások nélkülem menni nem akarnak!" Így beszélt! Sokan megtapsolták, és valamennyien csodálták, akik csak ott voltak. Azonnal megfúvatta a kürtöket, mellyel a másnapi indulót meghirdette, hasztalan próbálták lebeszélni egyesek, akik tudatában voltak annak, micsoda veszély származhatik abból, ha így nekiindulunk. Eltávoztunk tehát másnap Tolnáról Szekszárdra a Szűz mennybemenetelét megelőző napon, majd két táborban Bátára érkeztünk. Mivel az ellenség óráról órára jobban közeledett, előreküldtek embereket, hogy az imitt-amott a falvakban széjjelszóródott hadsereget összetereljék, és Bátaszékre gyűjtsék egybe. Elküldték a boszniai püspököt, Palinay Györgyöt, e jogtudományokban jártas és feddhetetlen életű férfiút, hogy Tomori Pált is ugyanoda hívja. Mikor tehát Bátaszéken egybegyülekeztek, az idő sürgetett, hogy valakit fővezérként a hadsereg élére állítsanak (mert úgy látszott, nagy baj és kár volt ezt eddig a napig halogatni). A király mindenkit külön titkon kifaggatott, s minthogy úgy látta, hogy túlnyomó részben a Barát felé hajlanak, őt

152 Ma Ilok Horvátországban.

nevezte ki fővezérnek Györggyel, a szepesi gróffal, a vajda testvérével együtt. Azonban nem mindenki helyeselte a vezérek kiválasztását, különösen nem a Barátét, sőt voltak, akik elég nehezen nyugodtak bele. Mégis utána azt láttuk, hogy valamennyien a legteljesebb mértékben engedelmeskedtek parancsának.

Tomori azonban, midőn látta, mi a király szándéka vele, hogy teljesen rá akarják bízni a hadvezetés gondját, sokáig, hosszasan küzdött ellene majd voltaképpeni hivatását, majd tapasztalatlanságát hozta fel, meg azt, hogy ekkora felelősség viselésére alkalmatlan: mondogatta, hogy van ő királyi felségének sok híres embere, főúri rangú, világi, akiket ez a megbízatás sokkal inkább megilletne, előhozta a jelenlevő nádorispánt, a távollevő vajdát, akik mindketten gyakorlottak a nagy hadi vállalatokban, és mindenki másnál, aki csak van Magyarországon, tapasztaltabbak: de még a fiatal Szondyak is, van bennük ész, és a hadi szolgálatban nála sokkal kiválóbbak. Ő maga teljesen alkalmatlan ekkora terhet viselni, hiszen ő ekkora csatát, amilyen most a királyi felségre vár, még csak nem is látott soha! Semmiképpen el nem fogadhatja ezt a terhet, még ha a király a fejét vágatja le érte, akkor se! Ilyen s egyéb dolgokat emlegetett gyakran nyíltan is, meg a királlyal folytatott titkos beszélgetések alkalmával is, de hasztalanul, a király megmásíthatatlanul őt nevezi ki fővezérnek. Melléje adja György grófot, mint említettük, aki azonban maga is sokáig makacsul köszönte ezt a tisztséget, s végül csak úgy egyezett bele, ha neki senki más nem lesz a társa, csak Pál barát (így mondogatta), és ha szabad lesz neki erről a tisztségről azonnal lemondani, amint a bátyja megérkezik. Ezt szívesen helyben is hagyták, mivel már régen ezelőtt határozatba ment, hogy Tomori Pállal és Kristóf gróffal együtt a vajda legyen e háború vezére, mivel Salm Miklós gróf betegségére való hivatkozással kimentette magát. Ezeket így elintézvén, a vezérek Mohács mellé utaztak a haditábor helyére.

Füredi Richárd: *Tomori Pál* (bronz, 1938)

A köznemesi származású Tomori élete javát katonáskodással töltötte, de 1520-ban hátat fordított a sikeres katonai pályának, és vagyonát szétosztva ferences szerzetesnek állt. Azonban csupán három évig élvezhette a szerzetesi élet nyugalmát: a török veszély elhárítására egyedül őt tartották alkalmasnak, ezért kalocsai érsekké nevezték ki, és egyházi jövedelmeire támaszkodva rábízták a déli határ védelmét.

Ez a város a pécsi püspökséghez tartozott Bátaszék és a Dráva folyó torkolata között, a Duna partja mellett. A Duna valamivel Bátaszék fölött két mederbe oszlik: a nagyobbik meder Túlsó-Magyarországot hasítja, sík mezei területet, a kisebbik Bátaszéket és Mohácsot mossa, majd mindkét ág Mohács alatt összeömlik, és így szigetet alkot. Mohács elég híres falu vagy mezőváros, körülötte minden irányban nagy kiterjedésű síkság van, melyet semmilyen domb, semmilyen erdő nem

tör meg. Nyugatra fekszik tőle Pécs városa, mely e végromlás előtt, mint említettük, elég híres volt. Északra van tőle az említett Bátaszék, keletre pedig az a bizonyos kisebbik Duna-meder, délre négy vagy még több mérföldnyire van a Dráva folyó. Mohács és e között részben szőlődombok vannak, részben ingoványos vidékek: ugyancsak ezen a területen Mohácstól nem messze valamiféle víz is van, melyet inkább mocsárnak, mint tónak vagy folyónak lehet nevezni, a lakosság Krassónak hívja. Ezen a vízen túl volt Tomorinak öt- vagy hatezer lovasa táborban részben azokból, akik eleitől fogva vele voltak, részben azokból, akik utána érkeztek Perényi Péterrel és másokkal. Ezeket a király parancsára a Duna túlsó oldaláról az innensőre vezényelte volt, hogy a királyi sereghez csatlakozzanak.

Ők tehát a társvezérrel együtt Mohács közelében tábort ütöttek, és Gvnoienszky Leonárddal szorgosan bejárták, és kijelölték kinek-kinek a helyét. Majd ő maga ismét visszatért övéihez, akik ama vízen túl táboroztak Perényi Péterrel együtt, hogy amennyiben rá tudja venni, őket is magával vigye a király táborába. Amikor azonban odaért, és a katonákat és csapatkapitányokat összehíva, a király és a maga szándékát a táborban leendő visszatérésről kifejtette, a katonák valamennyien zajongni kezdtek és méltatlankodni, hogy őket az ellenség közeléből hátravonultatják, mikor pedig szembe kellene szállni vele, és férfi módra derekasan megharcolni. Ehelyett menekülés, nem pedig harc jár a fejükben. Azok a főurak, akik a királynak ezt tanácsolják, pihenéshez, ernyedt életmódhoz szoktak. Bár jönne a király, és támadna velük az ellenségre: kezükben volna a győzelem! Kikémlelték, hogy az ellenségnek tömérdek embere és ágyúja van, de mégis gyönge és erőtlen a hadserege: alig minden tizedik vagy huszadik embernek van valami dárdája, amivel kárt tehet valakiben. Megbizonyosodtak arról – mondották –, hogy azok a hajdani vitéz és győzhetetlen török csapatok egyrészt Belgrád alatt, másrészt Rhodosz ostrománál elestek. Úgy cselekedjék az ő bátor fővezérük társával egyetemben, mint ahogy vitéz vezérekhez illik, s minden jól fog menni. Ragadja ki a királyt és minden vitéz katonát abból a tehetetlen papi és csatakerülő népségből, akik még a királyt is megrontják, és elasszonyosítják a maguk gyáva szokásaival és tanácsaival, pedig neki helyén volna a bátorsága és az ereje. De ebből a kiváló ifjúból magukhoz hasonlót akarnak faragni. Míg ebben a táborban ezekről tanácskoznak, Mohács előtt már mindenki elfoglalta táborhelyét, és a sátrakban tanyázott.

A király mindeddig kicsiny kísérettel Macedoniai Lászlónál Újhelyen volt, mely Bátaszék és Mohács között van, nem kis veszélyben forogva, ha a nem éppen messze tanyázó ellenség észrevette volna, milyen kevesen vannak a király körül. De a sors más időpontot szánt a király végzetéül, amikor sokkal dicsőségesebben, a hazáért eshetett el. Közben a táborból hirtelen késő éjjel az alvó királyhoz siet Podmaniczki Mihály. A főurak küldték, s mint biztos dolgot jelentette, hogy a török császár már csapatai legnagyobb részével átkelt a Dráván, és a többi is a legnagyobb sietséggel van átkelőben: a csatát most már semmi módon nem halogathatják tovább. Kérik tehát a főurak a királyi felséget, késedelem nélkül jöjjön hozzájuk a táborba, hogy az ellenséggel megvívandó csatáról tanácskozzanak.

A király, amint megtudta, amit Podmaniczky hírül adott, összehívta azt a pár tanácsadóját, aki vele volt, és meghányták-vetették, mi a teendő e hirtelen válságos helyzetben? Eszébe jutott a királynak az erdélyi vajda és Kristóf gróf tanácsa, akik mindketten imént távozott követeik útján kárhoztatták azok elhatározását, akik a királyt időnek előtte ennyire közel vitték az ellenséghez. A királynak vagy Budán kellett volna várakoznia, vagy valamely más, az ellenségtől távolabb eső helyen vesztegelnie, míg az ország teljes hadiereje és a segítség egybegyűlt volna. Intették a királyt, hogy legalább az ő megérkezésük előtt ne csapjon össze az ellenséggel. Azt is hírül adta a vajda Johannes Statilius által, hogy ő Erdélyből mind számban, mind katonai erő dolgában olyan kiváló csapatokat hoz magával, hogy a király egy igen szép győzelem reményét is fektetheti beléjük. Viszont az is eszébe ötlött a királynak, és szeme előtt lebegett, amit a főurak tanácsa jelentett neki: ha nem enged nekik, és valami szerencsétlenség történik, különösen minthogy az ellenség ennyire közel van, és a katonák égnek a küzdelem vágyától, minden elügyetlenkedett dolgot, minden elszalasztott alkalmat az ő rovására fognak írni.

E gondok miatt tépelődve elhatározta, hogy megkísérli rávenni a főurakat arra, hogy legalább a vajda és Kristóf gróf jövetelét várják be, a tábort pedig közben, ha az ellenség miatt sürgős lenne, biztonságosabb vidékre helyezzék át. Tehát a táborba küldte a kancellárt, aki a király mellett volt, majdnem ugyanabban az éji órában, mikor Podmaniczky odaérkezett, hogy vegye rá az országnagyokat a csata elhalasztására, de legfőképpen a háború vezéreit, valamint az esztergomi érseket és a nádorispánt, mert nem volt ismeretlen előtte, hogy a többi főúr, valamint

a tömeg az ő szavukon csüng. Meghagyta a kancellárnak hogy mondja el mindazt, amit a vajda és Kristóf gróf a királynak üzent: magyarázza meg nekik, milyen biztos pusztulás fenyegetné az országot, ha a király annyi főúrral, Magyarország annyi nemesével, a katonák színe-virágával ilyen nyilvánvaló veszedelembe rohanna. Mert ha bekövetkezne az, amitől nagyon is lehet tartani, összehasonlítva a nagyszámú ellenséget s annak felszerelését a saját csekély erejükkel, szóval ha a király elesne, mi lenne azután? Ki tudja az ellenséget feltartóztatni? Vagy megakadályozni, hogy egész Magyarországot olcsón elfoglalja? Meg azt is elmondta, hogy talán sokkal hasznosabb volna, ha a hadsereget valami biztonságosabb helyre vezényelnék, míg a többiek megérkeznek, míg a vajda az erdélyiekkel, a bán a szlávokkal, Kristóf Horvátországból, a csehek a morvákkal és a sziléziaiakkal, aztán esetleg még más csapatok is megérkeznek. Akárha meghátrálnának valamelyest, ha már az ellenség erre kényszerít: kisebb csapás éri Magyarországot, még ha a török egész Pozsonyig[153] bejárja is, és tűzzel-vassal feldúlja, mint ha ilyen hadsereg, amelyben a király, valamint annyi főúr, nemes és vitéz van együtt, egyetlen csatában elpusztul. Mert ha ők elvesznek, mi reménye marad az országnak? Viszont ha a király, annyi főúr és ilyen katonaság épen marad, minden könnyebb lesz, különösen mivel a király rokoni viszonyban van mindenfelé, majdnem az egész keresztény világgal.

A kancellár mindezeket, ahogy neki meghagyták, elmondotta; először még az éjjel külön mindegyik főúrhoz odament, majd az egész gyülekezet elé terjesztette, de nem ment velük többre, mintha semmilyen izenetet sem hozott volna: részben valamennyien annyira áhítoztak a küzdelemre a győzelem hiú reményében, részben féltek halogatni a csatát, mert látták, hogy a katonákat eltölti a harci vágy. Így hát a király hajnalban a táborba jött. De mivel Budáról még nem érkeztek meg azok a hajók, melyek a sátrát és az egyéb, néki szükséges holmit hozták, a püspök házába ment lakni, mely a város mellett volt.

Még egyszer itt is meg akarta kísérelni, amit kevéssel előbb a kancellár hasztalanul próbált. A királyhoz hívták tehát minden rendnek és nemzetnek a képviselőit, sőt sokáig itt voltak számosan a katonák rendjéből is, még a csehek és morvák közül is, akik már előre megérkeztek. Sokáig tanácskoztak a gyűléssel és a katonai renddel, hogy mit kell tenniük. Ugyanis mindeddig senki sem volt még jelen azok közül, aki-

153 Ma Bratislava Szlovákiában.

ket Erdélyből, Szlavóniából, Horvátországból, Csehországból, Németországból vártak, mert hiszen biztosan remélhették, hogy rövid időn belül megjönnek, viszont az ellenség ott volt a közelben, legföljebb két mérföldnyire a királyi tábortól, s talán nem is engedi semmiképpen, hogy a csata elhalasztódjék. Ki mit tanácsol tehát a királynak, mit kell tennie, helyezzék el máshová a tábort, hogy elhalaszthassák a csatát, míg megjönnek azok, akikre várnak? Vagy mérjék össze hadiszerencséjüket az ellenséggel?

A tanácskozásokon jelen volt Tomori Pál is, akit az éjjel emiatt hívták oda. Ő láthatólag nem idegenkedett attól, hogy csatába bocsátkozzanak az ellenséggel. A király elcsodálkozott, hogy honnan meríti a bátorságát, és az egész gyűlés előtt megkérdeztette – már csak azért is, hogy szándékától eltérítse – először a saját, azután az ellenség száma felől. Tudta a király, hogy ő mindenki másnál inkább tisztában van evvel a sok kém és szökevény révén, aki állandóan jön hozzá. Az első kérdésre azt felelte, hogy mind a királyi táborban, mind a magáéban (mert mint mondottuk fentebb széjjel voltak válva) véleménye szerint nincs több húszezer fegyveresnél. Biztos forrásból tudja, hogy az ellenség táborában viszont – mondotta – körülbelül háromszázezer ember van. S mivel ez a körülmény: a mieinknek az ellenséghez viszonyított óriási hátránya mindenkit megdöbbentett, sietve hozzáfűzte hogy azért nem kell nagyon tartani tőlük, mert ez a sokaság nagyrészt tehetetlen és nem harcképes. Erre a király újból sürgetve megkérdezte, mit gondol, az ellenségből hány ezer a harcra kész, a válogatott katonaság? Azt felelte, hogy hetvenezer. Ez a szám is nyilvánvalóan sokszorosan felülmúlta a mi hadseregünkét, különösen mikor megmondta, hogy csak a nagyobb ágyúfajtából is több mint háromszáz van nekik. Mégis hosszasan, sokat tanácskoztak, és a Barát tanácsára is, meg már önmaguktól is majdnem mindenki a csata mellett határozott lelkében egy-két kivétellel, akik valami oktalan félelemből nem merték nyíltan bevallani, amit gondoltak.

Ekkor hirtelen e tanácskozások kellős közepén küldöttek érkeztek a többi táborokból. Amint bebocsátották őket a haditanácsba, elmondották, hogy ők izenetet hoztak a király és az országtanács számára azoktól, akik a többi táborokban voltak. Először egyedül a királlyal beszéltek ilyenformán titokban bezárkózva, majd a királlyal együtt kijöttek, és nyomatékosan figyelmeztették a tanácsot küldőik nevében, nehogy a királyt az ellenséggel való összecsapásról lebeszéljék: ők alaposan kikémlelték az ellenfél hadierejét, és noha az nagyon számotte-

vő, mégis a győzelem az ő kezükben van, csak ki kell használni a jó szerencsét, amit Isten nekik nyújt. Jöjjenek csak hozzájuk a királlyal, és a tábort egyesítsék Isten segítségével az ő táborukkal, mely közelebb van az ellenséghez, és alkalmasabb a támadásra. Ha pedig valami mást igyekeznének a királynak tanácsolni, halál vár reájuk – mondották –, mert ők akkor az ellenségtől elfordulva ránk törnek, ha táborunkat az övékéhez mielőbb el nem indítjuk. Mikor a haditanács közepén a király előtt ezeket elmondották, még akik okosabban gondolkoztak is, megijedve e zordon fenyegetéstől, a csata mellett döntöttek.

Semmi remény nem maradt, hogy akár a vajda, akár Kristóf, akár a csehek megérkezhessenek a csata idejére. Csak a horvát bán, Batthyányi Ferenc, aki Pécstől nem messze volt a szlavón csapatokkal, nyújtott reményt, hogy két vagy három napon belül megjelenik, ami aztán így is lett. […]

De talán lesznek, akik vádolni fogják a mieink reményét, amiért ilyen mohón követelték a csatát, és majd vakmerőségnek, előre nem látásnak fogják mondani. Úgy látom egyébként, hogy ez most sem áll távol tőlünk, azonban nem tudják, hogy sok oka volt annak ami még a legelővigyázatosabbakat és a fővezéreket is könnyen magával ragadta. Mindenekelőtt valami csodálatos, hihetetlen, majdnem végzetes sóvárgása a küzdelemnek a katonákban, és az, hogy valamennyien kétség nélkül, bizton hittek a győzelemben. Ehhez járult még, hogy Tomori Pál titokban számított az ellenséges sereg nagy részére, főleg azokra, akik vagy maguk is keresztények voltak, vagy keresztény szülőktől származtak, és akik az ellenségnél az ágyúkat kezelték: részben németek, részben olaszok. Meg azután nem látszott biztonságosnak elvonulni, mikor az ellenség annyira közel van, különösen azért, mivel gyors lovaikkal mire sem voltak hajlamosabbak és készebbek, mint arra, hogy üldözzék a visszavonulókat. Így hát a csata mellett döntöttek!

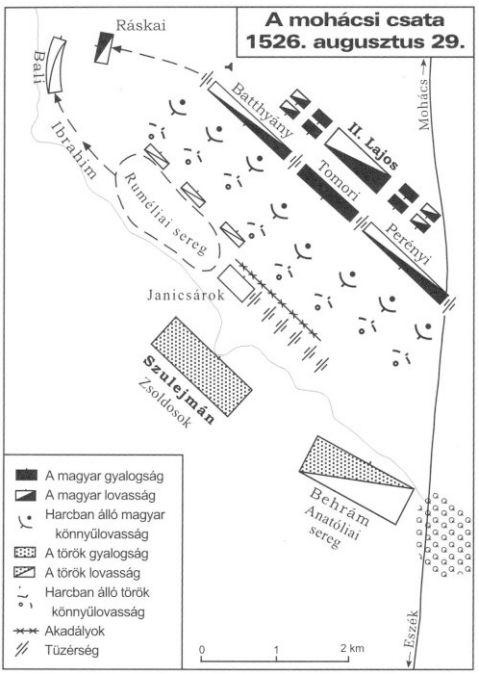
Nekifogtak tehát a csata előkészületeinek. Mindenekelőtt Tomori átment a saját táborába, mely, mint mondottuk, mellettünk volt. Itt nagy nehezen elérte övéinél, hogy valamelyest hátrább vonuljanak, és eltűrjék, hogy a királyi sereggel egyesüljenek. Így a következő napon a mi táborunk és a kb. fél mérföldre levő másik tábor Mohács alatt egyesült, azonban mégis olyanformán, hogy még ott sem keveredtek a mieink azokkal, hanem hagytak egy kis helyet a mi és az ő táboruk között. Ugyanekkor érkeztek meg Budáról a hajók nagyobb és kisebb ágyúkkal meg puskaporral és még más, csatához való alkalmatosság-

gal megrakodva: kilenc darab Bécsből küldött hadigépet is hoztak. Megérkezett Thurzó Elek kb. kétszáz gyalogosa jó néhány hadigéppel. Ő maga ugyanis a veszprémi püspökkel Budán maradt a királyné mellett. Ezt a kettőt jelölték ki őrizetére és majdan menekülésének társaivá. Mind a mai napig meg is maradtak a királyné kíséretében. A horvát bán is megjelent azon a vasárnapon, mely a csatát megelőzte, igen szépen felszerelt csapatokkal, kb. háromezer lovassal és nem egészen ugyanannyi gyalogossal. Vele, jöttek Tahy János, Bánfi János és még sokan Szlavónia főurai közül. A következő napon reggel, mikor már a király is készülődött (mert úgy tartották, azon a napon fog az ellenség csatába bocsátkozni), jött meg Erdődi Simon zágrábi püspök a testvérével, Erdődi Péterrel és hétszáznál több lovassal, ló és felszerelésdolgában kellőképpen ellátva. Majdnem ugyanabban a pillanatban jött meg Aczél István kb. háromszáz lovassal, akiket Bornemisza János küldött a király segítségére jó néhány ezer arannyal egyetemben: az atya utolsó ajándéka volt ez nevelt gyermekének. Ugyanazon a napon estefelé megjött Szerecsen János, több mint kétezer gyalogost hozott magával azokból a Dráva menti lakosokból, akiket kitűnő íjászoknak tartanak, részben saját embereiből, részben a pécsi káptalan birtokairól toborozták őket. Még többen is jöttek ez alatt a három nap alatt, főleg akik közel laktak: így Móré Fülöp, a pécsi püspök és fivére, Móré László. Huszonnégy- vagy huszonötezren voltak, mivel a naszádosok csapatait, amelyek szintén ott voltak, nem vetették harcba ennél a csatánál.

Közben a török császár a maga nagyszámú, háromszázezer főnyi hatalmas seregével csak két mérföldnyire volt tőlük. Mikor mind együtt voltak, még három nap múlott el a csata előtt részben előcsatározásokkal, ami gyakran megesett, és mindig az ellenségnek okozott több kárt, részben tanácskozások közepette, hogy mi módon és hol csapjanak összse az ellenséggel, milyen rendben álljon fel a csatasor, hol legyen a király helye a csatasorban, hová tegyék a lovasokat, a gyalogosokat, az ágyúkat, amikből nyolcvan darabunk volt, és még csak nem is lehetett őket összemérni az ellenségéivel.

Még előtte sokat vitatkoztak a király személyéről: voltak, akik úgy gondolták, álljon néhány válogatott emberével a csatán kívül; de látható volt, hogy ezt a sereg semmiképpen nem fogja megengedni, mert azt akarják, hogy mint az szokásban volt, vegyen részt a csatában. Tehát azzal a gondolattal is foglalkoztak, hogy a király helyett más valaki öltse fel a királyi fegyverzetet. De nyilvánvalóan nem tehették

ezt sem anélkül, hogy a hadsereg szörnyen föl ne háborodjék, és meg ne döbbenjen. Végül elhatározták, hogy mivel a csata elég kétes kimenetelűnek látszik, a király mellett legyenek őrizők, akik, ha valami komolyabb baj történne, illetve a csatasor úgy meginogna, hogy semmi remény nem lenne helyreállítására, a királyt a csatából kiragadva elvezessék. Ezt a feladatot Ráskai Gáspárra, Török Bálintra és Kálnay Jánosra bízták, e három kiváló és a királynak ellentmondás nélkül való, igen hű emberére. Erre a célra gyors lovakat állítottak rendelkezésükre, hogy a király menekülés közben használhassa őket. […]

A mohácsi csata (térképvázlat)

A mohácsi csatáról készült egykorú feljegyzések ellentmondásosak, ezért a hadtörténészek máig vitatják a két hadsereg felvonulásának és a csata lefolyásának részleteit. A térképvázlat alapvetően Brodarics István leírására alapozva mutatja a csatára felsorakozó magyar és török egységeket, valamint a szárnyakon elhelyezett könnyűlovasság első hadmozdulatait.

A csata rendje azon a napon, amikor a csata volt (augusztus hónap 29-e, Keresztelő János fővételének a napja), a következőképpen alakult azok rendelkezéséből, akiket föntebb megneveztünk: amennyire csak lehetett, szélesen álltak fel azzal a céllal, hogy az ellenség ne foghasson körül bennünket. Ezután az egész hadsereget két csapatba osztották. Az első csapatban a hadvezérek nem álltak kijelölt helyen, hanem úgy, ahogy a helyzet követelte: a jobbszárnyon a horvát bán Tahy Jánossal; a balszárnyat, melyet az erdélyi vajdának szántak, ha jelen tudott volna lenni, Perényi Péter vezette. Ebben az első csapatban sok főúr volt, köztük Pálóczi Antal, Homonnay Ferenc, Perényi Gábor, Szécsi Tamás, Báthory András, Czibak Imre és még többen mások. Az ágyúkat mindjárt az eleje mögé helyezték. A másik csapat, vagyis az a csatasor, melyet az állóharcról „statariának" nevezünk, ahol a király is volt, inkább lovasságból állott, igen csekély számú gyalogsággal kétfelől; az első és e között a csatasor között talán kőhajításnyi volt a távolság. Ebben a csapatban az előtt a sor előtt, ahol a király volt, háromszoros sor állt nagyrészt királyi testőrökből és bárókból összeválogatva, ezeknek a vezére Tharczay Miklós volt, ügyes kezű és a királyhoz páratlan hűséggel ragaszkodó ember. Ugyanitt volt a királynak mindkét udvarnagya, Korlátkői Péter és a lengyel Trepka András. Ott volt más csehekkel és morvákkal Schlik István is: ezek is a király előtt állottak, egészen közel hozzá. Ezt a hármas sort követte a király sora, s magában a sor közepében a király, mintegy:

Szelleme, külseje, virtusa révén mintha csak isten
Volna, reményünk, dísze királyoknak, ha engedi sorsa.

A király jobbján volt az esztergomi és a zágrábi püspök, mert az egrit még Bátaszékről Budára küldték; a zágrábi után következett a pécsi és a szerémi; két főpap pedig, a győri és a váci a bal oldalára helyeztettek. A kancellár után a nyitrai, a boszniai, a fejérvári prépost, utána a titkárok és a kamarások. A király bal oldalán, mellette helyet hagytak a palatinusnak, aki, noha beteg lábai miatt alig tudta megülni a lovat, mégis majd az első, majd a második csapatnál sürgött-forgott. Tehát a bal oldalon, minthogy a nádorispán nem volt a helyén, jó néhány báró volt a király mellett, és még az a két főpap, akit mondottunk. A király mögött volt Czetricz, Majláth és Horváth Gáspár, a királyi főistállómester. Majd a főurak következtek ugyanígy, akiket ő magának, mint

hívebb és szorgosabb embereit egyenként kiválasztott személyes védelmére. Mögöttük, a király és a főurak után sorakozott a vértes lovasság tündöklő csoportja, ezer vagy valamivel több vértes katonával, mivel a többi az első csapatnál volt szétszórva.

Ennek a csoportnak a közepén volt a király zászlaja, melyet Drágffy János országbíró tartott, a király után a harmadik világi főméltóság. Ezt az állóhadat mindenünnen könnyűlovasság vette körül, sőt, mint fentebb mondtuk, oldalról még gyalogosok is. Jobb oldalán, a püspökök és titkárok mögött voltak azok hárman, akikre, mint említettük, a király testének védelmét bízták. A hely, ahol a hadsereg föl volt állítva, Mohácstól egy mérföldnyire feküdt, a mellette elfolyó Dunától fél mérföldnyire.

Mint fentebb már mondottuk, ezen a helyen óriási, széles síkság terül el, sem erdő, sem cserjék, sem víz, sem domb nem bontotta meg, csak bal felől, közötte és a Duna között volt egy iszapos, mocsaras víz, sűrű sással és nádassal, ahol utóbb sok halandó pusztult el. Velünk szemben hosszan elnyúló domb feküdt, mint valami színpad, e mögött volt a török császár tábora; a domb legalján egy kis falu templommal, neve Földvár. Itt állította fel az ellenség az ágyúkat. Később, a küzdelem vége felé saját szemünkkel láttuk, hogy ez a hely tele volt ellenséges katonasággal, jobbára azokkal, akiket janicsároknak neveznek. Ami hely csak volt a falu kunyhói mögött, mind hosszú sorokban tartották elfoglalva. Később vált ismeretessé, hogy a császár is ott volt közöttük. Az ágyúkat úgy helyezték el, mintha valami völgyben lettek volna, és emiatt sokkal kevésbé tudtak ártani a mieinknek, mint a síkságon lehetett volna, és inkább rémületet, mint kárt okoztak.

A csatarendet az említett helyen, az említett módon és napon, kevéssel napkelte után felállították. Igen tiszta, derült volt ama nap! Ezután a nádorispán kivezette a királyt arról a számára kijelölt helyről, és mint három nappal előbb, most is körülvezette az egész hadsereg előtt, megmutatta mindenki szeme láttára, hogy jelen van (mert volt, aki kételkedett benne). Azt mondotta, hogy készen áll mindent, még a halált is elszenvedni a hazáért, Krisztus szent hitéért, feleségeikért, gyermekeikért. Viselkedjenek hát ők is bátran, férfi módra, ne feledjék, hogy magyarok, és azokat kövessék, akik maguk is gyakran szereztek már diadalmi zászlót ugyanettől az ellenségtől, csakúgy, mint hajdan az őseik, azok a híres ősök, a keresztény közösség ama bátor bajnokai tették. Nincs miért rettegni az ellenség nagy számától, mert nem a ka-

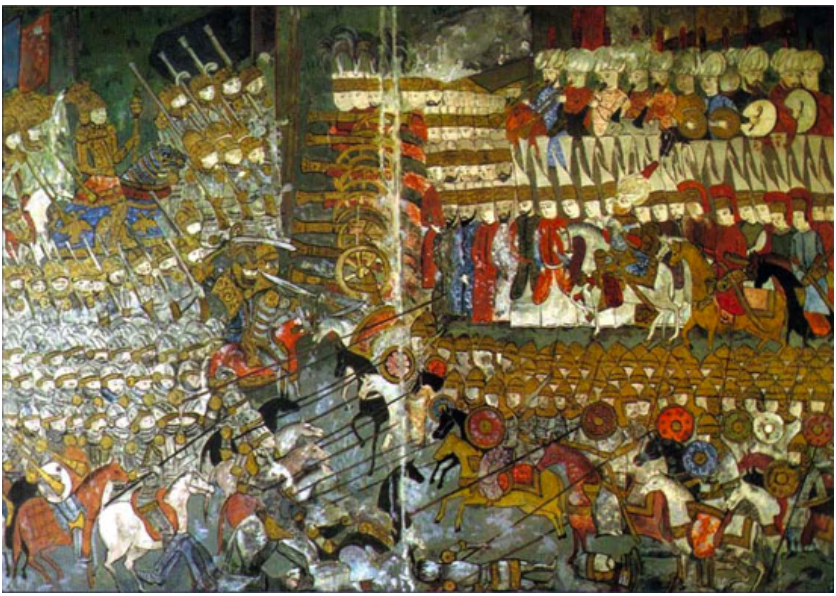
tonák sokaságában, hanem a vitézségében rejlik a győzelem. Isten a magasból maga is az ő szent hitéért harcolók mellett lesz, az ő kezükbe van letéve nemcsak hazájuknak, melyet az ellenség elfoglalni jött, hanem az egész keresztény közösségnek az üdve. A nádor és a király ezeket és hasonlókat emlegetett, miközben mindenfelé körüllovagoltak, majd a király visszatért a helyére.

Ezután a nap nagyobb részét az ellenséget várva töltöttük el. De az még mindig azok mögött a dombok mögött tartózkodott, csak kevesen jöttek elő könnyed összecsapásokra a mieinkkel, afféle háborús előcsatározásképpen. Nem tudtuk, vajon azért-e, hogy minket arra a szűkebb helyre csalogasson, vagy azért, hogy másnapra halasztva a csatát, minket éjjel sátrainkban váratlanul megtámadva tönkretegyen. Amennyi katonája és ágyúja volt (ezekben igen bővelkedett), nem lett volna nehéz neki ezt megtenni. Lehet, hogy inkább a hosszú várakozással akart kifárasztani.

Hogy mindebből mi volt az ellenség szándéka, nem tudtam meg. Annyi bizonyos, hogy majd egész nap feszült várakozásban hagyott bennünket. Így álltunk és vártunk, és a nap már délutánba hajolt, amikor az ellenség hadai abban a völgyben, mely tőlünk jobbra, a dombok alatt terült el, csöndesen megindultak, csak a lándzsák hegyei árulták el, és a Barát kitalálta, mit jelentsen ez: vagy táborunk szétzúzására, vagy bekerítésére törekszenek. Az első csatasorból a királyhoz sietve megparancsolta Ráskay Gáspárnak és még két másiknak, akikről említettük, hogy a király személyének a védelmére voltak kijelölve, hogy kémleljék ki, miben fáradoznak amazok, és ha lehetséges, térítsék őket le az útról, amelyen elindultak. Ő azonban nem feledkezett el arról, amit előbb bíztak rá, vagyis a király védelméről, és amennyire lehetett, tisztelettudóan visszautasította a megbízatást, de végül is, mikor látta, hogy a Barát sem enged, és a király sem mond ellent a Barát parancsának, nehogy gyávaságra vagy félelemre magyarázzák azt, amit nem nyomós ok nélkül cselekedett, megsarkantyúzta a lovát, és oda sietett társaival meg a vezetése alatt álló lovassággal, ahová küldték. Remélte egyébként, hogy mire a királynak szüksége lenne rá, addigra egykönnyen visszatér, ami nem is látszott kétségesnek, hiszen mikor eltávoztak, még nem volt bizonyos, vajon az ellenség lehetővé teszi-e a harcot azon a napon, mert már körülbelül délután három óra volt. A főurak között voltak is olyanok, akik a hosszas várakozást elunva azt

tanácsolták, hogy meg kell fújni a takarodó trombitajelét, és visszatérni a táborba.

Mikor a Barát ezt meghallotta, gyorsan a királyhoz sietett társával együtt, figyelmeztette, hogy a csatát semmiképpen el ne halasszák, kisebb a veszély most, mintha másnap az egész haddal kell szembeszállniuk. Semmi kétség, hogy győzni fognak! E szóra a király nyomban megfúvatta a kürtöket, és a harsonazengéssel, dobpergéssel együtt kiáltás, vagy jobban mondva ének szállt fel a mieink ajkán: Jézusnak, Üdvözítőnknek nevét hívták régi szokás szerint. Ugyanebben a pillanatban megpillantottuk az ellenség beláthatatlan tömegét, amint kivehetően lefelé indult a velünk szemben levő dombról, ahol a török császár is volt. Ekkor végre a király fejére is feltették a sisakot: abban a pillanatban halálos sápadtság ömlött el az arcán, mintha előre érezte volna jövendő végzetét.

Dzselálazádé: *A mohácsi csata* (miniatúra, 16. század)

A stilizált ábrázolás középpontjában az ütközetet eldöntő ágyúk láthatók, balról a nehéz páncélzatban rohamozó magyarok, jobbról az ágyúk mögött sűrű sorokban felsorakozó janicsárok és a nagyszámú szpáhi lovasság. A két nagyobb méretű alak a magyar királyt és a török szultánt ábrázolja.

A csata jele elhangzott, mire azok, akik az első sorban voltak, bátran nekimentek az ellenségnek. Ágyúink valamennyien eldördültek, de a harc csak kis kárt tett az ellenségben, noha a mieink számához képest elég heves volt, és többen estek el az ellenség közül, mint a mieinkből. Végre a mieink kemény viaskodására az ellenség hátrálni kezdett, akár mivel a mieink rohama erre kényszerítette, akár azért, hogy bennünket az ágyúk irányába tereljen. Hirtelen odasiet a királyhoz Báthory András azzal, hogy az ellenség menekülőben van, miénk a győzelem, törjünk hát előre, és segítsük a mieinket a hátráló ellenség üldözésében!

Előrenyomulunk erre mi is, árkon-bokron keresztül: s amint ahhoz a helyhez értünk, ahol az imént a harc folyt, sok halottat lehetett ott látni a mieink közül szerte a mezőn heverve, de még többet az ellenség közül, néhányan még éltek is és lélegzettek. A mieink ezalatt viaskodtak az ellenséggel, és bátran harcoltak, miközben a királyi csapat is odasietett, már amennyire a vérteshad sietni képes, de a jobbszárny kezdett meghajolni. Sokan eredtek futásnak azon az oldalon, azt hiszem, az ágyúgolyók ejtették őket rémületbe, melyeket az ellenség csak most kezdett harcba vetni. Ez a körülmény, meg az, hogy az ágyúgolyók most már a mi fejünk fölött szálldostak, akik a király mellett voltunk, valamennyiünkben félelmet keltett. És ettől az időtől fogva a király többé nem volt sorainkban!

Lehet, hogy megelőzte azokat a sorokat, akikről említettük, hogy előtte álltak (amit előzőleg azért intéztek így, hogy a király ne legyen kénytelen mindig ugyanazon a helyen maradni); lehet, hogy azok sodorták el a csatasorból, akikről mondottuk, hogy mögötte álltak, mert mindkettő megtörténhetett. Vannak olyanok is, akik azt mondják, hogy csapatunk első rendjeit megelőzve egészen előretört, és ott bátran harcolt az ellenséggel: én ezt sem megerősíteni, sem nyíltan megcáfolni nem merném. Abban az egyben bizonyos vagyok, hogy attól kezdve hiányzott a mi rendünkből és a számára kijelölt helyről, amikortól fogva az ellenséges ágyúk dörögni és a jobbszárny menekülni kezdett. Azután majdnem ugyanettől a pillanattól fogva észrevettük, hogy mint a király, ugyanabból a sorból hiányzik az esztergomi érsek is, és még sokan mások a király környezetéből. Én a király elvesztét sem azokra nem szeretném hárítani, akiket őrizetére rendeltek, sem azokra, akik őt talán rosszkor vitték el a csatából, egyedül bizonyos szerencsétlen végzetre: mert királyunkat vesztettük el, és nemcsak azt szenvedjük el, amit külső ellenségtől kell elszenvednünk, de belviszályoktól, az elhalt

király helyébe állítandó új király miatti pártvillongásoktól gyötretünk, és bűneinkért még súlyosabb csapásokat is megérdemeltünk volna. Ugyanis mind ezek, mind amazok a legnagyobb hűséggel viseltettek a király iránt, és gondjuk volt a király épségére. Ami pedig azt a hármat illeti, akiket a király személyének a védelmére kijelöltek, azokról tudjuk, hogy az ellenségtől, melynek szétszórására küldettek, csak akkor tudtak visszatérni, mikor már egész hadunk menekülőben volt; egyikük fogságba is esett, de ugyanott nyomban ki is szabadult. […]

Székely Bertalan: *Mohács* (olaj, 1866)

A kép – Székely másik Mohács-témájú festményéhez hasonlóan – nem magára az összecsapásra, a küzdelemre irányítja a figyelmet, hanem az ütközet következményére, a nemzeti történelmet beárnyékoló 150 éves szenvedésre. A vérvörös és komor színekkel festett kép előterében halottak és sebesültek, a háttérben viharos égbolt.

Noha a király serege a mondott dolgok miatt erősen összekavarodott, és menekülőre fogta, azért mégis sokáig harcoltak még utána nem azon a széles síkságon immár, hanem az ágyúk előtt, melyek oly közel voltak hozzánk, hogy az tíz lépésnél nem volt több. Végül azonban nemcsak a félelem, de a füst is ellepett mindent, és akadályozta a látást; ezért hadaink kénytelenek voltak nagyrészt a völgybe lemenni, ama mocsaras víz mellé de a hátramaradottak szüntelenül bátran harcoltak az ágyúk előtt. Egyébként azok is visszatértek, akik a völgybe húzód-

tak le, hogy újra kezdjék a harcot, de sem az ágyúk erejét és füstjét nem lehetett már elviselni, meg nagyrészt a hadsereg is menekülőben volt már, tehát ők is futni kényszerültek.

Menekültek mind egy szálig, ki merre legközelebb tudott, főként azon a helyen keresztül, ahonnan kevéssel előtte ujjongva, a győzelem reményétől eltelve jöttünk, táborunk helyén által, melyet az ellenség már előzőleg úgy szétdúlt és fölprédált, hogy csak nyomai maradtak meg, és mindent elborított azok holtteste, akik a táborban visszamaradtak. Az ellenség látta, hogy a mieink menekülnek már. Azonban sokáig veszteg maradtak a táborukban, akár mivel cseltől féltek, akár mivel a küzdelem kifárasztotta őket, vagy talán mert a leszálló éj sötétjére vártak, és egyáltalán nem üldözték a mieinket. Ez a körülmény, meg az, hogy az éjszaka nemsokára hatalmas záporral köszöntött be, sok halandónak lett a menekvése. A küzdelem pontosan egy és fél óráig tartott. A mocsár is nem egyet nyelt el mély örvényeiben: sokan azt mondták, hogy a király is ott pusztult el. Azonban később egy meredek part hasadékában lelték meg Mohács fölött, fél mérföldnyire a Csele nevezetű falu alatt. Ezen a helyen akkor a Duna áradása miatt a szokottnál magasabban állott a víz: itt fulladt bele a vízbe lovával együtt úgy, ahogy fel volt fegyverkezve. Még mások is vesztek itt el, valamivel arrább találták Trepka András és Aczél István holttestét.

Mondják, hogy a Barát az első sorokban esett el bátran küzdve. Fejét a törzséről levágták, és a következő napon az ellenség táborában diadalmenetben vitték körül hosszú lándzsára tűzve, majd, mint mondják, utóbb a török császár sátra előtt állították föl.

Azon a napon, mely a csatát követte, a foglyok közül ezerötszázat, nagyrészt főnemeseket, körbeállítottak és lefejeztek a győzelmes sereg szeme láttára: így áldozott a török császár az ő vérükkel isteneinek. Keveset hagytak meg a foglyok közül: éppen csak hogy legyen, akiktől a császár és Ibrahim basa kitudhassa, amire szükségük volt. Ezek között találtatott Miklós, családnevén Hertzeg, mely a mi nyelvünkön „vezért" jelent, ők pedig azt hitték, hogy valóban herceg, és ő a királyi kincstárnok. Aztán még Pilaczky János és Maczieyowsky János, lengyel nemzetiségűek és a király belső kamarásai mind a ketten. Mikor a királynéhoz visszatértek, sokat megtudtunk tőlük, amit a történetírás magvas rövidsége miatt most nem sorolhatunk elő. Életben maradt Fekete Mihály és Majtényi Bertalan, akiket azután nagy pénzen váltottak ki. A csatában és menekülés közben a királyon kívül a püspökök közül

elpusztult: Szalkai László esztergomi érsek, Tomori Pál kalocsai érsek, a had fővezére, Perényi Ferenc váradi püspök, Móré Fülöp pécsi püspök, Paksi Balázs győri püspök, Csáholi Ferenc csanádi püspök, Palinay György boszniai püspök. A bárók közül: Zápolya György szepesi gróf, a had második vezére, Drágffi János országbíró, Országh Ferenc főkamarás, Korlátkői Péter és Trepka András főajtónállók, Horváth Simon királyi főpincemester, Szécsi Tamás, Perényi Gábor, Sárkány Ambrus, Pálóczi Antal, Czetrini Mátyás, Frangepán gróf, Bánffi Zsigmond, Hampo Ferenc, Bathiányi János, a cseh Schlick István és még sokan mások, csehek és morvák. Az ország előkelőbb és hatalmasabb emberei közül: Balassi Ferenc, Tharczai Miklós, Paksi János, Istvánffi János, Wárday Imre, Podmaniczki Mihály, Orlovcsics György, a zengi kapitány, Aczél István pozsonyi várnagy, Pogány Zsigmond, Tornalyai János, Lánay János és István, Forgách Miklós. Ezenkívül még mintegy ötszáz előkelőbb nemes. Ötödször: három- vagy négyezer gyalogoson kívül csak igen kevesen menekültek meg, mert körülbelül tizenkétvagy tizenháromezren voltak. Ezeknek a vezéreik közül alig is menekült meg másvalaki, mint Cyprusi Hannibál. Valamennyi ágyú, azok is, amelyek a csatában voltak, és azok is, amelyek részben a táborban, részben a hajókon maradtak, az ellenség kezére jutottak. Ezeknek a gondját Hardek János grófra bízták, de már későn, csak azon az éjjelen, amely a csatát megelőzte. Pedig gondos, buzgó ember volt, aki a király körül kezdettől fogva sokat szorgoskodott, és azon kevesek közé tartozott, akiket a király szeretett.

Mohácsi Történelmi Emlékhely (1976 óta)

Az 1526-os csatavesztés, „Mohács" minden magyar számára a nemzeti tragédiák jelképe. Amint a muhi emlékhely kapcsán említettük, a nemzeti közösségeknek szükségük van olyan megkülönböztetett helyekre, amelyek alkalmasak az összetartozás kifejezésére. A csata 450. évfordulóján alapított, azóta is bővülő Mohácsi Történelmi Emlékhelyen történeti kiállítást, kopjafákkal díszített sírkertet és további műalkotásokat is megtekinthetnek a látogatók.

Éjjel és a csatát követő napon az ellenség a környező vidéken gyorsan szerteözönlött, s amit előtaláltak, azt elpusztították, fölperzselték, halandó embernek nem kegyelmeztek, nemre, korra, vallásra való tekintet nélkül mindenféle iszonyatos és kegyetlen dolgot műveltek a szerencsétlen néppel. Nincs elég erőm hozzá, hogy annak az éjszakának és a rákövetkező napoknak a pusztításait megsirassam. Mert az akkora volt Innenső-Magyarországnak azon az egész részén, hogy el nem hihetem, miszerint valaha ellenség bőszebben dühöngött volna. Többek között az is megesett, amit talán még soha nem lehetett hallani, hogy a szerencsétlen anyák a földbe ásták élő csecsemőiket, nehogy a sírásuk elárulja őket, s itt aztán a föld alá zárva nyomorultul megfulladtak, míg az anyjuk elmenekült. Az ellenség egészen a Balatonig haladt előre, miután felperzselte Pécs városát: úgyhogy csak a vár és a híres-nevezetes templom maradt épen.

Míg ezek történtek, a vajda már Szeged körül volt az erdélyi seregekkel: mivel a had olyan gyorsan nem tudott előrehaladni, ő maga

szekérre ült, és pár emberével a királyhoz sietett, hogy akár egyedül is ott legyen a csatában, mert tudomására jutott, hogy semmiképpen sem fogják elhalasztani. Kristóf gróf Zágrábba érkezett, a csehek egy bizonyos része, azok, akik a király segítségére siettek, részben nem messze Székesfehérvártól, részben Győr alatt voltak. Körülbelül ugyanehelyt volt György brandenburgi őrgróf és a cseh kancellár, Neuhaus Ádám.

A királyné, mikor a pusztulásnak hírét vette, a veszprémi püspökkel és Thurzó Elekkel meg a pápai követtel – a király halála felől még nem volt biztos hír – rettegésében Pozsonyba menekült. Holmiját nagyrészt a Dunán szállították utána, s benne meg mindabban, ami ott a budai polgároké volt, Orbánc András, az esztergomi várkapitány nem csekély kárt tett. Azonban ennek a dolognak az elhíresztelésében messze eltért az igazságtól az, aki a mi könnyűlovasainknak, igazi nevükön huszároknak azt a bűnt rótta föl, hogy a királyné leánykíséretével szemtelenül bántak, és gúnyból az ő saruikban táncoltak.

A török császár pár napig azon a vidéken tartózkodott, ahol a csata lefolyt, majd mindenkit visszaszólított, akiket zsákmányt szerezni szétküldött, és Buda felé indult. Hat- vagy hétszeri letáborozás után a Duna mentét választva útjául, és minden közbeeső várost vagy falut fölégetve ért oda, minden védőőrség nélkül találta, és fölperzselte: csak a vár maradt meg a királyi istállókkal és a vadaskert. Aztán Magyarország innenső részébe küldte szét fosztogatóit, és ami csak a Duna és a Balaton között fekszik egészen Győrig, mindent tűzzel-vassal feldúlt. Esztergom fellegvárát is az, akit az imént említettünk, az az Orbánc András otthagyta. Azonban a vár egy egészen alacsony származású ember – előbb még csak a káptalan gyalogos katonáinak volt a vezetője –, a néhányadmagával odamenekült bizonyos Nagy Máté révén épségben maradt. Azonkívül Visegrád várát, a szent korona őrhelyét tartották meg a parasztok és barátok. Rettenetes rémület szállta meg a mieinket, mikor meghallották, hogy a császár Budára érkezett. Pedig a várat, köztük Tatát és Komáromot és még Székesfehérvárt is csak azért nem foglalta el az ellenség, mivel nem tudni, mi okból beérte, hogy csak feldúlja az országot, de a várak és megerősített helyek ostromával nem vesződött.

Sehol sem álltak azonban jobban ellen a Magyarországot dúló ellenségnek, mint azon a helyen, melyet Marótnak neveznek, nem messze Esztergomtól. Az esztergomi érsek nyaralója, igen kellemetes vidék ez azokban az erdőségekben, melyeket Vértesnek nevezünk, mindenün-

nen erdők és ligetektől körülvéve: Néhány ezren a mieink közül ide menekültek feleségeikkel, gyermekeikkel a szűk ösvényekben bízva. Nemegyszer csaptak össze az ellenséggel, nagy veszteséget okozva neki. Végül miután az ellenség semmiképpen nem tudta bevenni a mieink szekérrel körülkerített táborát, kénytelen volt ágyúkat hozatni oda. Így végre szétszórták a tábort, és csaknem egy szálig levágták őket. A roppant hullahegyek, melyek még ma is láthatók azon a helyen, könnyen felfedik az öldöklés nagyságát. Az a kevés, aki megmenekült, azt állítja, hogy voltak ottan huszonötezren a mieink közül. Mind a megölt, mind a fogságba hurcoltak számát összegezve merem állítani, amennyire tudomást tudtam szerezni róla, hogy ez országos csapás alkalmával közel kétszázezer ember veszett el.

Innenső-Magyarországot a leírt módon földúlva, és a Dráva-torkolattól egészen Győrig háborgatva, nem kis félelembe ejtette még azokat is, akik távol voltak, sőt a bécsiek is rettegésbe estek. Akkor azonban a török császár hidat veretett a Dunán Pest felé, és Budára jövetelének 14. napján Túlsó-Magyarországba ment át. Itt is mindenfelé szétküldte embereit, és ami csak volt a Duna és a Tisza között, mindent fölprédáltak, fölperzseltek, ahogy Innenső-Magyarországon is csinálták. A lakosságot, amely nem ment át a Tiszántúlra, részben kardélre hányta, részben rabságba hurcolta. Így, miután kedvére kidühöngte magát a nyomorult Magyarországon, bizonyos belviszályok, melyek közben Kis-Ázsiában (amit Anatóliának mondanak) támadtak, visszaszólították őt. Egyetlen helyen sem hagyott őrséget, amit csak a Duna és a Dráva között elfoglalt, sőt még Buda várában és a városokban sem, hanem egyenesen hazatért.

Kardos Tibor fordítása

ISTVÁNFFY MIKLÓS EGER VÁRÁNAK HŐSIES VÉDELMÉRŐL

Székely Bertalan: *Egri nők* (olaj, 1867)

A török háborúk során megerősödött az a több száz éves gondolat, hogy Magyarország a keresztény Európa védőbástyája, a vitéz magyar nemzet történelmi hivatása a terjeszkedő pogányság megállítása. E nehéz hivatás teljesítéséhez, a többszörös túlerővel szembeni védekezéshez mindenki összefogására, erejére szükség volt: ezt fejezi ki az Eger ostromakor fegyvert fogó asszonyok alakja.

RÉSZLETESEBBEN A SZÁZ SZÉP KÉP HONLAPON

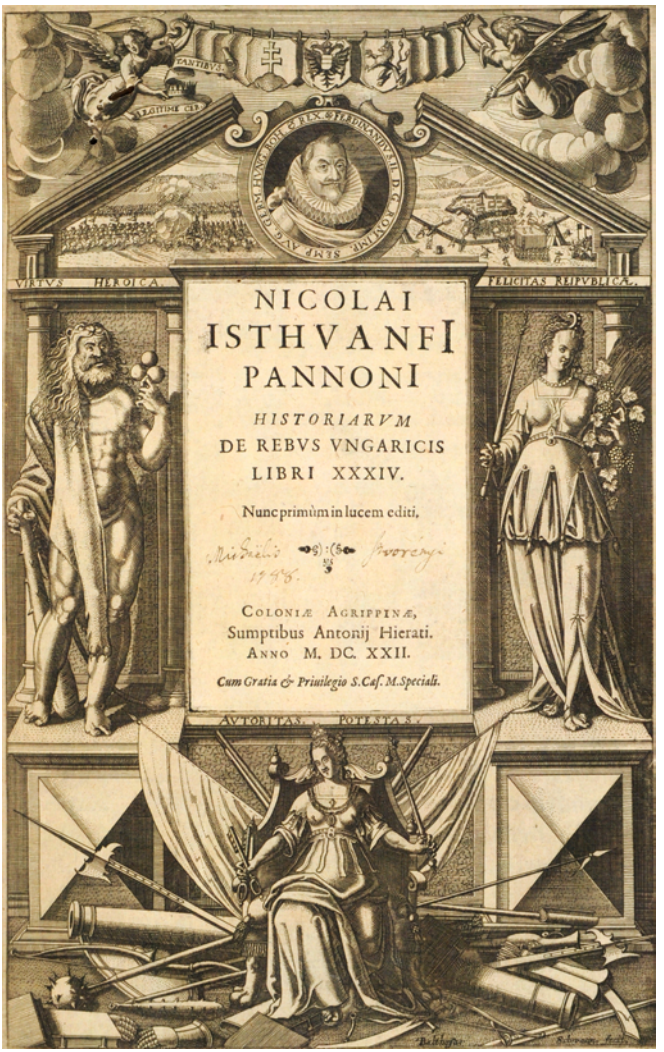
Bevezetés

Istvánffy Miklós (1538–1615) gazdag nemesi családból származott, bár birtokaikat még Istvánffy gyermekkorában a török terjeszkedés miatt elveszítették. A padovai és bolognai egyetemen tanult, számos nyelvet ismert. 1559-től a királyi kancellárián dolgozott, egyre magasabb hivatali állásokban. Emellett rendszeresen részt vett török elleni hadjáratokban. 1600 körül határozta el, hogy több kortársához hasonlóan ő is megírja a Mátyás király halálát követő eseményeket. Bonfini nagy történeti munkájának folytatásaként írt *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* (A magyarok története 34 könyvben) című művében 1490-től 1606-ig tárgyalta az eseményeket.

Istvánffyt elsősorban a hadtörténet és az ehhez kapcsolódó diplomáciatörténet érdekelte, őt tartjuk a török–magyar háborúk legrészletesebb és legmegbízhatóbb megörökítőjének, a magyarországi humanista történetírás betetőzőjének. Külföldi és magyar történetírók művei mellett kancelláriai okiratokra, szemtanúk szóbeli beszámolóira is támaszkodott, az egymásnak ellentmondó információkat igyekezett forráskritikával kezelni, és csak hiteles adatokat feljegyezni. Ám történetírói munkássága nemcsak megbízhatósága, forrásértéke miatt kiemelkedő. Írói erényei közé tartozik letisztult latin nyelvezete, a szereplők jellemét árnyaltan bemutató ábrázolókészsége, az események kerek történetekké alakítása, az elbeszélést színesítő párbeszédek, dramatizált jelenetek gondos kidolgozása. Az események kommentálásából egyértelműen kitűnik a szerzői koncepció: Istvánffy Magyarországot mindenekelőtt a kereszténység védőbástyájának, pajzsának tekintette. Meggyőződése szerint a vitéz magyarok Istenbe vetett hittel, a felekezeti megosztottság felszámolásával, és egy Corvin Mátyáshoz mérhető – feltétlenül a Habsburg-házból származó – uralkodó vezetésével ismét erős országgá egyesülhetnek, és így képesek lehetnek megállítani az egész keresztény világot fenyegető török előrenyomulást. A koncepció ismeretében érthető, hogy Istvánffy művét a magyarországi rekatolizáció vezéralakja, Pázmány Péter esztergomi érsek adatta ki 1622-ben Kölnben. Imént felsorolt erényei miatt Istvánffy művének hazai és külföldi népszerűsége ettől kezdve Bonfiniével vetekedett, még jó ideig a 16. századi magyar történelem nélkülözhetetlen alapműveként tartották számon.

Az alább közreadott részlet Eger várának 1552-es ostromát mutatja be. A magyar történelem válságos időszaka ez: a törökök 1541-ben megszállták Budát és az ország középső részét, Erdély is az Oszmán-török Birodalom befolyási övezetébe került. Habsburg I. Ferdinánd (1526–1564) király hatalma csupán a Magyar Királyság nyugati és északi területeire terjedt ki, s a rendszeresen ismétlődő török támadások miatt sorra estek el várai, egyre csökkent országrészének területe. 1552-ben többek között Temesvár (ma Timişoara Romániában), Veszprém, Drégely és Szolnok elfoglalása után Észak-Magyarország megszerzése volt a török hadsereg végső célja. Eger várát azonban olyan elszántan védelmezte a párezer fős katonaság, hogy a több mint 50 000 fős török sereg végül kénytelen volt feladni az ostromot. Az alábbi részlet plasztikus képet nyújt a környék lakossága által kiállított várőrség felkészüléséről, a török hadsereg felvonulásáról, a több mint egy hónapig tartó ostrom fordulatairól, és általában az 1500-as évek várostromlási technikájáról.

Eger nem tarozott a legjelentősebb várak közé, ezért a sikeres védekezésnek elsősorban nem stratégiai, hanem lelki, pszichológiai jelentősége volt: számos keserű vereség után végre ismét bebizonyosodott, hogy elszánt hősiességgel ellensúlyozni lehet a török számbeli fölényét. Az egri vár védői, Dobó István kapitány, a „leleményes" Bornemissza Gergely, valamint a várfalakon harcoló egri asszonyok a magyar történelem mitikus alakjaivá váltak, az önfeláldozó hazaszeretet szimbólumaivá. Alakjukat számos képzőművészeti és irodalmi alkotás megörökítette, többek között Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regénye, amelyet számos nyelven kiadtak. A feldolgozott téma máig foglalkoztatja a magyarokat, ezt jelzi, hogy a regényből több filmadaptáció, sőt musical is készült.

Istvánffy Miklós *Magyar történet*ének címlapja (1622)

Istvánffy művének első kiadása Kölnben jelent meg, Anton Hierat nyomdájában. A címlapon Balthasar Schwan fametszete foglalja keretbe a címet. Felül II. Ferdinánd német–római császár és magyar király körgalléros portréja látható. Az oldalt álló két alak a Virtus Heroica és a Felicitas Reipublicae megtestesítői, az ülő nőalak az Autoritas és Potestas képviselője. A képen látható kötetet jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában őrzik.

A MAGYAROK TÖRTÉNETE 34 KÖNYVBEN[154]

EGER OSTROMA: DOBÓ ISTVÁN ÉS NECSKEI HŐSIESEN VÉDIK A VÁRAT (1552)

Ahmed és Ali[155] […] megindították táborukat, s bár a nyár már csaknem őszbe hajlott, mégis abban bizakodva, hogy a kevéssé megerősített Egert a mieinknek vagy meghódolásával, vagy megfutamodásával elfoglalják, gyors menettel, öt éjszakai táborverés után, szeptember 9-én Tihamér mezővároshoz érkeznek.

Itt Ahmed a táborból Dobó István és Necskei István parancsnokokhoz levelet írt, s azt egy parasztnak adta át, hogy vigye el. A levél tartalma ez volt: „Két hadsereggel jövök, melyek egyike a hatalmas Szolimán szultán[156] fővezérsége alatt elfoglalva Temesvárt, továbbá hatalmába kerítve Lippát, Csanádot[157] és sok más híres helyet és várat, azt az egész területet, mely a Körös, Maros, Tisza és Duna között széltében és hosszában elterül, szerencsésen meghódoltatta, a másik hadsereg pedig, bevéve Veszprémet, Drégelyt, Szécsényt és az Ipoly folyóig elterülő egész vidéket, levágva és megsemmisítve a ti két hadseregeteket, s fegyvereivel Magyarországot iga alá hajtva, emlékezetes győzelmet aratott. Most az a szándékom, hogy egyenesen Egernek tartok. Úgy hallom, hogy ti vagytok a parancsnokai. Ezért felszólítalak és figyelmeztetlek benneteket, hogy inkább a hatalmas és igazságos fejedelemnek, Szolimánnak kegyességét, mint fegyvereit tapasztaljátok meg, s adjátok fel Eger várát. Ha ezt megteszitek, megteszem, hogy ezt ne bánjátok meg, s a régi királyok idejében élvezett szabadsággal és javaitok birtoklásával éljetek. Ha azonban makacsul és hajthatatlanul kitartotok a vár védelmében, melyet megtartani semmi erővel sem lehet, miután a mi legyőzhetetlen fegyvereink előtt, ami csak e földkerekségen van, semmi sem áthatolhatatlan, nemcsak vagyonotokat, ha-

154 Forrás: Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből.* Budapest, 1962, Magyar Helikon, 263–283.

155 Ahmed basa az 1552-es magyarországi hadjárat fővezére, Ali Khadim budai basa volt.

156 I. (Nagy) Szulejmán szultán 1520–1566.

157 Ma Timişoara, Lipova és Cenad Romániában.

nem azokkal együtt gyermekeiteket, végül a saját életeteket is néhány nap múlva el fogjátok veszíteni. Üdvözöllek benneteket.”

Stróbl Alajos: *Dobó István* (bronz, 1907)

Dobó István kapitány Eger várának sikeres védelmével örökre beírta nevét a magyar történelembe. Bár az 1552-es török ostrom visszaverése stratégiailag nem volt igazán nagy jelentőségű, a siker pszichológiai hatása annál fontosabb volt: bebizonyította, hogy elszánt helytállással megállítható a Török Birodalom terjeszkedése.

E levélre Dobó és tiszttársa, a követet bilincsbe verve, egy szót sem válaszolt, hanem Ferdinándnak és kancellárjának, Oláh Miklósnak, akinek nemrégiben az egri püspökséget adományozta, levelet küldtek, melyben szükséges segítséget és katonai kiegészítést kértek, mivel a rendes létszámon kívül, mely kétszáz lovasból és ugyanannyi gyalogosból állott, csak kevesen vannak az őrségen, vagy szinte senki sincs, de hogy másokat felfogadjanak, ezt az idő rövidsége kizárta. Ferdinánd azonban, azonfelül, hogy vezéreit levágták és seregeit, melyeket zsolddal felfogadott, megverték, nemcsak azzal a nehézséggel is nagyon küszködött, hogy pénzt nem tudott küldeni, hanem azzal is, hogy a szász Móric – hogy apósát, a tartománygrófot kiszabadíthassa – Németországban lázadást és felkelést szított Károly császár[158] ellen. Ezért a jelenre nézve inkább csak reménnyel biztatta őket, s nagy ígéreteket tett nekik, semmint pénzt és segítséget küldött volna. Közben azonban Dobó a nemességnek és a főuraknak utasítást adott, hogy ne mulasszák el a veszedelemben forgó Egernek segítséget vinni, mert nyilvánvaló volt, hogy annak az egész Felső-Magyarországnak üdve annak a várnak megvédésén áll.

Dobó és Necskei nem szűntek meg ezután, hogy a nemességet kötelessége teljesítésére, s a segítségnek a legnagyobb gyorsasággal történő küldésére buzdítsák, úgyhogy Necskei, bár Egerben munkájára nagyon nagy szükség volt, mégis jónak látta, hogy a főurak gyűlésére, melyet Szikszó mezővárosban hirdettek meg, s melyre nagy számmal jöttek össze, utazzék, s az ügyet jelenlétével is siettesse.

Ki is vitte, hogy részint azoknak a vármegyéknek lakosai, amelyekre Magyarország fel van osztva, részint pedig a főnemesek, kik vagyonukkal kitűntek, és a szabad városok polgárai éppen nem megvetendő segítséget küldöttek. Kevéssel később ugyanis az ő költségükön felfogadott ötszázhetvenöt katona, különböző parancsnokok alatt, Egerbe érkezett.

Blaskó Antal is, meg Zádorvics Ambrus is hoztak Egerbe, éppen a kellő időben, kétszázharminc katonát, akiket királyi parancsra Szolnokra kellett volna vezérelniük, útközben azonban hallották, hogy az a hely az ellenség hatalmába került. Kívülük Pető Gáspár, János testvére,

158 Habsburg V. Károly, német-római császár, spanyol és nápolyi király, I. Ferdinánd magyar király testvére. A német területen zajló vallásháborúk minden erejét lekötötték, ezért nem tudott segítséget nyújtani Ferdinándnak. A német protestánsok vezére ekkor Móric szász választófejedelem volt.

Zoltai István és Figedi János lovasparancsnokok, lelkesen fáradozva a hazáért, száz lovassal – a többiek ugyanis félelmükben elszaladtak –, Litterátus Bornemisza Gergely pedig, egy pécsi kovácsmester fia, a kiváló vitézségű és bátorságú férfiú, kétszázötven puskás gyalogossal gyűltek össze nagy buzgalommal és lelkesedéssel Eger védelmére.

Serédi György, a nemrégiben meghalt Gáspár testvére, kinek mérhetetlen gazdagságú összes vagyonát örökölte, saját költségén kétszáz katonát fogadott, akiknek miután kéthónapi zsoldjukat Kassán[159] kifizette, parancsot adott, hogy Egerbe siessenek. Ezek azonban rút félelmükben nem mertek oda elmenni, s midőn Kassára visszatértek, gyalázattal bélyegezve meg őket, vasbilincsbe verték, s arra ítélték őket, hogy a város árkait szélesítsék és tisztítsák ki, a földet lapáttal és kapával műveljék, és szennyes munkákat végezzenek, s addig nem bocsátották el őket, amíg meggyötörve és rossz bánásmódban részesítve őket, félévi időt – már Egernek az ostrom alól történt felszabadítása után – ilyen munkában el nem töltöttek.

Az összes fegyveres védők száma, ha azokhoz a segítségül küldött csapatokhoz a rendes őrséget is hozzáadod és az egészet egybe veszed, körülbelül kétezer volt. Ez bizony kevés katona egy olyan nagy várban, s főként a barbároknak oly hatalmas sokaságával szemben. De olyanok voltak, akiknek erősen elhatározott szándékuk volt az ostrom minden kellemetlenségét türelmesen elviselni, magukat és a várat utolsó leheletükig bátran megvédelmezni, s ha a sors úgy hozza magával, a hazáért dicsőségesen meg is halni.

Ily körülmények között Dobó, mint akinek nagy ügyessége és páratlan előrelátása volt ahhoz, hogy az ostrom elhárításához szükségesekről gondoskodjék, magából Eger városából, továbbá Felnémet, Tállya és Maklár mezővárosokból, mely helyek a közeli völgyben fekszenek, tizenkét sebészorvost, hét kovácsot, öt ácsot, tíz molnárt, s az állatok leölésére nyolc mészárost fogadott fel, hogy a katonai szolgálatot teljesítőkön kívül olyan munkákat is elvégeztethessen, melyek előadódnak. Tizennégy asszonyt rendelt a kenyér sütésére és főzésre, s száznyolcvan parasztot választott ki nem várt és szükséges esetekre és szolgálatokra; mindnyájuknak meg volt határozva kötelességük és szolgálati beosztásuk.

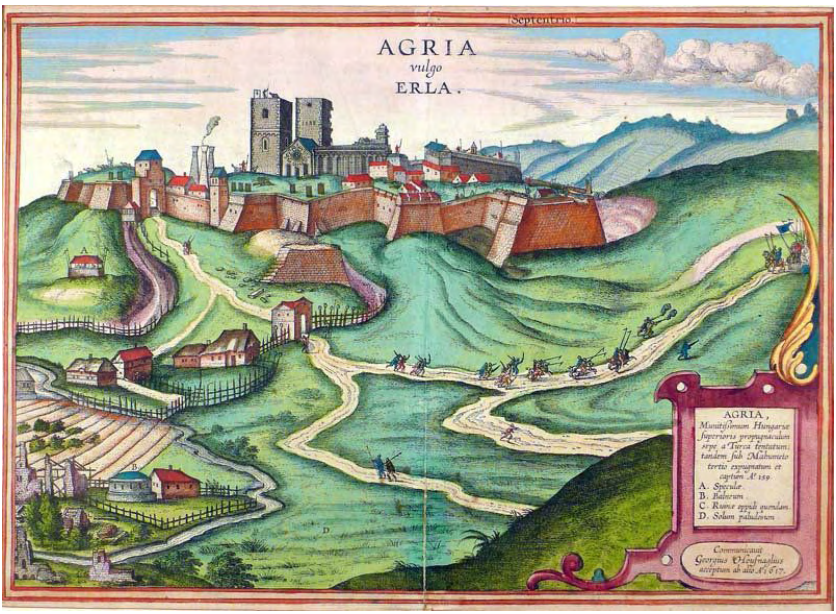
159 Ma Košice Szlovákiában.

Azután tiszttársával és a többi katonai parancsnokkal tanácsot tartott, melyen valamennyiük közös egyetértésével törvényt hoztak, hogy senkinek sem szabad a várfalakon át bárkivel is beszélnie, senki sem beszélhet vagy suttoghat titkosan társával, semmi se történjék a parancsnokok tudtán kívül, senki se tegyen említést, egy szó, egy hang se legyen a vár megadásáról. Ha valaki ezt a törvényt megsérti, halálra ítélik. Végül mindnyájan, a szent esküt elmondva, megfogadták, hogy a várat bátran fogják megvédelmezni és meg is tartani.

És miután mindenféle élelmiszernek és a legszükségesebbeknek oly nagy tömegét szállították be, hogy akár a leghosszabb ostromra is elég legyen, így felkészülten várták be az ellenséget, mely már nem volt messze. Az ágyúk és az őrségelosztás gondját s a mesteremberek és munkások felett való rendelkezést Dobó vállalta magára, tiszttársának pedig – az övével egyenlő hatalommal – a csapattesteket juttatta, melyek a szükséges helyeken állottak készenlétben. Mindkét parancsnok a katonákat és az őrséget maga vezette helyére és őrállomására, hogy azt védje.

A közkatonák minden egyes csapata élére két vagy három kiváló lovast tettek parancsnokul. Először is a belső vár új bástyájának védelmére, melyet Dobóról neveztek el, mert ő építtette azt, egy század gyalogost rendeltek Pöstyéni János, Kosztovics György és Gasparics Mihály vezetése alatt. A másik bástyára pedig, mely a börtön mellett volt, száznegyvenkét gyalogost állítottak őrködni Filippi Demeter és Kasztellán Kálmán parancsnokságával. A Sándor-bástya védelmére szolgáló másik őrhelyet százhuszonöt gyalogossal Vitéz István és Gyulai György vette át. Ez utóbbi két bástya között levő kaput száz serény katonával Nagyali Orbán és Baksai Tamás őrizte. A külső vár őrzésére a Csabi-erődítménytől egészen a szögleten levő téglatoronyig Rédei Ferencet és Kiss Dénest állították; alattuk kilencvenöt katona szolgált. Azon a bástyán, melyet Bebek Imre néhány évvel azelőtt emelt, s róla neveztek el, száznegyven gyalogossal Tegenyi Pál őrködött tiszttársával, Gerzsei Benedekkel. A vár hatalmas udvarán pedig két csapat állomásozott két helyen háromszáz-háromszáz katonával. Az egyik csapat Vajda Jánosnak, Dobó tiszttársának, a másik meg Blaskó Antalnak és Iványi Györgynek engedelmeskedett. Ugyanott azon a részen, mely a lóistálló felé, a nagytemplom déli oldala mögött van, Bornemisza Gergely az ő kétszázötven puskás katonájával alkalmas helyet foglalt el, s kiegészítésül még ötven gyalogost kért és kapott, hogy a teljes csapat

háromszázból álljon; a parancsnokok készséggel engedtek e férfiú kiváló vitézségének. Pető Gáspár alatt százkét katona volt a külső várban. Nem messze ettől az őrségtől kétszáz válogatott gyalogos volt, akiket beosztás nélkül, a háború esetlegességeire s a nem várt esetekre számítva, a püspök palotája közelében állítottak fel a parancsnokok; ezeket Nagy Antal és Albert vezették, de mégis úgy, hogy az egész csapat Zoltai István és Figedi János utasításától és parancsától függött. Ezek a szolgálati beosztások mindegyikük számára csak addig az ideig szóltak, míg a közeledő ellenség meg nem kezdi az ostromot, amikor is majd Dobónak és tiszttársának teljes jogában és hatalmában áll az őrségeket és a csapatokat átirányítani.

Georg Houfnagel: *Eger vára* (színezett rézmetszet, 1597/1617)

Nem sok korabeli ábrázolás maradt fenn a várról, és ezek hitelessége is vitatott. Annyi kétségkívül megállapítható, hogy Eger nem tartozott a legerősebb, legmodernebb végvárak közé. A vár védőinek érdemeit növeli, hogy a kedvezőtlen feltételek ellenére is helytálltak a török túlerővel szemben.

Az a vár, hogy ezt se mellőzzük, Heves vármegyében fekszik egy hegyen, melynek egyik oldala sziklás, másik meg szőlővel és gyümölcs-

fákkal van beültetve. Ez az oldala völgyben végződik, az alján, nyugati irányban fekszik a város, melyet fából és pázsitból készült sánc vesz körül. A város közepén át folyik az Eger folyócska – a hely és a völgy ettől kapta nevét –, mely azután bővizű és ki nem apadó patakocskákkal növekedve, a Tiszába ömlik. Dél felé, nem messze, nagy bőségben meleg víz tör elő. Vize a budaiakénál langyosabb, éppen ezért alkalmas fürdőhely. A folyócska azonkívül nagyon alkalmasan számos malmot hajt a város hasznára, nyáron is, meg télen is; ebben nem akadályozza a téli fagy keménysége.

Egert, mely kiterjedésével és nagyságával még a legnagyobb helyekkel is felveszi a versenyt, a régiek – maga István, Magyarország első királya, kit a szentek sorába iktattak, volt az alapítója – inkább úgy építették, hogy szép legyen, nem pedig védelemre. Azután Perényi Péter, a polgárháborúk és a két király ádáz küzdelme idején elfoglalva a várost, azon keresztül húzatva egy falat és ennek aljában ásatva egy árkot egészen a várban levő nagytemplom csúcsos bolthajtásáig, két részre osztotta, s ennek a várnak kettős tornyát, melyből széltében-hosszában kilátás nyílik az egész völgyre, az egész vár biztonságára megerősítette nagyszámú, földdel telt vesszőkosarakkal s ezekre helyezett skorpióágyúkkal, de meg a vár közelében levő dombot is, ahonnan azelőtt a vár, ki lévén téve az ágyúk lövéseinek, támadható volt, erődítménnyel jól körülvette.

Ali feladata volt, hogy előre menjen. A város látótávolságába érkezett, mint hírlett, huszonötezer katonával. Vele volt Bosznia és Illíria különböző vidékeiről Veli aga, Mehmed, Kamber, Deriell, ki Ulemannal együtt Perzsiából a törökökhöz szökött át, s akkor Bosznia parancsnoka volt, továbbá Hanviván, Belgrád parancsnoka, Dervis Pécsről és Arszlán Székesfehérvárról, kik ketten az eszéki és pesti, meg más győzelmekről híres Jahiogli Mehmed fiai voltak. Arszlán, égve a harci vágytól, a városon kívül levő Boldogasszony-templomnál, a többiektől csaknem külön telepedett le, s ott földdel telt kosarak, védőtetők és sáncok nélkül négy ágyút helyezett el, hogy azokkal a várat lövesse. Azt mondják, hogy ezekkel együtt voltak összesen huszonötezren.

Öt nap múlva Ahmed és a beglerbég,[160] Alit követve, az összes ágyúval, tevéken és sok más teherhordó állatokon poggyászokkal, s az egész hadsereggel megérkezett. Többen azt mondták, hogy abban a hadse-

160 *Bejler beji,* magas katonai méltóság a török birodalomban.

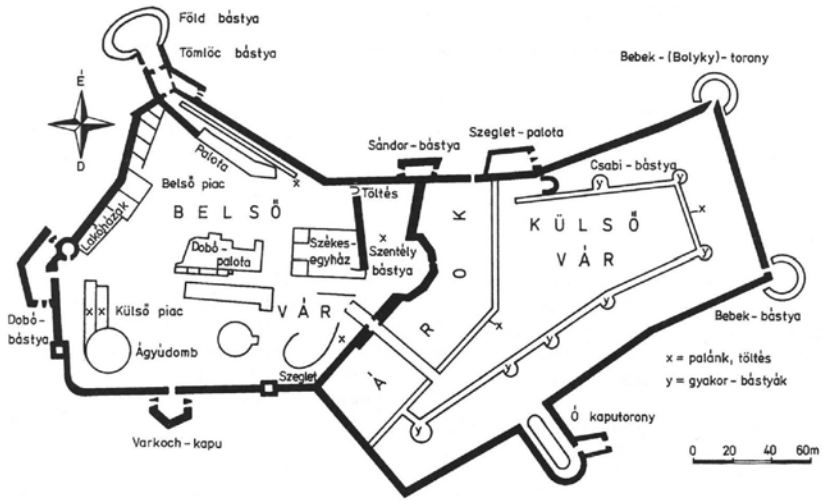
regben százhuszonötezer katona volt, míg az ellenség közül többen azt állították, hogy még ezt a számot is felülmúlták. A törökök azonban nemcsak a sorozott és harcra alkalmas katonákat, kiknek a kincstárból zsoldot fizettek, avagy meghódolt vagy fegyverrel elfoglalt birtokokat és szántóföldeket szoktak adni, hanem a markotányosokat, lovászokat, szolgákat és rabszolgákat, nemkülönben a földművelő parasztokat és mindazokat, akiknek a tábori szolgálatban hasznát veszik, vagy rájuk szükség van, együvé, ugyanabba a számba veszik bele, hogy hencegve és erejükkel kérkedve az ellenségben félelmet és rémületet keltsenek. Bizony, saját magam tapasztalatából tudom, hogy ennek a népnek, mely csalárdságból és hazugságból él, semmi hitelt sem szabad adni. Így azt hiszem, hogy feleannyian sem voltak abban a táborban.

Mégis valóban nagy hadsereg volt, s félelmetes azzal is, hogy rövid idő alatt oly sok és oly nagy győzelmet aratott, úgyhogy a törökök azt gondolták, hogy a mieink nemcsak annak meglátásától, hanem puszta hírét is hallva félelmükben kivonulnak Egerből. De nemcsak hogy nem vonultak ki, hanem amint kémek útján megtudták a törökök érkezését, Zoltai István, Pető Gáspár és Figedi János, Fekete István kalauzolásával, aki a vidéket és az utakat jól ismerte, kevés lovassal és kilencven gyalogossal kivonultak a várból, cselt vetettek az Ostoros erdőnél, s azok közül a lovasok közül, kik a sereg előtt jártak, több törököt értékes poggyásszal elfogtak, s sértetlenül tértek vissza a kiváló zsákmánnyal, melyben nagy értékű prémmel bélelt bíbor és tarka ruhák, mellvértek, s arannyal és ezüsttel díszített sisakok, víziló-farkak, melyeket a lovak nyakára szoktak díszül erősíteni, perzsa és frígiai készítésű sátrak, arannyal, drágakövekkel és gyöngyökkel művésziesen kirakott sisakforgók voltak.

Azalatt a törökök a hegyeket és völgyeket táborukkal és sátraik nagy sokaságával lepték el. A janicsárok[161] a dombokon, melyek az Almagyari-kapuval szemben terülnek el, hosszú sorban helyezték el sátraikat. A többiek észak felé telepedtek le, Felnémet mezővárostól addig a helyig, melyet Királyszéknek neveznek. Azt mondják, hogy ezt a helyet azért hívják így, mert amidőn Szent István király a várat és Szent János evangélista emlékezetére a templomot építtetni kezdte, arra a helyre széket helyeztetett, hogy arról lássa a dolgozó munkásokat, ácsokat és építőmestereket, s jelenlétével a munkát siettesse.

161 A török hadsereg elit gyalogsága.

Ahmed és a beglerbég nagy területet foglalt el; a kényelmes vízhordás miatt az Eger folyócska völgyében választottak ki maguknak helyet. Ali keletre, a hegyen telepedett le. Amint a mieink látták, hogy az ellenség megérkezett, az épületeknek zsindelyeit és gerendáit, s magának a templomnak zománccserepeit is, melyekkel fedve volt, leszedték, egyszersmind a városban levő házakra, malmokra, templomokra és a káptalan épületére tüstént tüzet vetettek, hogy azokat az ellenség magának alkalmasan fel ne használhassa.

Eger vára (rekonstruált alaprajz)

A régészeti feltáró munkák, az egykori ábrázolások összehasonlító vizsgálata, valamint az ostromot leíró szemtanúk beszámolói alapján nagyjából rekonstruálható Eger várának 1552-es alaprajza. A vázlat segítségével nyomon követhetők az ostromnak Istvánffy által megnevezett helyszínei.

Miután Ali három, rendkívüli nagyságú faltörő ágyút arra a hegyre húzatott, melyről fentebb azt mondtuk, hogy ennek a völgyre néző gerincén fekszik a vár, ezeket a várra irányította, ötvenfontos vasgolyókat háromszor velük külön-külön kilövetett, s nemsokára visszavonatott, mintegy jelezve, hogy ezzel az ostrom kezdetét vette. A mieink azonban ettől egyáltalán nem ijedtek meg, s a kapukat sem zárták be. A várból leszállva a lovakat, igavonó állatokat és juhokat az ott elfolyó Egerben megitatták, s a vizet hordókban és tömlőkben, szekerekre rak-

va, a várba szállították, miközben egy törököt, aki éppen vízért jött, elfogtak.

Három nap múlva Ahmed parancsára a Királyszéken, annak északi részén, sötét éjjel, sáncokat és védőtetőket kezdtek emelni, melyeken azokat az ágyúkat helyezték el, melyekkel előbb lőttek. Ezeket úgy irányították be, hogy a golyók a templom tornyát találják el. De annak a kettős toronynak a tetejéről, Dobó útmutatása szerint és parancsára, négy nagy skorpióágyúval úgy válaszoltak, hogy néhány katonát és az ágyúmestereket megölték, a kerekek és maguk az ágyúk is, széttörve, darabokban szétestek. A törökök azonban más ágyukat állítottak azok helyére, s nem szűntek meg a tornyot lőni, mialatt velük szemben ugyanolyan módon állandóan lőttek rájuk.

Midőn azonban Dobó úgy látta, hogy a lőport kímélnie kell, mert nem tudhatta, hogy meddig tart az ostrom, az ágyúmestereket utasította, hogy ritkábban és takarékosabban, csak kis sólyomágyúkkal lőjenek.

Hét nap múlva az ellenség tizenegy ágyút a felperzselt és elhagyott városba szállított, s azokat Hekseinek, a káptalan prépostjának háza mellett állítva fel és sáncokat ásva, a vár falait és a nagy konyhát két napon át lőtte. Az ágyúk közül az egyik ötvenötfontos golyókat okádott, a többiekbe csak valamivel kisebb golyók fértek be. Minthogy a fal azon a részen gyenge volt, ezeknek az ágyúknak a lövései következtében a mieink közül, kik az őrállomáson voltak, többen elestek. Az állatokban is, melyek a konyhától nem messze levő istállóban voltak, nagy kárt tettek. Ezt látva Necskei és Dobó, a katonák és a parasztok nagy munkájával, egy hatalmas árkot húztak; kívülre hányták a földet. A katonák ettől védve, a halálos golyóktól biztonságban voltak. Ennek példájára a többi katona is, kik a bástyákon teljesítettek szolgálatot, úgy gondoskodott magáról, hogy igen mély és hosszú árkokat ásott.

Ezután a törökök, sokak előtt ismeretes módszerrel, lőportól tüzes gömböket kezdtek lőni a lóistállókra, a szalma- és szénakazlakra, s a halmokban álló gabonára, mely a templom mögött, jobbra volt felhalmozva. A szénának és a szalmának nagy része, melyet pedig nem nélkülözhettek, elégett, s az istállók teteje megrongálódott. Nyomban gondoskodtak azonban a parancsnokok. Ami még használatra megmaradt, azt megnedvesített tehénbőrökkel, vízbe mártott szőrtakarókkal és pokrócokkal takarták be; így a tűztől megóvták.

Erre Arszlán a Boldogasszony-templom felől az ágyúkat a lőrésekre irányította, amelyekből a mieink lőttek, s azokat kezdte lövetni. Ezektől a golyóktól igen sok katona, köztük Nagy Antal, ki ott parancsnokolt, súlyosan megsebesült. Helyébe Orosz Gábort állították. Nagy Antalt sebéből többé nem lehetett kigyógyítani; később, az ellenség elvonulása és az ostrom megszűnése után, eltávozott az élők sorából.

A mieink nem tudták elviselni Arszlán hetykeségét, hogy a parancsnokok engedelmével ki ne törjenek sáncaira, s a törökökkel kézitusában össze ne csapjanak. Pető Gáspár, Zoltai István és Figedi János vezetésével Bay Ferenc, Ormándi János és sokan mások, déltájban egy csapattal a lehető legnagyobb csendben kimentek, s a törökök ellen, kik az ágyúk védelmén ott őrködtek, támadást intéztek, s midőn azok elfutottak, az ágyúk kerekeit szekercékkel és fejszékkel gyorsan szétvagdalták, s az ágyúk lyukait, melyeken át a lőport meggyújtják, vasékeket verve beléjük, elzárták, úgyhogy használhatatlanokká váltak. De amidőn a legközelebbi őrhelyről a janicsároknak nagy csapata odafutott, kemény és véres harc támadt, melyben Budaházi István jobb válla golyótól súlyosan megsebesült, s Horváth Mihály alól a lovat kilőtték. Mikor azonban a táborból mindenünnen csapatosan lovasok siettek gyors futással, hogy övéiknek segítséget vigyenek, hogy az ellenség sokasága el ne nyomja őket, a mieink a várba visszavonultak.

Nem sokkal később a törökök azokról a sáncokról, melyeket az északi részen emeltek, a vár falait két helyen rombolni kezdték. Az egyik hely az volt, melynek közelében a palota és a házsor van, a másik pedig, ahol a külső várban a régi kapu tornya áll. Dobó azonban nagy lélekjelenléttel, a katonákat is meg a parasztokat is buzdítva, nagy gyorsasággal odavitette az üres boroshordókat, s azokat gyeppel és földdel megtöltve a réseket elzárta. E munkában Nagy Balázs csapatparancsnokot egy ágyúgolyó szétszaggatta és megölte.

Oly nagy volt azonban a mieink valamennyiében a fáradozás, a fürgeség és készség a vár védelmében, hogy amit az ellenség napközben ágyúinak féktelen tombolásával lerontott, azt ők éjjel, megszakítás és pihenés nélküli munkával, tölgyfagerendákat kötve és szegezve össze s földdel réseiket megtöltve, gyorsan kijavították. E munkálatokban Litterátus Bornemisza nagy dicsérettel és nagy buzgalommal vette ki részét.

Már tizennyolcadik napja tartott az ostrom. Szent Mihály arkangyal napja volt, amikor az ellenség észrevette, hogy a palota melletti részen

a várfal leomolva megnyílt. Úgy gondolták, hogy azon betörhetnek. Az éjszaka sötétségének védelme alatt, a sáncokban, a közeli árkokban és a házak falai között, hogy a mieink meg ne támadhassák őket, csendes lépésekkel összejöttek. Amint hajnal lett, huszonhét hadi zászlóval s nagy harci zajt csapva, a fal alá kezdtek menni. Amint ezt a mieink észrevették, a parancsnokok utasítására a katonák nagy száma gyorsan arra a részre özönlött, s a közeledő és felhágni iparkodó törököket részint puskagolyókkal, részint tüzes dárdákkal, s a bástya oldala felől, mely a konyha mellett volt, a sólyomágyúk sűrű lövéseivel, nagy pusztítást víve végbe köztük, visszaszorították. De a mieink számára sem volt ez a harc vértelen. Gyulai György ugyanis harc közben, janicsárgolyótól találva, összeesett és meghalt. Ugyanebben a küzdelemben Bolyki Tamást, Borsod vármegyei katonák parancsnokát és a sarki torony őrét, mely e jeles férfiú emlékére örökre Bolyki nevet kapta, Dobó és a katonák nagy fájdalmára, ugyanazok a janicsárok egy nagy puskagolyóval megölték.

A palota melletti várfal nagy résétől visszavetett ellenség, megújítva a küzdelmet, a sarkon levő Bolyki-bástyát, huszonhat zászlóval, hatalmas erővel elfoglalni törekedett. De onnan is, mindkét részről véres harcban, visszanyomva, a régi kapu erődítményének és tornyainak elfoglalására fordultak, s oly nagy erőfeszítéssel törtek be, hogy miután visszaszorították és visszavetették a mieinket s közülük sokat megöltek, elfoglalták a tornyot, rajta kitűzték a zászlót. A mieink közül, kik a vár piacán egy tömegben álltak, s várták parancsnokaik utasításait, puskagolyókkal igen sokat megsebesítettek és megöltek. A helyzet a végső válságba jutott. Dobó és tiszttársa, lóra pattanva, övéit a harcra s az ellenségnek a bástyáról való kiűzésére kemény szavakkal buzdította. És bár ezek, Litterátus Bornemisza vezetésével, serényen és buzgón harcoltak, mégis kevés sikert értek el, mert a törökök sokaságukkal felülmúlták őket. A mieink közül néhány katonát, köztük Nagy Imre szakaszparancsnokot, a janicsárok terítettek le.

Dobó tehát, alkalmas és gyors tervvel, azokat az ágyúkat, melyek a várfal keleti részén voltak elhelyezve, késedelem nélkül az ellenség ellen fordíttatta, azonkívül azt a négy skorpióágyút is, melyekről mondtuk, hogy azokat a templom két tornyának tetején helyezték el, ugyanoda irányította. A kettős támadás és a sűrű ágyúgolyók megzavarták a janicsárokat, s minthogy az általuk elfoglalt bástyán ennek

következtében nem tudtak megállni, nagy számban leterítették őket, s miután közülük sokan elvesztek és megsebesültek, hátat fordítottak, s eszeveszett futással övéikhez a táborba menekültek. Ebben a csatában Petőnek a lábát megsebezte egy tégladarab, mely a toronyról leesett. Elesett Pozsegai János is, amikor harc közben a tornyot megközelítette; néhány golyó homlokát és ágyékát átlőtte. Körülbelül harminc katona sebesült meg. A küzdelem hajnaltól egészen délig tartott. A barbárok közül ezren estek el.

Eger vára (fotómontázs)

Az egri Dobó István Vármúzeumban szervezett tudományos konferenciák és a nagyközönségnek szánt időszaki kiállítások egyik célja, hogy bemutassák Eger várának építéstörténetét. Az 1552-es állapotokat rekonstruáló alaprajz és a mai városképet mutató légifelvétel egymásra montírozásával lehetővé válik az Egerbe látogató érdeklődők számára, hogy azonosítsák a közel 500 évvel ezelőtti ostrom eseményeit és helyszíneit.

A DOBÓ ISTVÁN VÁRMÚZEUM HONLAPJA

E csata után Arszlán Sári András, akit Székesfehérvárról akarata ellenére magával vitt, egy levéllel a várba küldte. Ebben Arszlán – mint később, miután az ostrommal a törökök felhagytak, tőle, Sáritól a várbeliek megtudták – nagy esküvel kijelentette, hogy ha a várból kivonulnak, mindnyájan sértetlenek lesznek. Hogy pedig a cselektől,

melyektől esetleg Losonczi esetéből kifolyóan félnének,[162] biztosak legyenek, ő megteszi, hogy Ahmed, a beglerbég, Ali és a többi vezér egész hadseregével és minden ágyújával a vártól és a tábortól három mérföldnyire eltávoznak, s addig nem térnek vissza, míg Dobó és övéi a várból kivonulva biztonságos helyre nem érkeznek. Ő – Arszlán – ezalatt náluk túszként és kezesként kíván lenni. Hogy Sári Andrást a levéllel a várba bebocsátották, a levél egyik felét olvasatlanul a tűzbe dobták, a másikat vele megetették, s megbilincselve egy sötét földalatti börtönbe vetették. Ott várta be az ostrom végét.

Ugyanekkor Paksi Jakab, Báthori András lovasainak, és Viszási Mátyás, Perényi Gábor lovasainak parancsnoka körülbelül kétszáz válogatott lovassal rárontottak a takarmányszerző törökökre és azokra, akik a táborból fáért és más szükségesekért kijöttek. Sokat elfogtak és megöltek közülük. De nemsokára az őrségben álló török lovasság verte meg és vágta le őket. Paksit több mással együtt elfogták. Viszási a csatában esett el. Nagy részüket Ahmed, miután az ágyúk sáncain, hogy a mieink is jól láthassák a várból, nagy vasdorongokkal lábszárukat, karjukat és mellüket összetörette és összezúzatta, páratlan kegyetlenséggel megölette. Közöttük voltak ezek a vitéz és bátor katonák: Katics Miklós, Tarjáni Ferenc, Jánosi Miklós, Rácz Farkas, Sini Ferenc és még néhányan mások. A halálnak oly gyászos nemétől pusztultak el, mely hozzájuk méltatlan volt. Ahmed Paksit, aki a komáromi parancsnoknak, Jánosnak volt a testvére, néhány zászlóval Bizáncba küldte.

Miután őket megölték, Arszlán a hírnökök nagy hangjával a mieink megrémítésére a várba kiáltatta, hogy azt a hadsereget, mely azért jött, hogy nekik, a küszködőknek segítséget vigyen, legyőzték és levágták, s néhány foglyot közülük kivégeztetett. Ezért bölcsebben és hasznosabban cselekszenek, ha felhagyva makacsságukkal, átadják a várat, melyet semmiképpen sem védhetnek meg. A mieink azonban, átlátva csalárdságán és hazugságán, csendben maradtak.

Míg ezek történtek, kicsibe múlt, hogy a vár, melyet addig a harcosok oly nagy vitézségével s a bátor férfiak lemészárlása és vére árán megvédtek, egy embernek belső árulásával, meg bűnével az ellenség kezébe nem esett. Cziterás István ugyanis, a Serédi-gyalogosok pa-

162 1552 nyarán Losonczy István feladta Temesvárat (ma Timişoara Romániában) azzal a feltétellel, hogy katonáival szabadon elvonulhat. Ahmed az egyezséget megszegve végzett a várból kivonuló magyar katonákkal.

rancsnoka, miután hallotta csaknem minden nyelven, mely Európában használatos, hogy ha a várat megadják, nekik sértetlenséget biztosítanak, s a szultán és a pasák esküt tesznek erre, azonkívül túszul magas rangú jahioglikat is felajánlanak, ezt néhánnyal titokban közölte, s mondta, hogy neki szándékában van Dobótól azzal az ürüggyel pénzt kérni, hogy már néhány ostromot kiállott, amikor is a katonákkal az ellenséget vitézül visszavetette. Ha ezt Dobó megtagadja, ő az ellenséget egy résen át a várba bocsátja és átmegy hozzájuk. Miután ennek az elvetemült embernek szándékát Dobó tudomására hozták, nyomban elővették, s a vár udvarán, miután bűnét rábizonyították, s be is vallotta, kivégezték.

Amint Cziterást méltó büntetéssel sújtották, egy más, éppen nem kisebb, sőt talán még nagyobb és keményebb válság érte a körülzárt és súlyosan ostromolt várat, s a harcosok lelkét új és váratlan csapás rémítette meg. Október hónap elején, Szent Ferencnek, a szerzetesek atyjának és reformátorának napján ugyanis a lőpor, melyet a templom dongaboltozatos pincéjében őriztek, egy puska kanócának meggyújtásából véletlenül támadt szikrától hirtelen tüzet fogott, s rettenetes robbanással azt a bolthajtást is meg a szomszédos épületeket s a katonák éjszakai munkájával helyreállított, félig leomlott várfalakat is hirtelen hatalmas lángba borította, s Nagy Pált nyolc vagy tíz katonával a magasba dobva, nyomorult halállal megölte. Horváth Gergely, miután a robbanás jobb karját vállából rútul kiszakította, megcsonkulva a seb okozta elviselhetetlen fájdalomtól kiszenvedett. Két pékműhelyt és két szárazmalmot, melyeket igavonó állatok szoktak forgatni, pékeket és molnárokat, kiknek az volt a feladatuk, hogy a búzát megőröljék és a lisztből süssenek, a lovakkal és az ökrökkel együtt, melyek a munkát végezték, a halál borzasztó nemével egy pillanat alatt elpusztította. Ezenkívül különböző, nagy értékű holmit, mely a templom pincéjében volt elhelyezve, a tomboló tűzvész elhamvasztott.

Maga Dobó, Necskei és a többi vezér, hallva a szokatlan robajt, s látva a messze világító lángot, megrémültek és izgatottan tüstént a katonák őrhelyeihez siettek, s fejvesztés terhe mellett megparancsolták nekik, hogy mindenki maradjon a helyén, s ne hagyják el a várfalakat, hogy a tüzet oltsák. A parasztokat és másokat pedig vödrökkel, melyek bőrből vagy másból voltak, odarendeltek, hogy a kutakból vizet merve nyomják el a tüzet. Ők azután végül eloltották. Voltak, akik úgy vélekedtek, hogy a tűzvész nem véletlenül, hanem vagy belső, vagy

ellenséges csalárdságból támadt. Bár a lőpor túlnyomó része a nem várt baleset következtében elpusztult, s már csupán huszonnégy kád maradt, Dobó mégis, titkolva a kárt es fájdalmát, övéit lelkesítette, mondta, hogy a veszteség kicsi, még sok kád lőpor maradt; ezzel az ostromot elviselni és az ellenséget támadni tudják. Harcoljanak csak, s a hazáért harcolva bizonyítsák be vitézségüket és bátorságukat. A többire az Istennek lesz gondja.

Amint az ellenség meglátta a tűzvész lángját, hirtelen nagy lármát csapott, s gyorsan az ágyúkhoz és a sáncokra rohant. Kiabálták, hogy vége az ostromlottak üdvének, követelték a mieinktől a várat, az eltávozóknak sértetlenséget ígértek. Buzdították őket, kíméljék magukat, ne pusztuljanak el. Dobó és Necskei azonban, hogy a törökök szavait a mieink meg ne hallják, parancsot adtak, hogy fújják meg a trombitákat, verjék a dobokat, és Krisztus üdvöthozó nevét kiáltsák. A molnárok és az ácsok utasítást kaptak, hogy a két malom törmelékeit összeszedve, egyet tüstént állítsanak össze. Amint ezt összeszerkesztették, ismét őrölni kezdtek. Azután salétromot és ként, amelyből nagy készletük volt, hozattak elő, s az ágyúmesterek útmutatása szerint fűzfából készült szenet famozsarakban éjjel-nappal törtek, mégpedig oly nagy buzgalommal és gyorsasággal, hogy néhány napon belül újból annyi lőport készítettek és gyártottak, amennyit a tomboló tűzvész elemésztett.

Az ellenség pedig felingerelve és elkeseredve elhatározta, hogy az eddiginél nagyobb erőfeszítéssel felújítja a csatát. A nagyprépost házában sáncot emelnek, odahúznak három ágyút, s azokkal a nyugati tornyot és azt a bástyát, mely a Királyszékre néz, rombolni kezdték. Hamarosan nagy rést nyitottak a falon; ágyúgolyókkal lőtték a pékek házát, a sütödéket és az őrlőket, nagy veszélyére azoknak, akik benn voltak. De ezzel nem elégedtek meg. A Királyszéktől egészen a falakig hatalmas védőtetők alatt aknát törekedtek ásni. A mieink velük szemben ástak aknát. Ezen a helyen Filippi Demeterrel együtt Kasztellán Kálmán felügyelt. Amint az üreg ásásánál kissé vigyázatlanul forgolódott, az ott dolgozó janicsárok puskagolyójától találva meghalt. Helyére Gasparics Mihályt állították, akit három nap múlva egy nagy skorpióágyú golyója hasonló módon szétszaggatott. Végül Filippi Demeter mellé tiszttársul az esztergomi születésű Zsukán Jánost, a vár számvevőjét tették; katonai ügyességét is, buzgón végezve munkáját, bebizonyította. Az ellenség nem hagyott fel a föld alatti akna ásásával.

A régi kapunál is kezdtek ásni, amit Necskei és Bornemisza Gergely arról vett észre, hogy a föld megmozdult. Ők is ástak szembe üreget, amelyen át amikor nyílás támadt, Bornemisza egy jeles törököt, aki a munkát irányította, hasba találva megölt, a többieket pedig, miután otthagyták a vermet és vasszerszámaikat, megfutamította.

Ezenkívül a nyugtalan lelkületű Ahmed megparancsolta, hogy a Bolyki- s a Bebek-bástyák közötti árkot földdel telt zsákokkal töltsék meg, s nagyszámú szekérrel, melyeket a parasztoktól szedtek el, tevékkel és öszvérekkel ugyanerre a célra fát hordatott. Miután a földet és a fát az árokba dobták, ez az ostromlottakat végső veszedelembe hozta, mert már nem használhatták a lőréseket, melyeken át az ágyúkat lőtték. Miután mindent betöltöttek s eltakartak a zsákok és a farakások, a halom oly magasra nőtt, hogy a vár falait sok helyen már felül is múlta. E nehézségek közepette Bornemisza elhatározta, hogy valamit kieszelve ezzel szembeszáll. Bőrvedreket zsindellyel, kis puskákkal és lőporral töltetett meg, melyekhez hozzáadott zsírt, szalonnadarabokat, megolvasztott juhfaggyúval átitatott maroknyi szalmát és más, tüzet tápláló anyagot. Ezeket azután éjjel az árokba dobva és felgyújtva, rövid időn belül a hatalmas farakásokat sikerült oly szerencsésen felgyújtaniuk, mint ahogyan várták és kívánták. Amikor a tüzet a törökök el akarták oltani, a puskák, melyek a vödrökben voltak, szétrobbantak, s az ellenség közül sokat, akik odafutottak, részint megsebesítenek, részint megölnek. A mieink pedig a falakról és a tornyokról a lobogó láng fénye mellett az ellenségre dárdákat hajigálnak, s puskagolyókkal igen sokat leterítenek, úgyhogy nagy kárt szenvedve a törökök arra kényszerültek, hogy a tűz oltását abbahagyják és visszavonuljanak.

Míg így harcoltak egymással, a törökök, minél jobban visszaszorították őket, annál nagyobb lelkesedéssel és eltökéltséggel újítják fel a csatát különböző helyeken, s amire csak leleményességgel és erővel képesek voltak, a megkezdett tervet törekedtek végrehajtani.

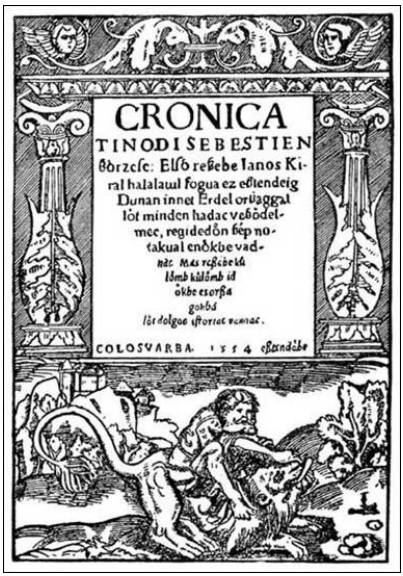
A Bebek-bástyához egy rendkívüli nagyságú ágyút gödrökön és tekervényes sáncokon át egészen az árok széléig vonszoltak, oly közel, hogy amikor a mieink lándzsáik hegyét, hosszú gerelyeket és a kardok hegyét a nyílásokon át oda kinyújtották, azok a tűztől, annak nagy heve következtében, csaknem megtüzesedtek. S amikor az ellenség ezeket magához akarta húzni, tenyerük megégett, lejött róluk a bőr, s szörnyű káromkodások és átkozódások közepette, mialatt a mieink nevettek, onnan gyorsan elvonultak. Hogy a veszélyt elhárítsák, ott volt ugyan-

csak Bornemisza Gergely. Úgy gondolta, hogy csodálatos és azelőtt még nem látott alkalmas eszközökkel kell segíteni. Hatalmas sószállító kocsi kerekeinek küllőire vastag deszkákat szegeztetett, s ezeket ugyanolyan, gyorsan tüzet fogó anyaggal töltötte meg, amilyet, mint elmondtuk, már használt a keleti torony minapi ostrománál. Ezekre is ráerősített puskákat és muskétákat, hozzáadott szurokfáklyákat és meghatározott súlyban ként; hasonló módon húsz bögrényi nagy edényeket is ugyanazzal megtömetett, s a kerekekkel együtt a közelben levő ellenségre görgetett a falakról. Amint ezek meggyulladtak, s ideoda futott a kerék, a puskák meg ropogtak, az ellenség közül sokat megölt, egy részüket pedig megsebesítette. A törökök miután törekvésük meghiúsult, az ágyút otthagyva szétfutottak.

Később, október 12-én, a törökök éjjel a táborból nagy számban a sáncokon, melyeken az ágyúk voltak, összejöttek, s arra a nyílásra, melyet a régi kapu bástyájánál ágyúkkal nyitottak, huszonnyolc zászlóval igen kemény támadást intéztek. Necskei pedig, már előbb látva annak a helynek a veszélyét, a rést agyaggal összetapasztott téglákkal, fával és gyeppel erősítette meg a katonák és a parasztok munkájával; olyannyira nyugtalankodott miatta, hogy még saját kezével is segédkezett, sőt még az asszonyokat sem kímélte, hogy dolgozzanak. És amikor a janicsárok és a többi gyalogos közelről nagy erővel harcolva puskákkal és nyilakkal támadta a mieinket, Necskei pedig övéivel azokat, akik a falakat iparkodtak megmászni, nem kisebb erőfeszítéssel iparkodott távol tartani, kemény és ádáz harc |újult ki. Majd amikor Necskei a kimerültek és a sebesültek helyére újakat küldött, s ezek a sűrű ellenség közé tüzes golyókat dobáltak, s puskáikkal hozzáértően harcoltak, az ellenség végül, nagy kárt szenvedve, visszaszoríttatott és visszavonult. De a mieink közül is nem kevesen estek el abban a véres küzdelemben; maga Necskei is, egy kődarabtól találva, megsebesült.

Midőn javában tombolt a csata, a török íjászok és janicsárok egy csapata, kik csaknem mindnyájan ázsiaiaknak látszottak, a földsánc elfoglalására hirtelen támadást intézett, s nagy erővel iparkodott megmászni a falat. És meg is mászta volna, mialatt a mieink figyelmét és erejét lekötötte a régi kapu erődítményének védelme, hacsak Zsukán János és a másik János, Pribék, hosszú német lándzsát ragadva, nyomban ellent nem állott volna. Dobó is haladéktalanul saját csapatával serényen odafut, s éppen a kellő időben visz segítséget a küszködőknek. Kétes kimenetelű és hosszú ideig tartó harc újul ki. Sokáig kétséges

volt a győzelem, ha Pető Gáspár, friss csapatokat vezetve oda, segítségül nem érkezik, s puskagolyókkal a letaszított ellenséget futásba nem fordítja. Közben új török csapatok érkeznek, s a Bolyki-bástyát nyolc zászlóval, nagy kiabálással ismét megtámadva, ádáz csatát kezdenek.De Bornemisza Gergely és Zoltai bátran megtámadják őket, és közülük sokat megölnek, letaszítanak a falról, s nagy öldöklést víve köztük végbe, arra kényszerítik őket, hogy a táborba visszatérjenek. E két csatában a mieink hajnaltól egészen körülbelül napnyugtáig különböző helyeken harcolva, s puskagolyókkal és ágyúkkal védve magukat és a várat, kétezer font lőport fogyasztottak el.

CRONICA
TINODI SEBESTIEN
COLOSVARBA 1554

Tinódi Sebestyén: *Krónika* (1554)

Az 1540–1550-es évek török–magyar összecsapásairól, az eseményekben gazdag várháborúkról Tinódi „Lantos” Sebestyén tudósításait tartjuk a leghitelesebbnek. Eger ostromáról két verses elbeszélő költeményt is írt. „Lantos” ragadványnevét azért kapta, mert lelkesítő elbeszélő költeményeit vándor énekmondóként maga is előadta.
TINÓDI SEBESTYÉN MŰVEI

Az oly sok sikertelen támadás után Ahmed haragjában és fájdalmában, amint ez történni szokott azokkal, akiket reményük megcsal, s kétségtelenül haragudva Alira is, hogy őt Eger ostromára vezette, azt hangoztatta, hogy a vár parancsnokai gyávák, az őrség kevés számú, s a hely sincs nagyon megerősítve. A főemberekkel és a tartományparancsnokokkal gyűlést tartva elhatározta, hogy mivel fél a közeledő téltől és a rossz időjárástól, még egy ostromot, az összes csapatok bevetésével megkísérel, azzal, hogy ha ez a kívánsága nem teljesül, felszedeti a tábort, elvontatja az ágyúkat, s visszatér oda, ahonnan jött.

A csatát követő napon az egész táborba szétküldte a hírnököket, s kihirdettette, hogy hajnal előtt a lovasok is, hátrahagyva a sátraknál

lovaikat, meg a gyalogosok is legyenek a sáncon, hogy megkíséreljék a végső csatát. Éjfél után hamarosan nagy zajjal és zűrzavaros kiáltozásokkal megkezdődött a gyülekezés, s körülbelül fél óra múlva, a kijelölt helyen megjelentek. A futárok és más kisebb parancsnokok dorgálták a félénkeket és a tunyákat, a habozókat bátorították, s nemcsak szóval, hanem ahol szükség volt rá, vasdorongokkal is ösztökélték őket. A sáncról és az ágyúk helyéről nézte maga Ahmed. Ali, Uleman, Arszlán és a többi parancsnok, kiket bégeknek neveznek, a csapatok előtt lovagolt, s nemcsak a janicsárokat, az aszap és a többi gyalogosokat, hanem a beslia- és akindzsi-lovasokat és a testőrszpáhikat, kik lovon teljesítenek katonai szolgálatot, három helyen is a falak ostromára vezették, s szóval buzdították őket vitézségre.

Amint mindkét részen megfújták a trombitákat, peregtek a dobok, s csatakiáltás töltötte be a levegőt, a harci tűz fellobban és a törökök a falra kezdenek mászni. Ali katonái voltak ez elsők valamennyiük között. Kemény támadással törnek a romokban álló falra; a rés a börtönnél levő bástyán támadt. Ott Dobó rettenthetetlenül áll ellent, övéit buzdítja, puskákkal és sólyomágyúkkal a felnyomulókat visszaveti. Kemény és véres küzdelem keletkezik, melyben Dobó megsebesül lábán is meg jobb kezén is, de mégsem halálosan. Fegyverhordozó apródja, ki mögötte fénylő aranyos sisakját tartotta, golyótól találva elesik. Sokan mások is meghalnak. Végre Pető Gáspár segítséget hoz, s az ellenséget visszanyomják. Dobó, annak ellenére, hogy könnyebben megsebesült, övéit buzdítja, s a harcban kifáradtaknak vödrökben és kupákban bort ad. A hevesen szorongató ellenséggel nemcsak a katonákat, hanem a parasztok csapatát is, fegyvert és puskát adva nekik, szembeveti. Sőt szigorúan elrendelte, hogy az asszonyok a felnyomuló ellenség nyakára köveket és szikladarabokat dobáljanak, olvasztott szurkot és forró vizet öntsenek, ők engedelmeskednek, s a parancsot erejükhöz mérten teljesítik. Oly sokan vannak mindenütt az erődítmények védelmén, hogy az ellenség arra kényszerült, hogy a harccal alábbhagyjon, s miután közülük sokan estek el, lassanként visszavonuljon. Ebben a csatában Ali hatalmas és aranyos bíborszínű zászlaját zsákmányul ejtik, s sokan a pesti és budai törökök közül is elesnek. Veli bég, Hatvan parancsnoka, mellén megsebesül. A mieink közül is sokan megsebesülnek és elesnek.

A másik részen az ellenség a Bolyki-bástyát támadta meg. Arszlán buzdította őket, s serényen is harcoltak. Puskákból kilőtt bizonyos fajta

dárdákkal a mieink közül sokakat messziről megsebesítettek s megöltek. Midőn mindkét részről bátran harcolnak, a győztes törökök néhány zászlót a fal tetejére emelnek, s nagy hangon kiabálják Allah nevét, s hogy győztek. A helyzet nyilvánvalóan nagyon veszélyes volt, s Bornemisza Gergely, Zoltai és Figedi, maguk is harcolva, s a vitézségre és az ellenség visszaszorítására lelkesítve buzdítják övéiket, hogy ez a nap, ez a csata, ha győznek, véget vet küzdelmeiknek és gyötrelmeiknek, s hogy nem szabad az ellenség elől meghátrálni; ha a törököket most fegyverükkel és vitézségükkel visszanyomják, a csatát többé nem fogják megújítani.

Bár a mieink közül sokan elestek, a többiek a felkúszó törököket mégis nagy erővel letaszítani, azokat pedig, akik már felmásztak, lekaszabolni törekedtek. Véres és kétséges volt a küzdelem, amikor Bornemisza egy skorpióágyút, melyet előbb sok, puskához való ólomgolyóval töltetett meg, a börtön felől kilövetett. Midőn ezektől a golyóktól Arszlán alvezére és sokan a törökök közül elestek, a mieink újult lelkesedéssel és erővel, még keményebben és még erőteljesebben rohantak rájuk. Miután az ellenséget végre helyéből kimozdították, ezek nagy pusztulással és veszteséggel elmenekülnek. Ennek a kétséges ütközetnek kegyetlen viadalában a mieink sok zászlót zsákmányoltak, melyek között volt Arszláné, a bíborszínű és arannyal szegélyezett. Bornemisza a jobb kezén, Zoltai a vállán megsebesült. Figedi Jánosnak egy vasbuzogánnyal néhány fogát kiverték. Az ellenség közül több mint nyolcezren estek el. A mieink közül pedig csak azon az egy helyen százhegyven katonát öltek meg.

Mialatt a Bolyki-bástyánál folyt a harc, az ellenség más csapatai a nagyon küszködő Necskeit a régi kapunál és annak bástyájánál fenyegették, melyet a janicsárok parancsnoka testőrgyalogságával s a besliákkal és az akindzsikkal ostromolt. Ötszáz puskással védelmezte azt. Necskei, az ágyúkat alkalmas helyen felállítva, mindent, amire csak szükség volt, rettenthetetlenül irányított. A már sok csatában gyakorlott, s a nemrégiben Temesvár elfoglalásával is győztes janicsárok itt is meg akarták mutatni, hogy mit és mennyit tudnak ügyességükkel és erejükkel. De amikor felkúsztak a falra, Necskei és katonái, fáradhatatlanul küzdve, visszaverték őket, miközben a támadók közül sokan elesnek. Mondják, hogy azokon a janicsárokon kívül, kik elsőnek mászták meg a falat, s nagy vakmerőséggel és bátorsággal harcoltak, az ellenségből itt körülbelül háromezren estek el. Jóllehet magas rangú

parancsnokok és a hírnökök – a csauszok – nagy szigorúsággal parancsot adtak, hogy a janicsárok a csatát újítsák meg, s lelkesítették őket, hogy régi hírnevüket védjék meg, a harc minden veszélyét állják ki, s ne csüggedjenek, a harc elől, tisztelettel bár, mégis kivonták magukat, s azt válaszolták, hogy miután oly sok bajtársukat elveszítették, a halhatatlan istennel, aki a magyarokért harcol, s akinek ellentállni nem lehet, semmiképpen sem harcolnak. Ily módon a mieink, miután három helyen három végső, sőt ádáz ostromot a legbátrabban feltartottak, s csaknem egész nap harcolva az ellenséggel, küzdöttek, végre a hatalmas isten kegyes akaratából győztesen kerültek ki.

Hogy a törökök ezzel a három helyen folytatott harccal felhagytak, ezután még hat napig erődítményeikben és táborukban tartózkodtak. Csak távolról csatáztak mindkét részről minden egyes nap, nemcsak ágyúkkal és sólyomágyúkkal, hanem kispuskával, nyíllal és más hajítófegyverekkel is. A mieink közül utolsónak Tarján Kristóf, Dobó ifjú fegyverhordozója, a janicsárok puskagolyójától találva esett el, amikor a Bolyki-bástyához küldve, gyors léptekkel odafutott. A vár az ágyúlövésektől már annyira elpusztult, miután körös-körül a falak mindenütt leomlottak, s oly nagy lyukak voltak rajta, hogy akár egy fegyveres lovas is átmehetett volna rajtuk, s az átlőtt és tetejüktől megfosztott házakat, s az ide-oda járkáló embereket kívülről lehetett látni.

Azalatt, amíg Szent Lukács evangélista napjára északi szél támadt, s elég nagy, fagyos esővel kevert hó esett az égből, bizonytalan hírek érkeztek a táborba, hogy Móric szász herceg, aki már hadsereggel Németországból Győrbe érkezett, másfelől meg Castaldo és Báthori erdélyi csapatokkal az ostromlottak segítségére jönnek. Ahmed vagy a bizonytalan híreket hozta fel ürügyül, hogy meghiúsult ostroma, vagy a közeledő tél zordságától félt, avagy pedig, ami valószínűbbnek látszik, minden reményét elvesztette, hogy a várat elfoglalhatja, mivel látta, hogy csapatai meggyengültek és kimerültek, miután a lovasok és janicsárok legkiválóbbjai elestek, megsebesültek s a hosszú ostrom elcsigázta őket. Éppen ezért elhatározta, hogy felhagy az ostrommal és hazatér. Ugyanezen az éjszakán az ágyúkat a sáncokból visszahúzatja, s azokat minden felszerelésükkel együtt szekerekre rakatva, előreküldi. Ő maga az ázsiai és testőrhadsereggel követve őket Belgrádba, innen pedig Bizáncba megy. Ali Budára, a többiek, ki-ki a maga állomáshelyére és őrállomására, téli táborba vonulnak vissza.

Az egri vár másolata (filmdíszlet, 1968)

Eger várának hősies védelme a késői utókor számára is lelkesítő téma. Gárdonyi Géza a vár ostromát nagy sikerű regényben dolgozta fel, *Egri csillagok* címmel. A regényből népszerű játékfilmet is készítettek, amely minden magyar iskolás szívét megdobogtatja. A filmforgatáshoz Budapest közelében, Pilisborosjenő határában felépítették a vár másolatát. Az ostrom forgatásakor a várat ugyan felgyújtották és erősen megrongálták, de a Pilis-hegységbe látogató turistáknak romos állapotában is kedvelt célpontja az erődítmény.

GÁRDONYI GÉZA: EGRI CSILLAGOK

Amint azonban a mieink a zajból és kiabálásból látták, hogy el akarnak távozni, semmiképpen sem állhatták meg, hogy még azon az éjjelen ki ne törjenek. Kinyitottak tehát egy rejtett kaput, s megtámadták az ágyúk visszavonszolásával és a szekerek megrakásával elfoglalt ellenséget. És amíg a lovasok segítségükre futottak, már néhány markotányost, lovászt s a janicsárok közül is egyeseket, kik ott őrködtek, továbbá néhány lőporral telt bőr- és szőrzsákot – a törökök ugyanis nem hordókban, mint nálunk szokás, tartják a lőport, mert amúgy jobban fel tudják rakni a tevékre és igavonó állatokra –, néhány sátrat és különböző tábori felszerelést vittek be a várba.

Így végződött Egernek súlyos és borzalmas ostroma. Az egyik fél a bátorság páratlan erejével és szívósággal támadott, a másik meg állhatatosan védekezett. Ezzel, úgy látszott, mi a magyar névnek kevéssel előbb elveszített dicsőségét bátor és szerencsés tűréssel és kitartással visszaszereztük. Mert még senki nem emlékezett ugyanis arra, hogy a mi korunkban vagy az elmúlt korszakban akár a törökök vagy más népek várost vagy várat a hadigépeknek és ágyúknak nagyobb tömegével és nagyobb szívóssággal ostromoltak vagy védelmeztek volna. Azon az ostromon a mieink több mint tizenkétezer nagyon súlyos vas ágyúgolyót szedtek össze, és a vár udvarán halmokba rakták, éppen ezért már meg sem számolták a kis sólyom- és skorpióágyúk golyóit.

Amint a törökök eltávoztak, Dobó, Necskei, a többi vezér és a katonák nagy veszedelemtől megszabadulva, s éppen ezért határtalan örömükben az istennek hálát adva, s megfúvatva a trombitákat és megüttetve a dobokat, valamennyi ágyút és skorpióágyút, melyek a várban voltak, mindenfajta puskával együtt elsüttettek, hogy azoknak zaja és ropogása, nagy erővel verdesve a levegőt, a szomszédos hegyeket és erdőket betöltse, s az ellenséghez is, mely még nem messze vonult, könnyen eljuthasson.

Juhász László fordítása

LOOKING IN THE HISTORICAL MIRROR: THE HUNGARIAN CONCEPT OF SELF

BALASSI E-BOOKS

LOOKING IN THE HISTORICAL MIRROR: THE HUNGARIAN CONCEPT OF SELF

EXCERPTS FROM MEDIEVAL AND EARLY MODERN NARRATIVE SOURCES

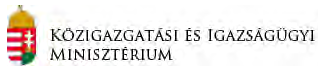
EDITED BY GÁBOR RICHLY

INSTITUTE BALASSI, BUDAPEST, 2011

SUPPORTED BY

KIM

OSZK

CEUPRESS

ISBN 978-963-89583-1-0

© GÁBOR RICHLY, 2011

© TRANSLATERS, 2011

© INSTITUTE BALASSI, 2011

ALL RIGHTS RESERVED.

CONTENT

PREFACE 272

SIMON OF KÉZA ON THE COMMON ORIGINS OF THE HUNS AND MAGYARS 276

ANONYMUS AND THE HUNGARIAN CONQUEST 299

BISHOP HARTVIK'S LEGEND OF ST. STEPHEN 332

MÁRK KÁLTI AND THE DEEDS OF THE EARLY HUNGARIAN KINGS 366

ROGERIUS OF APULIA'S "SORROWFUL LAMENT" AND THE MONGOL INVASION 397

THURÓCZY ON JÁNOS HUNYADI'S VICTORY OF ..... NÁNDORFEHÉRVÁR 434

ANTONIO BONFINI ON MATTHIAS CORVINUS 454

ISTVÁN BRODARICS ON THE BATTLE OF MOHÁCS 480

MIKLÓS ISTVÁNFFY ON THE SIEGE OF EGER CASTLE 512

Miklós Ligeti: *Anonymus* (bronze, 1903)

National history and national identity are inseparable. The earliest surviving Hungarian historical work has had a decisive impact upon both Hungarian history and self identity for centuries. Anonymus, the author of this work, inarguably belongs to the pantheon of Hungarian historiographers, although the real identity of the medieval "unnamed" chronicler is unknown, and historical scholarship no longer considers his *Gesta Hungarorum* reliable.

PREFACE

History is a living picture of the past and is one of the most important manifestations of collective knowledge and memory possessed by communities. *National* history, however, is a discussion of those events and incidents in the past of a national community that are considered especially worthy of being remembered. Over time, understandably, there have been significant changes as to which historical events were considered important and how they were interpreted. Considering this, it is insufficient to understand only the most recent historiographies or consensuses on a topic but it is also important to keep in mind how earlier generations saw the past, and what type of history they wrote for themselves. Independent of this—or rather for this specific reason—modern scholarship has reconsidered many of its earlier viewpoints. A nation's cultural roots, common mythology and collective identity can only be understood if we know how its history and self-image have *changed over time.* These questions have become important areas in cultural history, historiography and identity research over the previous decades.

This publication has been produced with this concept in mind, to introduce medieval and early modern historical texts to readers interested in Hungarian culture and to illustrate how these texts influenced and shaped the historical knowledge and self image of earlier generations of Hungarians. Our aim is to highlight the turning points of Hungarian history using a selection of the most important narrative sources, revealing moments of glory and crisis, in order to present those events and figures to whom Hungarians to this day pay distinctive attention, or who come to mind whenever Hungarian history is thought of. In addition to Hungarian mythical origins, relations to the Huns and accounts of Hungary's conquest, the reader can become familiar with Saint Stephen, the king who established the Hungarian state; Matthias Corvinus, whose reign is widely regarded as the Hungarian kingdom's zenith, the bloody fighting between siblings that came to symbolize national dissension, the "valiant" nation's struggles with foreign conquerors and the downfall of the medieval state once considered Europe's defensive bastion. The episodes and figures presented in this collection have not only been of interest to historians, but have also inspired many

artists, therefore those interested in Hungarian visual art, literature or music are likely to come across individuals with whom they are already familiar with.

While compiling this Hungarian–English publication we kept in mind that this should be equally useful for students pursuing Hungarian Studies abroad, those of Hungarian descent living abroad for whom their roots are important, and also a "wider" international audience interested in Hungary's past and culture.

The question may arise as to why this collection only features a collection of sources up to the 17th century, and why it does not present works from later historians. Among the many reasons, we shall mention two. First, from the 17th century onward, the amount of histories produced grew in such numbers that it is not possible to present one or two works as can be done for the earlier period and, as a result, the significance of certain works has to be evaluated differently. It is our belief that the narratives reflecting on or reassessing each other during these centuries could only be included in a work of much greater scope with far more detailed analysis. Second, the historiographies from later periods are bound much more to the concept of nation-building, so that in place of history and memory's traditional function, a desire for analysis and a deliberate construction of the past comes to the fore. The significance of these changes is so great, that with only the slightest amount of exaggeration we can say that the two different types of works would not belong with each other in a single collection. Nonetheless, we are confident that the selected works from this limited time period will be informative and arresting both for those primarily interested in history as well as those interested in Hungarian culture.

In addition to decisions over content it is also worth mentioning some of the thoughts that went into editing this collection. With this e-book now available, we wished to present a work that is much easier to read and understand. In the interests of achieving this goal, the aim of the short introductions is to highlight the importance of a particular source and underline what its more important thematic elements are. The collection was designed with a wider audience in mind, therefore for those with a much deeper interest in one or two of the topics, we recommend works containing the unabridged texts, critical publications, or works dedicated solely to analyzing the specific source.

The sources for the excerpts are clearly labeled which makes it easy to discern which sections of this e-book were compiled from Hungarian, English and Latin publications, which, however, also raised concerns over how to make the various texts uniform. Although we strove to harmonize the varying works' editorial and translating conventions, we did not attempt to remove the disparate elements from the sources and earlier translations, in some cases feeling it necessary to preserve the differences. In the interests of preserving the fidelity of the Hungarian or English translations of sources originally written in Latin—utilizing the tools available to translators—the original archaic character and style of the works has been adopted by the translations to a degree, although from a translator's perspective it was more important to make them coherent to help the reader understand them.

Although we do not intend to explain editorial decisions in detail, it nonetheless seems appropriate to clarify why we translated names the way we have, for there are many different accepted conventions for doing so, some of which the reader will come across. Place names in the Hungarian texts are sometimes provided in archaic terms and sometimes in modern Hungarian. Additionally, the names of some settlements are also provided in ancient or medieval Latin. In the English translations, the geographical descriptions usually follow contemporary borders and provide place names as they are used in their present country, with the exception of those cases where there is an English, or internationally known equivalent. We have preserved the decisions made by the original translators, but from an editorial standpoint felt that the reader should be easily able to identify the locations mentioned in the texts. For this reason, we have added footnotes: to facilitate the reading of the excerpts one by one, those place names requiring an explanation have been provided with a brief footnote the first time they appear in each text, even if this produces some repetition. In the case of personal names, it was even more complicated to adhere to rules and it is easier to list difficulties. In both the Hungarian and English translations one can find "Hungarianized" Latin names that have been rewritten with a more modern use of the alphabet and phonetically reconstructed. Some of the characters born outside of Hungary may have a Hungarian name—for reasons having to do with historical traditions —, but some of those born in Hungary may have foreign-sounding names. In several cases the reader will come across multiple variations

of a name belonging to the same individual. When it comes to individuals belonging to a ruling house different translating rules may apply, unlike in the case of "commoners." With respect to the different methods applied in the translations and the difficulties that would arise from trying to make them all uniform, we decided that it would be a mistake to attempt it, for in this field there are no absolute rules, and also because the different forms the names can be presented in reveal to the reader the difficulties medievalists face during the course of their scholarly work. Our guide with respect to personal names was the same as with place names: we tried to find a solution that would facilitate an easy identification of historical figures and that would match the names provided in other works the reader may have already come across.

As we have already mentioned, there are several historical memorial sites and numerous works of art related to the various subjects discussed in the excerpts. By including a wealth of illustrations, we aim to raise the profile of these historical cultural artifacts. The explanatory captions for the illustrations will—when possible—guide the reader to the world wide web via embedded links to reliable websites in order to provide them with more information.

This collection could not have been realized without the support of the Ministry of Public Administration and Justice. We would also like to thank the Central European University Press for allowing us to use the English translations found in their bilingual sources, as well as the National Széchényi Library for graciously permitting us to include rarities found in their collection of codices and ancient scripts, from which we were able to illustrate our publication.

On behalf of Balassi Intézet, an institute responsible for familiarizing those living outside our borders with Hungarian culture, we are presenting this volume in the hope that readers from many countries will find it useful and engaging, and despite the large distances, they may find themselves somewhat closer to this slice of Hungarian culture and better understand the layers of Hungarians' self-image throughout history.

Budapest, 22 January 2011, on the day of Hungarian culture,

The Editor

SIMON OF KÉZA ON THE COMMON ORIGINS OF THE HUNS AND MAGYARS

Mór Than: *Attila's Banquet* (oil, 1870)

The theory that the Huns and Magyars were related peoples was an important element of Hungarian national identity for centuries. This explains why the Hungarians retained a positive image of Attila, although in European culture he is widely seen as a negative figure: the "merciless" Attila the Hun, who was the terrifying enemy of the "civilized" Romans. Mór Than's painting portrays the Hun prince not as a frightening barbarian commander, but as a cultured prince in a decorated wooden palace, surrounded by scholars, bards and Roman nobles. On his right we can see Prince Csaba, the mythical ancestor of the Székelys.

INTRODUCTION

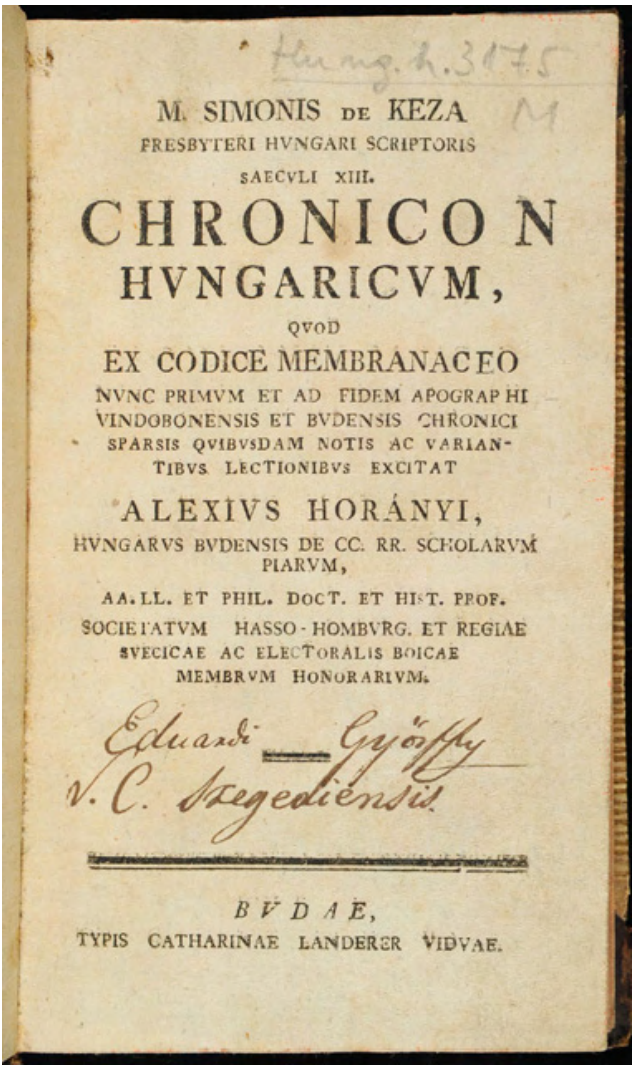
As the priest of the royal court of Ladislas (László) IV (1272–1290), Simon of Kéza (Kézai) was entrusted with the responsibility of updating the *Gesta Ungarorum*, which dated from the 1060s, and which from time to time was revised so as to reflect the changing political situation. Kézai, in all likelihood came from humble origins, who by entering the church received a high level of training, studying at the University of Padua as well as traveling through Italy, France and Germany. By relying on earlier versions of the *gesta* as well as his own abundant imagination, Kézai wrote his version of Hungarian history around 1283, which was influenced by other works encountered in the royal court or during his journeys across Western Europe. The most original part of his work pertains to the development of the theory of a common origin for the Huns and Magyars and the juxtaposition of Attila the Hun's fifth century battles alongside the Magyars' own battles in the tenth century, which is what shall form the basis of this discussion. It is worth noting that the English language word *Hungarians* is itself a product of this association—likewise found in most other European languages—which derives from the Huns, even though the Hungarians prefer to call themselves Magyars.

Following the precedent established by earlier chronicles, Kézai wrote that the Magyars were descended from the Biblical Noah, as it is through his descendants that we first meet the brothers Hunor and Magor (also known as Mogor or Magyar) who, according to Kézai are the fathers of the Huns and Magyars. The legend of the white stag, which led the two brothers across a swamp to wonderful pastures—the ancestral home of the Huns and Magyars—is a myth of entirely pagan origin. This story is the most detailed of Kézai's, and it finds parallels in the mythologies of other Finno-Ugric peoples. Furthermore, it is worth noting that Kézai distinguished between the Maeotis marshes and Scythia. Departing from traditional histories, Kézai wrote of Scythia as a country stretching far to the north, which suggests that Kézai incorporated the accounts of Brother Julian, a Dominican monk who went in search of the Hungarian ancestral home in the 1230s, and who claimed to have found people near the southern part of the Ural Mountains who spoke a language mutually intelligible with Hungarian.

The ideological functions of medieval chronicles can be easily discerned through the detailed account of Scythian customs, which obviously benefited the quest for political legitimacy by thirteenth century Hungary's gentry. According to Kézai, the soldierly free Hungarian community—according to the ancient *communitas* custom—chose their own leaders and could also dismiss them, if they found them incapable of fulfilling their duties. Kézai also makes the point that the 108 ancient noble tribes of Magyar origin possessed special rights that the foreign noble tribes who later joined the community did not, which in all likelihood was the result of an attempt to curtail the influence practiced by several noble families at the time. The interests of the nobility can also explain why Kézai wrote that the serfs' lack of rights was the result of sins committed by their ancestors. What this all reveals is that Kézai, as a court historian, wrote with the intent of maintaining the feudal status quo while attempting to strengthen and legitimize the nobility's historical claims.

In this volume, only a few selected excerpts from Kézai's work will be presented. Below you will read an account of the arrival of the Hunnic-Magyars into the Carpathian Basin, that is, of the "dual conquest"; and that of the "second" conquest to reveal the major differences between his and Anonymus's colorful version of the same events. The account of Chief Csaba, for example, is interesting from two perspectives: this was how Kézai created the link between Attila and Árpád's separate conquests, and also because it incorporated the folklore of the Székely, a branch of the Hungarian people who live in Transylvania. Kézai worked out in detail the tradition according to which the Székely were descended from Attila's soldiers, which already featured in Anonymos's work. Additionaly, Kézai emphasized the parallel qualities of Hun and Magyar history, and even presented the raids into the West by the Huns and Magyars recounted in western sources with the same style and detail. In the followings, accounts of the Magyars' tenth century Western European and Balkan raiding campaigns will be presented. Kézai followed the precedent set by the earlier gestas in that he tried to tone down the overly negative portrayal of the Hungarians found in western sources, inventing Hungarian victories to balance the defeats, and complementing his work with inclusions from the Hungarians' strong tradition of oral epic history.

Kézai's well-developed history of the Huns became of key importance to the Hungarians' understanding of history, since for centuries the Hungarians did not look among the Finno-Ugric people for their relatives, but among the belligerent mounted peoples from ancient times such as the Scythians, Huns or Avars. This understanding blended perfectly with the soldierly nobles' perception of themselves, and consequently the scholarly revision of this relationship with the Huns in favor of the linguistically verified Finno-Ugric relationship was only accepted following heavily-contested arguments in the 19th century. In the 20th century, representatives from various scholarly disciplines attempted to reconcile the ancient traditions advocated by Kézai with linguistic and archeological evidence. Such arguments advance the theory that the Hungarian people are descended from the union of the peaceful Finno-Ugric forest dwellers with the battle-ready Turkic-Iranian nomads. The idea of a "dual conquest" popularized in the medieval chronicles also has its modern day scholarly corollary, which emphasizes similarities between the archeological relics from the 8th century Avars and relics from the Magyars who entered the Carpathian Basin between 895–900.

The Cover of Simon Kézai's Work (1782)

Medieval copies of Kézai's deeds have not survived to the present day. Its content, however, was preserved by modern copies as well as by Elek Horányi's books published in Buda and Vienna. This picture shows the cover of the copy held by the National Széchényi Library.

GESTA HUNGAROROM[163]

THE ORIGINS OF PEOPLES

4 After all flesh had been destroyed through the disaster of the Flood save Noah and his three sons, finally seventy-two tribes came forth after the Flood from Shem, Ham, and Japheth: twenty-two from Shem, thirty-three from Ham, and seventeen from Japheth. Now, as Josephus[164] tells, all these tribes spoke Hebrew. But in the two hundred and first year after the flood the giant Ménrót, son of Thana, of the seed of Japheth, began to construct a tower. Ever mindful of their danger in the past, he and his kin hoped that if the flood came a second time they could escape judgement and retribution and take refuge in the tower. But the mysterious judgement of God, which human intellect is powerless to oppose, altered and confused their speech; no man could understand his neighbour, and they were finally scattered over different lands. […]

THE ORIGINS OF THE HUNS AND THEIR FIRST CONQUEST

[…] After the confusion of tongues the giant entered the land of Havilah, which is now called Persia, and there he begot two sons, Hunor and Mogor, by his wife Eneth.[165] It was from them that the Huns, or Hungarians, took their origins. However, it seems the giant Ménrót had other wives apart from Eneth, on whom he sired many sons and daughters besides Hunor and Mogor. These sons and their posterity inhabit the land of Persia and resemble the Huns in stature and colour, merely

163 Simon of Kéza: *Gesta Hungarorum*. Edited and translated by László Veszprémy and Frank Schaer. (Central European Mediavel Texts) Budapest—New York, 1999, Ceu Press, pp. 3–101.

164 Flavius Josephus was a Jewish historian in the 1st century.

165 The feminine name Enee/Enech/Eneth, according to some etymologists, derives from the word *ünő*, meaning 'young female deer.' In this instance, the personal name might refer to an ancient Finno-Ugric origin myth, whereby the Hungarians descended from stags.

differing a little in speech, like the Saxons and the Thuringians. But as Hunor and Mogor were Ménrót's first born, they journeyed separately from their father in tents.

5 Now it happened one day when they had gone out hunting in the Meotis marshes that they encountered a hind in the wilderness. As they went in pursuit of it, it fled before them. Then it disappeared from their sight altogether, and they could not find it no matter how long they searched. But as they were wandering through these marshes, they saw that the land was well suited for grazing cattle. They then returned to their father, and after obtaining his permission they took all their possessions and went to live in the Meotis marshes. The Meotis region borders on their Persian homeland, and except from one very small ford it is cut off on all sides by the sea; it has no rivers but abounds in grass, trees, birds, fish, and animals; access and exit to this land is difficult. So they entered the Meotis marshes and remained there for five years without leaving. Then in the sixth year they went out, and when by chance they discovered that the wives and children of the sons of Belar were camped in tents in a lonely place without their menfolk, they carried them off with all their belongings as fast as they could into the Meotis marshes. Two daughters of Dula, prince of the Alans, happened to be among the children who were seized. Hunor took one of them in marriage and Mogor the other, and to these women all the Huns owe their origin.[166] And as they stayed on in the marshes, they gradually grew into a very powerful people, and the land was not large enough to contain them or to feed them.

166 The figure of Belar and the motif of kidnapping women may perhaps have intended to preserve the memory of the 8th century relations between the nomadic Hungarian tribes and the Volga Bulgars.

The Pursuit of the White Stag (initial, c. 1360)

The illustrator of the *Illuminated Chronicle* depicts either Hunor or Magor, wearing a gilded hat as he holds a spear in his hand, accompanied by his retinue and hunting dogs, pursuing the white stag as it flees toward the forest. The codices copied in medieval monasteries preserved certain parts from the pagan legends that predate the Hungarians' adoption of Christianity.

6 They therefore sent off scouts to Scythia, and after reconnoitring the realm of Scythia they decided to move to this new home with their children and cattle and settle. But when they entered, they found it was inhabited by Alpidzuri and Prussians; we know that they wiped these

people out or expelled them, but thereafter held that kingdom in peace to this day.

The land of Scythia is situated in Europe but extends towards the east. Far from the torrid zone, it is bounded on one side by the Northern Sea and on the other by the Rifean mountains, while on the east it adjoins Asia. It is the source of two great rivers, one called the Etul and the other the Togora. The races this kingdom breeds are devoted to leisure, given over to vanities, scornful by nature, libidinous, and delight in raiding; in general they are darker in colour than white. On the east the realm of Scythia adjoins the kingdom of the Georgians, and after this comes Tarsia, and then Mongolia, and there Europe ends. In the tropical zone, close to the sun, are situated the Chorasminian people, as well as Ethiopia, which is called India Minor. Farther, south of the course of the Don there is an impassable desert. The Don in fact rises in Scythia and is called Etul by the Hungarians, but when it makes its way through the Rifean Mountains it is referred to as the Don; as it flows into the plains it crosses the lands of the Alans and then empties into the Round Sea by three branches. The River Togora rises in Scythia and passes through wild forests, marshes, and snowy mountains where the sun never shines because of clouds; finally it enters Hyrcania, veering towards the Northern Sea. The land of Scythia is reported to extend 360 stades in length and 190 in width. The region is well protected by nature and can only be entered by a very small approach. This is why neither the Roman emperors nor Alexander the Great were able to enter it, for all that they tried. For the soil of Scythia is fertile, with lovely woods, forests, and grasslands, and an amazing richness and diversity of wildlife. Its neighbours to the west are the Pechenegs and the White Cumans. But around the Northern Sea, which is on its border, as far as the realm of Susdal there is a wilderness of forest impassable to human beings, which is believed to extend a vast distance; dense clouds cover it for nine months of the year, the sun being seen only in June, July, and August, and then only between the sixth and ninth hours of the day. In the mountains of this wilderness crystal is found, and there the griffon makes its nest, and the hunting falcons called in Hungarian *kerecset* raise their chicks.

In fact the Scythian realm has a single border, but administratively it is divided into three kingdoms, namely Barsatia, Dencia, and Mo-

goria.[167] As well, it has 108 districts, representing 108 families, which were divided among the sons of Hunor and Mogor long ago when they had invaded Scythia. For the pure Hungarian nation comprises a hundred and eight kindreds and no more; any additional ones are immigrants or the descendants of captives, for 108 clans were begotten by Hunor and Mogor in the marsh of Meotis without any admixture. […]

Sándor Nagy: *Hunor and Magor* (sgraffito, 1908)

The story of the two brothers who chased the wondrous stag, thereby finding their new home, probably derives from ancient Hungarian origin myths, and is probably related to other Finno-Ugric peoples' similar origin myths. Recognizing this, in the Romantic Period of the 19th century, János Arany utilized the Finnish *Kalevala* to rewrite the legend of the wondrous hunt. The familiar sounding names of the brothers – Hunor and Magor – are a nod to the supposed kinship of the Huns and Magyars.

7 In the sixth century of the world the Huns dwelling in Scythia had multiplied like the sand. In the year of Our Lord 700[168] they came together and put themselves under the command of captains, that is, leaders or princes so that united as one entity they could conquer the western countries. Vela, son of Csele, of the clan of Szemény was one of these; his brothers Keve and Kadocsa were also captains. The name of the fourth was Attila, son of Bendegúz, and his brothers Reva and Buda

167 Barsatia—also known as Bashkiria—appears as the Hungarians' ancient homeland in many sources. Kézai may have created the names Dentia and Mogoria by dividing the *dentumoger* name found in Anonymus's *gesta*.

168 The year is mistaken, for the Huns arrived at the borders of ancient Europe in 370.

were also leaders; they were of the Érd clan. And they were all united in their purpose to conquer the lands of the west. In addition, they chose from their number one judge, Kádár by name, of the kindred of Torda: he was to mete out judgement among the rank and file of the host, to settle quarrels between those in dispute, and to punish wrongdoers, thieves, and brigands. But if the judge should hand down an inordinate sentence, the community could declare it invalid and have the errant captain and judge removed whenever it wanted. This custom was the law and strictly observed among the Huns (that is, Hungarians) up to the times of their duke Géza, the son of Taksony. Thus in the days before the Hungarians had been baptised and became Christians, the criers in the camp would summon together the Hungarian host with the following proclamation: "It is the word of God and of the Hungarian people that on such-and-such a day every man in arms shall present himself without fail in such-and-such a place to listen to the counsel of the community and to hear their instructions." If anyone dared to defy the command without being able to offer a reason, Scythian law decreed that he be cut in half, or exposed to hopeless situations, or degraded to communal enslavement. Thus, it was such offences and excess that separated one Hungarian from another; otherwise, since one father and one mother were the ancestors of all the Hungarians, how could one be termed noble and the other not noble, unless he was judged to be proved so by such blameworthy behaviour?

8 They next chose strong fighting men out of the 108 tribes, taking 10,000 men at arms from every kindred and leaving the others in Scythia to protect their land from enemies. Then the banners were raised and they set out. They crossed the lands of the Pechenegs and the White Cumans, passed through Susdal, Ruthenia, and the lands of the Black Cumans, and in spite of the hostility of these peoples finally reached the River Tisza without loss of their possessions. After surveying the region all the clans came to a decision not to advance farther with their herds and their people; for they had brought their wives, tents, and carts with them when they left their land. […]

THE DEATH OF ATTILA AND THE HUNS' DISINTEGRATION

19 The news of Attila's death stunned the world, and his enemies were torn between joy and lament. They stood in fear of his multitude of sons, who were beyond number and almost constituted a nation in themselves. They felt sure that one of these sons would reign after him, but Dietrich of Bern and the princes of Germany, who had smarted under Attila's yoke, contrived to divide the community of Huns into different factions, so that some wished to place Csaba[169] on the throne, Attila's son by the daughter of the Greek emperor Honorius, while others favoured as Attila's successor Aladár, his son by the German princess Krimhild. The adherents of Csaba represented the sounder element, but Aladár had the backing of a nation of foreigners. The result was that both candidates began to rule. Hereupon Dietrich, who supported Aladár, used his wiles to drive the two to open warfare. Aladár fared the worst in the first contest. But in the second battle, at Sicambria, which lasted for fifteen days on end, Csaba's army received such a crushing defeat that very few of the Huns or the sons of Attila survived; this battle the Huns still refer to by the name of the battle of Krimhild to this day. But an enormous amount of German blood was also shed in this battle; indeed, though the Germans are ashamed to admit the truth openly, the River Danube from Sicambria as far as the city of Potentia was swollen with blood, and for several days neither men nor animals could drink the water.

20 Csaba, however, escaped, and with 15,000 Huns fled to Honorius in Greece. The emperor was willing to keep him on and to let him reside in Greece, but Csaba declined to stay and returned to his father's people and his relations in Scythia. When he arrived in Scythia, he immediately set about urging the whole people to return all the way to Pannonia[170] in order to wreak vengeance on the Germans.

169 Csaba was in fact a 10th century Hungarian raiding party commander who, in the service of the Byzantine emperor, moved to the Balkan Peninsula with his people.

170 This was the name for the ancient Roman province in the western part of the Carpathian Basin located between the Danube and Sava rivers. Later, it was also used to refer to the medieval Hungarian Kingdom.

21 Another group of the Huns survived, three thousand men who saved their lives by fleeing from the battle of Krimhild. Out of fear of the Western nations they remained on the field of Csigla[171] until Árpád's time, referring to themselves not as Huns but as Székely. These Székely are in fact remnants of the Huns, and when they found out that the Hungarians were returning to Pannonia, they came to meet them on the borders of Ruthenia, and then joined with them in the conquest of Pannonia and acquired part of the country. However, this was not in the plains of Pannonia but in the mountains, which they shared with the Vlachs, mingling with them, it is said, and adopting their alphabet. The Székely believed that Csaba perished in Greece; the common people have preserved a saying among themselves which they address to a person departing: "May you return when Csaba returns from Greece!"

22 Csaba was Attila's legitimate son by the daughter of the Greek emperor Honorius. Csaba in turn had two sons, Edemen and Ed. Edemen entered Pannonia with his father's and mother's great entourage (his mother being a Chorasminian) when the Hungarians came back for the second time, whereas Ed remained in Scythia with his father. Csaba is the ancestor of the clan of Aba. When Csaba came to Scythia and boasted in the community of his mother's high birth, the Hunnish nobility treated him with scorn, saying that he was little better than a half-breed from a foreign nation, and not a true scion of the Scythian realm. For this reason he did not take a wife from Scythia, but brought one from the Chorasminians.[172]

171 The Turkish word *csigla* means 'national border,' and Kézai may be referring to the Székely's medieval role of defending the frontiers, since the Hungarian kings settled them in the most endangered parts of the western and eastern borders.

172 The name *khvárezm/khorezm* could refer to one of the Iranian-speaking peoples belonging to the Khazar Khaganate, in fact perhaps to the Kabars, who joined the Hungarian tribes. Some researchers consider the Székely their descendants.

Ferenc Sidló: *Chief Csaba* (bronze, 1925)

Within the Carpathian Basin, there are numerous place names linked by local oral tradition to the popular Prince Csaba. Since the Hun's valiant figure came to be bound to Székely and Hungarian soldiers' bravery over the centuries, it is not surprising that Rákoscsaba's World War I memorial was modeled after him.

23 So almost all Attila's sons and the Scythians perished in the battle of Krimhild, and for ten years afterwards there was no king in Pannonia. The only people left there were immigrants—Slavs, Greeks, Germans, Moravians, and Vlachs—who had been base-born servants of Attila when the king was alive. Finally Svatopluk, the son of Marót, a prince

in Poland, who had subdued Bactra and ruled as emperor of the Bulgars and the Moravians, proceeded to make himself lord of Pannonia once the Huns had been eliminated. However, the Hungarians on the River Ung lured Svatopluk away with a variety of presents; they then sent messengers to appraise the situation. After sizing up Svatopluk's ill-equipped host, they suddenly fell upon him by the River Rákos near Bánhida, slaughtering him and all his men in a certain town whose ruins are still visible. As a result the Hungarians succeeded as overlords of the above-mentioned peoples of Pannonia. Another tradition recounts that it was not Svatopluk but his father Marót whom the Hungarians found ruling in Pannonia on their second entry. The basis for this story seems to be that Marót was the better known name, but being old and weak he was resting in his castle called Veszprém, and when he heard of the disaster which had overwhelmed his son, he was so grief-stricken that he forthwith ended his life. The son, however, was new to the throne. […]

THE SECOND CONQUEST

25 It was the year 872[173] of our Lord's incarnation, and in Germany and Italy Otto of Swabia was emperor, Louis, son of Lothar, was on the throne of France, and Antoninus Durus, the son of Theodore, was governor of Greece, when the Huns, or Hungarians, entered Pannonia once again. They passed through the realms of the Pechenegs and the White Cumans and by the city of Kiev, and finally settled on the River Ung, where they built a fortress. The name the Western peoples give them, the Hungarians, derives from this river.[174] After this they proceeded to build six other castles and remained in that region for some time.

173 The date is incorrect, for the Hungarian conquest of the Carpathian Basin occurred from 895 to 900. Of the rulers mentioned, only Louis II of France is actually a historical figure, but even he did not reign during the time of the conquest. The majority of the peoples listed cannot be connected to this period of time either, and some of those mentioned did not even reside in the Carpathian Basin or Central Europe.

174 A mistaken etymology of the name. For more, see the section on Anonymus.

26 After finally disposing of Svatopluk, as recounted above, they divided into seven hosts,[175] each having besides centurions or decurions a single commander to whom unanimous obedience was due, as its leader (a host contained 30,000 warriors, not counting decurions and higher ranks). Thereupon they raised their banners and moved out, taking with them their wives, children, and livestock. They crossed the Danube at Pest at the riverport of Szob, after seizing a nearby fortress occupied by soldiers of Svatopluk who had escaped after the death of their lord and regathered there. Among the occupants killed was a very ancient relative of Marót—this gave rise to a story they repeat to this day, that this person was Marót himself.

27 Among these captains Árpád the son of Álmos son of Előd son of Ügyek, of the Turul kindred, was richer in possessions and enjoyed a more powerful following. Árpád and his clan were the first to forge their way through the Ruthenian Alps and to pitch camp by the River Ung, as his family enjoyed the prerogative among the Scythian tribes of advancing at the head of the host when it marched forward, and at the rear when it returned. They then crossed the Danube and entered Pannonia, Árpád setting up his tents at the place where later the city of Székesfehérvár was founded. This place was Duke Árpád's first residence.

28 The leader of the second host, Szabolcs, pitched camp where the ruins of Csákvár now stand. Szabolcs is held to be the ancestor of the Csák kindred.

29 The third host was commanded by Gyula. Although he came into Pannonia with the others, Gyula finally settled in Transylvania.

30 The name of the captain of the fourth host was Örs. Örs is said to have set up camp by the River Sajó.

31 The leader of the fifth host, Künd, settled in the Nyírség region. His sons were named Küsid and Kaplony.

175 The seven castles and armies mentioned preserve the memory that the Hungarians during the conquest arrived in an alliance of seven tribes.

32 Lél was the commander of the sixth host. It is stated in many accounts that Lél first dwelt near Hlohovec and afterwards settled in the region around Nitra[176] once the Moravians and Bohemians were eliminated. He was the ancestor of the Zovárd tribe and kindred.

33 The leader of the seventh army was called Vérbulcsu. He is said to have settled at Zala around Lake Balaton. The reason he was called Vérbulcsu was that, having learnt of his grandfather's death at the hands of the Germans in the battle of Krimhild, he exacted vengeance by having a number of Germans roasted on a spit, and is said to have behaved with such savagery to them that he drank the blood of certain captives as though it were wine. So these captains chose the above-mentioned places to settle, and the other kindreds settled wherever they liked.

RAIDS INTO EUROPE

34 After occupying and settling in Pannonia, they subsequently raided Moravia and Bohemia, pillaging everything and slaying Duke Vratislav in battle.

35 Next they mounted an expedition against Carinthia. There they were met by Duke Geoffrey of Merania and Duke Eberhard and the patriarch of Aquileia beyond the castle of Ljubljana. A bloody battle ensued. The Hungarians lost many of their men in this fight, but the two dukes were also killed, and the patriarch only escaped by flight. Thereupon they ravaged Carinthia, Styria, and Carniola, and returned to Pannonia with vast quantities of booty.

36 When Emperor Conrad heard of the savage defeat inflicted on his people, he marched from Italy to Augsburg, a city in Swabia, in order to invade Hungary and strike the Hungarians from there. In the meantime, however, civil war broke out in Rome, and the emperor returned there.

176 Galgóc and Nyitra are the historical Hungarian names of the towns today located in Slovakia.

37 Then the Hungarians marched out into Bulgaria, from where they took untold numbers of cattle and prisoners before returning in triumph to Pannonia.

38 In a further campaign they invaded Lombardy via Friuli. They murdered Liutward, the bishop of Vercelli and Emperor Charles' most faithful counsellor, and stole vast treasures from his church. Then after devastating nearly all of Lombardy they returned to Pannonia with an enormous amount of plunder.

39 They next raided Saxony, Thuringia, Swabia, and, after crossing the Rhine at Mainz, eastern France and Burgundy, destroying many churches into the bargain. On their return they crossed the Rhine at Constance and were passing into Bavaria heavy-laden when a German army suddenly fell upon them near the castle of Abbach. They fought back stoutly and in the event the Germans were finally overwhelmed by the Hungarians' arrows. In the battle Hertnid of Schwarzenburg, the Emperor's marshal (that is, the head of his army), was taken prisoner, and numerous other nobles as well. Although an incalculable amount of money was paid for their ransom, they were set in front of the walls of Regensburg as targets and shot to death with arrows in the cruellest manner while the citizens stood and watched in appal from the walls. After this the victorious Hungarians returned home with vast plunder.

40 Not long after the community of Hungarians sent Lél and Bulcsu to the land of the Germans. Arriving at Augsburg beyond the River Lech they pitched camp in the meadows and mounted attacks upon the city day and night. Though they were unable to take the city by rapid assaults, they stubbornly refused to retire from the outlying parts of the town. Hereupon Bishop Ulric and his fellow-citizens sent messengers to the emperor urging him to come to the aid of the city: though the Hungarians besieging them were very numerous, they had not mounted any watch and could easily be crushed. The emperor thereupon set out from his court at Ulm, reaching the city after a swift and secret march. He sized up the Hungarian army and observed their movements. Then he fell upon them at the third hour during a rainstorm, swiftly overwhelming the army which was nearer the city. When they saw what had happened, Lél and Bulcsu sought remedy in flight. They boarded a boat

and set off down the Danube, hoping to make it into Hungary. However, they were intercepted as they passed Regensburg and sent captive to the emperor. The emperor condemned them to be hanged, and they were executed on the gallows at Regensburg. Some authors give a different version of their fate, telling a fanciful story of how when they were brought before the emperor one of them struck the emperor on the head with his trumpet and killed him. Of course this is quite implausible, and anyone believing such a tale would be making an exhibition of his credulity.[177] After all, felons are normally brought before princes with their hands bound. The truth, as recorded in the chronicles, is that they foolishly uttered shameless blasphemies before the emperor and said that if they were put to death, in future no German captives would be allowed to live but would either be condemned to servitude forever or put to death without trial. So indeed it was done; for when the Hungarians heard that the emperor had executed them in this manner, they strangled all their German prisoners, 20,000 persons in all, even the women and children.

177 Kézai is criticizing one of the most popular and surviving stories from medieval Hungarian epic tradition, which recounted the military campaign that ended with defeat in 955.

Lél and Bulcsú before the German Emperor (initial, c. 1360)

Although Kézai had his reasons to be skeptical of the story of the Hungarian chief who struck the emperor dead, this scene remained a favorite motif in medieval chronicles. Chief Lél's memorable and heroic act with his enormous horn is highlighted by the illustration in the *Illuminated Chronicle.*

41 However, when the other army, which was some distance from Augsburg, got news of the emperor's attack on their comrades they gathered in a forest, and as soon as they ascertained that the enemy force had split up they trailed the main body, which was making for the Rhine. Moving swiftly, the Hungarians caught up with the enemy in open country, gathering round suddenly like a swarm of bees, and harried them with arrows so that they could neither dig in nor retreat. In the end the Germans, who were almost dead, gave themselves up. Once they were in their hands the Hungarians beheaded every man in retribution for their slaughtered comrades; the number of the warriors

and their squires who were beheaded came to 8,000. The Hungarians then departed, crossed the Danube at Ulm, and reached the monastery of Fulda, which they plundered of a great deal of its treasure. They lay waste the whole of Swabia, then crossed the Rhine at Worms. Here they came upon two dukes, from Lorraine and Swabia, advancing against them with a very large army. However, they succeeded in defeating and routing them, and finally entered France, where they began a savage persecution of the Christians and the monks. From there they advanced to Bourgoin on the River Rhone and plundered two cities, Susa and Turin, thus opening a way through the Italian Alps. When they set eyes on the plain of Lombardy, they made rapid raids and captured a great deal of plunder. Finally they returned home. However, after the deaths of Lél and Bulcsu recorded above, the army rested and would not go into Germany again. For France and Germany had agreed among themselves that they must join forces and resist the incursions of the Hungarians to the death. Thereafter up to the time of King Stephen the Hungarians were always hesitant to enter Germany, for they feared that the Westerners would unite against them and attack them.

Brave Botond at Constantinople (miniature, c. 1360)

The Illuminated *Chronicles*'s illustrator – similarly to Kézai – felt it important to include the broken castle gates and the sad emperor and empress on the walls. Nonetheless, he presented the single combat with the Byzantine warrior in a different way: Botond, faintly visible in the middle of the picture, defeats the arriving mounted Byzantine not barehanded but with a sword.

42 After raiding some provinces in Italy, the Hungarians did not move for five years. Finally they marched to Bulgaria, advancing as far as Adrianopolis. When they saw that no army was marching against them, they continued as far as Constantinople and camped by the walls. Hereupon a Greek was sent out, a man as big as a giant, who shouted a challenge for two Hungarians to come and wrestle him. The terms he offered were that if he could not throw both Hungarians to the ground, then Greece would submit to the Hungarians and pay tribute. As this Greek endlessly harassed the army, a Hungarian called Botond was chosen to wrestle him. The ring had already been prepared when Botond seized the battle-axe he used to carry, ran up to the metal gate of the city, and, according to the story, with one blow of his axe opened such a rent in the gate that the Greeks never after attempted to mend this marvel. After this Botond walked unarmed to the wrestling ring. The two sides gathered to watch, the Hungarians on their horses and the Greeks on the battlements. The Greek emerged from the city and started for the ring. When he saw Botond waiting alone for him, he asked in surprise why he hadn't brought another Hungarian to fight beside him. Hereupon, the story goes, the Greek made a lunge, but Botond grabbed hold of him, a struggle ensued, and in no time the Greek was flat on the ground, quite unable to get up again. At the sight of this the Greek emperor and the leading persons, together with the empress and her ladies, left the walls and retired to their palaces in deep shame for what had taken place. Although the defeated Greek survived with only a broken arm, the wrestling match led to his death. Having won the competition, the Hungarians sent messengers to the Greeks demanding the tribute as their prize; however, the emperor, it seems, answered them with a smile and nothing more. So after taking counsel the Hungarians left Constantinople with their leader Taksony, and proceeded to lay waste the whole of Greece and Bulgaria, seizing gold, jewels, and precious stones as well as captives and livestock beyond count before finally returning in joy to Pannonia.[178] This, however, was the last raid the Hungarians undertook while living as pagans. Thus it can be seen that the Hungarian community under their captains or leaders chosen

178 An account of Botond's military campaign against Constantinople in 958 was preserved in many *gestas*.

for the occasion plundered and threatened our world in various places up to the time of Duke Géza.

Translated by László Veszpémy and Frank Schaer

ANONYMUS AND THE HUNGARIAN CONQUEST

Mihály Munkácsy: *Conquest* (Settlement of the Magyars in Hungary) (oil, 1893)

This monumental painting was commissioned for the large assembly room of the Parliament building under construction at the turn of the twentieth century, but the 16x5 meter painting's problematic message prevented it from being displayed in a place that was the seat of government for a multi-ethnic country. The image of the Slavic tribes submitting themselves to Chief Árpád raised complaints from Hungary's minorities, while some Hungarian nationalists did not like the image that the conquest was achieved through peaceful negotiations.

MORE DETAILS ON THE HUNDRED BEAUTIFUL PICTURES WEBSITE

INTRODUCTION

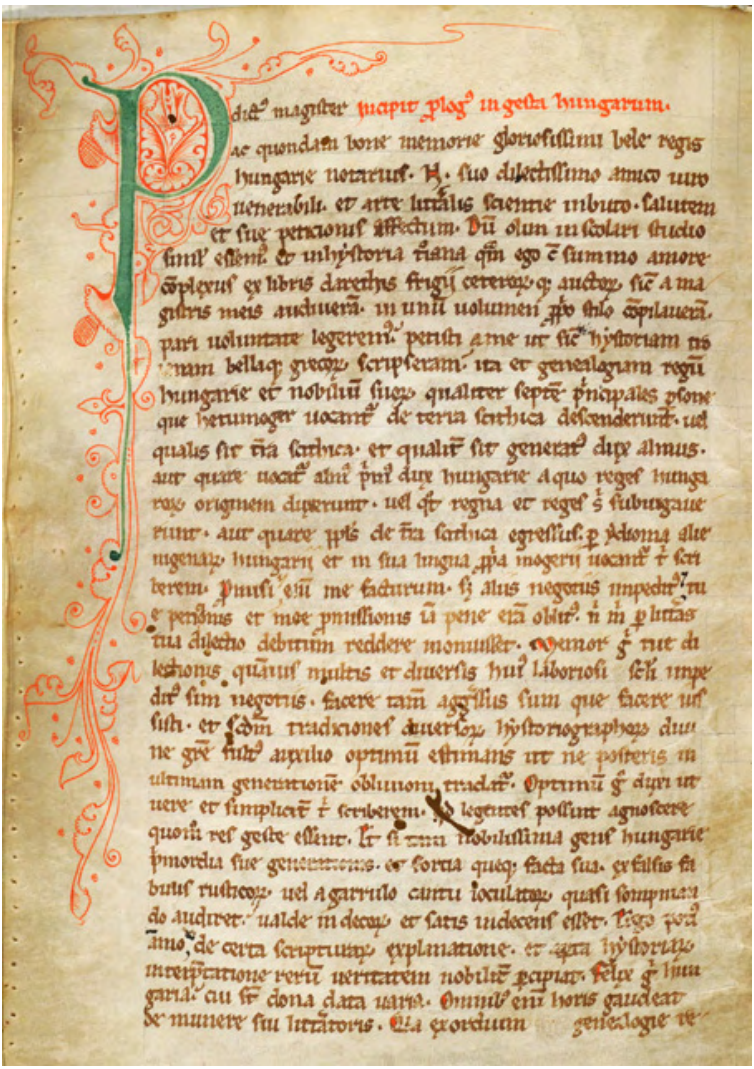
The identity of the person who wrote the oldest surviving account of Hungarian history has remained a mystery to this day. This is the reason why the "name" Anonymus was attributed to him, which is how he has been referred to ever since. The only shred of information Anonymus revealed about his identity is that he referred to himself as P. dictus magister (Magister P.), the notary of the deceased King Béla. Most historians today believe this was to refer to Béla III (1173–1196) and that the erudite P. studied in Paris and wrote the *Gesta Hungarorum* circa 1200.

Anonymus was not the first, however, to compile an epic chronicle of Hungarian history in the gesta or "heroic deeds" format. Previously, others in the royal court had also made similar attempts; however, their works have been lost. The *Ősgesta* (Ancient Chronicle) the of 1060s can, however, to some extent be reconstructed from expansions and modifications found in later chronicles. Anonymus's chronicle differs from earlier works primarily because it makes the Hungarian conquest of the Carpathian Basin its focal point, while earlier chronicles sought to transcribe Hungarian history from its origins to the present, only presenting a shortened version of the conquest. With this exception in terms of content, Anonymus's work closely resembles other contemporary historical accounts. The ancient past as well as the Hungarians' origins was embellished with stories from the Bible, western sources relying on antiquity and Hungarian origin myths steeped in pagan tradition. Consequently, Noah's sons, the Scythians from Justinian's Exordia Schytica and the Huns all appear in Hungarian prehistory, as well as the ancient Hungarian totem animal, the turul bird. The medieval historian thus combined a wide variety of sources in creating his accounts without critically examining his sources of information. From this perspective, however, Anonymus unified—and, when he deemed it necessary, he also altered—the information found in the various earlier sources. Additionally, there was a determined effort to shine a positive light on the ancient homeland and ancestors, thus mimicking the national bias prevailing in other royal courts across Europe at the time.

When describing the conquest, Anonymus wrote through the lens of his own period. He had to intertwine the most prominent noble families

into his historiography in addition to the oral history that existed alongside it. These oral traditions dating back of 300 years could not be considered reliable sources, however. To compensate for this, Anonymos utilized 12th century folk, people and place names to envision the heroes and villains of the conquest, and it is from these fictional figures that he created his sequence of events. In light of this, the 19th century Finnish Kalevala springs to mind, but instead of the epic account of folk traditions, today's historians consider Anonymus's work to be heavily influenced by early medieval legends and Western European literary influences. Only a few accounts pertaining to noble clans will be used here to illustrate this, which should suffice in painting an accurate picture of how his work functioned.

Although Anonymus emphasized on multiple occasions that he did not regard oral tradition as a reliable historical source and that he only derived his information from trustworthy sources, this should not mislead the reader of the following texts. Anonymus is by no means the authoritative voice of the Hungarian conquest, but despite this, his work is still an important historical source. Reading the narrative histories, one can imagine how pleasant his fiction must have been for his contemporaries and for later readers, in which Árpád is pictured as the descendant and successor of Attila "the Scourge of God." Furthermore, the nobles in the royal court could point to one of their ancestors as having accomplished some act of heroism as part of the conquest, which allowed for the defeat of the medieval Central European peoples through which they earned eternal title to their lands. The establishment of a national home and founding of a country is a central theme in all national mythologies, thus it is no surprise that for centuries Anonymus was one of the most popular and towering figures in Hungarian literature. His fictitious characters and stories have inspired countless literary and artistic works. What is also interesting is the role that Anonymus played in 19th and 20th century accounts by Central European Slavs, who claimed that his history was evidence that the Slavs had already developed their own Carpathian states prior to the arrival of the Hungarians.

The First Page of Anonymus's Work (mid-13th century)

Anonymus's *Gesta Hungarorum* (The Deeds of the Hungarians) survived in a 13th century codex. The back of the codex's first letter can be seen in the picture, which is a richly illustrated P. Through an international agreement, the valuable codex arrived in 1933 from the Viennese National Library to the National Széchényi Library, and was then placed in the manuscript archives.

GESTA HUNGARORUM[179]

HERE BEGINS THE PROLOGUE TO THE DEEDS OF THE HUNGARIANS

P who is called master, and sometime notary of the most glorious Béla, king of Hungary of fond memory, to the venerable man N his most dear friend steeped in the knowledge of letters: Greetings, and the answer to his plea. When we were together at school reading with common purpose the story of Troy that I had brought most lovingly together into one volume from the books of Dares Phrygius and other authors, in suitable style, as I was taught by my masters, you asked me that, in the same way as I had written on the history of Troy and on the wars of the Greeks, so to write for you of the genealogy of the kings of Hungary and of their noblemen: how the seven leading persons, who are called the Hetumoger,[180] came down from the Scythian land, what that Scythian land was like and how Prince Álmos was begotten and why Álmos, from whom the kings of Hungary trace their origin, is called the first prince of Hungary, and how many realms and rulers they conquered and why the people coming forth from the Scythian land are called Hungarians in the speech of foreigners but Magyars in their own. I did indeed promise that I would do so, but hindered by other matters, I might have almost entirely forgotten your request and my promise, had not your kindness admonished me in a letter to discharge the debt. Mindful therefore of your kindness, and although hindered by the many and various affairs of this wearisome world, I have undertaken to do your bidding, following the example of diverse historians, supported by the help of God's grace; seeing this as best lest it be lost to posterity forever, I considered it best that I should write to you truth-

179 Anonymus and Master Roger. Anonymus, Notary of King Béla. The *Deeds of the Hungarians*. Edited, translated and annotated by Martyn Rady and László Veszprémy. (Central European Mediavel Texts) Budapest—New York, 2010, Ceu Press, pp. [3]—115.

180 Literally 'the seven Hungarians.' According to research into Hungarian etymology, one of the oldest names for Hungarians was *hetumoger,* which alludes to the alliance of the seven tribes.

fully and plainly, so that readers can know exactly what happened. It would be most unworthy and completely unfitting for the so most noble people of Hungary to hear as if in sleep of the beginnings of their kind and of their bravery and deeds from the false stories of peasants and the gabbling song of minstrels. May they not more nobly perceive the truth of matters from the sure explanation of Scripture and the straightforward exposition of historical accounts? Glad thus is Hungary made, by the gifts to her conveyed, and should rejoice all hours in the gift of her men of letters, because she has now a record of the beginning of her line of kings and noblemen, for which kings shall be praise and honor to the King Eternal and the holy Mary, His mother, through whose grace the kings of Hungary and noblemen have the kingdom for happy purpose here and ever after. Amen.

1 SCYTHIA

Scythia is then a very great land, called Dentumoger,[181] over towards the east, the end of which reaches from the north to the Black Sea. On the far side, it has a river with great marshes, called the Don, where sables can be found in such extraordinary abundance that in that land not only nobles and commoners dress in them but also with which even ox-herds, swine-herds and shepherds adorn their raiment. Gold and silver abound there and in the rivers of this land precious stones and gems are found. On its eastern side, neighboring Scythia, were the peoples Gog and Magog, whom Alexander the Great had walled in. Scythia is very extensive in its length and breadth and the men who dwell there, commonly called Dentumoger, have right up to the present day never been subject to the sway of any emperor. The Scythians are a more ancient people and the power of Scythia is in the east, as we said above. The first king of Scythia was Magog, son of Japhet, and this people were called after him Magyar,[182] from whose royal line the most renowned

181 It remains unclear if the name *dentumoger* was created by Anonymus out of the name of the River Don and *moger/magyar,* if this was already used in reference to the Hungarians, or if it indicated where they resided by the Don.

182 This is a typical example of an incorrect etymology for the name. Anonymus established his geneology through the similarity of the Biblical

and mighty King Attila descended, who, in the year of Our Lord's incarnation 451, coming down from Scythia, entered Pannonia[183] with a mighty force and, putting the Romans to flight, took the realm and made a royal residence for himself beside the Danube above the hot springs, and he ordered all the old buildings that he found there to be restored and he built a circular and very strong wall, and in the Hungarian language it is now called Budavár and by the Germans Etzelburg. What more? Let us keep to the story. A long time after, there descended from the progeny of the same King Magog, Ügek, father of Prince Álmos, from whom the princes and kings of Hungary trace their origin, as will be said in what follows. The Scythians, as we said, are a more ancient people, of whom historians writing of the deeds of the Romans said as follows: That the Scythian people *were most wise and gentle;* they *did not work the soil* nor barely *knew any sin among them*. And they *did not have homes built* by craft *but rather tents* made of felt. They *ate* meat and fish and *milk and honey* and they had much spice. And *their clothes were of the pelts of* sables and *other wild beasts*. *They held gold, silver and gems as common as stones,* which they found in the rivers of this land. *They desired no one else's goods, for they were all rich, having many animals and sufficient victuals. And there were no adulterers, for every man kept* only *his wife*. But, *later, this people,* worn out in war, *became,* as *some* historians *tell*, *so cruel that they ate* in wrath *human flesh and drank* the *blood* of humans. And I believe that you may still know a hardy nation by its fruits. The Scythian people *were never subjugated by any emperor. For the Scythians made Darius, king* of the Persians, *flee with the greatest ignominy, and Darius lost there 80,000 men and so fled in great fear to Persia*. Then, the Scythians *slew Cyrus, king of Persia, with 330,000 men*. Then, the Scythians *put to base flight* even *Alexander the Great* himself, the son of King Philip and Queen Olympias, who *had conquered many kingdoms in war. The Scythian race was hardy* so as *to endure all toil and the Scythians were big in body and bold in war. And there is nothing* in the world *that they would not give up to revenge* an injury done to them. *And when the Scythians had a victory, they wished nothing of booty,* as do their posterity today,

name and *moger/magyar.*

183 This is the name of the Roman province that existed in the western part of the Carpathian Basin, which essentially refers to the area between the Danube and Sava rivers.

but *sought only praise for it. And except for Darius, Cyrus and Alexander, no people* in the world *dared enter their land. The aforesaid Scythian people were hardy in combat and, on speedy mounts and with helmeted heads,* they were better with bows and arrows than all the other nations of the world, and you will know this to be so from their offspring. For the Scythian land, as much as it is distant from the tropics, is the more healthy for generating offspring. And although spacious enough, it was still insufficient to sustain or hold the host of peoples begotten there. On account of this, the seven leading persons, who are called the Hetumoger, not tolerating the pressures of space, thought very greatly of a solution. Then these seven leading persons, having taken counsel together, decided that they should forsake the soil of their birth and take for themselves such lands as they could inhabit, as will be said in what follows.

2 WHY THEY ARE CALLED HUNGARIANS

It now remains to say why the people who set forth from the Scythian land are called Hungarians. The Hungarians are so called from the castle of Hung[184] where the seven leading persons, having subjugated the Slavs, tarried for a time upon entering the land of Pannonia. On account of this, all the nations round about called Álmos, son of Ügek, the prince of Hunguar and they called his warriors Hunguarians. What more? Passing over these matters, we shall return to our task, keep to our story, and, as the Holy Spirit commands, finish the work begun.

184 In the original text the name was given as *castro Hungu*, which is a distortion of Ungvár (today Užhorod in Ukraine). The name for the Hungarian people that spread among Indo-European speakers does not derive itself from the castle, but most likely from the Turkish name *onogur*, which they used to refer to the nomads arriving from Asia during antiquity and the Middle Ages, including the Huns. There is, however, some historical foundation for Anonymus's mistaken etymology of the name, since the largest number of Hungarians entering the Carpathian Basin did so by crossing the Carpathians near Ungvár and Munkács (today Mukačevo, Ukraine).

3 ÁLMOS, THE FIRST PRINCE

In the year of Our Lord's incarnation 819, Ügek, who, as we said above, being of the kindred of King Magog became a long time later a most noble prince of Scythia, took to wife in Dentumoger the daughter of Prince Eunedubelian, called Emese, from whom he begot a son, who was named Álmos. But he is called Álmos from a divine event, because when she was pregnant a divine vision appeared to his mother in a dream in the form of a falcon[185] that seemed to come to her and impregnate her and made known to her that from her womb a torrent would come forth and from her loins glorious kings be generated, but that they would not multiply in their own land. Because a dream is called *álom* in the Hungarian language and his birth was predicted in a dream, so he was called Álmos. Or he was called Álmos, that is holy,[186] because holy kings and dukes were born of his line. What more?

185 It was quite frequent for nomadic peoples from Asia to trace their lineage to fast birds of prey. Mention of the turul bird and its role could be intended to preserve just such an ancient origin myth.

186 Anonymus was referring to the Latin word *almus* meaning 'holy' or 'pious' when he observed its similarity to Álmos's name. Naturally, both etymologies are baseless.

"Stuck in the Sky" (gold, 8th–9th centuries)

The origins of these exquisite archeological artifacts consisting of twenty-three golden plates, known as the treasure of Nagyszentmiklós, have been debated for two centuries. Earlier they were thought to have belonged to the Huns who were considered related, or to have belonged to the chiefs who led the Hungarians in the conquest. Today, however, most experts associate them with the Avars. On one of the jugs, the so-called "stuck in the sky" scene depicts the nuptials of the mythical turul bird with an ancestress, a common motif in the origin myths of nomadic peoples. It is likely that a similar pagan myth inspired Anonymus' narrative on the origins of Álmos' miraculous birth.

4 PRINCE ÁLMOS

Prince Álmos, after he was born into the world, brought great joy to Prince Ügek and his kinsmen and to almost all the leading men of Scythia because his father Ügek was of the kindred of King Magog. For Álmos himself was handsome of face, but of dark skin, and he had

dark eyes, but big ones; tall and lean in stature, he had indeed large hands and long fingers; and this Álmos was kind, benevolent, generous, resourceful, a good warrior, and a cheerful giver to all those who were at that time warriors in the Scythian realm. When this Álmos came to full age, as if the gift of the Holy Spirit was in him, although he was a pagan, he became yet more powerful and wiser than all the princes of Scythia and they conducted all the business of the realm at that time with his aid and counsel. Prince Álmos, when he came to full age of youth, took a wife in that land, the daughter of a certain most noble prince, from whom he begot a son by the name of Árpád, whom he took with him into Pannonia, as will be said in the following.

5 THE ELECTION OF PRINCE ÁLMOS

The Hungarian people, most valiant and most powerful in the tasks of war thus originated, as we said above, from the Scythian people that are called in their own language Dentumoger. And their land was so full on account of the host of people born there that it was insufficient to sustain or keep them, as we said above. On account of this, the seven leading persons, who right up to the present day are called the Hetumoger, not tolerating the pressures of space, having taken counsel among themselves to quit the soil of their birth, did not cease seeking by arms and war to occupy lands that they might live in. Then they chose to seek for themselves the land of Pannonia that they had heard from rumor had been the land of King Attila, from whose line Prince Álmos, father of Árpád, descended. Then these seven leading persons realized from their common and true counsel that they could not complete the journey begun unless they had a leader and a master above them. Thus, by the free will and common consent of the seven leading persons, they chose as their leader and master, and of the sons of their sons to the last generation, Álmos, son of Ügek, and those who descended from his kin, because Prince Álmos was the son of Ügek, and those who descended from his kin were more outstanding by birth and more powerful in battles. These seven leading persons were noble by birth, strong in war, and firm in their faithfulness. Then they said with equal will to Prince Álmos: “From today we choose you as leader and master and where your fortune takes you, there will we follow you.”

Then on behalf of Prince Álmos the aforesaid men swore an oath, confirmed in pagan manner with their own blood spilled in a single vessel. And, although pagans, they nevertheless kept true to the oath that they now made among themselves, until they died.

Bertalan Székely: *The Blood Oath* (fresco, 1897/1902)

Arriving from the east, the chiefs of the seven Magyar tribes signed an alliance before launching their conquest of the Carpathian Basin. Following a nomad rite, they mixed their blood in a golden bowl and to seal the alliance each drank from it. Symbolically, it is seen as the birth of the Hungarian nation and a ceremony signifying the conquest.

6 THEIR OATH

The first part of the oath was thus: That, as long as life remained, they and their descendants would always have a prince from the line of Prince Álmos. The second part of the oath was thus: That whatever goods they might acquire by their own efforts, none of them should be denied a share of them. The third part of the oath was thus: That those leading persons who by their free will had chosen Álmos as their lord, they and their sons, should never at all be excluded from the counsel of the prince and the honor of the realm. The fourth part of the oath was thus: That if any of their posterity should be unfaithful to the person of the prince and stir up discord between the prince and his kinsmen, then

the blood of the guilty one should be shed, just as their own blood had been shed in the oath that they had made to Prince Álmos. The fifth part of the oath was thus: That if any of the posterity of Prince Álmos and of the other leading men should seek to breach parts of their oath, they should be put under an everlasting curse. The names of the seven men were these: Álmos, father of Árpád; Előd, father of Szabolcs, from whom the Csák kindred descends; Künd, father of Kurszán; Ónd, father of Ete, from whom the Kalán and Kölcse kindreds descend; Tas, father of Lél; Huba, from whom the Szemere kindred descends; and the seventh was Tétény, father of Horka, whose sons were Gyula and Zombor, from whom the Maglód kindred descends, as will be said below. What more? Let us keep to our story.

The Seven Captains (initial, c. 1360)

In the Illuminated Chronicle, the chiefs of the conquesting Hungarians are depicted in medieval armor, wearing eastern-style gilded caps on their heads. In the middle is Árpád, holding a sword, and a shield bearing a turul bird.

7 THEIR DEPARTURE

In the year of Our Lord's incarnation 884, as is contained in the annals of chronicles, the seven leading persons who are called the Hetumoger moved from the Scythian land towards the west. Among them, there marched Prince Álmos, son of Ügek, of the kindred of King Magog, a man of good repute, their lord and counselor, together with his wife and his son, Árpád, and the two sons of his uncle Hülek, namely Zovárd and Kadocsa, with a great and innumerable host of allied peoples from the same region. Advancing for very many days across empty places, they swam across the river Etil[187] sitting on leather bags in pagan manner and they never came across a path leading to a city or house. Nor did they consume of the toils of men, as was their custom, but ate meat and fish until they reached Russia which is called Suzdal'. And their young men hunted almost every day, whence from that day until now the Hungarians are better at hunting than other peoples. And so Prince Álmos and all his own came and entered Russia which is called Suzdal'. […]

12 HOW THEY ENTERED PANNONIA

Prince Álmos and his chief men, agreeing to the counsels of the Rus', made a most lasting peace with them. For the princes of the Rus', not to be expelled from their homes, had given, as we said above, their sons as hostages along with countless gifts. Then the prince of Halich ordered 2000 archers and 3000 peasants to go in advance to prepare for them a way through the Havas wood as far as the confines of Ung, and he loaded all their beasts of burden with victuals and other necessities and gave them innumerable flocks for food. Then, with the counsel and help of the Rus' of Halich, the seven leading persons, who are called the Hetumoger, and the seven dukes of the Cumans, whose names we said above, together with their kinsmen, servants and maidservants left for the land of Pannonia. And so, coming through the Havas wood, they came down to the region of Ung. When they arrived there, they called the place that

187 The word's old Hungarian meaning was 'river' or 'stream.' In this case it probably refers to the River Volga.

they first occupied Munkács[188] because they had arrived after the greatest toil at the land that they had chosen for themselves. Then they rested there for forty days from their labors and they loved the land more than can be said. The inhabitants of the land, the Slavs, hearing of their arrival, feared greatly and of their own accord submitted to Prince Álmos because they had heard that Prince Álmos was descended of the line of King Attila. Although they were Prince Salan's men, they still served Prince Álmos with great honor and dread, offering to their lord, as is fitting, all that was needed to live on. And such fear and dread overtook the inhabitants of the land that they cringed before the prince and his leading men, like servants to their own lords. They extolled to them the fertility of their land and told how, after the death of King Attila, the great Kean, forbear of Prince Salan and prince of Bulgaria, advancing with the aid and counsel of the emperor of the Greeks, had occupied that land, how the Slavs themselves had been led from the land of Bulgaria to the border of the Rus' and how Salan, their duke, now guarded himself and his people, and how much power he had among his neighbors.

188 In the original text *Muncas* is a distortion of Munkács (today Mukačevo, Ukraine). The Hungarian word *munka* means 'toil' or 'work.'

Árpád Feszty: *Arrival of the Hungarians* (detail, oil, 1894)

This circular painting, done for the thousand-year anniversary of the Hungarian conquest known as the Millennium, can today be found in Ópusztaszer in the National Historical Memorial Park's circular pavilion. The 14.5x120 meter large monumental creation depicting some 2,000 figures was the work of more than twenty painters, using a thousand kilogram of paint. The circular painting depicts the Magyars as they arrive into the Carpathian Basin.

MORE DETAILS ON THE HUNDRED BEAUTIFUL PICTURES WEBSITE
THE NATIONAL HISTORICAL MEMORIAL PARK'S WEBSITE

13 THE CASTLE OF UNG

Then, hearing these things, Prince Álmos and his leading men were especially gladdened and they rode to the castle of Ung in order to capture it. As they encamped around the wall, the count of the castle, Laborc by name, who in their language was called duka, hastened in flight to the castle of Zemplén, but the warriors of the prince, pursuing and capturing him next to some river, hanged him by a noose there and from that day they called the river by his name, Laborc. Then Prince Álmos and his men, entering Ung castle, made great sacrifices to the immortal gods and feasted for four days. And on the fourth day, having

had counsel and taken an oath from all his men, Prince Álmos while yet still living appointed his son, Árpád, as leader and master, and he was called Árpád, prince of Hunguaria, and from Ung all his warriors were called Hunguarians in the language of foreign nations, and that name persists throughout the whole world up to now.

14 PRINCE ÁRPÁD

In the year of Our Lord's incarnation 903, Prince Árpád, having sent out his armies, took for himself the whole land that is between the rivers Tisza and Bodrog, as far as Ugocsa together with all its inhabitants. He then besieged the castle of Boržava[189] and on the third day of fighting took it, destroyed its walls, and ordered the warriors of Prince Salan whom he found there to be taken in fetters to the castle of Ung. While staying there for some days, the prince and his men, seeing the fertility of the land and the abundance of all beasts and the fullness of the fishes in the rivers Tisza and Bodrog, loved the land more than can be said. When Prince Salan eventually heard from those of his men who had taken to flight of all that had happened, he did not dare raise his hand but, having sent his envoys, began to threaten in Bulgarian fashion, as is their custom, and he greeted Prince Árpád of Hungary mockingly, and he jokingly called his men Hungarians. He began to wonder in many ways who they were and whence they who dared to do such things had come, and he commanded them to make good their misdeeds and not to cross in any way the River Bodrog, lest he, with the help of the Greeks and Bulgarians, repaying in kind to them their own ill deed, should let scarcely any of them return home to tell that they had escaped. The envoys of Prince Salan, coming to the castle of Zemplén and having crossed the River Bodrog, reached Prince Árpád on the next day, and on the third day they greeted Prince Árpád with the words of their lord and relayed to Prince Árpád his message. Prince Árpád, having listened to the embassy of the haughty duke Salan, replied not haughtily, but humbly, saying: "Although my forbear, the most powerful King Attila, had the land which lies between the Dan-

189 The historical Hungarian name of the town today located in Ukraine is Borsova.

ube and the Tisza as far as the border of the Bulgarians, which he, your master, has, I nevertheless—not because I fear that I may be unable to withstand the Greeks and Bulgarians, but rather for the friendship of Salan, your duke—ask from my heritage one little place for my flocks, namely the land up to the River Sajó. In addition I ask your lord to send me of his grace two small bottles filled with the water of the Danube and one bag of herbs of the sands of Alpár so that I may test whether the herbs of the sands of Alpár are sweeter than the herbs of those of the Scythians, that is Dentumoger, and whether the waters of the Danube are better than the waters of the Don." Having given this message to them, he enriched them with diverse gifts and having won their goodwill he ordered them home. Then Prince Árpád, having taken counsel, likewise sent his envoys to Prince Salan and sent to him twelve white horses and twelve camels and twelve Cuman boys and, for the princess, twelve most nimble Rus' girls and twelve ermine pelts and twelve sables and twelve cloaks of woven gold. And in that embassy were sent out of the more noble persons Ónd, father of Ete; secondly Ketel, father of Alaptolma; and, thirdly, they sent the most valiant warrior, Tarcal by name, for reconnaissance, to inspect the quality of the land and, returning speedily, to report to his lord, Prince Árpád.

Mihály Vörösmarty: *The Flight of Zalán* (epic, 1825)

In the nineteenth century, following the example of the *Iliad*, the *Odyssey, The Works of Ossian* and the *Kalevala*, numerous European countries felt that national culture could not be complete without a romantic national epic. Mihály Vörösmarty was the poet who addressed this absence for the Hungarians. Using Anonymus' narrative as a starting point, Vörösmarty assembled the history of the conquest in hexameter, combining lyric and epic elements, using motifs from the historical past as well as the realm of fantasy.
MIHÁLY VÖRÖSMARTY: ZALÁN'S RUN (IN HUNGARIAN)

15 THE CASTLE OF KOMARNO[190]

The envoys of Prince Árpád—Ónd, father of Ete; secondly Ketel, father of Alaptolma; and Tarcal the Cuman warrior (whose line perished with him)—coming to the River Bodrog, swam across at that place where a little river coming from Sátorhalom, flows into the Bodrog. After having crossed the River Bodrog, when they were apparently happily crossing the aforesaid little river, then by the swell of the waters and with his horse blundering, Ketel sank into the water and narrowly escaped a hapless death with the help of his companions. Then that river was jokingly called by Ketel's companions Ketelpataka. Afterwards Prince Árpád gave by his grace to Ketel the whole land with its inhabitants from Sátorhalom to the River Tolcsva, and he gave not just this but more besides because, after Prince Árpád had conquered the whole land of Pannonia, he gave to Ketel for his most faithful service a great land beside the Danube at the confluence of the River Váh.[191] There Alaptolma, Ketel's son, later built a castle that is called Komarno. For servicing that castle, he gave two thirds both of the people he had brought with him and those he had obtained from the prince. A long time later, Ketel and his son, Tolma, were buried there in pagan manner, but his descendants had that land, which is now called Ketelpataka, to the times of King Andrew, son of Ladislas the Bald.[192] Nevertheless, King Andrew exchanged that land with the descendants of Ketel for two reasons: first, because it was suitable to kings for hunting; secondly, because his wife liked to dwell the daughter of the prince of the Rus' and feared the arrival of the emperor of the Germans, lest he should enter Hungary to avenge the blood of King Peter, as will be told in what follows.

190 The historical Hungarian name for the city today located in Slovakia is Komárom.

191 The historical Hungarian name of the river today located in Slovakia is Vág.

192 Andrew (András) I (1046–1060) was in fact the son of Vazul, not Ladislas.

16 MOUNT TARCAL

Then Ónd, Ketel and Tarcal, crossing the wood beside the River Bodrog, riding as if wanting to get a prize, racing on the fleetest horses, climbed the summit of a high mountain. Tarcal, the most valiant warrior, preceding all, reached the top of the mountain first and, from that time till now, they have called that mountain Mount Tarcal. Then these three lords, viewing as far as may the human eye the land on all sides from the summit of the mountain, loved it more than can be said and in that place they made a great celebration in pagan manner, killing the plumpest horse. Tarcal, having obtained leave from his companions, as he was a courageous man and faithful in arms, returned with his warriors to Prince Árpád in order to report to him the usefulness of that land. And he did so. Ónd and Ketel, riding a most speedy course, marched from Mount Tarcal and found on the third day Prince Salan in the castle of Alpár beside the River Tisza. They greeted him on behalf of Árpád and, on the next day, after entering his court, they presented the gifts that they had brought with them and relayed to him the message of Prince Árpád. Prince Salan, having seen the gifts and heard what they and his own men had to say, in those parts because they were closer to his native soil, as he was happier than usual and graciously welcomed the envoys and enriched them with diverse gifts and, moreover, agreed to Árpád's requests. On the tenth day, Ónd and Ketel, having obtained leave from Prince Salan, prepared to go home, and through them Prince Salan mockingly sent to Prince Árpád, along with diverse gifts, two bottles filled with the water of the Danube and a bag of the best herbs from the sands of Alpár and, moreover, he granted the land up to the River Sajó together with its inhabitants. Then Ónd and Ketel together with the envoys of Prince Salan, going quickly to Prince Árpád, presented the gifts that had been sent and said that the land along with its inhabitants had been granted to Prince Árpád. On account of this, the greatest joy arose in the court of Prince Árpád and they celebrated with a great feast for three days. And then, with peace confirmed, he sent home the peace-bearing envoys of Prince Salan, enriched with diverse gifts. […]

19 THE PRINCE OF BIHARIA[193]

After spending several days, Prince Árpád, having taken the advice of his noblemen, sent envoys to the castle of Biharia, to Prince Ménmarót, asking him, by right of his forbear, King Attila, to give him the land from the River Someş to the border of Nyírség, up to the Mezeş Gates,[194] and he sent him gifts, just as he had previously sent to Salan, prince of Titel. And in that embassy were sent two of the most valiant warriors: Ősbő, father of Szalók, and Velek, from whose progeny Bishop Torda is descended. These were most noble by birth, like the others that came from the Scythian land and who had followed Prince Álmos with a great host of peoples.

20 HOW THEY CAMPAIGNED AGAINST BIHARIA

The envoys of Prince Árpád, Ősbő and Velek, crossed the River Tisza at the ford of Lúc and marching from there, coming to the castle of Biharia, they greeted Prince Ménmarót and presented to him the gifts that their prince had sent. Then, relaying to him the message of Prince Árpád, they requested the land which we have named before. Prince Ménmarót received them kindly and, enriched with diverse gifts, he ordered them homewards. Still, he so replied, saying: "Tell Árpád, Prince of Hungary, your lord, that we owe him as a friend to a friend in all things he needs because a guest is a person short in many things. But the land that he seeks of our grace we will in no way surrender while we live. We are indignant that Prince Salan has given him a very great land either out of affection, as is said, or out of fear, as is denied. As for ourselves, neither from affection nor from fear will we grant him land, even a handful, although he says it is his right. And his words do not disquiet our mind when he tells us that he is descended from the line of King Attila, who was called the scourge of God, who also seized this land with violent hand from my forbear, but now by the grace of my lord the emperor of Constantinople no one can snatch it

193 The historical Hungarian name of the town today located in Romania is Bihar.

194 Today located in Romania, the Hungarian names for the river and the straight are Szamos and Meszesi Kapu, respectively.

from my hands." Having said this, he granted them leave to withdraw. Then Ősbő and Velek, the envoys of Prince Árpád, hastened speedily to their lord and, upon arrival, reported to their lord, Prince Árpád, the message of Ménmarót. Upon hearing this, Prince Árpád and his nobles were moved by anger and they immediately ordered an army to be sent against him. Then they decided that Tas, father of Lél, and Szabolcs, son of Előd (from whom the Csák kindred descends), and Tétény, father of Horka, grandfather of Gyula and Zombor (from whom the Maglód kindred descends), should go. Having been granted leave by Prince Árpád, they marched off with no small army and swam unopposed across the Tisza at the ford of Lád. On the next day, they began to ride along the Tisza towards the River Szamos and they encamped at that place where is now Szabolcs. At that place, almost all the inhabitants of the land surrendered of their own will and, throwing themselves at their feet, gave their sons as hostages lest they should suffer any harm. For almost all the peoples feared them and only a few managed by flight to escape them and, coming to Ménmarót, to announce what the Hungarians had done. Having heard this, so great a fear overwhelmed Ménmarót that he did not dare raise his hand, because all the inhabitants feared them more than can be said, because they had heard that Prince Álmos, father of Árpád, was descended of the line of King Attila. Hence none believed they could survive except by the grace of Árpád, son of Prince Álmos, and his noblemen, and therefore, very many of their own accord submitted to them. Well did God fulfill in Prince Álmos and his son, Árpád, the prophecy that Moses uttered to the sons of Israel, saying: "Every place, that your foot shall tread upon, shall be yours." For the places whereon Prince Álmos and his son, Árpád, together with their noblemen trod, their descendants had and have from that day to the present. […]

38 THE ARMY OF THE GREEKS AND BULGARIANS

In the mean time, Prince Salan, when he perceived the might and deeds of the Hungarians, feared that they, moved by wrath, might at any time drive him out of his realm. Then, having taken counsel with his men, he sent his envoys to the emperor of the Greeks and the prince of the Bulgarians to give him help in fighting Árpád, prince of the Hungar-

ians. The emperor of the Greeks and the prince of the Bulgarians sent a great army to Prince Salan. When they reached Prince Salan, at that place which is called Titel, great rejoicing was had in the court of the prince. The next day, Prince Salan and his nobles, having taken counsel, sent envoys to Prince Árpád, saying that he should leave their land and start homewards to his native soil. When they reached Prince Árpád and relayed to him the message of Prince Salan, Prince Árpád and his noblemen angrily replied to Prince Salan through his envoys: "The land which lies between the Danube and Tisza, and the water of the Danube that flows from Regensburg to Greece, we bought with our money when we were new here and we sent as the price for it twelve white horses etcetera, as above. He, praising the goodness of his land, sent one bag of herbs of the sands of Alpár and two bottles of the waters of the Danube, on account of which we order your lord, Prince Salan, to leave our land and go by the swiftest course to the land of the Bulgarians, whence his forbear came after the death of our ancestor, King Attila. Should he do otherwise, let him know that we will fight him at the earliest opportunity." The envoys, hearing this, having been granted leave, hurried downcast to Prince Salan. Prince Árpád and his noblemen marched with the whole army from the River Zagyva and encamped beside the hill Tetétlen up to the Tisza, and then coming along the banks of the Tisza they reached the sand of Alpár.

The Hungarians' Arrival in Pannonia (miniature, c. 1360)

The illustrator of the *Illuminated Chronicle* depicted the Hungarians that arrived into the Carpathian Basin in medieval outfits. This picture helped to revive the legend of the white horse: on the left, the Slav prince Svatopluk (Salan according to Anonymus) receives the Magyar envoy who has brought the white horse as a gift, while in the middle Chief Árpád tastes the water taken from the Danube, received in "exchange" for the horse, and on the right the armed entourage of the arriving chiefs makes it plain that the conquest was not due to the result of a cunning "trade," but the superiority of the Hungarian forces. In the background, the castles of Hung and Munkács can be seen among the Carpathians.

39 PRINCE SALAN MARCHES AGAINST PRINCE ÁRPÁD

Prince Salan marched from Titel supported by the Greeks and Bulgarians and, on the advice of his men, began with a raging mind to ride against Prince Árpád. Although both armies spent the night next to one another, neither dared rest that whole night but they spent the

night holding their saddled horses with their hands. When morning was come, before dawn, both sides prepared for battle. Prince Árpád, whose helper was the Lord of All, dressed for war and with his battle-line ordered, besought God tearfully, and said to comfort his warriors: "O Scythians, who by the arrogance of the Bulgarians are called Hungarians after the castle of Ung, do not forget your swords for fear of the Greeks and lose your good name. Let us then fight strongly and valiantly against the Greeks and Bulgarians who are as our women and let us thus fear the host of the Greeks as a host of women." Having heard this, his warriors were much comforted, and at once Lél, son of Tas, sounded a trumpet and Bulcsú, son of Bogát, with standard raised, began at the front of the army to fight with the Greeks. The armies of the two foes joined in battle and they began to fight each other fiercely and, when the whole army of Prince Árpád entered the fighting against the Greeks, very many Greeks and Bulgarians were slain. The aforesaid Prince Salan, when he saw his men failing in battle, took to flight and hastened for the safety of his life to Belgrade. The Greeks and Bulgarians, struck by fear of the Hungarians, forgot which way they had come and, turning to flight, sought to save their lives by swimming across the Tisza, thinking it a little river, but such fear and fright overcame them that for fear of the Hungarians nearly all were killed in the River Tisza, so that barely any remained to report the bad news to the emperor. Hence that place where the Greeks were killed is from that day until now called the Ford of the Greeks.

40 THE VICTORY OF PRINCE ÁRPÁD

With victory won, Prince Árpád and his warriors marched from there to the pool that is called Körtvélytó, and they stayed there beside the wood of Gyümölcsény for thirty-four days and in that place the prince and his noblemen ordered all the customary laws of the realm and all its rights, how they should serve the prince and his leading men, and how they should judge any crime committed. There the prince gave to his noblemen who had come with him diverse villages with all their inhabitants, and the place where all these matters were ordered the Hun-

garians called according to their language Szer,[195] because here was ordered the whole business of the realm. The prince gave that place to Ónd, father of Ete, from the Tisza to the pool of Botva and from Körtvélytó to the sand of Alpár. Some time later, Ete, son of Ónd, having gathered a host of Slavs, had built between the castle of Alpár and the Bőd ford a very strong earthwork that the Slavs in their language called Csongrád, which means 'black castle.' […]

42 THE ENVOYS OF THE PRINCE OF BULGARIA

The next day, the prince of Bulgaria sent his envoys with diverse gifts to Lél, Bulcsú and Botond, and begging them to incline to peace, announced that he would no longer adhere to the side of his uncle, Prince Salan, but having been defeated would faithfully serve Árpád, prince of Hungary, and pay a yearly tribute. They, inclining to peace and taking in pledge the prince's own son, departed with many treasures of Bulgaria and left the prince go unharmed. Then, having marched on, they went to the Gate of Basil, and marching from there they subjugated the land of Serbia, and having captured its prince held him for a long time bound in iron. Marching on from there, they arrived at the sea and they subjugated effectively and peacefully all the nations of that land to the rule of Árpád, prince of the Hungarians, and they took the city of Split[196] and conquered all Croatia. Marching on from there, they took the sons of the noblemen as hostages and returned to Hungary to Prince Árpád. If you do not wish to read these presents on their wars and brave deeds, then you may believe the gabbling rhymes of minstrels and the spurious tales of peasants who have not forgotten the brave deeds and wars of the Hungarians even to this day. Some indeed say that they reached Constantinople and that Botond cut the Golden Gate of Con-

195 Anonymus derived the location's name from the old meaning of the Hungarian word *szer,* which was 'organization' or 'order.' Ópusztaszer can today be found near Szeged, where according to medieval tradition the Hungarians held their first 'national assembly.' Therefore, the location is considered symbolic, which is why in the 19th century it was turned into a memorial place. The Ópusztaszer National Historical Heritage Park features an open-air museum and awaits visitors with many sights and cultural programs.

196 Spalato is the historical name for the city of Split today located in Croatia.

stantinople with his axe. But as I have found this in no book written by historians, and have heard it only in the spurious tales of peasants, I do not, therefore, propose to write it in the present work. […]

44 THE ISLAND OF THE DANUBE

After this, Prince Árpád marched from those parts where now the castle of Bodrog is, and he descended along the Danube to the Great Island. They encamped beside the island, and Prince Árpád and his noblemen entering the island, having seen the fertility and richness of the place and the protection given by the waters of the Danube, loved that place more than can be said, and they decided that the island should belong to the prince and each of the noble persons should have there a court and village. Forthwith, Prince Árpád ordered the assembled craftsmen to make fine princely homes and he ordered all his horses, exhausted by long days, brought there to graze and he appointed as master of his horse a certain Cuman, a most skilled man called Csepel, and, as Csepel, master of the horse, remained there, that island is called to the present day by the name of Csepel. Prince Árpád and his noblemen stayed there with their servants and maidservants effectively and peacefully from the month of April to the month of October. Then, leaving their wives there, they decided by common counsel, to quit the island in order to go beyond the Danube and subjugate the land of Pannonia, make war against the Carinthians, and prepare to go to the march of Lombardy. […]

46 THE FORD OF MEGYER

After a few days had passed, Prince Árpád and all his leading men, marching from the island by common counsel, with equal consent and free will, encamped beyond Soroksár as far as the River Rákos. When they saw that they were safe from everywhere and that no one was opposing them, they crossed the Danube; and the ford where they made the crossing they called the Megyer ford because the seven leading persons, who are called the Hetumoger, crossed the Danube there. Having crossed the Danube, they encamped beside the Danube as far as

Budafelhéviz. Hearing this, all the Romans living throughout the land of Pannonia, saved their lives by flight. Next day, Prince Árpád and all his leading men with all the warriors of Hungary entered the city of King Attila[197] and they saw all the royal palaces, some ruined to the foundations, others not, and they admired beyond measure the stone buildings and were happier than can be told that they had deserved to take without fighting the city of King Attila, of whose line Prince Árpád descended. They feasted every day with great joy in the palace of King Attila, sitting alongside one another, and all the melodies and sweet sounds of zithers and pipes along with all the songs of minstrels were presented to them. Dishes and drinks were borne to the prince and his noblemen in golden vessels, to the serving men and peasants in silver vessels, because all the treasures of the neighboring countries God had given into their hands, and they lived lavishly and magnificently with all the guests that came to them. Prince Árpád gave great lands and properties to the guests staying with them, and, when they heard this, many guests thronged to him and gladly stayed with him. Then, on account of their happiness, Prince Árpád and his men stayed in the city of King Attila for twenty days and in the presence of the prince all the warriors of Hungary daily made a very great tournament mounted on destriers with shields and lances, and the other young men played in pagan manner with bows and arrows, on account of which Prince Árpád was made most happy and he gave to all his warriors diverse gifts both of gold and silver along with other possessions. In that place he gave to Künd, father of Kurszán, land from the city of King Attila up to Százhalom and to Diósd, and to his son he gave a castle to protect his people. Then Kurszán ordered that the castle be called by his own name, and even today that name has not been forgotten. […]

197 Anonymus created a link between the ruins of the old Roman city of Aquincum and the seat of Attila's empire. As can be seen in the work, among the enemies of the Hungarians who entered the Carpathian Basin one can find people from the 12th century as well as the Romans who left in the 5th.

50 THE DESTRUCTION OF PANNONIA

[…] That year, Prince Árpád begot a son, by the name of Zolta, and great joy was made among the Hungarians, and for very many days the prince and his noblemen held great feasts, and their young men played games before the prince and his noblemen like the lambs of ewes before rams. Several days later, Prince Árpád and his noblemen sent by common counsel an army against Ménmarót, Prince of Biharia, of which army Ősbő and Velek were appointed the chief men and commanders. They marched off from the island and rode through the sand, crossing the River Tisza at the ford of Bőd; and, riding on, they encamped beside the River Kórógy. All the Székely,[198] who were previously the peoples of King Attila, having heard of Ősbő's fame, came to make peace and, of their own will, gave their sons as hostages along with diverse gifts, and undertook to fight in the vanguard of Ősbő's army against Ménmarót. They forthwith sent the sons of the Székely to Prince Árpád, and, with the Székely before them, began to ride together against Ménmarót. They crossed the River Körös at Szarvashalom and, riding from there, encamped beside the River Tekerő.

198 Anonymus also mentions the tradition in which the Hungarian-speaking Székely who today live in Romania had arrived in the Carpathian Basin before the Hungarian conquest led by Árpád, and therefore while 'related,' they are not the same as those who arrived later. To this day historians have been unable to determine the Székely's origins for certain. See Simon Kézai's *gesta* for more on this subject.

György Zala–Albert Schickedanz: *The Millennium Memorial* (detail, 1896–1906)

Hungary celebrated the thousand-year anniversary of the conquest in a grand fashion. One of the developments in Budapest related to the millennial celebrations was the construction of the 25-meter-wide, thirteen-meter-tall memorial, dedicated to the important figures from the national past that recall the previous thousand years. The statues in the middle depict the chiefs of the conquest, led by Prince Árpád.
MORE DETAILS ON THE MEMORIAL (IN HUNGARIAN)

51 PRINCE MÉNMARÓT

When Ménmarót heard that Ősbő and Velek, most noble warriors of Prince Árpád, had come against him with a strong force, with Székely in the vanguard, he feared more than was fitting and dared not go against them because he had heard that Prince Árpád and his warriors were stronger in war and that the Romans had been put to flight from Pannonia by them; that they had laid waste the borders of the Carinthians of the Mura, and slain many thousands of men at the point of the sword; and that they had occupied the realm of the Pannonians, and their enemies had fled before them. Then Prince Ménmarót, having left a host of warriors in the castle of Biharia, fleeing before them, betook himself and his wife and daughter to the groves of Igyfon. Ősbő and Velek and their entire army began happily to ride against the castle

of Biharia and encamped beside the River Jószás. On the third day, having put their armies into battle lines, they marched out to attack the castle, and, in turn, warriors gathered from diverse nations began to fight against Ősbő and his warriors. The Székely and the Hungarians killed many men with arrow shots. Ősbő and Velek killed 125 warriors with crossbows. And they fought with each other for twelve days and, of Ősbő's warriors, twenty Hungarians and fifteen Székely were killed. On the thirteenth day, when the Hungarians and Székely had filled in the castle's moats, and sought to put ladders to the wall, the warriors of Prince Ménmarót, seeing the boldness of the Hungarians, began to petition the two chief men of the army [for terms] and, having thrown the castle open, they came before Ősbő and Velek, beseeching them barefoot. Putting a guard over them, Ősbő and Velek entered Biharia castle and found there the many treasures of the warriors. When Ménmarót heard this from messengers that had taken to flight, he became very greatly afraid and sent his envoys with diverse gifts to Ősbő and Velek and asked them to incline to peace and to send their envoys to Prince Árpád to announce to him that Ménmarót, who had before haughtily with a Bulgarian heart sent word through his envoys to Prince Árpád, refusing to give him a handful of land, was now defeated and overthrown and did not hesitate to give, through the same envoys, his realm, and to Zolta, son of Árpád, his daughter. Then Ősbő and Velek praised his decision and sent emissaries along with his envoys to ask their lord, Prince Árpád, for peace. The day after the envoys had entered Csepel Island and greeted Prince Árpád, they delivered Ménmarót's message. Prince Árpád, having taken counsel of his noblemen, approved and praised Ménmarót's announcement and, when he heard that Ménmarót's daughter was the same age as his son Zolta, did not refuse Ménmarót's petition and he accepted Ménmarót's daughter as Zolta's wife, along with the realm promised to him. Having sent envoys to Ősbő and Velek, he instructed that, once they were betrothed, they should accept the daughter of Ménmarót as wife to his son, Zolta; take with them the sons of the inhabitants placed as hostages; and give the castle of Biharia to Prince Ménmarót.

52 ŐSBŐ AND VELEK

Ősbő and Velek and the whole army, following the orders of their lord, received the daughter of Ménmarót after the betrothal; and they took with them the sons of the inhabitants placed as hostages and left Ménmarót himself in the castle of Biharia. Then Ősbő and Velek returned with great honor and joy to Prince Árpád, and the prince and his great men proceeded to receive them and they led the daughter of Ménmarót to the prince's home with honor, as befitted the bride of so great a prince. Prince Árpád and all his leading men made great banquets to celebrate the wedding and almost every day they ate as at a wedding with diverse warriors of the realms around, and their young men played games before the prince and his noblemen. Prince Árpád, having taken an oath of the leading men and warriors of Hungary, had his son, Prince Zolta, elevated to the princely office with great honor. Then the prince gave for his most faithful service to Ősbő, father of Szalók, the castle of Veszprém together with all its appurtenances and to Velek he gave the county of Zaránd and he likewise gave to the other noblemen honors and villages. The following year after all this, Ménmarót died without a son and left his whole kingdom in peace to Zolta, his son-in-law. After this, in the year of Our Lord's incarnation 907, Árpád left this world and was buried with honor at the head of a small river that flows through a stone culvert to the city of King Attila where, after the conversion of the Hungarians, was built the church that is called Fehéregyháza in honor of the Blessed Virgin Mary. […]

Translated by László Veszpémy and Martyn Rady

BISHOP HARTVIK'S LEGEND OF ST. STEPHEN

Gyula Benczúr: *The Baptism of Vajk* (oil, 1875)

The baptism of young István – Vajk according to his pagan name – symbolizes the Hungarians' Europeanization from their Asian origins. The baptism is performed by the bishop Saint Adalbert, and the Holy Roman Emperor Otto III can be seen by his side. Two messages can be derived from the painting's symbolism: on the one hand, it represents the submission of the pagan past before Christianity, on the other, it symbolizes the individuality of the Hungarians and their unbreakable stamina, represented by Vajk's muscular back and braided hair, as well as the young squire holding his weapons. The figure and acts of the founder of the Hungarian state became symbolic in later times.

INTRODUCTION

To this day the identity of Bishop Hartvik, to whom the legend of St. Stephen (István) from circa 1100 is ascribed to, remains uncertain. Some believe he was among the main church officials during King Coloman's (Kálmán) rule (1095–1116) with some going so far as to say that he might have been one and the same as Arduin, the bishop of Győr. Two previous biographies of St. Stephen existed by the time Hartvik composed his, namely the so-called 'great legend' from the period 1070–1080 and the one referred to as the 'small legend' originating from the 1090s. Since Hartvik added certain elements to the legends that would be incorporated into later historical tradition, this collection will present sections from the third legend.

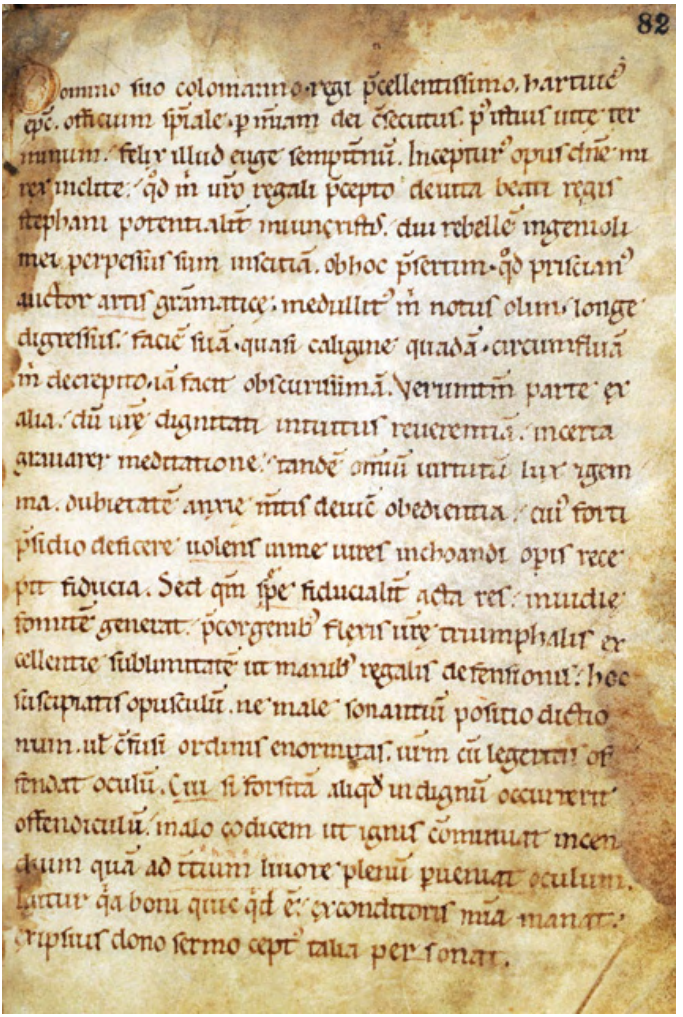
The legend, also known as a hagiography, was a literary form serving multiple functions during the middle ages. In part it described the path to salvation by recounting virtuous lives and thus underlined the importance of leading the type of life promoted by the Church. In other respects, it was considered evidence of the virtuous life led by the individual about whom it was composed, and thus played an important role in the process of canonization, which examined whether an individual was deserving of sainthood. For this reason, the miracles ascribed to the saints either from their actions or from beyond the grave and described in the legends were considered to be of utmost importance in the process. In rare cases these hagiographies also served a third function: the justification of political maneuvering based on ideological grounds. What all of this reveals, however, is that hagiographies can only be considered part of the historical record if a critical assessment of their sources is undertaken. Despite this, for centuries they were considered authoritative works, and for this reason they developed a strong hold in religious minds and in community traditions. The so-called national saints—such as those belonging to a royal house—also became an integral part of national histories. Since written sources on early medieval Hungarian history are so sparse, the legends produced from 1070–1200 play a significant part in early Hungarian historiography, among the most important being those about St. Emeric (Imre), St. Gerard (Gellért) and St. Ladislas (László).

King St. Stephen (1000–1038) and the hagiographies about him present the king as a complex and contradictory figure. He is depicted as a pious, God-fearing individual given to performing acts of charity but also peace-loving and frequently to be found in prayer, and whose life was blessed by several miracles. Another section portrays a less saintly side of Stephen, as the man who defeated his enemies and was not averse to using a heavy hand when dealing with his subordinates. Although the church biographers focused on the religious side of Stephen that saw him establish churches and spread the faith, some of his secular achievements were also recounted, such as encoding the rule of law, fostering foreign relations, accepting immigrants and allowing them to settle, and also his repulsion of foreign armies. The reader can then come to understand St. Stephen's historical importance: he is the man who created a Christian-feudal state out of a pagan-nomad association of Hungarian tribes that arrived from the east, in the process guaranteeing the survival of his people.

Specifically worth mentioning is one of Bishop Hartvik's important modifications with respect to the crown sent by the pope for St. Stephen's coronation, for this amendment reveals to what extent hagiographies were influenced by contemporary politics. At the time that Hartvik wrote his hagiography, King Coloman's most important foreign policy objective was to establish his sovereignty in the face of challenges from the Holy Roman Empire and the Papacy. At the time, both the Holy Roman Emperor and the Pope were trying to increase their influence in East-Central Europe with designs on making vassal states out of the countries in the region. Therefore, it was important for Coloman to emphasize that St. Stephen received his crown from the pope and not from the emperor, and that Hungary had never been subordinate to the Holy Roman Empire in its history. Hartvik also firmly established that Pope Sylvester II had sent an apostolic cross to Stephen to symbolically renounce the pope's direct authority over the Hungarian Church, thereby granting this power to the Hungarian monarchs. With this telling of events, Hartvik provided the Hungarians with an ideological weapon that they would use in their attempts at regaining independence up until the 1900s. What is perhaps representative of Hungarian political culture is that although the original crown that Stephen received has long been lost, the later crown that originates from the 12th century is also called the Crown of St. Stephen (alternatively the

Holy Crown) and has been raised to the status of a symbol of Hungarian sovereignty over the centuries as a result of its political uses.

The second part of the hagiography, according to its literary tradition, focuses on the miracles following Stephen's death and the process of his canonization in 1083. Of this process only a few sections will be mentioned. Additionally, the discovery of Stephen's mummified right fist is very significant from the perspective of cultural history. The relic is on display in St. Stephen's Basilica in Budapest and on August 20th it is part of a celebratory procession in the central area of Budapest. The importance of St. Stephen in modern Hungarian national identity can be easily evinced by the fact that August 20th, a national holiday, is the day of St. Stephen, the founder of the Hungarian state. What further underscores Stephen's symbolic importance is that in 2000, the millennial year of the founding of the Hungarian state, the Holy Crown was relocated from the National Museum into the parliament building, the symbol of Hungarian sovereignty.

A Page from the Manuscript of Saint Stephen's Legend (early 13th century)

Bishop Hartvik's work dating from the early 12th century is known to us only through copies produced much later. The manuscript of the 13th century legend held by the National Széchényi Library is one of the earliest surviving examples. In 1814, the city of Frankfurt donated the codex containing the legend to the National Museum's National Széchényi Library.

LEGEND OF ST. STEPHEN[199]

1 For his lord, the most excellent King Coloman, Bishop Hartvic, who attained spiritual office by the grace of God, wishes a happy everlasting life after the end of this one. […]

Every good endowment and every perfect gift is from above, coming down from the Father of lights. *The good endowment and perfect gift of that Father flows abundantly to all, because it does not scorn anyone, but* desires all men to be saved and to come to the knowledge of the truth*; it also poured forth to the Hungarians, who, it is well known, had once been the scourge of Christians.*[200] *We thought it fitting that the office of this pen entrust to memory how and when this was done.*

2 That is to say, at the time when the said people were destroying the Church of God, they had a certain ruler, fourth from the one who had been the first chief at the entry of the Hungarians to Pannonia,[201] by the name of Geysa,[202] who was strict and cruel, acting in a domineering way, as it were, with his own people, but compassionate and generous with strangers, especially with Christians, although he was still entangled in the rite of paganism. At the approach of the light of spiritual grace, he began to discuss peace attentively with all the neighboring provinces, so that it could already be seen from this whose son he wished to become, according to the word of our Savior speaking in the Gospel: *Blessed are the peacemakers, for they shall be called sons of God.* Moreover, he laid down a rule that the favor of hospitality and security be shown to all Christians wishing to enter his domain. He gave clerics and monks leave to enter his presence; he offered them a willing

199 *Medieval Hagiography. An Anthology.* Edited by Thomas Head. Chapter 18: Hartvic, Life of King Stephen of Hungary. Translated by Nora Berend. London—New York, 2000, Routledge, pp. 375–399.

200 Originally the 'Scourge of God' sobriquet referred to Attila. Hartvik, owing to the supposed relationship between the Huns and Magyars, also used this epithet for the latter.

201 This was the name for the ancient Roman province in the western part of the Carpathian Basin located between the Danube and Sava rivers. Later, it was also used to refer to the medieval Hungarian Kingdom.

202 Prince Géza ruled ca. 970–997.

hearing, and delighted in the germination of the seed of true faith sown in the garden of his heart.

What more is there to say? The divinely appointed time arrived, Geysa along with his household believed, and he was baptized, promising that he would deliver all those subject to his rule into the service of the Christian name.

And, since he was greatly concerned about the subjugation of rebels and destruction of sacrilegious rites and the establishment of bishoprics, according to his judgment, for the success of the holy Church, the Lord consoled him through a miraculous vision at night. He made a youth of delightful appearance stand before Geysa, who told him: "Peace to you, chosen by Christ. I order you to be free from your cares. What you have in mind has not been granted to you, because your hands are polluted by human blood. A son will be born of you who will go forth, to whom the Lord will entrust all these things to settle, according to the purpose of divine providence. He will be one of the kings chosen by the Lord to exchange the crown of secular life for an everlasting one. So, you should receive the man sent to you on special legation with respect, and once having received him, keep him with reverence, listen to his exhortations with a faithful heart, and not with feigned assent."

3 On waking, the dazed ruler contemplating the vision, first by himself, then with those faithful to Christ and his family, humbly gave thanks to God, prostrating himself on the pavement, stretching out his hands, and shedding tears. He commended himself, his domain, and his son who was to be born to the protection of Him who neither sleeps nor slumbers. While he thus wondered about the man divinely prophesied, it was announced to him that the blessed Adalbert, prelate of the Bohemian Church, was coming to him for his conversion, and for his profession of an unfeigned faith, in order to offer up a sacrifice of praise to the Lord God.[203] Unspeakable joy arose in Christ's new soldiers; the leader, with all the faithful, went to meet the champion of Christ, received him honorably, and, as he was bidden by the vision, demonstrated in every way that he would be an obedient son to him.

203 Adalbert probably traveled to Géza's court in the 980s, therefore long after Stephen's birth.

Therefore, at the order of the ruler, the unruly people came together everywhere, the holy bishop and his companions made exhortations continuously, the people of the land were converted and baptized, churches were established in many places. For the light that enlightens every man, chasing away darkness, began to shine in Hungary, and in this the words of the prophecy were fulfilled, which say *the people who walked in darkness have seen a great light.* The light of the invisible light is Christ, whom the pagans deserved to see when, recalled from darkness, they truly and wholly believed him to be true God and man.

Nor should it be passed over in silence that, to dispel all doubt, lest perchance the above-mentioned vision, having appeared only to the husband, should seem to lack credibility, divine grace wished also to console his wife, who was near giving birth, by a similar vision. For there appeared to her the blessed Stephen, Levite and protomartyr, adorned in the distinctive Levitical habit, who began to talk to her thus: "Woman, trust in the Lord, and be assured, for you will give birth to a son, to whom first from this people a crown and kingdom is due; and give him my name." To whom the astonished woman responded: "Who are you, my lord, and furthermore by what name are you called?" "I am," he said, "Stephen protomartyr, who was the first to suffer martyrdom for the name of Christ." And, having said that, he disappeared.

The Birth of István (miniature, c. 1360)

The illustrator of the *Illuminated Chronicle* depicts the scene according to the legends, in which Saint Stephen the martyr prophesizes to Sarolt, lying in her bed, that she will give birth to a son who shall be the first to wear a crown descending from Prince Árpád's nation. The prophesized kingdom is symbolized by the crown extended toward Sarolt, while the halo around the martyr's and child's head represent their sainthood.

4 In the meantime, as foretold by the Lord, the son of the ruler was born, whom, according to the prophet, the Lord had known before he was conceived in the womb, and to whom, before he was born, He had given the name of His protomartyr. Bishop Adalbert, beloved by God, anointed him with the baptismal chrism according to the truth of his belief. The name Stephen was given him, which we do not believe to have been contrary to the purpose of God. Indeed "Stephanus" in Greek means "crown" in Latin. For God wanted to crown him in this world to royal power and determined to redeem him in the future one by the crown of everlasting beatitude, that he might receive unfailing glory after the yoke of this life.

He was born in the city of Esztergom, and, still a boy, he was fully instructed in knowledge of the grammatical art. The child grew, nourished by diligent education, and with the passage of childhood, as he ascended to the first stage of adolescence, his father convoked the chief lords of Hungary, together with the next order, and through the counsel of common deliberation, placed his son Stephen at the head of the people to rule after him; and to confirm this, he exacted an oath from everyone. And reaching the end of his days after this, in the year 997 of the Incarnation of the Lord, he exchanged the worthless afflictions of the world for heavenly joy. In the same year the blessed bishop Adalbert entered Prussia in order to preach the word of God, and there he was crowned with the martyr's palm.

5 After the death of his father, Stephen, still an adolescent, by the favor of the princes and common people was laudably raised to the seat of his father and began with an ardent spirit to be the defender of truth, because, although he was in the bloom of his adolescence, he did not have his heart in his mouth, but his mouth in his heart. Not forgetting the Holy Scriptures, for which he was zealous above all, he kept judgment and justice before his eyes, according to the words of Solomon: *The wise man also may hear discipline and increase in learning, and the man of understanding acquire government.* Thus showing himself to be God's faithful steward in all his mandates, he began to consider in his own mind how he could deliver the people subject to him to the worship of the one God.

But because he considered that without the alliance of neighboring peoples he could not do this, he faithfully strengthened the peace es-

tablished with the people of surrounding provinces, so that whatever he pondered in his mind, he would be able to complete more securely in the young implantation of Christianity.

The Execution of Koppány (miniature, c. 1360)

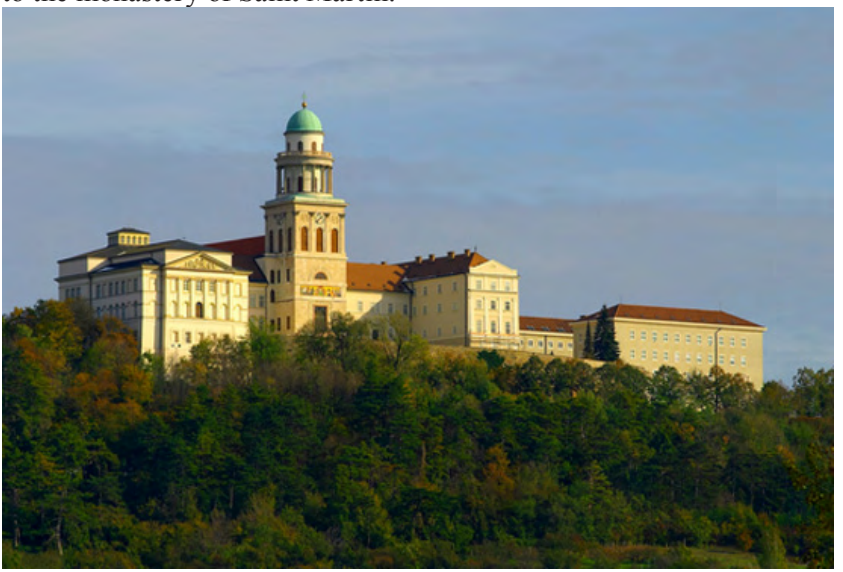
Hartvik's legends do not name the pagan chiefs who rose in rebellion against Stephen, but the chronicles discuss this at length. Koppány was the leader of the most significant uprising, whom King Stephen dealt with mercilessly. The initial from the *Illuminated Chronicle* depicts the moment of Koppány's beheading. The bloody episode continued with the quartering of the rebel's body, and subsequent nailing of these parts to the walls of four castles around the country.

6 But the enemy of all good things, the devil, full of envy and malice, stirred up an internal war against him, in order to disturb the holy plan of Christ's champion, for at his instigation the pagan commoners, refusing to submit their necks to the yoke of the Christian faith, tried with their leaders to withdraw themselves from his rule. They began to destroy his cities, lay waste his estates, plunder his lands, chase away the servants of the Church, and taunt—I should be silent about the rest—even Stephen himself. And when they did not want to shun their perverse way, and their fury was not satiated, the leader himself, trusting in eternal virtue, advanced with a multitude of his army under the banner of the prelate Martin, beloved by God, and of the holy martyr George, in order to overcome the madness of the enemy. By chance in those days they besieged the city called Veszprém in the vernacular, turning this into his shame, that is, they established themselves in the place where there used to be access to communication with the leader's court, so that entering the other fortifications they were to occupy would be found easier. But he rose up against them, led by divine mercy, and they fought, he trusting in faith, they only in arms. Finally, defeating the enemy, some of them having been killed and others captured, the victorious leader took home the gifts of victory with his troops. And so he disposed wisely of their possessions, both the fields and the villages, not as Saul had done when, having defeated Amalech, he chose the best of the spoils despite the Lord's prohibition.

But because Pannonia gloried in the birth of the blessed prelate Martin,[204] and it was under the protection of his merits that the man faithful to Christ, as I already said, wrought a victory over the enemy, reserving nothing of their things for his own needs, and keeping counsel with those beloved by God, he began to build a monastery dedicated to Martin, next to the patrimony of the holy prelate, in the place called the Holy Mountain, which St. Martin, when he still lived in Pannonia, assigned to himself as a place of prayer; he enriched it by lands and revenues and all the necessary things, and made it similar to bishoprics by his own judgment with a tithe from the victors, ordering that tithes be given from all their means in such a strict way that if someone should

204 Saint Martin of Tours was born in the province of Pannonia in the 310s.

have happened to have ten children, he was to give the tenth offspring to the monastery of Saint Martin.[205]

Pannonhalma

In 996, Prince Géza, who was coming around to Christianity, donated lands near Győr to the Benedictine monks, although the charter to the monastery's lands and exemptions dates from the period of Saint Stephen's rule. The imposing collection of buildings is a popular tourist destination, for in addition to its architectural importance, its library, treasury, picture collection, arboretum and wine cellars also draw visitors.
THE BENEDICTINE ABBEY OF PANNONHALMA'S WEBSITE

7 Thus the soldier of Christ, having defeated the enemy, filled with spiritual joy, decided by the counsel of his inmost being to be the receptacle of the evangelical seed; occupying himself by almsgiving and prayers, frequently prostrating himself on the pavement of the holy house, shedding tears, he entrusted the completion of his plan to the will of God, so that, unable to do anything without Him, with the help of His dispensation he could with satisfaction bring to its end with virtuous undertakings the good that he had planned. But it was necessary to consult the

205 Construction of the Benedictine monastery in Pannonhalma probably began during the time of Géza's rule.

faithful of Christ in order to begin and consummate this, so he made known his wish by letters and messengers in all parts. Thereupon many priests and clerics, urged by the visitation of the Holy Spirit, the Comforter, leaving their own sees, chose to become pilgrims for the Lord's sake. Abbots and monks, not desiring to have anything of their own, decided to live according to their rules under the government of such a religious ruler. […]

After this, having divided his territories into ten bishoprics, he made the church of Esztergom the metropolitan and master of the others. The prudent leader, recognizing the piety of the said Asericus,[206] elevated him, decorated by the miter of pontifical dignity through canonical election, and bestowed on him the dignity of the bishop of Kalocsa.

9 In the fourth year after his father's death, prompted by divine mercy, he sent the same prelate Asericus who by another name is also called Anastasius, to the threshold of the holy apostles, in order to ask from the successor of St. Peter, the prince of the apostles, that he extend his abundant blessing to the young Christianity, rising in the parts of Pannonia, that he confirm the church of Esztergom as head by the authority of his signature, and that he fortify the rest of the bishoprics by his blessing. Also that he would deign to strengthen him by a royal diadem, so that, supported by that office, what he had begun by the grace of God he could stabilize more solidly.

As it happened, at this time, Mischa,[207] leader of the Poles, having embraced the Christian faith with his people, sent envoys to the pontiff of the Roman See, and asked to be strengthened by apostolic benediction and to be crowned with a royal diadem. The pope,[208] assenting to his petition, already had had a crown made, decorated with extraordinary craftsmanship, which he decided to send to him with a blessing and the glory of sovereignty. But because the Lord knows those who are His, who preferred Matthew out of the two chosen by the apostles to share the apostolic order and complete the apostolic number, determined instead to distinguish favorably his chosen, Stephen, by this temporal crown, who afterward was also to be adorned more

206 Asrik or Astrik in other sources.
207 In reality, by this time Mieszko I's (963–992) successor Bolesław I Chrobry (992–1025) reigned in the Polish Kingdom.
208 Pope Sylvester II (999–1003).

favorably by the eternal one. Thus during the night preceding the appointed day on which the completed crown would be sent to the abovementioned leader of the Poles, the emissary of the Lord approached the pope through a vision and said to him: "You should know that tomorrow, in the first hour of the day the envoys of an unknown people will come to you, who will urge you to bestow on their leader a royal crown together with apostolic benediction. Therefore make sure to give the crown that you have had prepared to their leader without hesitation just as they ask. For know that this is due to him together with the glory of sovereignty for the merits of his life."

And in accordance with that vision, at the prescribed hour of the following day, the prelate Asericus reached the pope, prudently executing the office enjoined on him, and expounding the deeds of the holy leader in order, he requested the token that we mentioned from the apostolic see, showing Stephen to be worthy of such honor and dignity, he who had subjugated several peoples with the help of God and by His power had converted many infidels to the Lord. Upon hearing this, the Roman pontiff, rejoicing, kindly granted all, just as they had been requested. Moreover, he sent the king a cross to be worn as a sign of apostleship, saying "I am apostolic, but he is truly by his own merit Christ's apostle, through whom Christ converted so many people. Therefore we relinquish to his disposition as the divine grace instructs him the churches together with the people, to be governed according to both laws." Having obtained everything just as he had requested, the happy prelate Asericus returned to his people, taking with him that for which he had completed the journey he had undertaken.

The Holy Crown (12th century)

The crown attributed to Saint Stephen actually reached its current appearance a few generations after his rule. During the course of the crown's adventurous history, it was on numerous occasions stolen, buried and transported abroad, but it always returned home. With each passing century, the crown's political, legal and symbolic importance grew. From the 14th century onward, the person who wished to ascend the throne had to be crowned with it. From the 15th century, those segments of society possessing political rights were considered members of the Crown, while the lands of the Hungarian Kingdom were considered to inalienably belong to it. Today the Holy Crown is primarily the symbol of the thousand-year Hungarian state, and for this reason in 2000 it was relocated from the Hungarian National Museum to the embodiment of national sovereignty, the national assembly's building, being placed in the Parliament's dome hall.

10 Thus having acquired the letters of apostolic benediction together with the crown and the cross, the beloved of God, King Stephen, anointed by unction with chrism, was propitiously crowned with the diadem of royal dignity while the prelates and the clergy, the ispáns and the commoners acclaimed unanimous praise. After the symbol of royal excellence had been accepted, it was made manifest what manner of man he was in conduct of life and judgment in the statutes which he decreed with the bishops and chief lords of Hungary; in which, namely, he formulated the antidote of each sin. And so that he would show him-

self to be the son of peace by which Christ bound the world together, he left an edict to his successors, by approving an enduring pact, that no one should invade another in a hostile way, nobody should harm a neighbor without the benefit of a trial, no one should oppress widows and orphans.

He joined himself in matrimony to the sister of Henry of Roman imperial dignity—who was called Pious because of the gentleness of his character—named Gisela,[209] to be his consort in the kingdom, but above all to bear his offspring. He made her, anointed by unction with chrism, his companion in wearing the crown of the kingdom. How she stood out in adorning the worship of God, and how fervent and beneficent she showed herself [to be] to the congregations serving God is proved to this day by many churches' crosses, vessels, and ornaments made or woven by marvelous work. And above all the building of the bishopric of Veszprém [proves this] which she adorned nobly, beginning from the foundations, with every necessary thing for the service of God in gold and silver, and a multiplicity of vestments.

And the king himself, having assigned ample dioceses to each of the recently founded bishoprics, that is, as much to the archiepiscopal as all the episcopal churches, and always appointing as head a suitable prelate for each one, royally endowed them, as well as the abbeys, with estates and manor houses, households and revenues. He sufficiently provided them with crosses and vessels and other furnishings pertaining to the service of God, according to their needs. And every year, while he was alive, he added gifts and offerings, so that those filling the office of sacristan would not ask for anything from outside. Investigating, he diligently examined, sometimes through others, sometimes by himself, the life and conduct of monks, rebuking the lazy ones and taking the vigilant ones into his love. He commended the service of canons to the care of bishops, because of the testimony of Christ and the Church, according to the apostle: *I have become all things to all men, that I might save all.*

209 Blessed Queen Gisela was the daughter of Henry II, Duke of Bavaria, the niece of the Holy Roman Emperor Otto III (983–1002) and the younger sister of Holy Roman Emperor Henry II (1002–1024).

11 There was a certain monk, by the name of Sebastian, whose life was held to be commendable, and whose piety was held to be devoted to the service of God. The venerable king began to esteem him wonderfully with love, because the more pious someone was, the more welcome that person was to him. Judging him to be worthy of episcopal office because of his meritorious life, he appointed him to govern the archbishopric of Esztergom. But, because God *scourges every son whom he receives,* He deprived the said Sebastian of the light of his corporal eyes for a while to test his patience. But, so that the flock, new in the faith, would not deviate from the intended right path without the guidance of the shepherd, through the consent of the Roman pontiff he substituted in his place the above-mentioned Asericus, bishop of Kalocsa. After the passing of three years, Sebastian recovered his sight through the mercy of God, and through apostolic counsel his see was restored to him, and Asericus returned with the pallium to his own church, namely that of Kalocsa.

12 In the meantime the king was faithful and completely devoted to God in all his acts. He transferred himself together with his kingdom by an oath and offering, with assiduous prayers, to the guardianship of the Mother of God, the ever Virgin Mary. Her glory and honor are so famous among Hungarians, that even the feast of the Assumption of this Virgin is called the Day of the Lady in their language, without the addition of her proper name.

And, in order to be able to win the greater mercy of her protection, he began to build a famous and large basilica by wonderful craftsmanship, dedicated to and in praise of that perpetual Virgin, in the city of the royal see itself, which is called Alba,[210] with carvings adorning the walls of the choir, and the floor paved with marble tiles. Whoever saw this can offer a testimony to the truth of our words, that there are innumerable types of palls and vestments and other ornaments; several panels made of the purest gold around the altars, containing rows of the most precious stones, and above Christ's table a canopy of marvelous craftsmanship was erected, and the treasury was crammed full with all sorts of vessels made of crystal, onyx, gold, and silver. […]

210 Today Székesfehérvár, Hungary.

Afterward the servant of God strove to confer all that he already had and what he could acquire to Christ, from whose gift those things had flowed, so that He who made him worthy of the glory and honor of this world, would mercifully consider him deserving of association among the inhabitants of the celestial city.

Ignác Roskovics: *Saint Stephen Announces the Christian Faith* (oil, 1900)

An important part of Saint Stephen's life was the establishment of the Church and spreading of the Christian faith. The painting planned for the royal palace of Buda's Saint Stephen room depicts the announcement of the plans for the construction of the basilica in Székesfehérvár. Supporters of its establishment, among them Queen Gisela and Bishop Asericus, as well as monks and builders, look toward Stephen with confidence, while the soldiers representing the traditional societal leaders appear less convinced.

13 We read in the prophecy, written about the apostles that *their voice has gone out to all the earth and their words to the ends of the world.* This was proved to be said not only about the twelve, but also about all

those sent by God to evangelize, by whose faith, words, and conduct the Church grows. Among those, that most Christian king is acknowledged as not the most insignificant, he who spread the fame of his good will and works—that he exercised in building churches to the extent of his own authority—to far distant lands and very famous cities.

For he constructed a monastery of monks in that city of Jerusalem where Christ lived according to His humanity, and he enriched it with estates and vineyards, to provide abundant daily food. And he founded a congregation of twelve canons in Rome, the head of the world, dedicated in honor of the protomartyr Stephen, abounding in all belongings, and he erected a wall all around it, made of stone, with houses and hospices for the Hungarians seeking the threshold of the blessed Peter, prince of the apostles, in order to pray. He did not deprive even the royal city, Constantinople, of endowing it with benefactions; he donated a church of wonderful craftsmanship with everything that was necessary.

Therefore he deservedly gained the name of apostle within the boundaries of his dominion, because although he himself did not assume the office of evangelization, nonetheless, leader and master of preachers, he established the comfort of protection and support for them. […]

15 Nor do I intend to omit that divine power wished to show in his life how many merits the man of God would have after death; indeed whenever the infirmity of some man was made known to his ears, he sent him as medicine that which he had at hand then, a piece of bread or fruit, or fragrant herbs, and sent over his command that he rise healthy. The reconciliation of God having accompanied his words the sick immediately recovered. Our Savior, after gloriously ascending to Heaven and sitting marvelously with the Father is held to have appeared to few people physically, but many were consoled by a vision, and he taught them to have foreknowledge of the future, as it also happened to this blessed king. For one night suddenly awakened by some revelation, he ordered a courier to hasten in one day and night to Alba in Transylvania,[211] and gather all those living in the country within the fortifications of the city as fast as he could. For he foretold that the

211 Gyulafehérvár, today Alba Iulia, Romania.

enemies of Christians would come upon them, that is, the Pechenegs, who then threatened the Hungarians, in order to plunder their estate. Scarcely had the messenger completed the orders of the king, when behold the unexpected onslaught of the Pechenegs devastated everything by burning and plundering. Through the revelation of God, which was granted because of the merits of the blessed man, the souls of everyone were saved by the shelter of the fortifications.

The Capture of Gyula (miniature, c. 1360)

The legends attributed to King Stephen focus on the miracles attributed to saints instead of the difficulties of founding a state. With respect to Transylvania, Hartvik only mentions the vision of God that saved Gyulafehérvár, while other sources also present the fate of the man after whom the city is named. The initial from the *Illuminated Chronicle* depicts the capture of Gyula, the powerful ruler of Transylvania, who opposed the state-building drive toward centralization advanced by the king. In the middle one can see Gyula, his ankles already in shackles, having his hands bound behind his back, while Stephen's knights cut down the soldiers fleeing on the left. On the right, one can see the haloed king holding a spear.

16 After this, it happened that the pious Henry, of Roman imperial dignity, friend of the blessed king, died, and Conrad[212] assumed the crown of imperial power through the election of the Germans. After he destroyed the tranquillity of peace, Conrad joined hands with all Teutonia, and tried to invade the borders of Pannonia like an enemy. Against him Stephen consulted bishops and chief lords, and drew together the armed men of the whole of Hungary for the protection of the country. First, however, recalling that he could do nothing without Christ's assent, lifting his hand and heart to heaven and commending his wrongs to his Lady, Mary the ever Virgin Mother of God, he burst out in such a cry: "If it pleases you, Lady of the world, to have a part of your inheritance devastated by enemies, and to have the young implantation of Christianity destroyed, I beseech you, let it not be ascribed to my idleness, but rather to the purpose of your will. If the sin of the shepherd would merit anything, let him atone for it. I beg you, spare the innocent sheep." Having said these things, as if consoled by her, he set out trustingly on the road against the enemy. Immediately the next day, a messenger came to each one of the German leaders in the camp, as if sent by the emperor, who gave them the order to go back. With the withdrawal of the enemy, the holy man, knowing himself to be visited by God's mercy, lay prostrate on the ground and gave thanks to Christ and His mother, to whose protection he entrusted himself and the rule of the kingdom through persistent prayers. Indeed, terrified by the sudden desertion of his soldiers, and inquiring how this had happened, the emperor, when he understood that the messenger of their return was indeed not his follower, did not doubt that it was done through divine mandate, in order to strengthen the hope of the most faithful king; and from then on, Conrad abstained from attacking the kingdom of Hungary, kept back by his fear of the eternal judge. […]

18 The fame of his name reached the ears of many secular people, and the judgments from his mouth having become known everywhere by famous praise, sixty men from the Pechenegs, whom I mentioned above, with all their pomp, that is with chariots loaded with an abundance of silver and gold, and many types of ornaments, went out from the ter-

212 Holy Roman Emperor Conrad II (1024–1039) launched an army against the Hungarian Kingdom in 1030.

ritories of the Bulgars, wanting to come to the king, and approached the boundaries of the Pannons. But many of the servants whose mind is wax, bending to sin, kindled by the torch of malice, went out to meet them, killed some of them by sword, carried off everything they had, and left them half-dead and possessionless. They, keeping back for the judgment of the king what happened and what they endured, completed the journey they had started, and hastening to him, threw themselves at his feet. Upon seeing them, he said: "What is the cause of your adversity?" They replied: "My lord, we, your servants, with no evil intent, came to hear the teaching of your judgments, and by the hands of certain people the property that we brought with us was carried off, without any offense on our part. Moreover, they killed those they took hold of, and scarcely alive we come to report this to you." The king, because he was of a very prudent spirit, threatened them neither by expression, nor by words, but holding back—as it is written, *a wise man holds it back*—very swiftly sent to that commander under whom they served as soldiers, and establishing the day, he ordered all the men [responsible for] their ruin to be brought before him. It was done as he had commanded, and they were brought into his presence, in order to be examined. Addressing them, he said: "Why, transgressing the law of the precepts of God, did you not choose mercy, and condemn innocent men? Just as you had done, let the lord so do to you today in front of me. For the transgressors of the law must be killed." Having received their sentence, they were led away, and throughout every region, at the beginning of roads, hanged two by two, they perished. It is to be believed that Stephen did this from the zeal of justice to inspire fear in the others, because he wanted his kingdom to be a refuge open to all foreigners, entry unrestricted for all, so that no one would dare harm or trouble in anything or anyone who entered. And this was done. For as long as he lived, nobody dared cause any foreigner any harm.

19 And that apostolic prediction befitted the blessed king, that is *through many tribulations we must enter the kingdom of God,* and in the book of Wisdom: *God chastises whom he loves, and the father scourges every son whom he receives.* For he fell under many kinds of divine correction, being afflicted by continuous infirmity for three years. After he had recovered from that by the medicine of God's grace, again he felt the scourge to be near him through some test of the eternal

judge's secret deliberation, in the death of his sons, whom He, who gave them, took away innocent in their infancy. The father restrained the grief arising over their death by the solace on account of the love of his surviving son, the child Emeric of good natural disposition. As already the only one, loving him dearly, he commended him daily in his prayers to Christ and his ever Virgin Mother. He desired with all his wishes that the child outlive him and be the heir to the kingdom. And, so that he would be more capable of holding the helm of such government, he made him listen with both ears to the daily exercise of reading about the examples of faithful men. And Stephen himself, prompted by the flame of paternal love, composed for him a little book on the principles of conduct, in which he faithfully and conscientiously addressed him in words of spiritual admonition. He instructed Emerich how above all he should observe the Catholic faith, strengthen the condition of the Church, show honor to the dignity of bishops, love the chief lords and soldiers, respect judgment, have patience in all his acts, receive guests liberally, and nourish them even more liberally, do nothing without counsel, always keep his ancestors before his eyes as an example, resort to the office of prayer often, possess piety and mercy together with the other virtues. The noble young man, instructed with this and similar learning, obeying the command of eternal providence, to whom all are subordinate, exchanged this mortal life for an everlasting one, in the year 1031 of the Incarnation of the Lord, and joined the communion of heavenly citizens. His soul was shown being carried by angels to the palace of heaven in the very hour of his passing to a certain bishop of the Greeks, a man of holy conduct. And truly, because he was loved with the greatest feeling by everyone for the merits of his holiness, all began to mourn greatly, but especially the chief lords, among whom the desolate father heaved deep sighs. For seeing himself alone, left without hope of offspring, he grieved with pious feeling […].

Alajos Stróbl: *Saint Stephen's Mounted Statue* (bronze, 1906)

On the statue erected in the Buda Castle one can see King Stephen's most important attributes: the Holy Crown, the apostolic double cross as well as the halo revealing his sainthood. The idealistic statue about the state-establishing ruler shows his strengthes and glory in its fullest, the trials and difficulties known to us from legends are absent.
MORE DETAILS ABOUT THE STATUE (IN HUNGARIAN)

21 Not long afterward a disease set in, which later consumed his body, and growing worse by the long affliction of weakness, he was unable to stand on his feet. Four of the very noble palace officials, seeing him suffering severely for a long time, held iniquitous council, and tried to plot his downfall and his death, for they still strayed in the faithlessness of their heart. When the day was already fading, before the lamp would be lit in the house, one of them entered audaciously under cover of darkness, hiding a naked sword under his cloak in order to cut the king's throat. When he set foot where the king was resting, the sword fell, undoubtedly on an impulse from heaven, and made a clattering sound as it hit the ground. The king, hearing it at once, asked about its cause, although he already knew what had happened. That troubled man fell down, reconsidered the decision of his madness, was sorry,

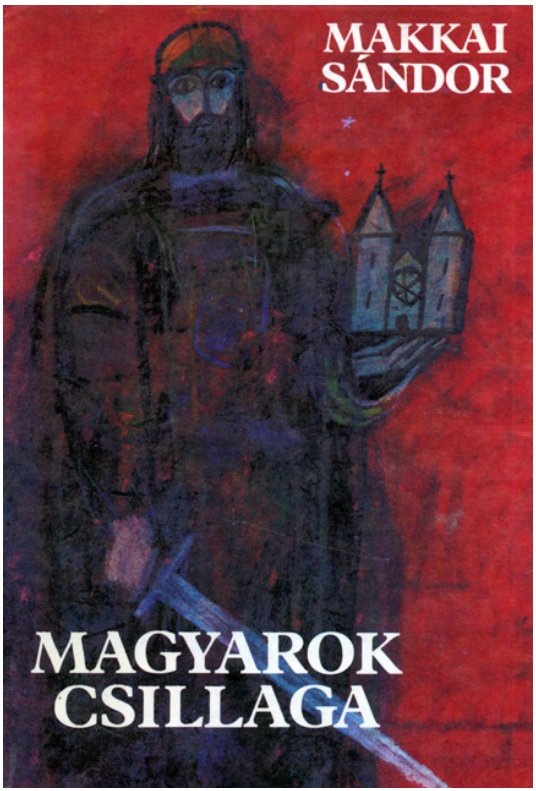
approached, lay down, embraced the feet of the king, confessed that he had committed a sin, and begged to be forgiven. The king did not spurn the requested pardon, and readily dismissed the villainy; at the same time by the order of the king those murderers were found and brought forth, and he pronounced judgment on them and punished them by a worthy sentence.

22 Finally by the mercy of God, the one worthy of the prize of a hundredfold reward, struck by fever, not doubting that the day of his death was approaching, summoned the bishops and the chief lords of his palace who gloried in the name of Christ, and discussed first with them who was to succeed him as king. Afterward in a fatherly way he admonished them to keep the orthodox faith which they had accepted, to love justice, to cherish the chains of heavenly affection and render what was done for that affection, to be vigilant and zealous in humility, and indeed above all to guard the young implantation of Christianity. After having said this, lifting his hands and eyes to the stars, he exclaimed thus: "Queen of heaven, renowned restorer of the world, I commit the holy Church with its bishops and clergy, the kingdom with its chief lords and people to your protection in my last prayers, and saying my final farewell to them, *into your hands I commend my spirit."*

23 The solemn feast was then approaching, famous to angels and men, the day of the Assumption of the same perpetually Virgin Mary, and, hoping to have a hope of greater mercy were the dissolution of his body to take place during that rejoicing, he asked this by special prayers and by sighs and tears obtained it. Thus that auspicious day arrived, very soon made more auspicious through his death, and the congregation of bishops and clergy, the foremost troop of stewards and important attendants stood encircling the place where the king, beloved by God, lying in their midst, having accepted the sacrament of spiritual unction, restored his holy soul by the viaticum of the body and blood of our Lord Jesus Christ, in the year 1033[213] of the Incarnation of the Lord, and gave it into the hand of the perpetual Virgin and holy angels, to be brought to the peace of eternal celestial beatitude. There was great lamentation among his people, and joy among the angels, but this lamentation later

213 In reality this happened in 1038.

turned into everlasting gladness both for those to be born, and those already alive. People assembled for his funeral procession from every region of Pannonia, the body was taken to the royal seat, that is Alba, and because the church, built by him to the honor of the blessed Virgin was not yet consecrated, the prelates, having deliberated, decided first to consecrate the basilica, and then to commit the body of Stephen to the earth. Having accomplished the ceremony of consecration, the holy body was placed in a sarcophagus of white marble in the middle of the building, where for several years the Lord exhibited countless favors for his merits to many who suffered troubles, had fever, proclaimed their affliction and misery, and endured judgment. Often at night the melody of the song of angels was heard by many, and even more often the sweetness of the most pleasant scent spread to all corners of the church.

Sándor Makkai: *Star of the Hungarians* (novel, 1937)

The figure of Saint Stephen has remained important over the years and his life's work can be applied to fundamental questions involving the national community. Sándor Makkai's historical novels were at their most popular during the interwar period, but even today, his work on Saint Stephen entitled Magyarok Csillaga [The Star of Hungarians], is an engrossing read. Half a century after the novel was written, members of the legendary band Illés revived the work into a rock opera, known as István a király [Stephen, the King].

MAKKAI SÁNDOR: MAGYAROK CSILLAGA (IN HUNGARIAN)

24 And thus forty-five years having passed, when God already wished to reveal the merits of his saint in order to show the mortals the favors of his mercy through him, it was decreed by apostolic letter, by order of the Roman see, that they should have elevated the bodies of those who sowed the seeds of the Christian faith in Pannonia and had been

converting to God by preaching or education. When the time came for his revelation and for the spreading of the praiseworthy grace, which the Hungarian people had earned in the world through Stephen, King Ladislas,[214] who then governed the realm—a man whose character was distinguished by the complete respectability of morals and remarkable for the splendor of his virtues, and who was completely dedicated to the praise and service of God—was imbued with the Holy Spirit, the Comforter, and, after having consulted with the bishops, chief lords and wise men of all Pannonia, declared for all a fast of three days, for the benefit of the community of Catholics through the gifts of the Holy Spirit working for the salvation of souls and bodies; for it seemed to be beneficial that be sought from Christ through a manifestation of signs by common prayer, secured by the alms and fasting of all. But the Lord, in order to show how merciful the holy king had been while living in a mortal body, demonstrated his approval of it before all other works when the king was already reigning with Christ to the point that though for three days they struggled with all their might to raise his holy body, it was not by any means to be moved from its place. For in that time, because of the sins, a grave discord arose between the said king Ladislas and his cousin Solomon, because of which Solomon, captured, was held in prison.[215] Therefore when they tried in vain to raise the body, a certain recluse at the church of the Holy Savior in Bökénysomlyó, by the name of Karitas, whose famous life at the time was held in esteem, confided to the king by a revelation made to her from heaven that they exerted themselves in vain; it would be impossible to transfer the relics of the holy king until unconditional pardon was offered to Solomon, setting him free from the confinement of prison. And thus, bringing him forth from the prison, and repeating the three-day fast, when the third day arrived for the transferal of the holy remains, the stone lying over the grave was lifted up with such ease as if it had been of no weight before. Thus having completed the office of Vespers the third day, everyone expected the favors of divine mercy through the merit of the blessed man; suddenly with Christ visiting his masses, the signs

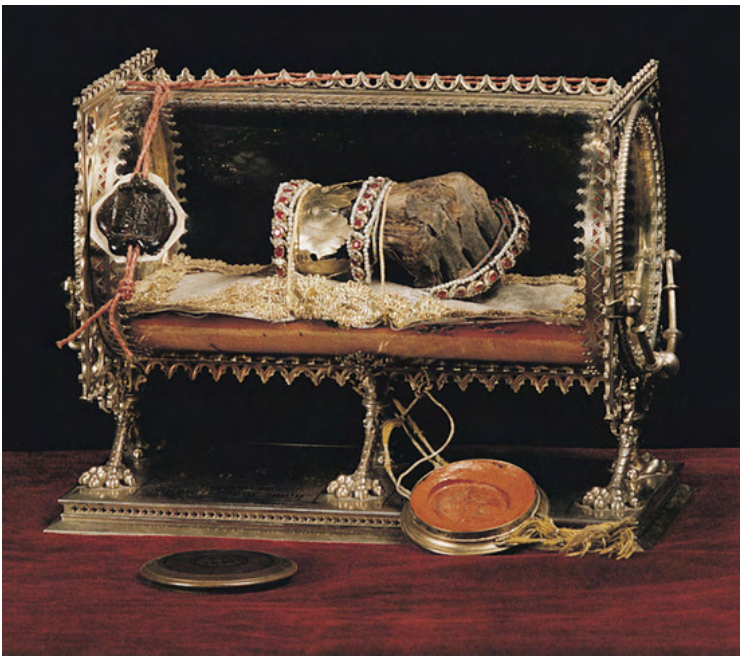
214 Saint Ladislas of Hungary ruled 1077–1095.

215 In the struggles for the throne, King Solomon (1063–1074) was defeated by his cousins Béla and Ladislas. During the canonization processes, ongoing in 1083, Solomon was in all likelihood held prisoner in Visegrád Castle.

of miracles poured forth from heaven throughout the whole of the holy house. Their multitude, which that night were too many to count, brings to mind the answer from the Gospel which the Savior of the world confided to John, who asked through messengers whether he was the one who was to come: *the blind see, the lame walk, the deaf hear, the lepers are cleansed,* the crippled are set straight, the paralyzed are cured; of which however we endeavor to make known some, because we cannot make all known.

25 A certain youth, all his limbs weakened, suffering paralysis for twelve years who was without the use of his hands and feet, who was carried there with the aid of his parents, having received the cure of all his body, was the first of the signs. Running to the altar far from sluggishly, he increased the joy of all those shouting praises to Christ. And another seven-year-old boy, who had crawled on his hands and knees from birth, because of contracted sinews, was brought by his parents, full of faith, to be helped by the blessed man; they prostrated themselves next to the tomb and laid him down with them, to ask for grace. They immediately obtained it; they marveled that the contraction of the sinews stretched in their son, and everyone seeing him walking with his knees and soles having become firm, glorified the name of Christ in the merits of the blessed man by praiseworthy acclamation. The king, devoted to God, crying in his great joy, lifted him with his own hands from the ground and carried him to the altar, where, uttering hymns of praise, he gave thanks with applause, together with everyone present for the favors shown in the curing of the boy. Thus God wondrously illuminated the whole night through the veneration of his servant by the splendor of many signs, and indeed the people, earnest in vigils and prayers, did not cease to make each miracle clear by shouts of praise. It should be added that not only those present, but even those situated far away were affected by the well-known consequences of a cure through the intercession of his merits. For when the report of his elevation began to spread everywhere, those afflicted by various illnesses immediately began to hasten to his holy tomb from the very borders of Hungary, each as best he could. But while some preceded and others, handicapped by more serious disease were unable to arrive at the same time, through the same mercy many were nevertheless cured on the way. Hence, in order to preserve the memory of the favors

given by the holy king, very many whose health was restored by him gathered large mounds of stones in the same place on the road where they were cured, which were there for a long time afterward. And even a certain woman at this time, when her son, her only one, gave up the ghost, placed the lifeless body of her offspring on the holy king's tomb, in order to implore the solace of God and His saint for him. A wonderful and in our times astounding thing occurred, the woman had not even stopped praying when she received back alive her son whom she had laid out dead.

The Holy Right

Saint Stephen's mummified right hand is a valuable relic belonging to the Hungarian Catholic Church. The ecclesiastical object with an adventurous past is today guarded inside Saint Stephen's Basilica in Budapest. Since the change of regime, it is transported around downtown Pest every year in a ceremonial procession on August 20th, the date of the state-founding king's national and feast day.

26 The morning of the fifth day after the Assumption of the most holy Mother of God, Mary, having come, when the chief lords, with the clergy and prelates, gathered in the church with the king, first the Mass for the dead was celebrated, then the marble slab that projected above the pavement was lifted, and they came to the sepulcher; and at its opening such a powerful, sweet-smelling fragrance enveloped everyone who was there, that they imagined themselves to be carried away into the midst of the delights of the Lord's paradise. And the sepulchre itself was full of water, a little crimson as if mixed with oil, in which rested, as in liquefied balm, the precious bones; having collected them in the finest linen cloth, they searched for a long time in that liquid for the ring that had been put on the right hand of the blessed man. Not having found it, some people began to pour the water into silver cauldrons and large jars at the order of the king, so that having emptied the sarcophagus, the discovery of the ring would be made more certain. But, miraculously, the greater the quantity of liquid that was poured out, that much more of it welling up filled up the sepulcher again. Seeing this miracle they restored the water they had drawn off to its place, but by pouring it back the grave did not overflow. Then covering the sepulcher, proclaiming praises and thanks to the divine kindness, they returned to the altar of the most blessed Mother of God Mary with the treasure they had found. […] I have decided only to add at the end of the codex how, by a wonderful gift of the kindness of God, the ring they searched for so long, but did not find, was revealed together with the right hand of the blessed man, three years after his translation.

The Holy Right (inside a neo-gothic relic holder, 1862)

27 A certain monk, by the name of Mercurius, who, in the clerical order was the guardian of the treasury of the perpetual Virgin, and for the love of the heavenly home renounced the world, was sent away far from there by royal rebuke in that hour when the tomb was opened, lest he carry off something from the holy relics. As he was sitting in the choir with a sad face, a certain young man dressed in white clothes gave him a rolled up piece of cloth, saying: "I entrust this to you to preserve, and when the time comes to reveal." After the completion of the sacred office, the monk unfolded the cloth in the corner of the building, and seeing the intact hand of the man of God with the ring of marvelous craftsmanship, he got frightened; and without anyone's knowledge, he brought it with him to the monastery which had been commended to his governing, awaiting the time foretold to him from Christ by the

youth. Here for a long time he alone undertook the guarding and watching of the treasure buried in the field, afterward he made the founders of that monastery aware of it, finally at the approach of the time when it had to be declared, he brought it to the notice of the king. The king immediately, joined by bishops and the chief lords of Hungary, obtaining there many favors of miracles from Christ, appointed the day of celebration for elevating the right hand of God's man.

Why is it, brothers, that his other limbs having become disjointed and, his flesh having been reduced to dust, wholly separated, only the right hand, its skin and sinews adhering to the bones, preserved the beauty of wholeness? I surmise that the inscrutability of divine judgment sought to proclaim by the extraordinary nature of this fact nothing less than that the work of love and alms surpasses the measure of all other virtues. Whence the Truth says in the Gospel: *blessed are the merciful, for they shall obtain mercy.* And also give and it will be given to you. Also in another place: *as the water extinguishes fire, so alms extinguish sin.* The right hand of the blessed man was deservedly exempt from putrefaction, because always reflourishing from the flower of kindness it was never empty from giving gifts to nourish the poor. Because he helped those who found themselves in need, freed those burdened by the yoke of captivity, offered clothes and hospitality to pilgrims, reckoned the misery and need of widows and orphans to be his own, daily repeated the Lord's supper and order in washing the feet of the poor, made the alms flow not from plunder or the damage of others, but at the cost of his own purses; renounced, in order to make the houses of God rich, the will to possess, and thus advancing in everything the will of the divinity, he crucified his flesh together with his vices and desires. Hence the delightful and wonderful reverence to his body and right hand, hence the sweet and happy reward of eternal life, hence the desirable cohabitation with the citizens on high, where the shining and unfailing splendor of the one and most high deity, Father and Son and the Holy Spirit, always shines on him forever and ever. Amen.

Translated by Nora Berend

MÁRK KÁLTI AND THE DEEDS OF THE EARLY HUNGARIAN KINGS

The Problem with Succession to the Throne (miniature, c. 1360)

At the end of Saint Stephen's reign, he was faced with a difficult question: who shall inherit his crown? His son, meant to be his successor, unexpectedly died young. In the bottom of the picture, his son Prince Emeric (Imre) is being laid to rest, with the halo around his head signifying that he was later elevated to sainthood. Stephen did not wish for one of his relatives who practiced the old traditions to succeed him, for fear that they would take a different course than the one he had set the country on. For this reason, he made his most influential relative Vazul unsuitable to rule. At the top of the image it can be see how Stephen's soldiers gouge out Vazul's eyes. Despite this, the question of succession was not resolved between Stephen's chosen successor Peter Orseolo or Vazul's three sons. The *Illuminated Chronicle* recounts in detail the battles between the claimants to the throne.

INTRODUCTION

The noble Márk Kálti lived in the royal court of Hungary's two Anjou kings Charles Robert (Károly Róbert) (1308–1342) and Louis the Great (Nagy Lajos) (1342–1382) and for a time was even the priest of the royal chapel. During Louis's reign Hungary counted as a Central European great power with a radiant court and the Anjou dynasty's international standing made necessary a history of Hungary written up to Western European standards. The task of undertaking this assignment fell to Márk Kálti, who by using the earlier chronicles wrote an interesting, multi-faceted work in the 1360s. His work later received the name *Illuminated Chronicle* since Louis had a high quality illustrated manuscript produced from it on the occasion of the betrothal of his and Charles V of France's children. The *Illuminated Chronicle*, produced for diplomatic purposes, fortunately survived, thus allowing researchers to partially reconstruct the text from the lost *gestas*.

The extracts of Kálti's work that will be discussed here are those pertaining to the kings that followed St. Stephen (Szent István), namely Peter Orseolo, Sámuel Aba, Andrew (András) I and Béla I, in the period from 1038–1063. One particular characteristic of medieval historiography is the central role that rulers serve in the works. National histories focused nearly exclusively on the deeds of rulers, giving significant attention to their political actions such as wars, challenges to the throne and their ability to create laws. The selections in this collection will focus on the relations between the four kings, as these aspects received the most attention. Another characteristic of medieval historiography is xenophobia, which can be seen through the attitudes toward the Venetian Peter Orseolo. According to Márk Kálti, the rulers arriving from abroad allegedly spent their time insulting the Hungarians and disgracing Hungarian women, which, of course, the Hungarians would not tolerate for long. What also occupied the foreign arrivals was dealing with the pagan uprisings that happened during their rule, another major threat described by a historian employed by the Church. According to modern historiography, the cause of the uprisings in the 11th century were the social and political changes stemming from the evolution into feudalism and away from the traditional tribal structure. Kálti makes no mention of these "secular" tensions, instead incorporating the leg-

end of St. Gerard, thus positioning the Church's viewpoint front and center. In the process of recalling the battles for the throne, the international status of the young Hungarian kingdom also comes to light. Holy Roman Emperor Henry III attempted both in 1045 and 1051–1052 to extend his influence onto Hungary, something which would never really cease to be a concern over the centuries. In addition to the Germans, the Hungarian claimants to the throne asked for assistance from their Czech, Polish and Russian relatives to tip the balance in their favor. So common was "family aid" in this time period between the medieval dynasties that it led to a high number of military campaigns remembered in Central European history.

Kálti's work has a significant impact on Hungarian history for two reasons. Firstly, his *Illuminated Chronicle* on the Árpád Dynasty is among the oldest and most detailed historiographies that have survived to this day, thus making its importance as a source enormous. The history found in the chronicle, with a few minor corrections, is considered accurate by today's historians. Secondly, Márk Kálti's writing style is so enjoyable and filled with symbolism and dramatic flourishes that his work (with some alterations) still forms the backbone of historical works meant for the general public in the present. Up until medieval history began to be revised in the 19th century, this was practically the sole source on the period. If one is to ask a random Hungarian with an interest in history what comes to mind about the Árpád period, they are most likely to recall the pagan uprising led by Vata, St. Gerard's martyrdom, the sinking of Henry III's flotilla by Zotmund (alternatively Kund), the ditching of German armor in the Vértes mountains, or Prince Béla's life-determining decision between a crown and a sword.

The *Illuminated Chronicle*'s Cover (c. 1360)

The *Illuminated Chronicle* is one of the most significant relics of medieval Hungarian book illustration. Through an international agreement in 1933, it was transferred from the Viennese National Library to the National Széchényi Library, where it was placed in the manuscript archive. At the top of its richly illustrated cover, Louis the Great sits on a throne with a baldachin, holding in his hands a scepter and orb. On his right stand his western-dressed armored knights, on his left his eastern-appareled allies. The decorations at the bottom feature the Hungarian Anjou coat of arms, the apostolic cross, and Louis the Great's crest on a golden background.

ILLUMINATED CHRONICLE[216]

71 KING PETER'S CRUELTY

After Peter[217] had been made king, he cast aside all good will of royal serenity and raged with Teutonic fury, despising the nobles of Hungary, and together with the Germans, who roared like wild beasts, and the Italians who chattered and twittered like swallows, he devoured the wealth of the land with a haughty look and a proud heart. The fortified places, strongholds, and castles he handed over to the custody of the Germans and Italians. Peter himself was exceedingly lascivious, and no one could be secure of neither the chastity of his wife nor the virginity of his daughter or sister from the assault of the king's minions, who violated them with impunity. When the magnates of Hungary saw what evils were inflicted upon their people against the will of God, they asked the king by common counsel to give instructions to his men to desist from such abominations. But the king was swollen with pride and he voided openly the foul and noxious poison of his soul, saying: "So long as I live, I shall replace all judges, the most eminent and exalted as well as the most lowly, the centurions and decurions, the village reeves, as well as the men of rank and power in the whole kingdom of Hungary, with Germans, and I shall fill the land with foreigners, and I shall give it wholly into the power of the Germans." And he said: "This name Hungary comes from servitude,[218] and they themselves shall be servants." Such were the things that kindled discord between King Peter and the Hungarians.

216 To be published in the series CEUPress Central European Medieval Texts. Forthcoming.

217 Peter Orseolo, the son of St. Stephen's sister and Doge Otto Orseolo, was raised in Venice. Saint Stephen, concerned that his relatives who were sympathetic to older Hungarian traditions would not preserve the feudal-Christian state he founded, chose Peter as his successor. Peter Orseolo was king from 1038–1041 and again from 1044–1046.

218 The Greek word *angaria* means 'servant work.' The connection between Hungary's name and the Greek expression is a mistaken etymology.

72 THE FLIGHT OF PETER AND THE ELECTION OF ABA

Peter Orseolo's Banishment (miniature, c. 1360)

Holding his sword forward, Samuel Aba, his armored knights and arrow-shooting light cavalry chase the crown-wielding Peter and his last remaining followers.

Therefore in the third year of Peter's reign the magnates of the Hungarians and the nobles leagued together on the advice of the bishops against King Peter, and considered anxiously whether they could find in the kingdom anyone of royal birth who would be fit to govern the kingdom and to free them from Peter's tyranny. Since they could find no such person in the kingdom, they chose from among themselves a

certain ispán named Aba, the brother-in-law of King St. Stephen, and they appointed him to be king over them.[219] Having gathered an army of Hungarians, Aba went forth to do battle against King Peter. Finding himself without help from the Hungarians, King Peter was seized with a great fear and fled to Bavaria to beseech help from Henry, King of the Germans.[220] Peter thus escaped by flight from the hands of the Hungarians. But they seized that most wicked, bearded Buda, the promoter of all evil, by whose counsel Peter had afflicted Hungary, and they killed him by cutting him to pieces, and they put out the eyes of his two sons. They also killed Sebus, who had put out the eyes of Vazul, by breaking his hands and feet. Some they stoned and others they tortured to death. Aba was raised to royal power and was consecrated as king. All the enactments and exactions which King Peter had established according to his custom, King Aba revoked. […]

75 […] Feeling now secure, King Aba became insolent and began to rage cruelly against the Hungarians. For he held that all things should be in common between lords and servants; and also regarded that breaking an oath is a nothingness. Despising the nobles of the kingdom, he consorted with peasants and commoners. The Hungarian nobles were unwilling to endure this from him, and chafing under this insulting behavior they conspired and plotted that they would kill him. But one of them informed the king of the conspiracy against his life, whereupon the king captured as many of them as he could and had them put to death without examination or trial, which did great damage to his cause. When the king was keeping the time of Lent at Cenad,[221] on the pretext of holding a council he shut up some fifty nobles in a house and caused them to be butchered by armed warriors, without repentance or confession. Therefore the blessed Gerard, bishop of Cenad, with the authority of his office sternly rebuked the king and foretold that great peril threatened him.

219 Sámuel Aba ruled 1041–1044.
220 Henry III, King of the Germans 1039–1056, Holy Roman Emperor from 1046.
221 Today located in Romania, its historical Hungarian name is Csanád.

King Samuel Aba (initial, c. 1360)

Among the *Illuminated Chronicle*'s illustrations, numerous Hungarian rulers' images can be found. These depictions are not, however, accurate, and in most cases do not even classify the individual kings. Samuel Aba can be seen in the same dress as most members of the ruling house, the crown and sword he holds are also generically used motifs.

76 Some of the conspirators greatly moved by this fled in post haste to the emperor and accused Aba saying that he counted oath-breaking as nothing, scorned the nobles who had made him king over them, and ate, rode and conversed continually with common peasants. The emperor said to them: "Such is not the conduct of a noble man, but of his opposite." They effectually urged the emperor to avenge himself upon King Aba for the injury that he had done him, for he had neither sent back the prisoners as he had sworn to the emperor, nor indemnified him for the damage he had suffered. Thus stirred by the incitements of the Hungarians, the emperor appeared with a Bavarian, and Czech army

together with his courtly retinue in the mark of Austria, concealing his design to enter Hungary and making as if he would demand from King Aba the fulfillment of their agreement and would then return. Then ambassadors came to the emperor from King Aba and asked that the Hungarians who had fled to the emperor be delivered to them, complaining that these were robbers and brigands of the kingdom of Hungary and the chief fomenters of wars and enmity between the emperor and the Hungarians, who were faithful and obedient to the emperor; and therefore it was fitting that such sowers of strife should be given over into the hands of Aba, king of the Hungarians. But the emperor answered that this he would in no way do. So he swiftly invaded the Hungarian border marches at Sopron; but when he wished to cross the River Rábca near Babót, the crossing was impossible because of floods and the dense forests and the boggy marshes. Therefore the Hungarians who were with the emperor and King Peter led the army, riding all through the night, along the rivers Rába and Rábca, and crossed by an easy ford at sunrise. King Aba with a great multitude of armed men met him at Ménfő near Győr in overweening confidence of victory, for he had been told by some Bavarians that the emperor was coming against him with few warriors. And it is said that King Aba would have gained the victory, had it not been that some of the Hungarians, in their abiding friendship towards King Peter, cast their banners to the ground and fled. The Germans also relate that as they drew near to the field of battle, a thin mist appeared as a heavenly sign, and a violent whirlwind, stirred up by divine agency, sent a terrible dust into the eyes of the Hungarians, whom, it is said, the Apostolic Lord had previously excommunicated because they had dishonored Peter, their king. Battle was joined, and the two armies fought long and fiercely, but at last the emperor, supported by God's help, gained success and victory. The defeated King Aba fled towards the River Tisza, and in a ditch in a village he was cruelly killed by the Hungarians to whom during his reign he had done injury. His body was buried in a church near that village. When after some years it was taken out of the tomb, it was found that his shroud and his garments were not decayed and that the places of his wounds were healed. They buried his body at last in his own monastery at Abasár. When the emperor had returned to his camp, he prostrated himself in humility and devotion before the holy wood of the cross of our salvation; having put off his shoes, and clothed in sackcloth, he

gave praise with all his people to the mercy of God because He had that day delivered him from the hands of the Hungarians. The number of Germans who perished there on that day was beyond counting. Therefore even now the place is called in their language Ferlorum Payer and in our language Westnempti.[222] For two months nobody could well pass over this field because of the stench of the dead men, who had been killed by the archers.

The Battle of Ménfő (miniature, c. 1360)

Beneath Holy Roman Emperor Henry III's highly raised flag, Samuel Aba's forces are defeated, while his traitorous soldiers flee toward the left. The battle's loss is symbolized by the red and white striped Hungarian flag falling to the ground from the broken pole. In the foreground two later scenes can be seen: on the left the stabbing of the king as he reaches for his crown, while on the right Henry, wearing a cilice, kneels before an altar in gratitude for his victory.

77 Meanwhile the assembled Hungarians came as suppliants to the emperor, imploring pardon and mercy. The emperor, who received them kindly and with a gracious countenance, granted their request. Thence he came with his entire host to Fehérvár,[223] which in the German language is called Weissenburg and is the principal seat of the kingdom of

222 That is, "Verloren Bayer" or in English "Lost Germans."
223 Today's Székesfehérvár.

Hungary. There the emperor, honored by the Hungarians with a great imperial reception and extensive preparations, made King Peter, whom the royal crown had been restored and who was adorned according to royal custom with the holy insignia of King St. Stephen, leading him with his own hand to the throne in the church of the glorious mother of God, the Virgin Mary, to be royally seated. There he reconciled the king with the Hungarians and the Hungarians with the king, and he granted the petition of the Hungarians that Hungarian law be kept and judgment given according to custom. When he had thus set matters in order and had in all things succeeded as he wished, the emperor returned to Regensburg, leaving Peter behind in Hungary under the guard of his own men.

78 THE RETURN OF THE EMPEROR TO HUNGARY

In the following year, however, the emperor returned to Hungary, and in sacred and solemn ceremony King Peter in the presence of Hungarians and Germans delivered over to him the kingdom of Hungary by a golden lance. The king further honored him with many and magnificent gifts, and so the emperor returned home with glory. Meanwhile Andrew, Béla and Levente,[224] who had fled into Bohemia, left that country because their condition of life was poor and mean and departed to Poland, where they were kindly and honorably received by Mieszko,[225] the duke of Poland. […]

224 These are the sons of Vazul, Saint Stephen's cousin. Saint Stephen was afraid that following his death, Vazul would restore a pagan-nomadic way of life, and therefore had Vazul blinded and his sons banished from the country.

225 Mieszko II ruled 1025–1034. The banished brothers were in reality received by Casimir I (1039–1058).

King Peter Gives a Spear to Emperor Henry (initial, c. 1360)

Peter Orseolo, helped back to the throne, gives a gilded spear among other gifts to Henry III as a token of gratitude. According to certain historians, the spear was the symbol of rule originating from Saint Stephen, and handing it over signified that for the time being, Hungary would be a vassal of the Holy Roman Empire.

80 DUKE BÉLA, CALLED BENYN

[…]

81 At that time certain magnates of Hungary mourned over the desolation of the kingdom and longed for the liberation of Hungary from Peter's tyranny. They maintained untarnished loyalty towards Andrew, Béla and Levente, who were descended from the kindred of King St. Stephen, and they served them faithfully by sending to them by mes-

sengers whatever goods they had. These magnates were Visca, Bua and Buhna, and others of their kin who always awaited with sighs and groans the right time when they could bring back Andrew, Béla and Levente into Hungary. They worked with all their strength to restore the kingdom to the nephews of King St. Stephen, who had loved them and exalted them. King Peter, raised high by the power of the king of the Germans, was now no ruler, but rather, with the cruelty of his tyranny, a scourge and an oppressor of Hungary. From the whisperings of traitors, namely Buda and Devecser, Peter learned that the aforesaid nobles, namely Visca, Bua and Buhna, and their kindred, were planning how they could restore the kingdom to the royal seed and bring back Andrew, Béla and Levente into the kingdom against King Peter. King Peter raged in fury, and ordered them to be seized and hung upon the rack and killed; others he caused to be tortured and blinded. And on all Hungary he inflicted such great distress that they chose rather to die than to live so miserably. Then the nobles of Hungary, seeing the sufferings of their people, came together in Cenad, and after they had held a council of all of Hungary they sent solemn messengers to Rus' to Andrew and Levente to tell them that all Hungary awaited them in loyalty, and that the whole kingdom would gladly obey them as being of the royal seed if only they would come down into Hungary and defend them from the fury of the Germans. They confirmed to them by oath that as soon as they entered Hungary, all the Hungarians would flock to them with one accord, and would submit themselves to their rule.

82 Since they feared some cloaked ambush, Andrew and Levente secretly sent messengers into Hungary. When they came to Abaújvár, which King Aba had built, behold, the whole multitude of the Hungarians streamed towards them in hordes, and inflamed by devilish prompting they obstinately requested Andrew and Levente to allow all of the people to live according to the pagan rites, to kill the bishops and the clergy, to destroy the churches, to throw off the Christian faith, and to worship idols. They were granted the desire of their hearts to vanish and perish in their misbelieve as their fathers had done of old; for otherwise they would not fight for Andrew and Levente against King Peter. Chief among the Hungarians was one whose name was Vata from the castle Békés; he dedicated himself to demons, shaving his head and wearing three braids according to the heathen manner. Much later his

son, whose name was John (János), following the rites of his father gathered around himself many magicians, soothsayers and fortune-tellers, through whose incantations he won great esteem among the lords. One of these many divinities, whose name was Rasdi, was placed in captivity by the most Christian King Béla; she was shut up in prison until she ate her own feet, and there she died. It is written in the ancient books about the deeds of the Hungarians that it was most strictly forbidden to Christians to take a wife from the kindred of Vata and John; for just as in the time of the Old Law Dathan and Abiram stirred up sedition against the Lord, so these in the time of grace turned the Hungarian people away from the faith of Christ. Following Vata's detestable and execrable prompting, all the people delivered themselves up to demons and began to eat the flesh of horses and to commit the worst of sins. They killed the servants of the Catholic faith, both clerical and lay, and they destroyed many churches of God. Rebelling against King Peter, they put to shameful death all the Germans and Latins who had been placed in various offices throughout Hungary. In the night they sent to Peter's stronghold three criers, riding on swift horses, to proclaim the edict and word of Andrew and Levente that the bishops together with the clergy should be killed, the tithe collectors slaughtered, the traditions of paganism restored, the tribute collected by Peter's Germans and Latins utterly done away with, and that the memory of Peter should perish to all eternity and beyond. When morning came, the king was acquainted with what had happened; and though knowing most surely that the brothers had returned home and that with their acquiescence, the Hungarians had butchered his officials, he did not display terror at the tidings but put on a show of joy, and leaving his castle he crossed the Danube at the mouth of the river Žitava,[226] desiring to enter Fehérvár. But the Hungarians foreseeing of his intention, prevented his plan and occupying the belfries and towers of the city and barring the gates, locked him out.

83 Meanwhile Andrew and Levente, with the same multitude still following, advanced through the middle of Hungary and came near to the ford which is commonly called Pest. When they heard this, the bish-

226 The historical Hungarian name of the river today located is Slovakia is Zsitva.

ops Gerard, Besztrik, Buldi and Beneta and ispán Szolnok went forth from the city of Fehérvár to meet the dukes Andrew and Levente and to receive them with due honor. When the aforesaid bishops had arrived in haste at the place which is called Diósd, they wished to hear mass there in the church of St. Sabina before they went to the lords. Then the blessed Bishop Gerard, having put on his priestly robes to celebrate mass, spoke to them these words of exhortation: "My brothers and fellow-bishops and all the other faithful who are present, know that today we shall come to our Lord Jesus Christ with the crown of martyrdom and enter into eternal joy. For I make known to you the secret of God, which was revealed to me this night. I saw our Lord Jesus Christ seated on the lap of His most holy mother the Virgin Mary, and having beckoned us to Him with His hand He gave to us the Eucharist of His flesh and blood. But when Bishop Beneta approached Him, Christ withdrew the sacrament from him. Therefore he will today be excluded from participation in our martyrdom." After these words the blessed Gerard bade them confess their sins to one another, and after hearing Mass they fell to prayer; then they all took communion, made joyful by the certain hope of the eternal bliss which they would gain through their martyrdom. Then they set out together towards the ford over the Danube at Pest. The blessed Bishop Gerard, since he was short in stature and had used up all his strength in the service of God, used a carriage for his conveyance. When they came to the aforesaid ford, behold, impious men, namely Vata and his accomplices, possessed by the demons to whom they had dedicated themselves, rushed upon the bishops and all their companions and flung stones upon them. The blessed Bishop Gerard made unceasingly the sign of the cross over those who were stoning him. But seeing this, they made all the more furious onslaught upon him and overturned his carriage on the bank of the Danube; and having taken him from his carriage, they placed him in a cart which they made to run down from Mount Kelenföld,[227] then while he was still alive, they pierced his breast with a spear and his brains they dashed out upon a stone. Thus the glorious martyr of Christ passed from the miseries of this world to eternal bliss. The Danube, though it

227 Today known as Gellért-hegy (sometimes translated as Gerard Hill) it is located next to the Danube in central Budapest on the Buda side. In 1904 a large monument was erected on its eastern slope to recall the site of the bishop's martyrdom.

often flooded over the block of stone against which had been dashed the head of the holy Gerard, could not wash away the blood in seven years. At that point the stone was taken away by priests, and now it lies upon his altar at Cenad. At the spot where his head was shattered, a church in honor of the blessed martyr Gerard is now to be seen at the foot of the mountain. This Gerard was a monk from Rosazzo,[228] by birth a Venetian; who, when he first came to Pannonia lived the life of a hermit at Bakonybél, and then he was made a bishop and transferred to the cathedral of Cenad.

Gyula Jankovits: *Saint Gerard Sagredo* (bronze, 1904)

According to legend, the bishop Gerard died during a pagan uprising after being tossed from the hill in Budapest that today bears his name. The hill and statue overlooking the Danube serve as a reminder of his martyrdom, and the "cliff chapel" named after him and located inside a cave can be found not far from the statue.
MORE DETAILS ABOUT THE MEMORIAL

84 Bishop Buldi was also stoned, and passed over into glory. Besztrik and Beneta crossed the Danube in a boat to make their way to Andrew and Levente, but there were heretics on the farther bank, and

228 The Benedictine monastery in Friuli called Rosazzo was founded later than St Gerard's time.

they mortally wounded Bishop Besztrik, who died on the third day afterwards. But the Duke Andrew came upon them and delivered Bishop Beneta from their hands; and thus the prophecy of the holy Gerard was fulfilled; for all were martyred, except Beneta. As for Ispán Szolnok, he mounted upon his horse, leapt into the Danube, and as he swam a certain man named Murtmur came and took him into his boat in order to save him from death. For this Murtmur had been baptized by Ispán Szolnok. But when he wished to save the ispán's life, the heretics began to threaten him with death unless he himself killed Ispán Szolnok. Frightened by these threats, Murtmur killed the ispán in the boat with his sword. So great a multitude, both clerical and lay, on that same day endured martyrdom for the faith of Christ that their number is known only to God and His angels.

85 DEATH OF KING PETER

King Peter, seeing that the Hungarians had with one mind sided with Dukes Andrew and Levente, took flight with his Germans towards Moson, intending to cross from there into Austria. But he could not escape, for the Hungarians had anticipated him and had occupied the gateways and egresses of the kingdom; moreover, the ambassador of Duke Andrew called King Peter back under the pretext that he will keep peace and his word. Believing him, King Peter returned, as it is said; but he did so rather under the force of great necessity, knowing that his army had deserted him, and wishing to return speedily to Fehérvár. When he turned aside to the village of Zámoly, the aforesaid ambassador wished to take him in an ambush and to bring him bound to Duke Andrew; but having knowledge of this, Peter took refuge in a mansion and defended himself bravely for three days. At last all his warriors were killed by bowmen and he was taken alive; he was blinded and brought to Fehérvár, where in great pain he soon ended his life. He is buried at Pécs in the church which he himself had founded in honor of the blessed apostle Peter, in the third year of his second reign.

86 KING ANDREW IS CROWNED BY THE HUNGARIANS

Having now been made secure against all disturbances from enemies, Duke Andrew received the crown of kingship in the royal city of Fehérvár. Only three bishops who had escaped that great slaughter of the Christians crowned him in the year of our Lord 1047. He made proclamation to all his people under pain of death that they should lay aside the pagan rites which had formerly been permitted to them, and that they should return to the true faith of Christ and live in all things according to the law which King St. Stephen had taught them. In these days Levente died, who if he had lived longer and come to power over the kingdom would beyond doubt have corrupted all Hungary with paganism and idolatry. And because Levente did not live in the Catholic faith, he is buried near the village of Taksony on the further side of the Danube, where his grandfather Taksony[229] is said to lie in a pagan grave. […]

229 Taksony was Grand Duke of the Hungarians ca. 955–972.

The Death of King Peter and Coronation of Andrew I (initial, c. 1360)

The defeated Peter Orseolo is blinded by a soldier so that he can never again sit on the Hungarian throne. Meanwhile, the pagan Vazul's eldest son, Andrew receives the crown from Bishop Beneta. The inclusion of the bishop is there to signify that Andrew (András) will be a Christian ruler.

88 […] Having lost one brother, King Andrew sent to Poland to his other brother Béla, calling him with great love and saying: "Once we shared poverty and labor together, and now I ask you, most beloved brother, that you come to me without tarrying, so that we may be companions in joy and share in the good things of the kingdom, rejoicing in each other's presence. For I have neither heir nor brother except you. You shall be my heir, and you shall succeed me in the kingdom." Won by these words, Béla came to the king with all his family. When the king saw him, he rejoiced with a great joy, because he was supported by

his brother's strength. Then the king and his brother Béla took counsel and divided the kingdom into three parts, of which two remained in the possession or power of the royal majesty and the third was put into the possession of the duke. This first division of the kingdom became the seed of discord and wars between the dukes and the kings of Hungary. King Andrew built at that time a monastery near Lake Balaton in honor of St. Anianus at a place which is called Tihany. He took to wife a daughter of the duke of the Ruthenians, by whom he begot Solomon and David. Also by a concubine that he had from the village of Marót he begot George. In Poland Duke Béla had begot his children Géza and Ladislas, and in Hungary he begot Lambert and daughters. The king and the duke lived in a great tranquility of peace.

89 THE KING OF THE GERMANS

At that time the king of the Germans besieged the castle of Pressburg[230] with a large army, wishing to avenge the injuries done to Peter and to subject Hungary to his dominion. He therefore erected many machines of war to subdue the castle, but after eight weeks of siege he had accomplished nothing. For the aforesaid king had come by boat to lay siege to the castle of Pressburg; but the Hungarians who were in the castle found a man, Zotmund by name, who was a most skilful swimmer, and they sent him in the silence of the night to the emperor's ships, and swimming under water he made holes in all the ships, so that they immediately filled with water. Thus the power of the Germans was broken, and, weakened and enervated they returned to their own land. There were many brave warriors in Pressburg, but the chief among them were Vojtech, Andrew, Vylungard, Urosa and Martin, who fought fiercely with the Germans every day.

230 The historical Hungarian name of Bratislava today located in Slovakia is Pozsony. Henry III launched his final campaign against Hungary in 1052.

The Sinking of Emperor Henry III's Ships (initial, c. 1360)

The renewal of repeated incursions by the Germans into Hungary and the Holy Roman Emperor's attempts at expanding into Eastern Europe determined Hungarian geopolitics for centuries. The *Illuminated Chronicle* recorded numerous such incursions.

90 In the following year,[231] the emperor with a great body of warriors entered Hungary with the same purposes at a point between the sources of the rivers Zala and Zselice. He also sent ships laden with foodstuffs down the Danube into Hungary, and in charge of them he

231 On the contrary, these events happened a year earlier, in 1051.

placed his brother, Bishop Gebhard.[232] When they heard this, King Andrew and Duke Béla set fire to all the heaps of corn and stacks of hay, and they moved the inhabitants with all their animals far from those parts through which the emperor might pass. When the emperor entered Hungary and came to the burnt down regions, he could find food neither for his warriors nor for his horses; and not knowing where his ships were, he could get no sustenance from them. With great labor because of the scarcity of all food, he made his way through the forests and drew near to the mountains at Bodajk. Meanwhile Bishop Gebhard arrived at Győr and sent a letter to Emperor Henry, in which he asked where he should await him. By the will of God, the bearer of the letter was captured by King Andrew's raiders and brought to him. After the letter of Bishop Gebhard had been interpreted to them by Bishop Nicholas, and they realized its import, they wrote an answer to it which they sent to him by a certain guest. Pretending that he had been sent by the emperor, he delivered the letter to Bishop Gebhard. This was the content: "Know, most excellent Bishop Gebhard, that great and difficult affairs of our empire compel us to return from Hungary to Germany; for our enemies have seized our empire by force. Therefore act swiftly, and having destroyed the ships meet us as quickly as possible at Regensburg. For it is not safe for you to stay longer in Hungary." Having read it, Bishop Gebhard fled in haste to Germany. Disappointed in his hope of the provisions which he had been awaiting from the ships, the emperor was in mortal distress and his whole army together with the horses and the train was in danger of perishing miserably from starvation. Moreover every night the Hungarians and Pechenegs[233] harried them fiercely; they killed them with poisoned arrows, and stretching ropes between their tents they snared them as they went about some business. For fear of the rain of arrows which showered upon them and destroyed them, the Germans dug themselves into the ground and made a shelter with their shields, and there they lay, the living with the dead in their graves. For in the grave which was dug for a dead man, a living man lay at night; and the place dug for a living man in the night housed a dead man during the day. The emperor, finding himself beset with so

232 In reality this was the emperor's nephew, the Bishop of Regensburg.
233 The Pechenegs were a Turkic people, some of whom settled in the Kingdom of Hungary and served as auxiliary troops in its army.

many and so great dangers sent to King Andrew and Duke Béla and sued for perpetual peace. He said that if King Andrew would provide for him a safe way of return and would give to his famished army the means to keep alive, he would never be an enemy of King Andrew or his successors, and he would henceforth never attempt to offend the king of the Hungarians by word, deed or counsel. But if any of his successors should take up arms to make war against Hungary, then let him incur the wrath of the almighty God and lie under His eternal curse. His daughter, named Sophie,[234] whom he had previously most solemnly betrothed to the son of the king of France, he would give as wife to King Andrew's son Solomon in order to confirm more strongly the treaties of perpetual peace. He bound himself with a plighted oath faithfully to perform all these things. King Andrew and Duke Béla, wishing to be greater lovers of peace than sowers of strife, came to terms with the emperor. The emperor confirmed by a personal oath that he would faithfully perform all those things which he had said. Then with the accustomed generosity of the kings of Hungary, King Andrew sent to the emperor fifty huge sturgeons and two thousand pieces of lard, a thousand great bulls, more bread than they could carry, also sheep and cattle of every kind, and wine in superabundance. With their ravening of the food and swilling of the drink many of the Germans became so drunken and gorged that they died. The remainder, delivered from the jaws of death by the compassion of the Hungarians, returned to Germany in such haste that they never looked back, having abandoned tents and shields and all their gear. Hence the place, from which the Germans fled, having shamefully disgraced themselves by abandoning their shields, is called to this day Vérteshegy.[235]

91 THE CORONATION OF SOLOMON DURING THE LIFETIME OF HIS FATHER, KING ANDREW

After the Emperor Henry had fled in such disgrace from Hungary to his own land, King Andrew sent ambassadors to him and asked him to

234 Henry III's daughter, also the sister of Henry IV and who later became Solomon's wife, was named Judy not Sophie.

235 The word *vért*, which is found in the name of the Vértes Mountains, means 'shield'. The name's etymology remains uncertain.

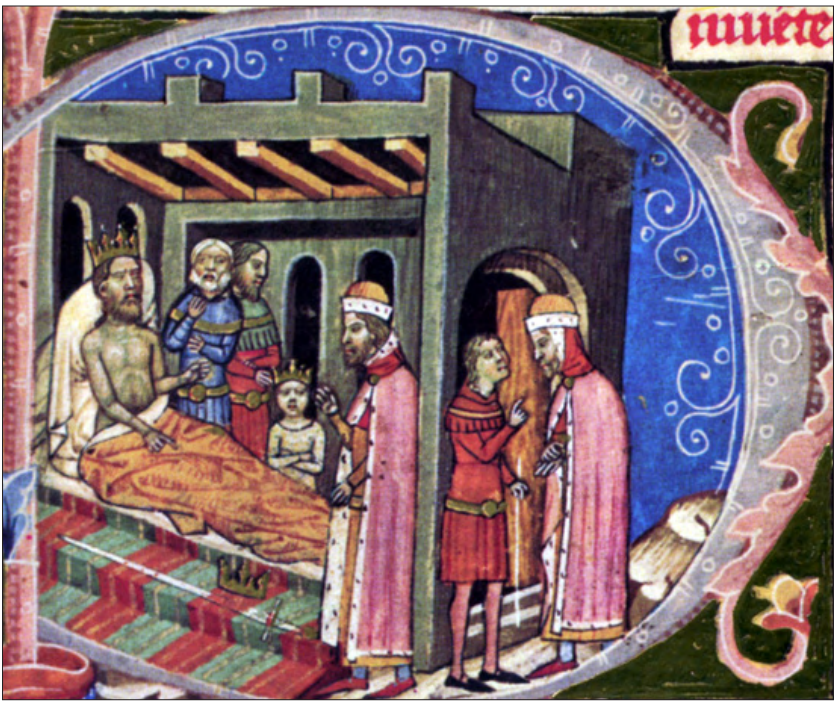
give his daughter Sophie, as he had promised, to be joined in matrimony to his son Solomon. What he had promised and sworn, the emperor faithfully fulfilled. The royal marriage was celebrated by the River Morava[236] and the treaties of peace were firmly established, whereupon the emperor and the king returned home with joy.[237] But soon after this King Andrew was smitten with the palsy, and both in wintry and summer weather he was borne upon a litter. From the death of King St. Stephen to the first year of the reign of King Andrew was a space of eleven years and four months. Within this time, the first and second reigns of Peter the German, or more truly the Venetian, had together lasted five and a half years, and Aba had ruled for three years. Because sense of family and ties of blood are wont to prove a hindrance to truthfulness, in King Andrew love for his son overcame justice, so that he broke the treaty of his promise, which kings ought not to do; in the twelfth year of his reign, worn out by old age, he caused his son Solomon, who was still a child of five years, to be anointed and crowned king over all Hungary. He pretended that he did this [not] as an injury to his kingdom, for the emperor would not have given his daughter to his son Solomon unless he had crowned him. When therefore they sang at Solomon's coronation "Be lord over thy brethren" and it was told to Duke Béla by an interpreter that the infant Solomon had been made lord over him, he very much resented it.

92 Others say that Solomon was anointed king with the consent of Duke Béla and his sons Géza and Ladislas as well as of all the great men of the realm, and that only later did sewers of strife arouse hatred between them. For whisperers, such as are fancied in our times, made urgent suggestions to the king that Solomon could not reign unless his brother Béla were killed. From the other side it was impressed upon Duke Béla that the time was opportune to gain the kingdom while Solomon was a young child and his father was ailing and worn out with age. Thus the king and the duke came to Várkony[238] and the king realized that without the duke's consent his son could not rule after his decease. He summoned for counsel two faithful followers and in council with

236 The historical Hungarian name of the frontier river between Slovakia and Bohemia is Morva.
237 The wedding was in 1058, by which time Henry IV (1055–1106) reigned.
238 Today's Tiszavárkony.

them devised a plan, saying: “I wish to make trial of the duke and to put to him a double question, whether he wishes to have the crown or the duchy.” The king caused the crown to be laid on red samite before him and beside it a sword, which is the symbol of a dukedom. “If the duke shall choose in friendship and peace to have the duchy, he shall have it; but if the crown, then do you two magnates arise forthwith and with that same sword behead Duke Béla.” And they promised to do so.

While they were making this plan, Nicholas, the master of the doorkeepers, who was on guard at the palace gate, heard all these things from without. When they had summoned the duke to the king and he was going in at the gate, the master of the doorkeepers said very quickly to the duke: “If you choose life, take the sword,” and he could say no more. When the duke entered, he saw the crown lying with the sword before the king, and he marveled. As soon as he was seated, the king, who was lying down, raised himself and sat up in his bed, and said: “Duke! I have crowned my son not from motives of greed, but because of the treaty lately made between this kingdom and the emperor. But you shall have free choice: if you wish the kingdom, take the crown; if the dukedom, take the sword; whichever is not your choice, give that to my son; but in justice the crown is yours.” At once the duke understood Nicholas’s words and said: “Let your son have the crown since he has been anointed and give me the duchy.” And forthwith he took the sword. Then the king bowed down at his feet, which is a rare thing. For he thought that he had given the crown to his son in the same simplicity of spirit as Levente had given it to him. But the duke had done so out of fear. In the end through the evil suggestion of wicked men there came discord between the king and the duke.

Crown or Sword? (initial, c. 1360)

The *Illuminated Chronicle* recounts numerous exciting episodes between claimants to the throne from the royal dynasty. This initial depicts two events from the meeting at Tiszavárkony between King Andrew I and Prince Béla. Arriving from the right, the prince wearing a red cloak is informed at the door that the king has sprung a trap for him, therefore when he approaches the sick king lying in bed he already knows to choose the sword and not the crown lying next to it. Behind the bed is Solomon, who was crowned as a child, as well as King Andrew's two followers waiting to see what would happen.

93 Being a most prudent man, the duke took his precautions against treachery on the part of the king, and removed with all his family to his father-in-law in Poland.[239] When he heard this, King Andrew was afraid of what his brother might contrive, and sent his son Solomon to his father-in-law, the emperor. Many of the great men of Hungary fol-

239 Béla's brother-in-law was Casimir I in Poland, but in 1060 his son, Bolesław II (1058–1079), was reigning.

lowed him. Meanwhile Duke Béla informed his father-in-law, the duke of Poland, of all the wrong done to him by his brother, King Andrew. The duke of Poland helped him faithfully and to good effect. Thus at the head of three columns supplied by his father-in-law Béla returned to Hungary. King Andrew was informed beforehand of his entry into Hungary with an army and obtained from the emperor of the Germans the aid of two dukes, namely William and Poth. He also hired the services of the duke of the Czechs, who was related to him by blood, and relied upon large forces of mercenaries; he could not call upon many Hungarians, since great numbers had followed his son Solomon, and of those who remained in the kingdom very many had gone over to Duke Béla. It was announced to Duke Béla that King Andrew had a very great multitude of paid warriors, but he chose rather to die in battle than to retreat before the king's army without a fight. So he boldly and swiftly led his army towards the Tisza against King Andrew. The German dukes William and Poth, roused with fury, leading their columns in forced marches speedily crossed the Tisza; and battle having been joined, both sides fought bravely. But Duke Béla with God's help gained the victory, almost all the Germans being killed and their leaders captured. Then the Hungarians in the ranks of King Andrew, seeing Duke Béla victorious, deserted King Andrew and went over to Duke Béla. King Andrew fled towards Germany, but he could not escape. He was captured at the Moson gateway, and was detained in his chapel which is called Zirc, in the forest of Bakony, where he was treated with neglect and died. He was buried in the monastery of St. Anianus the confessor, which he had himself built at Tihany, near Lake Balaton. The duke of the Czechs was also captured, and without the knowledge of Duke Béla his eyes were put out. The Dukes William and Poth were brought to Duke Béla, who allowed them to depart in freedom.

The Crypt of Tihany Abbey (c. 1055)

King Andrew I's final resting place, several Hungarian place names can be found in the Latin language charter establishing the Benedictine Abbey. These words and sentence fragments are the earliest Hungarian – and simultaneously Finno-Ugric – traces, and are therefore important records in the study of historical linguistics.

THE BENEDICTINE ABBEY OF TIHANY'S WEBSITE (IN HUNGARIAN)

94 DUKE BÉLA IS HAPPILY CROWNED KING

In triumph Duke Béla, called Benyn, came as victor to the city of Fehérvár, and there the bishops anointed him and he was happily crowned with the royal diadem. He reigned over the kingdom in peace, unmolested by enemies, and he sought the good of his people. Among other

proofs of his wisdom, he caused money to be minted in large coins of purest silver, and with justice and discretion he fixed what quantity of things was to be sold for a just price. He did not allow merchants and money-changers in their detestable avariciousness to accumulate a superfluity of profit from the simple country people. For this especially is the cause why the people are entangled in the perils of poverty and penury; but now every man bought and sold at the fixed price without loss or cheating. All fairs for buying and selling he appointed to be held on Saturdays, and he made the bezant the current coin throughout his kingdom. As has been said above, he also caused silver pennies to be minted, forty of which had the value of a bezant. Whence even today pence to the number of forty are called a Gulden not because they are golden, but because at that time this number of pence were held to be worth one bezant. Throughout all the days of his life the value of money did not change in all Hungary. Many other things he did worthy of eternal memory. He ordered that the wives and sons and all the property of all those who had followed King Solomon should be protected and kept safe and sound, so that they could return to him of their free will and enjoy in peace what was theirs. Very many of them therefore returned and came to be faithful to him. He also compassionately lightened the burden of service upon the Hungarians, easing for them the customary payments and the ancient exactions. Thus Hungary was hugely enriched and was exalted above all surrounding lands, surpassing them in riches and glory. Then in this country the poor became wealthy and the rich won glory.

The Coronation of Béla I (initial, c. 1360)

The crown is removed from the young Solomon standing on the left, so that it could be given to Béla, along with the king's symbols: the orb and sword.

95 The most clement king sent criers throughout all Hungary to summon two elders with gift of speech from each village to a take council with the king. At this news, not only those who had been summoned, but also all the peasants and servants together with the whole of the common people of Hungary came to the king at Fehérvár. When the king and the bishops and all the lords saw the immense multitude of people, they were afraid lest they might perchance attack them. They withdrew into the castle and kept watch. The common people chose for

themselves leaders and erected for them a wooden stand, from which they could be seen and heard by the people. The leaders sent messengers to the king and the lords, saying: "Grant to us the customs of our fathers, to live in the pagan manner, to stone the bishops, disembowel the priests, strangle the clerks, hang the tithe-collectors, pull down the churches, and break the bells." When he heard this, the king was saddened and asked for a delay of three days to deliberate upon the matter. Meanwhile the leaders of the people, seated on high, sang abominable songs against the faith. All the plebs thankfully approved: "So it be, so it be!" When on the third day they were awaiting the answer, armed warriors fell upon them on the order of the king; some of them they slew, the leaders they killed by throwing them down from the high stands, the rest they bound and scourged with heavy whips; and thus the warriors by killing, binding and scourging put down the revolt with difficulty. After King St. Stephen had converted Hungary to Christianity, the country twice turned to paganism. The first time was in the reign of King Andrew, and the second in the reign of Béla, as it has been now written.

96 When the most pious King Béla had completed the third year of his reign, he was severely injured on his royal estate at Dömös when his throne collapsed, and thus suffered incurable injuries. For certain affairs of the kingdom they brought him half-dead to the small river Kőris, and there he departed from this world. He was buried in the monastery of the Holy Savior, which he had himself built in the place which is called Szekszárd. For Béla was bald and of a brown complexion, and therefore he gave the name of Szekszárd to his monastery.[240]

Translated by László Veszprémi

240 It is likely that the origins of the name for Szekszárd lie in an old Hungarian word for 'a shade of brown.' The meaning of the word *tar* as 'bald,' however, is unlikely.

ROGERIUS OF APULIA'S "SORROWFUL LAMENT" AND THE MONGOL INVASION

Mór Than: *King Béla's Flight* (oil, 1882)

It was during Béla IV's rule that the Hungarian Kingdom received its greatest military invasion, for the troops of the Mongol Empire devastated the Carpathian Basin after laying waste to the neighboring countries. Despite this, Béla IV is not recalled as a defeated or tragic king, but as the man who rebuilt the country: the "second founder of the nation." Mór Than depicts the king in the middle of a gloomy night following the defeat at the Battle of Muhi, although the king's flight does not dominate the picture. The painting focuses on Béla, calmly weighing his followers' advice who beg the rescued king to save his own life, for the ruler's survival will ensure the country's revival.

INTRODUCTION

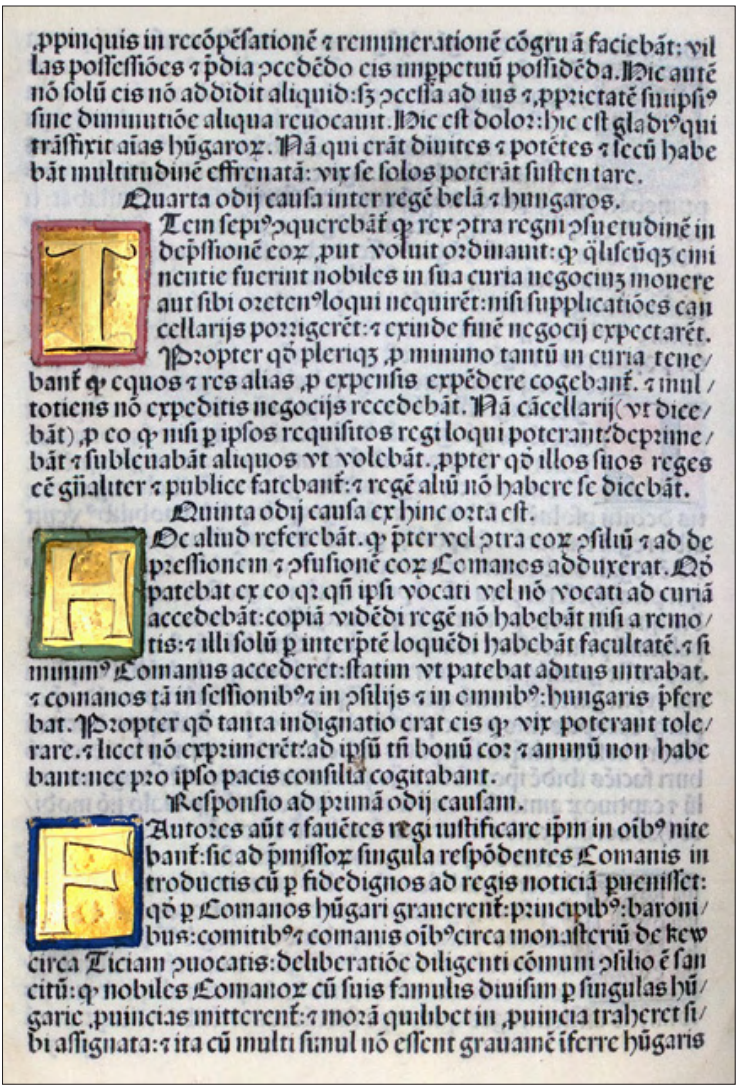
Rogerius of Apulia (ca. 1205–1266) was an Italian-born church official who arrived in Hungary in 1232 as a member of Jakob Pecorarius's papal delegation. Owing to his diplomatic work for the Church, he was proclaimed Prebend of Várad in Transylvania (today Oradea, Romania). The Mongol invasion that cut across Central and Eastern Europe in 1241 landed Rogerius in Mongol captivity, and it was only through luck that he survived. Rogerius's account of the invasion written in 1243, known as the *Carmen Miserabile*, is the most detailed account of the tragedy that has survived to this day. The "sorrowful lament" was first published as a supplement to János Thuróczy's *Chronicle of the Hungarians* published in 1488. Rogerius did not, however, continue this historical vocation later in life, since from 1249 he became the Archbishop of Spalato in Croatia (today Split), which belonged to Hungary at the time.

Although Rogerius wrote his account in a letter to Pecorarius, his intent was not merely to inform the papal legate of what had occurred. As a church diplomat, Rogerius was well aware that his letter would influence Rome as well as the royal courts of Europe. The topic of the "sorrowful lament" is the Mongol—or in Rogerius's wording "Tatar"—invasion, and in the introduction to his letter he states that his aim is to warn of the approaching Apocalypse predicted in the Book of Revelation. In light of this, it is surprising that the first section of the work focuses on antecedents not strongly related to the invasion, namely Béla IV (1235–1270) and his strained relationship with Hungary's nobles. Rogerius provides five reasons that made the new king unpopular, and takes time to refute the claims of the king's opponents. Clearly, the intent was to underscore the king's legitimacy. Rogerious sought to showcase Béla IV's attempts at centralization, thereby revealing why he followed a political program in contrast to his father's, through which he came into conflict with leading nobles, and why he relied on support from the pagan Cumans that he invited into the country.

The second part of Rogerius's work focused on the arrival of the Mongols. In this collection, we have left out the sections focusing on the invasion as it pertains to Russia, Poland, Moravia, Silesia and Cumania and will focus solely on the sections regarding Hungary. Of

these, the most detailed is the passage on the Battle of Muhi from April 11th, which detailed the catastrophic defeat of the royal forces on the banks of the River Sajó at the hands of Batu Khan, near the village of Muhi. The "sorrowful lament" discussed Hungary at great length, writing about the Mongols' style of battle, maliciousness and cruelty, of which a few sections will be presented here. Although no one will argue that the Mongols did not leave widespread devastation in their wake, modern historians believe that Rogerius embellished the losses the country suffered. His intent, of course, was to cause shock in the foreign readers in the hopes of raising a strong international force to oppose the widely-feared Mongol return.

The Mongol invasion of 1241–1242 was the most significant foreign attack against the medieval Hungarian Kingdom. There were of course other instances of invasion by foreign forces, but no army cut so wide a swath of destruction with such brutality until the wars against the Ottoman Turks in the 16th century. The Mongol or Tatar invasion became such a symbolic concept in Hungarian national memory, that the location of the Battle of Muhi was declared a national site of mourning, where a memorial park exists in memory of the fallen. Hungary, however, quickly rebounded from the devastation. Béla IV did his best to prepare for the expected second invasion, asking for papal assistance to rebuild Hungary as Europe's defensive bastion as well as making peace with the nobles. He gave them large estates, reformed the army, built a countrywide stone castle system, established cities with walled fortifications, invited foreigners from the west to compensate for Hungary's population loss and settled nomadic tribes from the east who in times of crisis would act as auxiliary units in defense of the country. The widely feared second Mongol invasion never materialized, but through his modernizations and developments, Béla IV earned the appellation "the second founder of the Hungarian state."

Detail from Rogerius's Work (1488)

Master Rogerius's *Lament* survived as an appendix in János Thuróczy's chronicle. The picture shows a page with gilded initials from the decorated Augsburg edition produced in 1488, of which one copy is held in the National Széchényi Library's Collection of Early Books.

MASTER ROGER'S EPISTLE TO THE SORROWFUL LAMENT UPON THE DESTRUCTION OF THE KINGDOM OF HUNGARY BY THE TATARS WRITTEN TO THE REVEREND LORD JAMES, BISHOP OF THE CHURCH OF PRENESTE[241]

May it be allowed to send to you this little writing of mine in order that the entry and passage of the Tatars to the dishonor of the Crucified and the very great destruction and harm of the Christian people may stand clearly before your Lordship. I have composed it about their deeds without stating anything untruthful. May you read it carefully; for indeed, you will find in it much that happened before my own eyes, many other things that I experienced myself, and others I was told by trustworthy persons in whose presence they happened. But should you at times find in it such matters that appear horrendous and terrible to the human mind, you should not be astonished at me, the writer, or the events, but give thanks to the King of Kings, who, forgetful of His mercy, did not spare His oppressed people. For He did not spread the clay upon the eyes of those who hurried from their royal residences to the field of utter destruction, but whetted His sword as the lightning against them. He visited their iniquities not with a rod but with stripes, their sins not with mild solace (by which He used to console His people) but with beatings and anger so that Hungary, full of people, sits solitary when sudden disaster struck. Oh, what dire cruelty! Free Hungary came to be tributary. Oh, what pain! In this great disaster there was none to comfort her among all them that were dear to her.

Therefore, I beg you and affectionately request that, while I intend to write the truth about their life, behavior and battling, if I am forced to use a sorrowful tone, tearfully lamenting upon this mournful and horrible matter, neither you nor any reader should falsely besmirch my clean conscience with the wrongful suggestion that I have impudently presumed to take on this enterprise for malign and unjust purposes.

241 Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars. Translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady. (Central European Mediavel Texts) Budapest–New York, 1999, Ceu Press.

For I have not addressed this matter in order to denounce or dishonor anyone, but rather for the sake of instruction, so they that read may understand, who understand, believe, who believe observe, and who observe perceive that the days of perdition are near, and that the times are running towards the end. And all should know that I am not telling this without purpose because he who should fall into the hands of the Tatars it were better for him not to have been born and he will feel that he is the prisoner not of the Tatars but of Tartarus. And I say this as one who has known it.

I was among them for a time and half a time and during that time, death would have been a solace, for life was but a torture.

1 THE INTENTION OF KING BÉLA

Béla, king of Hungary, was known among the Christian princes as a zealot of the Catholic faith. Following the example of his predecessors, Stephen, Emeric, Ladislas, and Coloman[242]—who are in scribed in the catalogue of saints—he, besides the acts of mercy performed in public to give example of good deeds, or in his chamber so that the mouth be stopped of them that speak wicked things, ceaselessly kept in his mind how to draw faithless and foreign nations to the bosom of Mother Church, so that, once he had won as many souls for God as possible, his own soul might be won and admitted to the eternal bliss of the blessed.

2 HOW KING BÉLA INTRODUCED THE KING OF THE CUMANS TO HUNGARY

In the year of the Lord's Incarnation 1242,[243] it happened that Kuten, king of the Cumans, sent solemn envoys to the said king with the message that he had fought the Tatars for many years and twice defeated them, but the third time, as he was unprepared, they suddenly broke into his land, and so—being unable to have an army—he was forced to turn his back to the cursed Tatars. They devastated most of his land

242 Among those listed, Coloman (1095–1116) was not canonized.
243 This actually happened in 1239.

by force and killed his people. Therefore, if he was willing to receive him and keep him in liberty, he was ready to submit himself and his people, come with his relatives, kinsmen and friends together with all their wealth and chattels to Hungary, and follow him in the Catholic faith. Hearing this, the king was filled with exceeding great joy, partly because a prince who hitherto was as equal to him was prepared to submit to his power and partly because he was thus able to fulfill his plan of winning so many souls for Jesus Christ.

So he released the envoys, having honored them with substantial gifts, and sent his own envoys and Dominican friars to the said King Kuten, with the message that he was ready to receive him and his people and grant him all that he requested.

What more? After several exchanges of envoys from both parties, the aforesaid Kuten set out with his people to come to Hungary. The king went to meet him at the border of his country with wondrous display of might, and granted him and his people such exceptional honors as the inhabitants of the land had neither done nor seen since times beyond memory. Then, as on account of their great number they could not comfortably stay at that place, he deputized one of his great men to lead them into the middle of the country and cover the expenses of all of them (they were said to be, without servants, some forty thousand), so that they should not injure the Hungarians nor be injured by them, for they were a tough and wild people and not used to subordination.

3 HERE FOLLOWS ABOUT THE ENMITY BETWEEN THE KING AND THE HUNGARIANS; AND, TO BEGIN WITH, THE FIRST REASON FOR THE ENMITY

When the king of the Cumans with his nobles and commoners began to roam around Hungary, they caused severe damage to the pastures, crops, gardens, orchards, copses, vineyards and other goods of the Hungarians, as they had an enormous amount of cattle. And what was even more horrible, they—for they were wild people—inhumanly raped the virgins of the poor and defiled the bed of the powerful, whenever they had a chance. True, their women were bedded by the Hungarians as if they were worthless. Should a Hungarian offend a Cuman, either in his person or goods, justice was rendered to the Cuman right away, so that

no one would dare to commit anything similar. But should a Cuman harm a Hungarian, the Hungarian was not rendered justice, and if he dared to pursue the matter, he might get lashes for his words. Thus enmity emerged between the people and the king.

Sándor Győrfi: *Nagykun Memorial* (bronze, 2001)

The memorial immortalizing the meeting between King Béla IV and Kötöny can be seen in Karcag, the center of Hungary's Nagykunság region. Following the Mongol invasion, Béla welcomed the Cumans for a second time who then settled on the Great Plain and preserved their customs and autonomy for centuries before assimilating with the Hungarians. Over the last few decades civilian requests have been made to revive Cuman traditions.

4 THE SECOND REASON FOR ENMITY BETWEEN KING BÉLA AND THE HUNGARIANS

Even if I detour a little, I do it, so they that read may understand and those who hear it, comprehend the basic reason for the destruction of Hungary; I will quickly return to continue with the matter at hand.

When the father of this King Béla, King Andrew[244] of blessed memory, paid his debt to death, the king went immediately to the city of Székesfehérvár with the princes and nobles of the realm, and once the archbishop of Esztergom had crowned him with the royal crown—as is the custom—he exiled some of those barons who had stood against him on his father's side; others, whom he could, he put in jail. One of the major dignitaries, Palatine Denis, was deprived of his eyes. At the same place, he issued certain decrees and ordered it to be announced that the land had to be cleansed of evil men, of whom there were a great many. In order to repress the bold temerity of the barons, he commanded that if any of the barons—except his princes, archbishops and bishops—should dare to sit in his presence, he would be punished by due penalty. At the same time, he had the chairs of the barons burned, insofar as he could find them. The relatives of the exiles and the friends of the incarcerated took this badly, fearing for their own future. Hence a stumbling block arose between them.

5 THE THIRD REASON OF ENMITY FOLLOWED FROM THIS

Then, the nobles recounted with bitter heart that in the past, when they or their ancestors were sent oftentimes by the kings to campaigns against the Russians, Cumans, Poles and others, and some perished by the sword, some died of hunger, some were thrown in jail, and others subjected to various tortures, the kings who lived then granted those who returned, or the relatives of those captured, villages, estates and properties in perpetuity as suitable reward and recompense.

This one, however, not only failed to give them anything, but revoked into his own right and property estates already granted, without legal judgment. This is the pain, this is the sword that pierced the hearts

244 Andrew II of Hungary ruled 1205–1235.

of the Hungarians. Those, namely, who were rich and powerful and had an importunate entourage, could barely maintain even themselves.

6 THE FOURTH REASON OF ENMITY BETWEEN KING BÉLA AND THE HUNGARIANS

They often complained that the king ordered of his own will, in contrast to the custom of the realm and to their disadvantage, that nobles, however high ranking, could not open their suits in his court and speak to him personally, but had to submit petitions to the chancellors and expect judgment in their cases from them. Because of this, many of them were forced to stay so long at court for the pettiest case that they had to sell their horses and other chattels to cover their expenses, and then often left without their case being settled. They maintained that the chancellors cast down some and raised up others at their whim, since they could not talk to the king without asking them. Thus it was generally and openly asserted that these were their kings and they said that they had had no other king.

7 THE ORIGIN OF THE FIFTH CAUSE OF ENMITY

They also spoke of another matter, namely that the Cumans were brought in without, or rather against, their counsel to oppress and confound them. This was evident from the fact that when they came, invited or otherwise, to the king's court, they had no chance to see the king, but could speak to him only at a distance, through intermediaries, but when the least of the Cumans went there, the door was open to him right away to enter, and the king gave precedence to the Cumans over the Hungarians in meetings, in council, and in everything else. Because of this, there was such a great indignation in them that they could scarcely bear it and, even though they did not express it, their hearts and minds were not favorable to him and they did not consider counsels of peace towards him.

8 RESPONSE TO THE FIRST REASON OF ENMITY

The king's supporters and those favoring the king, who tried to justify him in every respect, responded to these as follows.

After the arrival of the Cumans, when the king was informed by trustworthy men that the Hungarians suffered injuries because of the Cumans, the king called his dignitaries, barons, ispáns,[245] and all the Cumans together to the monastery of Kő near the River Tisza. There, with wise counsel and by common decision, they sanctioned that the Cuman nobles, together with their retinues, should be distributed among the various provinces of Hungary and should stay in that province assigned to them; thus, not being many in one group, they would cause no harm to the Hungarians. Should a Cuman injure a Hungarian or a Hungarian a Cuman, the ispáns should administer equal justice as they were enjoined, under the penalty of losing the king's favor. The Cumans accepted this, although they did not at all like to be separated from each other. So thereafter they roamed the uninhabited parts of Hungary with their felt tents, herds and flocks. And since many of them were poor, the Hungarians could get servants almost for nothing from their midst. Thus, the condition of the Cumans was more an advantage than a disadvantage to them. Hence the ill will of the people should have ceased.

9 RESPONSE TO THE SECOND REASON OF ENMITY

Nobody with a sane mind should be surprised that the king, after his father's death, when he took over the governance of the realm, had some of the great men subjected to investigation and torture, since these had frequently caused sedition and scandal between this king and his father, so that—gathering armies on both sides—they were often close to fighting each other had not those in the middle arranged peace between them. It cannot be denied that, whenever the king went to the court of his father, they did not honor him at all but attempted to dishonor him by word and deed as much as possible. Then they conspired maliciously

245 A steward or *comes* in Latin was a high-ranking dignitary appointed by the king, usually entrusted with a castle or county.

against the life of the father and his sons in the hope that by killing them by the sword they could easily acquire their share of Hungary—which they had divided among themselves—without anyone else imposing conditions. And, when they could not fulfill their plan, they devised something even worse. They sent a letter with specific contractual conditions to the duke of Austria[246] and promised in it to hand over the crown of the realm and Hungary to Frederick,[247] the Roman emperor. But the messenger was captured on his way and presented to the king together with the letter. That he left these traitors alive was an act of mercy, which makes the judgment most praiseworthy. He ordered that the land be cleansed of evil men, but is that unfair? He burned the baron's chairs, but what kind of unfairness was that? Should lords and subjects be equal? Thus, the Hungarians were not just in their claim.

10 RESPONSE TO THE THIRD REASON OF ENMITY

Regarding the third cause of enmity, they excused the king thus. Everyone knows that Hungary has seventy-two counties. The kings of Hungary granted these to meritorious persons and they could be revoked without offending those who held them. Their luxury, wealth and income, power, rank and security came from these counties. However, because of the profligacy of some of his predecessors, their rights over the counties had been diminished to a great extent, since they had granted in perpetuity properties, villages, and estates belonging to the counties to deserving and undeserving persons alike. Therefore, because of the diminution of the counties the ispáns had no men, and when they marched out, they were taken for simple knights. Those, however, who were more powerful, such as the master of the treasurers, also called the chamberlain, the masters of the table, of the butlers, of the horse, and other officers of the court became so fattened that they disregarded the kings. This one, however, as he wished to restore the power of the crown that had become almost insignificant, attempted to reclaim wrongfully alienated properties from both his opponents and

246 Frederick II 'the Quarrelsome' of the Babenberg dynasty, Duke of Austria ruled 1230–1246.
247 Holy Roman Emperor Frederick II ruled 1220–1250.

his adherents and restore them to the jurisdiction of the counties, although this displeased a great many. Although he did not do anything unlawful and always acted within his right, yet he granted appropriate rewards from the royal possessions to those who served him well and faithfully; so, because he acted according to his right, the malice of the Hungarians should have ceased.

11 RESPONSE TO THE FOURTH REASON OF ENMITY

Because of the many differences and various practices, the entire Hungary was deformed and the king wished to reform matters by all means. Thus, unable to offer benevolent audience to every person, he decided after mature deliberation to have the affairs of the inhabitants of the realm handled through petitions in his court, following the example of the Roman Curia. He instructed his chancellors to settle simple and minor matters by themselves, as fast as possible, and present to him for deliberation only the important and difficult cases. He did so in order to have cases quickly and properly settled. But evil-minded people turned to evil what was invented for the good of the oppressed and mendaciously tried to find a knot on a rush and a hair in an egg.

12 RESPONSE TO THE FIFTH REASON OF ENMITY

Their allegation that the king brought in the Cumans to oppress the Hungarians and out of hatred for them is entirely false. He did so purely in order that devotion to the name of God might increase in Hungary in his time and so, if it should happen that he had to wage war against the enemies of the crown, he would be able to fight with greater force and more vigorously with their help. And if he kept the Cumans in greater honor than the Hungarians, they could and should not have taken that badly. For it is appropriate to the royal dignity to honor guests, particularly as he had promised this to them by oath, for they were to follow him in faith. Because the Hungarians hated them, only the king was their protector in Hungary. Kuten, the king of the Cumans, was baptized by the king and many others by the great men and the nobles

of the realm, so that they entered marriages with Hungarians. Had the king not favored them, they would not have stayed in Hungary.

Having listened to what the one side and the other said, the author reserves judgment; the reader may, if able, decide with the help of justice.

13 INTERJECTION BEFORE CONTINUING THE STORY

The author, having finished these interlocutory sections, directs his pen now to the further pursuit of the subject started. And if any persons want to bite him with poisonous tongue, saying that such interjections do not belong to the subject matter and it were better without it, this is not true, because these enmities were the tinder wood for the fast destruction of Hungary.

Saint Ladislas and the Cumanian Girl-Abductor (colored woodcut, 1488)

The nomadic peoples living to the east of the Carpathian Basin would occasionally launch raids into Hungary, although these attacks were consistently repulsed by Hungarian defenders, with the defining figure of these battles being King St Ladislas. One of the most popular episodes from his legend is of the "knight king" giving chase to a Cumanian chief riding a fast horse, in order to save an abducted Hungarian girl. The overwhelming Mongolian invasion that came later was the first attack by nomads that Hungarian soldiers' courage could not withstand.

14 THE COMMON OPINION OF THE HUNGARIANS

After the passing of one year of the Lord, when Hungary was so malignant towards the king, around the feast of the birth of the Lord, news came that the Tatars were devastating the confines of Hungary adjacent to Rus'. When this was confirmed to the king by messengers, he sent his chief ispán, the palatine, with an army to guard the Russian Gate[248]—called the Mountain Gate—through which the road leads to Hungary, and announced in the whole country that both the nobles and those called servientes regis as well as the castle warriors attached to the aforementioned castles, should prepare for war and be ready when the king sent for them. When this was announced all across Hungary, the Hungarians, amidst their exceeding hilarities did not believe it and maintained that they had often heard such things about the Tatars and always found out that they meant nothing. They said that "Many things are reborn that have fallen before." Others asserted that these rumors were spread by some prelates of churches so that they need not go to Rome to the synod called at that time by the Roman pope. That was their opinion. However, it was well known to all that Archbishop Ugolin[249] of Kalocsa had ordered galleys in Venice for himself and some of his bishops, but the king called them back from the journey, against their will. So that they had a good excuse to disparage the king, quite a few others said that the Cumans had made friends with the Tatars to fight together against the Hungarians who had done them much wrong and had quite often destroyed them, that Kuten and his men had preceded them by more than a year in order to explore the conditions of the country and learn its language, and that as soon as he heard of their invasion, he would begin war against the king. Thus, they would be able the more easily to capture the gate, hasten to aid Kuten, and devastate some part of Hungary. With this, they happily carped at the king for having brought in the Cumans, as we told before. And many agreed with this opinion.

248 This is the path leading through the Carpathians known as the Verecke Pass in today's Ukraine.

249 According to other sources the Archbishop of Kalocsa from 1219 was Ugrin.

15 THE KING'S COUNCIL AGAINST THE TATARS

Then, when towards Lent he was on his way and this kind of rumor was spreading ever farther, the king hurried towards a village called Buda[250] on the Danube, where he usually spent Lent, as this place was held to be more easily accessible. Having called together the archbishops, bishops, and the other great men of the realm, he untiringly consulted how to act in this important matter. He repeatedly warned and encouraged them to keep their paid soldiers ready. Then, after common and considered decision of the court, he placed Kuten with his wife, sons, daughters and a few of his chief men, whom he had summoned as suspects and accessories to the crime, under guard lest they escape from their hands.

16 WHAT KING BÉLA DID WHEN HE WAS TOLD BY THE PALATINE OF THE TATARS' INCURSION

About the middle of Lent one of the palatine's men arrived post haste to the king and reported in the name of the count palatine that the Tatars had reached the Russian Gate and were destroying the border obstacles, and they were afraid that the palatine would not be able to withstand them unless the king sent help fast. The king, still incredulous, did not have armed warriors with him. While he was tarrying there amidst such anxieties, on the fourth day, the palatine himself arrived, having ridden night and day, and reported that in early March, on the twelfth, he had engaged them at the Gate. Almost all his men were cruelly killed by arrows and swords; he had escaped with a few and come to report what had happened. But the king, although quite astounded by the bad news, released his archbishops, bishops and others, his ispáns and barons, firmly and strictly ordering them to gather their troops and return to him as soon as possible, not losing time as urgent necessity and evident need demanded. He charged Master Stephen, bishop of Vác, and the provosts of Arad and of the church of the Holy Savior in Cenad,[251] to

250 Béla IV moved the residents of the settlement in 1247 to today's castle hill in Buda, which he surrounded with walls and made a free royal city, and later his seat.

251 Today located in Romania, its historical Hungarian name is Csanád.

hurry to the queen and hasten with her to the Austrian border and wait there until this matter was over. He also wrote to the duke of Austria asking him to come quickly, and he commanded all the Cumans to join him without delay. Then he, with troops called up from the cities of Esztergom and Székesfehérvár (which were only one day distant), right away crossed the Danube and made a halt in the great and rich German village of Pest, across from Buda on the other side of the Danube, waiting there for his great men, ispáns, and barons with their troops. […]

23 HOW THE DUKE OF AUSTRIA ASSAULTED THE TATARS

It should not be left unmentioned that the duke of Austria arrived at the king's request but with only a few men and unarmed, as if knowing nothing of what had happened. When the Tatars came in their usual manner to the city of Pest, he took his weapons and mounted his horse to meet them. When they were about to clash, they turned their back and went off, as was their wont. But the duke spurred on his compliant horse, caught up with one of them and hit him with his lance so that, even though the lance broke, he fell to the ground. When another, their knes, that is leader, came to the aid of the fallen men, the duke speedily grabbed the sword that hung on his saddle in a warlike way and with one blow cut off his arm. Toppling at once out of the saddle, the man gave up his soul. Since the rest took flight, they captured the fallen man, bound him and took him back to the army, together with the horses. The Hungarians used the occasion to unanimously disparage the king and praise the duke.

24 HOW KUTEN, THE KING OF THE CUMANS, WAS KILLED

And because it was commonly held that Kuten, who, as we said, was kept under guard near the king, was not innocent in these great crimes, and because it was thought that those who now attacked were Cumans and not Tatars, all the people clamored against him: "He has to die! He has to die! He is the one who bought about the destruction of Hungary!" They also accused the king, saying: "The king should fight; he brought in the Cumans out of hatred for us." Others shouted "The king should

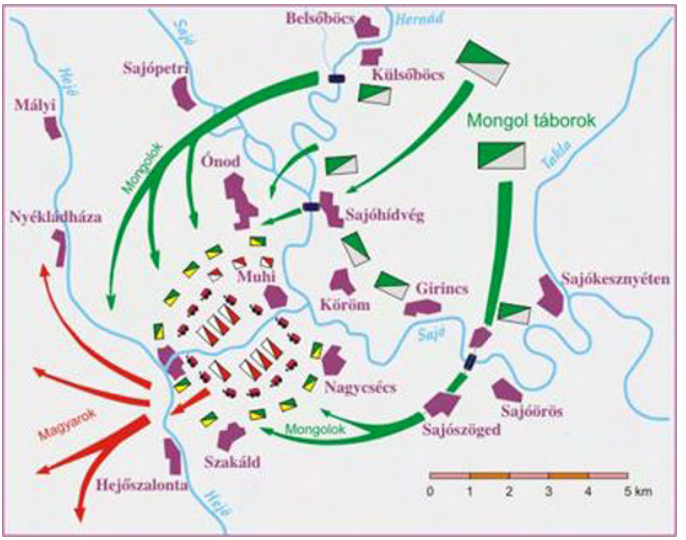
go to war with those to whom he granted our properties!" The king, who often heard these reproaches, sent a man to Kuten that he should immediately come to him. But Kuten, who also heard the repeated clamor of the people, was, although innocent, still afraid of punishment and replied to the king that he could not go to him unless he sent such a person for him who had the power to conduct him there and keep him from the hands of the people. When the messenger told this to the king there was great uproar among the people: "He has to die! He has to die!" Suddenly, armed Hungarians and Germans broke into the palace where he was staying and wanted to reach him by force. Kuten and those with him, however, took up bows and arrows and did not allow them to seize them. But when a throng of people rushed there, they were captured, and their heads immediately cut off and thrown out of the windows of the palace into the crowd. Some are inclined to assign this crime to the duke of Austria, others say that it was done on the king's wickedness, it was said that it was unlikely that the king, who raised him from the baptismal font and promised him safety under oath, would have committed such a crime.
I certainly do not want to decide how all this happened. He who knows shall decide and grant punishment or grace to everyone according to his deeds.

25 WHAT THE CUMANS DID WHEN THEY HEARD OF THEIR KING'S DEATH AND HOW KING BÉLA SET OUT AGAINST THE TATARS

Because the Tatars were day and night burning down villages all around, the archbishop of Kalocsa urged the king to march out against them in force. Thus, after the departure of the duke of Austria and especially when the majority of the country's army had arrived, the king moved out with his army and marched slowly against them. When the Cumans, called to arms from everywhere against the Tatars all arrived and heard of the death of their lord, Kuten, they were very much troubled and agitated, not knowing what to do. When the news of his death had spread, the Hungarian peasants, who hated them, rose against them, and pillaged and killed them mercilessly. They in turn, realizing that

they might perish, came together and not only defended themselves but also burned down villages and vigorously defeated the peasants.[252] […]

28 THE ILL-FATED BATTLE OF KING BÉLA WITH THE TATARS

The Battle of Muhi (sketch map)

It can be easily seen on the sketch map as the Mongol forces colored in green cross the River Sajó and surround the Hungarian army encamped on the opposite bank. Béla IV was able to escape from the encircling Mongol ring in the direction of the red arrow, and with his surviving soldiers he crossed the River Hejő and fled west.

When the king marched out from the city of Pest, as mentioned, and moved with a great number of armed men against the Tatars, they stopped burning villages, quickly assembled, and retreated by the way they had come. As much as they were little by little pursued, so they pretended to retreat. When the Hungarians reached a certain river

252 The Cumans at this point left Hungary, but Béla IV in the latter half of the 1240s invited them to return and settled them on the Great Hungarian Plain. A few generations later the Cumans assimilated with the Hungarians, but their memory is preserved through many place-names.

called Sajó (not far from the city of Eger, running into the River Tisza) they crossed the river on a bridge, halted and encamped. They placed guards on the bridge and kept night watch. The Tatars, after crossing the same marsh encamped on the plain next to the river. It seemed unlikely that anyone could cross except by the bridge, for the river was wide and muddy. Meanwhile the king encouraged his men to prepare manfully for battle and personally handed out many flags among the great men. The Hungarians, trusting their number, made fun of all this and—owing to the matters discussed above—had neither mind nor spirit for fighting. They would have liked the king to be defeated so that they would then be dearer to him. They thought that any such calamity would only hit some in particular and not all in general as they had heard that such things had happened before in Hungary. For the Cumans used to attack swiftly and devastate a part of the country before the Hungarians could assemble, and then quickly retreat. And the Hungarians did the same in Cumania. But not now: the present was no way like the past. Nevertheless, a thousand warriors were deployed every night to guard the army. What more?

The Tatars found a ford far from the army and crossed overnight; at dawn, they surrounded the entire royal army and started shooting arrows like a hailstorm. The Hungarians, being both disconcerted and outwitted by their ruse, armed and mounted their horses, but the soldiers could not find their commanders, the commanders their men and, when they set out to battle, they marched faintly and slackly. Arrows were shot into the air so densely that they almost covered the warriors in shadow and flew like locusts and grasshoppers that move in swarms. Unable to resist the shower of arrows, they returned to the camp. There the king was unable to set up battle lines. When the various parts of the Hungarian army went to battle in disarray, the Tatars opposed them with arrows and forced them to return to camp. Because of the great heat and crowded space, they were so exhausted that the king and the archbishop of Kalocsa, frightened and anxious, were unable to send them to fight with threats or blandishments and warnings, as they had been constrained from dawn till noon. Finally, when it seemed that their strength would altogether leave them, Prince Coloman, the king's brother, mustered what men he could in the crush and fought a very hard battle with the Tatars on one side of the encampment, fighting all day long. But he was disappointed in his hope that the rest of the

army would come to his aid. They thought that most of the warriors were joining battle on the other flank of the army; yet they did not go to fight, because the Tatars stepped back a little and opened up among themselves a point of exit where they did not shoot. Therefore, ever more Hungarians left the army using this way; and the more that had left the wider the gap that the Tatars opened. No message, not a word, was passed among them in this great battle. While the king thought that they were going into battle, they were escaping rather than going to fight. The Tatars did not move, waiting for the king's troops. When the way was free on several sides for the royal troops, the king, unrecognized by them, found his way with a few followers to the forest. Prince Coloman led his men another way and rushed with changed mounts towards the said Pest, to the ferry of the Danube, not on the highway, where the Hungarian nation was slipping away, but on byways with reins dropped. And, although the citizens asked him to wait a little, at least until they had prepared boats to ferry their lady wives, they could not restrain him nor convince him of this; he said that everyone should look out for himself. Fearing his pursuers, he immediately crossed alone and ran to Somogy to a certain village called Segesd. Even though the citizens of Pest hurried to cross with their families, the Tatars caught up with them and those who did not drown in the Danube perished by the sword.

Muhi Memorial Park (1991)

Communities have a need for spaces of special significance which promote unity. The preservation of national identity and sense of community also demand that historical sites of memory *(lieux de mémoire)* exist, and in many cases such locations are marked with memorials. The Mongol invasion of 1241–1242 is considered a "station" in Hungary's vicissitudious history, therefore the memorial park dedicated on the 750th anniversary of the defeat at Muhi reminds the observer of Golgotha.

29 THE ESCAPE OF THE BISHOP OF PÉCS

Bartholomew, bishop of Pécs, seeing the destruction of the army and noticing that some Tatars were attacking the army and torching the camp at several points, took to flight with many of his warriors, similarly not by the highway but across the fields. When some Tatars sent their horses at full gallop after them, ispán Ladislas, who was hastening to the king with his troop under unfurled flags, suddenly came upon them, knowing nothing of what had happened. The bishop, recognizing the Hungarian flags, turned to the ispán, and the Tatars, noticing the great numbers, retreated and pursued others. Thus the bishop, departing together with the ispán, escaped from their hands. […]

31 HOW THE TATARS DIVIDED THE BOOTY AFTER THEIR VICTORY AND HOW THEY WROTE FALSE LETTERS HAVING FOUND THE KING'S SEAL

Having won a victory and triumph over such a great army, they began in great tumult to recover the loot and piled up like cairns or haystacks the garments soiled by blood, the horses, and the gold and silver, red with blood. Then the lord and the higher ranking men of the Tatars assembled to share and divide the booty. At the subsequent distribution of it, they found the king's seal with the chancellor, whose head had been severed from his body by a horrible sword. Listen what kind of ruse they invented, once they felt assured of the land, for fear that people, hearing of the defeat of the king, would run away and escape their clutches!

First they set aside Hungary beyond the Danube[253] and assigned their share to all of the chief kings of the Tatars who had not yet arrived in Hungary. They sent word to them on the news and to hurry as there was no longer any obstacle before them. And they made a few Hungarian clerks, whom they left alive, write letters in the name of the king to the nobles and commoners living in Hungary with these words: "Do not fear the ferocity and madness of the hounds and do not dare to leave your houses, because, although on account of some unforeseen circumstances we had to leave behind the camp and our tents, yet by the favor of God we intend gradually to recover them and fight a valiant battle against the Tatars; therefore, do nothing except pray that merciful God may permit us to crush the head of our enemies." This letter was carried around to the addressees by some Hungarians who had joined the Tatars. This ruined me and all Hungary, because we gave credit to the truth of the letter and, although we beheld the very opposite every day, we could not send out scouts to ascertain the truth, for the country had been hit all at once by the confusion of war. Thus, occupied Hungary could not find a way to escape.

But we left aside the matter of the king, so let us now return to his progress, or more correctly, his departure.

253 The area on the left bank of the River Danube, thereby meaning the country's eastern and northern regions.

The Tatars' Breakthrough (colored woodcut, 1488)

Rogerius's work was discovered by a wider audience as an appendix to János Thuróczy's *Chronica Hungarorum*. The depiction of the "Tatars" who captured people and animals can be found in the richly illustrated version of Thuróczy's work published in Augsburg.

32 WHAT KING BÉLA DID AFTER THE DEFEAT OF HIS ARMY, AND HOW THE DUKE OF AUSTRIA CAPTURED AND DESPOILED HIM

Having escaped from the camp, the king turned with a few men towards the border of Poland whence he hurried on the shortest route, as fast as he could, to reach the queen who was staying at the border of Austria. Thereupon the duke of Austria, bearing evil in his heart, went to meet him under the guise of friendship.

The king, who had escaped only by the will of God all the dreadful arrows and poisoned swords and had traveled so far, laid down his arms and wanted to find a little rest in sleep at the riverside while a meal was being prepared.

Woken up, he beheld the duke and was very glad. The duke asked the king, with words of solace, to cross the Danube, as he might stay

and rest there in greater safety. Hearing this, the king, innocently suspecting no evil, followed the duke's words. The duke said that on the other side he had a castle, where he could honor the king better, while he contrived not to honor but to ruin him. Then, when the king thought he had avoided Scylla, he was caught by Charybdis and, like the fish trying to avoid being fried in the pan that jumps into the embers and gets roasted, in order to avoid the bad he came to worse. When the duke of Austria had by this invented ruse brought the king under his will he demanded from him a certain sum of money which he said that the king had earlier extorted from him. What more? The king could not escape from him until he had paid that money, partly in cash, partly in gold and silver vessels, and pledged him three counties of his country, adjacent to his land. Although the gold and silver vessels were worth much more, the duke accepted them for a mere two thousand marks, including the precious stones. Then the duke at once took actual possession of the castles of the counties and had them fortified from his own money against the Tatars. If someone should ask, how much the ransom was, that is not known, for some spoke of seven, other nine, and many of ten thousand marks, but the truth cannot be discerned, because the contract was made in secret and confirmed by their oaths.

Then the king hastened to the queen,[254] who was nearby, and without delay sent her, together with Bishop Stephen of Vác, to the imperial court and the Roman Curia for help, while he, with those he could assemble around him, stayed in the neighborhood of Segesd.

33 HOW THE DUKE OF AUSTRIA DESPOILED THE HUNGARIAN REFUGEES, AND OF THE INCURSION OF THE GERMANS INTO HUNGARY

The duke, seeing that all the Hungarians had taken flight, collected a number of soldiers and sent them to Hungary against the Hungarians, so that while the Tatars were raging on the one side of the Danube, the Germans looted the other. They burned as many villages as they could,

254 In reality, Queen Mary fled to the Croatian cities of Split, Klis and Trogir, which at the time belonged to the Kingdom of Hungary. Béla IV later found refuge there as well.

marched into the city of Győr, seized the castle and planned to hold it by force. The Hungarians of the region gathered together and moved in arms to the castle, took it and burnt all the Germans in it. The duke became very angry because of this and turned against the Hungarians escaping from the Tatars, whom he had assembled in Austria and to whom he had promised trust, and, not satisfied with what he extorted from the king, he demanded a certain amount of money from them for the defense of the castles and towns. On this pretext he wickedly despoiled them to the last penny, as both the Germans and Hungarians had plenty of money and chattels. And the hapless Hungarians were everywhere devoured by a most bitter bite by the sharp teeth of wild animals and then thrown forth and disgorged naked upon the shore.

But having dealt with this let us now report on the kings of the Tatars who later marched into Hungary.

34 HOW THE TATARS TOOK ORADEA[255] BY STORM AND HOW THEY PRESSED ON TO TĂMAŞDA[256] AND BEYOND

As we said before, King Qadan, having taken Rodna and captured ispán Aristald, selected the best six hundred armed Germans who were under the said ispán. Guided by them, they crossed forests, woods, rocks and gorges and arrived beneath the city of Oradea. The city was very famous in Hungary, therefore many nobles, ladies and peasant women had gathered there. Even though the bishop had left with some of the canons, I stayed there with the remaining people. We had the castle, which we saw damaged on one side, repaired with a strong wall, so that we could find refuge there should we be unable to defend the city. But when one day the Tatars suddenly arrived and my situation in the city was precarious, I did not want to go to the castle, but ran away into the forest and hid there as long as I could. They, however, suddenly took the city and burnt down most of it and left nothing outside the walls of the castle. Having collected the booty, they killed men and women, commoners and nobles alike, on the streets, houses, and fields. What more? They pardoned neither sex nor age. That done, they suddenly retreated,

255 Today located in Romania, its historical Hungarian name is Nagyvárad.
256 Today located in Romania, its historical Hungarian name is Tamáshida.

gathered up everything in the retreat, and settled at five miles from the castle. They did not return for days, and those in the castle thought that they had left because of the strength of the castle that was protected by a deep moat and wooden towers on the walls; there were many armored warriors there, and whenever the Tatars came scouting from time to time, the Hungarian warriors chased them on fast horses. When the Tatars did not come to the castle for several days and everyone thought that they had completely withdrawn from there, many of the warriors and others, who were in the castle, confident that they had withdrawn, left the castle and moved together into the houses that still remained outside of it. Then, one day at dawn, the Tatars, whose whereabouts they could not know, rushed upon them and killed most of those who did not manage to flee to the castle. Then they immediately surrounded the fortification, set up seven siege engines across from the new wall and bombarded it ceaselessly with stones day and night until the new wall collapsed totally. They did not stop at all, and with the towers and walls demolished the castle was taken by storm. They seized the warriors, canons, and others who had not been killed by the sword in the attack. The ladies, damsels and noble girls tried to escape into the cathedral. The Tatars ordered the warriors to hand over their weapons and from the canons they extorted by the cruelest tortures all that they owned. Because they could not easily enter the cathedral, they set fire to it and burnt the church, together with the women and whatever there was in the church. In other churches they perpetrated such crimes to the women that it is better to keep silent lest people get ideas for most evil deeds. Then they ruthlessly beheaded the nobles, citizens, soldiers and canons on a field outside the city. They violated the saints' graves, trampled upon the relics with their sinful feet, smashed to pieces the censers, crosses, golden chalices and vessels, and whatever else was designed for the service of the altar. They dragged men and women alike into the churches and shamefully mistreated and then killed them there. After they had destroyed everything, and an intolerable stench arose from the corpses, they left the place empty. People hiding in the nearby forests came back to find some food. And while they were searching among the stones and the corpses, the Tatars suddenly returned and of those living whom they found there, none was left alive. And this slaughter was repeated day after day. They finally left for good only when there was no one else to kill.

We, who stayed in the forest among the border obstacles, took flight at night towards Tămaşda, a large German village on the River Criş.[257] […]

37 THE DESTRUCTION OF THE NEW VILLAGE AND THE MONASTERY OF IGRIŞ[258]

What more? They started to march towards Arad and Cenad,[259] avoiding the new village between them called Pereg in which the people of seventy villages had gathered. They also bypassed the Cistercian monastery of Igriş, where warriors and a number of ladies had taken refuge as if in a fortified castle. The Tatars did not want to attack these places until they had devastated the region all around. Sometimes, however, they approached them, but the Hungarian warriors chased them off to quite a distance, and thus they started to believe that they might stay unharmed because of their military strength. After the devastation of the region, they surrounded the great village with a combined force of some Tatars together with Russians, Cumans and their Hungarian prisoners. They sent first the Hungarian prisoners ahead and when they were all slain, the Russians, the Ishmaelites, and Cumans went into battle. The Tatars, standing behind them all at the back, laughed at their plight and ruin and killed those who retreated from the battle and subjected as many as they could to their devouring swords, so that after fighting for a week, day and night, and filling up the moat, they captured the village. Then they made the soldiers and ladies, of whom there were many, stand in a field on one side and the peasants on the other. Having robbed them of their money, clothing and other goods, they cruelly executed them with axes and swords, leaving only some of the ladies and girls alive, whom they took for their entertainment. Only those survived who quickly fell to the ground among the dead and could hide, besmirched by the blood of others. Oh pain, oh the cruelty and immense rage of this savage people! For whoever contemplates with sane mind the destruction of such a great nation cannot help but

257 Fekete-Körös in Hungarian.
258 Today located in Romania, its historical Hungarian name is Egres.
259 Today located in Romania, its historical Hungarian name is Csanád.

call this rightly a field of blood. A few days later, they besieged the said cloister or monastery of Igriş with several siege engines. Those inside could not hold out and, to save their lives, they gave themselves up to the hand and faith of the Tatars. But the same happened to them as to the others, excepting a few monks whom they allowed to leave, and some ladies and the prettiest girls whom they retained for their own use. What else? Were we to describe every battle and all the boundless cruelty that transpired, what transpired would make the readers' hearts tremble and their ears ring from the frightful words. Should such horrible news spread all over the world, the princes of this world would think differently. Behold, during that summer they destroyed everything all the way to the borders of Austria, Bohemia, Moravia, Poland, Silesia, and Cumania as far as the Danube.

38 THE EXTRAORDINARY CLEVERNESS OF THE TATARS IN CROSSING THE DANUBE

Because Esztergom surpasses all and every city in Hungary, the Tatars planned above all to cross the Danube and set up their camp there. And behold, that winter there was so much snow and ice that the Danube froze over, which had not happened for a long time. But the Hungarians every day broke up the ice on their side and guarded the Danube in such a way that the foot soldiers continuously fought on the ice. Still, when a strong frost arrived and the Danube froze entirely, the Tatars did not try to cross with their horses. Watch what they did! They led many horses and other animals to the bank of the Danube and for three days left no one to guard them and the animals seemed to roam around unguarded, nor did any of them show up there. Then, the Hungarians, believing that the Tatars had left, swiftly crossed and led the animals across the ice. The Tatars observed this and realized that it was possible to cross the ice safely on horseback. They did just that and in one rush so many had crossed that they covered the land on this side of the Danube. King Qadan, in turn, hastened after the king of Hungary, who was tarrying in Slavonia, as he had received no help. Anticipating this, he took to flight and, since he did not find the castles on the seacoast suitable, crossed to the islands and stayed on the islands until the Tatars

left. King Qadan, however, seeing that he could not catch him, wasted Bosnia and Serbia and thence marched into Bulgaria.

The Pursuit of Béla IV (initial, c. 1360)

The medieval Hungarian collections of deeds and chronicles all talk about the Mongol invasion. The *Illuminated Chronicle*'s illustrator here depicts the fleeing king with horsemen in pursuit who can easily be distinguished by their nomadic caps and curved sabers.

39 HOW THE TATARS DESTROYED ESZTERGOM

Another part of the army turned towards Esztergom, but only a few went that far; they mostly settled some distance away and prepared some thirty siege engines. Those of Esztergom had meanwhile fortified themselves with moats, walls and wooden towers. The innumerable commoners and very rich burghers, knights, nobles, and ladies who gathered in that remarkable fortress were so self-confident that they thought they could resist the whole world. Behold, one day the Tatars surrounded the city, and the prisoners who were with them brought so many bundles of twigs that on one side of the city they all at once built a tall wall of these bundles above the brow of the moat and the thirty

siege engines were placed behind that wall. They shot stones at the city and at the wooden towers day and night. This caused such chaos in the city and brought such gloom to the people's minds that they forgot all about defenses and quarreled among themselves like blind and foolish men. Then, once the Tatars had demolished the wooden towers, they threw with their engines bags full of earth to fill up the moat. None of the Hungarians or the others dared to appear on the brow of the moat because of the stones and arrows. When the Hungarians and the French and Lombards,[260] who were like the lords of the city, realized that they could not hold out, they set fire to the suburb and the wooden houses of which there were many, all the way to the stone palaces. In the houses they burned immense amount of dyed cloth and garments, slaughtered the horses, buried gold and silver, and hid whatsoever goods they had before retiring to the palaces to defend themselves. When the Tatars found out that all by which they wanted to get rich had been burnt, they became very angry and swiftly closed off the city with wooden palisades, so that whoever tried to escape would run into the throat of the sword. Then they started to besiege the palaces. Having taken them swiftly, I believe, to tell the truth, that no more than fifteen people were not killed basely in or outside the city. They inebriated their swords with blood and, in their passion that they had conceived against them, they fried people alive, like pigs.

40 HOW THE TATARS RETURNED HOME HAVING DESTROYED ALMOST ALL OF HUNGARY

When they were due to be captured and killed, the better ladies, dressed as beautifully as they could, gathered in one of the palaces and appealed for an audience with the grand prince. All, about three hundred of them, were led out of the city to the prince and asked for the gift of being left alive under his rule. He, however, in his anger for not having won any booty, ordered them to be robbed and beheaded. And that was done right away.

260 A significant number of those arriving to found cities in the medieval Kingdom of Hungary came from the West. This is why Rogerius mentions the French and the Lombards.

They could not take the citadel of the city, because the Spaniard Simon manfully defended it with his many crossbowmen. And when they reached the city of Székesfehérvár that is surrounded by marshes, they could not take it because the snow and ice was about to melt. And while they were besieging the castle of St Martin of Pannonia,[261] manfully defended by the abbot, they were suddenly called back, so that only these three places remained unconquered in that region. They held the country both beyond and on this side of the Danube, but the part on this side of the Danube was not as much destroyed, because they did not encamp here but only wasted all they found while marching through. When I heard that the Tatars had given up the plan to attack Germany, I became very sad, for I thought that there I could get out of their murderous hands; but I was glad that the destruction of Christians had been avoided. On the command of the chief kings, we started to retreat across the wastelands with carts loaded with booty and arms, and herds of cattle and sheep, slowly searching all the hiding places and the darknesses of the forests, to find while retreating what they had missed when advancing.

261 This refers to the Benedictine monastery in Pannonhalma located near Győr.

Tamás Ferenc: *Visegrád Citadel* (reconstruction)

The Mongol invasion proved that the only effective defense against eastern mounted warriors were castles built of stone. After 1242, Béla IV launched an intensive castle-building program in the Carpathian Basin's strategic locations, with Visegrád's reinforcements financed by Queen Mary (Mária). The citadel's importance is further highlighted by the fact that from the fourteenth century onward, the crown jewels were secured here.

Thus, moving back slowly, we reached Transylvania, where many people had survived and where several castles were readied after the Tatars had been there. What more? With the exception of a few castles, they occupied the whole country and as they passed through, they left the country desolate and empty. Then they left Hungary and marched into Cumania. Now they did not allow, as they had before, that whole animals be slaughtered for the prisoners indiscriminately, but only the intestines, heads, and feet of the animals were given to them. We feared—and heard from the interpreters—that once we left Hungary, we would all be given to their devouring swords. As I had no hope of survival, and a bitter and cruel death was already waiting at the door, I thought it were better to die here than to be tortured by the steady stings of fear. Therefore, I left the highway as if following the call of nature, and rushed towards the dense forest with my only servant and hid in the hollow of a creek, covering myself with leaves and branches. My

servant hid farther away, so that the chance detection of the one should not cause the unhappy capture of the other. We lay thus for two full days, as in graves, not raising our heads and heard the terrible voices of those who, following the footprints of erring beasts, passed close by in the forest and often shouted after the prisoners who were in hiding. And when we could no more repress in the deep silence of our hearts the very just demands of hunger and the troubling desire for food in the closed silence of our hearts, we lifted our heads and began to crawl like snakes, using arms and legs. We finally met and began in low and feeble voices to utter to each other the sad complaints of our tormenting hunger. We mournfully wept and groaned that it would have been easier to die by the sword than let the bond of our limbs and the unity of body and soul fall apart through starvation. While we were exchanging such words of consolation, a man appeared and as soon as we set our eyes on him, we took to fearful flight and did not turn our sight away from him to see whether he was gaining or falling behind us in flight. But we saw that he was not trying to be a roadrunner, for he thought that we might use our advantage to trap him from the side. Thus, when we had mutually observed that we were all fugitives and unarmed, we stopped and made contact with nods and signs. When we had all realized who we were, we discussed in long and friendly conversation what to do. But we were doubly distressed, namely by wretched hunger and fear of death, so that we seemed almost to have lost our eyesight, for we were unable to swallow the sap of the plants of the forest or chew the grass as cattle do. And, although such great hunger beset us and the sting of numbing death threatened, we nevertheless obtained strength from confidence in living, and our hope in escape gave us courage. Thus, taking confidence and strengthened in the Lord, we excitedly reached the edge of the forest. We climbed a tall tree and surveyed the land destroyed by the Tatars that they had not wasted when they first came. What pain! We began to walk across the waste and abandoned land that they had destroyed while retreating. Church towers were our way signs from one place to another and the road they marked for us was rough. The roads and paths had vanished; grass and thorn bushes had taken over. Leeks, purslane, onions and garlic, left in the gardens of the peasants, were, when they could be found, brought to me as the choicest delicacies; the others made do with mallow, houseleek and cowbane roots.

Saint Margaret of Hungary (woodcut, 16th century)

One of the most popular saints from the House of Árpád is Béla IV's daughter, who became a nun following the Mongol invasion, and prayed for Hungary's survival after joining a convent. The convent's ruins can still be seen today in Budapest on Margaret (Margit) Island, named after the princess. Many popular historical novels have been written about Béla IV's time, and in addition to Sándor Makkai's *Táltoskirály [Taltos King]* and *Sárga Vihar [Yellow Storm],* it is worth looking at János Kodolányi's trilogy of novels, the last of which is about Margaret.
JÁNOS KODOLÁNYI: JULIANUS BARAT, A VAS FIAI, BOLDOG MARGIT

We filled our hungry stomachs with these and the spirit of life was revived in our drained bodies. We were weary and no rest was given us, as we took our nightly rest with no roof above us and no cover for our heads. Finally, on the eighth day after leaving the forest, we arrived at the city of Alba Iulia.[262] There we found nothing save the bones and

262 Today located in Romania, its historical Hungarian name is Gyulafehérvár.

skulls of the dead, the destroyed and broken walls of basilicas and palaces, soiled by the blood of an enormous numbers of Christians. The earth did not show the blood of the innocent, for it had absorbed it inebriated, but the stones were still cloaked with crimson blood and we could not hurry through them without continuous groans and bitter sighs. Ten miles from there, next to the forest, was a village, called Frata[263] in the vernacular, and here, four miles within the forest, a marvelously high mountain. On the peak of it was a rock, a looming crag, where a great number of men and women had taken refuge. They received us with joy among tears and inquired about the perils we had passed through, all of which we could not tell them in a few words. Finally they gave us black bread, baked of flour and the ground bark of oak trees, and it tasted sweeter than any simnel-cake we had ever eaten. We stayed there for a month and dared not leave, but kept sending out scouts from among the more nimble folk to find out whether a group of Tatars still remained in Hungary or whether they were about to return, skilled in the art of cunning, to capture the surviving runaways. Although we often visited the formerly inhabited villages, forced by the need for food, it was never safe for us to come down until King Béla returned to Hungary with many companies of warriors from the maritime region, assisted by the Knights of Rhodes and the lords Frankapan,[264] having been previously informed by Hungarians of the retreat of the Tatars.

I have written all this to you, father, without adding in anything false, so that you, father, who knows about the felicitous turn of my fortune, may know as well the true nature of my misfortune and danger. Good health, my father!

Translated by János M. Bak and Martyn Rady

263 Today located in Romania, its historical Hungarian name is Fráta.

264 The mention of the two allies could be due to interpolations or corruption of the text.

THURÓCZY ON JÁNOS HUNYADI'S VICTORY OF NÁNDORFEHÉRVÁR

Sándor Wagner: *Self Sacrifice of Titusz Dugovics* (oil, 1859)

The hero of one of the most memorable episodes during the siege of Nándorfehérvár (today Belgrade) is Titusz Dugovics, who leapt from the castle walls bearing a Turkish soldier with him. His "self-martyrdom" became a symbol of self-sacrificial patriotism among Hungarians.

INTRODUCTION

In contrast to the earlier historians, János Thuróczy (ca. 1435–1488) was not a church official, but a secular nobleman. He was employed as a notary and a judge at the various courts belonging to the central royal institutions and received his commission for writing a history of the Hungarians as a respected official of Matthias (Mátyás) Corvinus's (1458–1490) renaissance court. There were at least three pressing reasons for the compilation of such a history. One of these was that, as a result of Matthias's enormous Corvina Library, numerous foreign works came into Hungarian possession that allowed historians to fill the holes in previous historiographies. Another reason was that during the reign of the ineffectual kings that followed Louis the Great (Nagy Lajos) (1342–1382) approximately 100 years of Hungarian historiography had been left unwritten. Lastly, as someone who came from relatively humble origins, Matthias did not compare well with the earlier kings, and it was in his best interest to write a history featuring his father's and his own achievements to cement his legitimacy, and thereby establish himself as being a worthy "equivalent" of the other European monarchs descended from illustrious royal houses. Thuróczy therefore committed himself to an important task when—relying on the source materials available in the library—he wrote the *Chronica Hungarorum*, which detailed Hungarian history from the Biblical great flood up to Matthias's epoch. His work, intended to fill in the gaps, was an instant success, being published the year it was completed, as well as in Brno and Augsburg in 1488.

The section of János Thuróczy's work that will be presented in this volume concerns the battle in 1456 to retain Hungary's most important castle in its southern defensive line: Nándorfehérvár (today Belgrade, Serbia). This section is representative of the larger work for several reasons. To begin with, it reveals the dramatic feelings and detailed style that the author used to describe the events, which he learned of not from written sources but from many of the actual participants, supplemented by oral tradition from contemporaries. Additionally, it reveals that despite Thuróczy being a secular humanist writer working in Matthias's renaissance court, which was opening a new chapter in cultural history, he still looked to God's will as an explanation for much of what hap-

pened, thereby mirroring the earlier church-affiliated historians. It was not enough to explain the Hungarians' victory over a numerically superior Turkish force through the brilliant tactics used by the Hungarians; Providence must have intervened to assist the defenders of Christendom, who acted as Christ's army. What makes it all the more interesting is that Matthias's father János Hunyadi is made the central figure, thereby memorializing the famous general's greatest and final victory. The rapidly expanding Ottoman Empire reached the southern borders of Hungary by the end of the 14th century, and from this point onwards the following 300 years revolved around battles with the Turks. The legendary figure of these battles was the Transylvanian-born Hunyadi, who in the service of a succession of weak kings quickly rose in the military ranks to become the country's largest landowner and most influential nobleman despite his relatively humble background. By the 1440s, he was the commander of Hungary's southern territories, the organizer of multiple military excursions into the Balkans, and between 1446–1453, governor of Hungary.

The Siege of Nándorfehérvár in 1456 was an important moment in Hungarian history. It marked the first time that the Ottoman Empire—by now a great power—had tried to launch an invasion into a Hungary teetering on the brink of anarchy. Despite Pope Nicholas V calling for an international crusade to come to the aid of the Hungarians as well as ordering the noontime bell to ring in Christendom's churches, no foreign forces arrived to stop the approximately 150,000-strong Turkish army. Not even Ladislas (László) V (1453–1457) king of Hungary and Bohemia sent reinforcements. Despite the odds, Hunyadi and his soldiers—numbering merely in the several thousands—engaged the enemy. This victory resulted in the Kingdom of Hungary being nicknamed the defensive bastion of Christianity and it also became the symbol of Hungarian valor. Hungarians are reminded of this victory against the odds every day at noon when church bells ring.

The Incipit of János Thuróczy's Work (colored woodcut, 1488)

The famous decorated Augsburg edition of Thuróczy's *Chronica Hungarorum* is attention-worthy for multiple reasons. Interestingly enough, the work, illustrated with colored woodcuts and printed onto parchment, was once possessed by Matthias Corvinus. It arrived in the National Museum's National Széchényi Library via an adventurous route from the famous Corvina Library in Buda through József Jankovich in 1832. Presently it is kept in the Collection of Early Books.

247 FRIAR JOHN OF CAPISTRANO'S ARRIVAL IN HUNGARY

When the Count of Beszterce[265] and all the lords of Hungary arrived safely back to their homeland, there came to Hungary with them a religious brother and friar named John of Capistrano.[266] He was dressed in the habit of the Franciscan Order; a man who shone out in the holy ways of his life. The Pope of the Roman Church, Nicholas, wished to help the Catholic peoples, who at that time were being tossed about by storms of great peril, for the Turks were persecuting the Christian faith with ever more wrath. And so he wished to launch a crusade against the Turks, and for those who volunteered he commanded by apostolic bull the proclamation in every province of the pardoning of their sins, the remission of the punishment that awaited them in the afterlife, and the issuing of a red cross embroidered on white linen, so that they may pin it onto the left side of their breast. It was to put these thoughts into practice that the Pope had entrusted the said friar, John of Capistrano with. And so Friar John called many people to arms in Germany, Poland, and Hungary—most of middling birth—against the said enemy, for he had earned great respect in his preaching of the holy faith, and the people knew of the greatness of his God-gained merits, as he had cured the blind, the lame, and the sick, and driven impure spirits from people.

Not long before, Murad, the Sultan of the Turks, had died, and his son Mehmed[267] had succeeded him on the throne. He was yet more merciless than even his father and all his predecessors in the spilling of Christian blood and the stealing of their lands, and he was more knowl-

265 John Hunyadi was a general who acted as Regent-Governor of Hungary from 1446–1453 in the absence of the young ruler Ladislas, who had been virtually imprisoned under the guardianship of his Habsburg relative Frederick V. In 1453, Hunyadi was named Count of Beszterce and Captain General of the Kingdom of Hungary.

266 Giovanni da Capestrano was a Franciscan friar from Italy. Known in Latin as Johannes Capestrano, he is often referred to as "Saint John of Capistrano" in Hungary.

267 Mehmed II ruled 1451–1481.

edgeable of the military sciences, greater in the assembling of troops and armaments, and more ruthless, even towards his own people. […]

Giovanni di Bartolomeo d'Aquila: *Saint John of Capistrano at Nándorfehérvár* (oil, 15th century)

A notable figure from the Siege of Nándorfehérvár (today Belgrade) is the Italian Franciscan monk Giovanni da Capestrano, who was charged by the Pope with organizing a Christian uprising against the "heathen menace." The saintly monk received a special place next to the castle's commander John (János) Hunyadi in János Thuróczy's narrative, therefore suggesting that the sword, the cross, bravery and faith are all equally important in the fight against the Ottoman Empire.

248 THE COMING OF KING LADISLAS[268] TO HUNGARY

In the thirteenth year of his life, at the time of year when fish dishes are ready to replace meat dishes on the tables of the lords, King Ladislas came to Hungary accompanied by Count Ulrich and many other nobles from his country; they entered the city of Buda in procession, and dwelt there in great jollity. In these same days the Count of Beszterce was visiting the southern parts of the country, for he knew that a number of nobles in Hungary, but especially Count Ulrich, were not well disposed towards him. And thus he was afraid that they would plot insidiously amongst the King's retinue to have daggers turned against him, and that if he was not careful, he would fall into their trap. […]

250 THE TURKISH SULTAN LAYS SIEGE TO NÁNDORFEHÉRVÁR[269]

King Ladislas was resident in Buda Castle in the year of our Lord 1455[270] when news spread that the Sultan of the Turks, Mehmed, was preparing to attack Hungary, and sought to take the castle of Nándorfehérvár with all speed. This news caused great trepidation and plunged not just the people of Hungary, but the whole of Christendom into deep dismay. Visions of the ferocious sacking of Constantinople came to the minds of all throughout Christendom,[271] causing great fear. For the Sultan of the Turks was a new man after his victory over the Greeks, and blustering with ambition and even greater arrogance, he thought that the Macedonian of yore, Alexander the Great, together with an age of great triumph, had returned in his person. It is believed that he said: "One God rules in the heavens, and it is only fitting that one ruler should rule upon earth, too!"

When this news was reported to King Ladislas, the young ruler was stricken with terror. And Count Ulrich, who was of Germanic spirit in his military heroics, and who often directed the king with his counsel, was no less perturbed. But they did not undertake the defense of the

268 Also known as Ladislas the Posthumous.
269 Today Beograd, Serbia.
270 The date was in fact 1456.
271 Mehmed II took Constantinople in 1453.

country, and they did not make weapons to confront the enemy, and instead—as if they knew nothing of this news—they left the Castle of Buda in the night under cover of darkness, and disembarking forthwith, they took up in Vienna, and thus the Castle of Buda lay exposed without necessary guard for more than half a month. And although news of the enemy's advance spread day by day, nobody took up arms against them.

The following summer, approaching the time when the ears of the grain crops have broken forth from their green stalks and begun to turn yellow, and when Pheobus, with his two-horse chariot, begins to drive upon the fields, the said Sultan of the Turks, with all kinds of horrific armaments and more than four hundred thousand Turks, attacked and locked down the said castle of Nándorfehérvár in a terrible siege. From the tall walls of the castle a countless multitude of tent tops could be seen tautly erected in every direction on the plains below; nobody was able to take in the vast numbers of the enemy by eye alone.

Nándorfehérvár (woodcut, 15th century)

The well reinforced Nándorfehérvár (the castle in what is today known as Belgrade) at the confluence of the Danube and Sava rivers, was the lynchpin of the Hungarian Kingdom's southern border castle system in the 15th century. Due to its strategic location it has fallen under siege on many an occasion over the centuries, first coming into Hungarian hands in 1071. Between 1427 and 1521 it played an important role in stopping the expansion of the Ottoman Empire by defending the southern Hungarian border.

The Sultan had brought with him many vessels built after the design of sea galleys. With these he blockaded the Danube and Sava rivers to such great extent that no aid could be delivered to the castle, not even by boat. Through enormous toil he had cannon, machinery, and battering rams drawn there, but so many, in such vast number, that we may safely believe that no man has ever gathered so many machines for the destruction of one single castle. He had them built near Kruševac with amazing promptitude, for they could not have been brought here from far-away lands on account of their huge size. He had them deployed on the side of the castle which faces the plains. Some of them pounded the strong walls of the castle, whilst others launched bushel-sized stones high into the air; these stones came crashing down inside the castle with terrifying force from above, and brought sudden, lightning-like death to any living creature they struck.

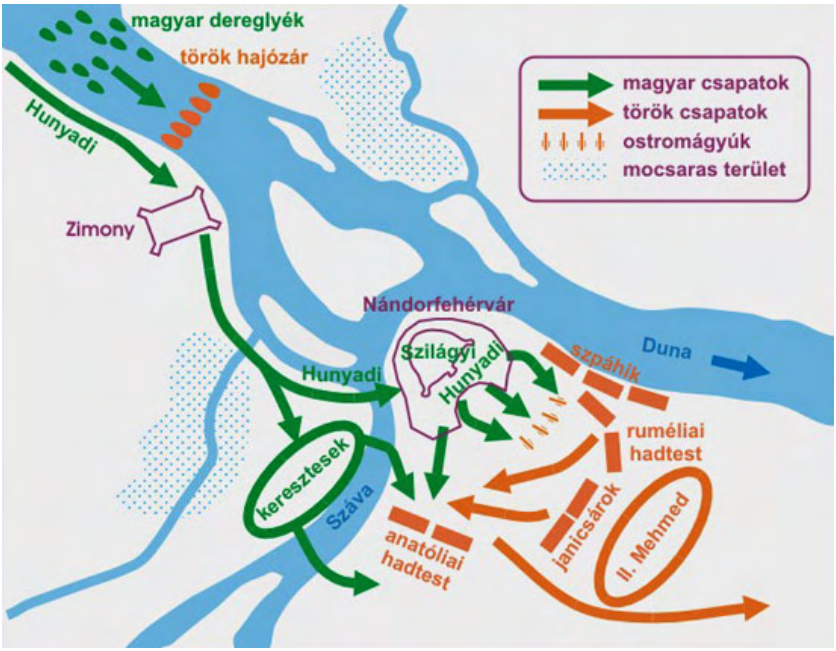
And thus shots fired from the weapons of war thundered with ever greater vehemence each day and night, and the terrible blasts could be heard all around, up to twenty-four Hungarian miles away, right up to the city of Szeged. The constant barrage of cannon belched out huge columns of smoke, and the thick murky clouds darkened the sky as it glowed from the red beams of the sun, whilst blowing breezes brought with them the stench of sulphur. Neither the fiery sun of the summer day, nor the dark blanket of night brought peace for siegers or besieged: they dedicated all their time to the grim contest. The tops of the glittering turrets collapsed from the onslaught of the siege, the walls of houses were smashed apart, and the tall towers defending the people and the castle lay in ruins on the ground.

What more can be said? The besieged awaited their final days with deathly trepidation in their hearts.

News of the bitter and mighty siege reached all parts of the country, and yet still the lords of Hungary remained idle, as if suffering from some great sleeping sickness; they did not hurry in arms to the aid of the castle that had been chosen for destruction. But then, at last, there came one man who made the march to the terrible siege, a man who was born in the ways of bravery and soldiery: it was the said Count of Beszterce. But his troops were too few in number to strike against an enemy so vast.

Many Hungarian crusaders had gathered under John of Capistrano, so that they may fight in the name of Christ. And as many as three

hundred crusaders had arrived from Polish lands. And, although now relieved of the burdens of governance as we said above, the count was for ever spurred on by the virtue of diligence that dwelt within him, and so he could not bear to stand by and not attack the enemy.

The Siege of Nándorfehérvár in 1456 (sketch map)

It can easily be seen on the sketch map how John Hunyadi broke through the Turkish blockade to reach Michael (Mihály) Szilágyi who was defending the castle. Depicting a later military manouver, the green arrows show how the crusaders that crossed the Sava River and the defenders pouring out from the castle dispersed the Turks, in turn represented by the color red.

And thus he searched for a way to eliminate the enemy's boats from the said rivers, and take reinforcements to those under plight of siege. In the end he gathered a number of boats, and loaded them with armed soldiers and warrior crusaders, and set sail on the River Danube towards the enemy boats. And thus the two enemies came clashing together in watery battle. A great roar surged forth from amidst the Turks, and the Hungarians called out loudly for help from the Lord Christ. The path

of retreat was cut off from both enemies, and so they fought an arduous and fierce contest. Their boats drifted to and fro on the deep waters of the Danube, and many of the soldiers, bleeding from mortal wounds, plunged down into the depths: the clear waters of the Danube displayed the bloody traces of immeasurable carnage, as much blood was spilled, and combatants from both sides met their end as fodder for the nimble fish.

Finally, after a long struggle, the Hungarians were victorious, and they did sally forth with even greater fury upon the Turks, tearing apart and engulfing in flames their boats, which were linked together with iron chains.

When this was brought to the Turkish Sultan's attention, he is thought to have said "With greater difficulty maybe, but still we shall win what we desire!"

Reaping glorious victory in the battle of the ships, the count entered the castle, and consoled the castle's terrified captains, who were resigned to no fate other than death:

"Of what are you afraid?" he said. "Is this the first time you have seen the Turks? Many times have we put them to flight, and a few times have we fled from them. Why does the sight of them disturb you so? You have seen them many times before! Have you not already tested their weapons and their strength? Let us have faith, my sons, in Christ, for whose name we have often spilled our blood, and let us fight with courage against his and our enemy! Did not Christ die for us? So let us die for him! May your spirits ne'er falter, and may you fight with courage! Know you this: timid is the enemy. And if God is with us, we may grind them down, and with ease. They do indeed fall back, and they are not ashamed to run away in retreat and flee back to their lands. But why all this talk? You have already experienced all this yourselves, and you have already suffered the ordeals of many wars under my command."

It is with these and suchlike words, as well as with his own presence that the count instilled no small degree of courage in his men. He reinforced the castle with fresh troops, and took there many warrior crusaders. But as these men were mostly of common birth, and as they were not learned in the ways of weapon-handling, the count, inasmuch as he was able, trained them ready for war.

The Siege of Nándorfehérvár (miniature, 17th century)

Due to the significance of the siege, over the centuries Turkish miniatures were also drawn in addition to the numerous European engravings. The stylized imagery highlights the castle's significant defensive system, the attacker's numerical superiority and the importance of the cannons used during the siege.

The said Sultan of the Turks had heard that his father, Murad, had spent seven months of his life besieging the very same castle of Nándorfehérvár, and yet still failed to win control of it, and retreated beneath its walls without victory, in great shame.[272] Therefore, when in the company of his army's commanders, the Turkish Sultan heaped much scorn upon his father, and said that he would take the very same castle in under fifteen days. When the Voivode of Anatolia—the highest-ranked of all the Voivodes—heard this boast, he first requested permission to speak, and then responded to these words thus: "Mighty Sultan! It is only befitting that I speak of things pleasurable in your highness' presence; yet if I do I am afraid that the outcome of this siege will contradict me before your Grace; we must know that the Hungarians will abandon their castle with much greater difficulty than the Greeks."

The glittering tops of the turrets had by now collapsed, and most of the walls lay in ruins on the ground, and the castle bulwarks and moats were filled and made level with the ground, so that there was nothing to

272 The Turks also laid siege to the castle in 1440.

stand in the way of the enemy's attack, and thus it was that the sun rose on the fifteenth day of the siege. In the early hours of the morning, with the drummers beating their drums and the sound of horns echoing from all around, the Sultan signalled the advance of his army's great horde, and attacked the castle in a furious charge, and at the price of much bloody carnage he managed to reach the centre of the castle.

But the Hungarians—even though the struggle was unequal against so many enemies—still defended with all their strength, and crying out loudly for the help of Christ the Lord, they strove without remittance to smite their enemy. And so the deathly struggle began anew, but by now they were fighting in the castle squares. The slain fell in swathes left and right, and the massive outcry and clashing of countless swords caused a great din in the air. Here one, there another combatant was forced to turn his back.

Friar John of Capistrano was also present. And verily, he entered a state of trance, as did the other friars with him, kneeling upon the ground, and raising their hearts and their hands towards the Great Helper, transfixing their eyes upon the sky, and sighing as they prayed, even saying at one with the prophet: "I will lift up mine eyes unto the hills, from whence cometh my help."

Meanwhile the Count of Beszterce stirred up the will to fight, sometimes with threats, sometimes with words of admonition. Captain Michael Szilágyi and Ladislas Kanizsai, two young men who excelled in the virtues of combat, along with the armed groups of men that the Count had summoned and the bands of Crusaders, all fought furiously as they stood atop the ruined walls of the castle. They drove the Turks many times from the castle, but the enemy, battling mercilessly, forced his way back time and time again, and he was stronger than the Hungarians. By now most of the houses in the castle were alight and spewing out flames. A great number of the Sultan's flags were hoisted over the castle walls as a sign of victory. And the Hungarians had given up all hope of resistance, and were forced to retreat, if they knew whither, as the threatening presence of death bore down on each and every man. Yet they saw that running would not help them, and that only death could free them from their plight: once more they called loudly upon the Lord Jesus, weapon beside weapon, shield locked into shield, and they charged upon the enemy with yet greater resolve. And so the grim contest began anew. Men spilled their blood and ended their lives in

every direction. But God's aid did not fail to arrive. For then it happened that all the bands of the Turks began to flee in confused disarray from the brave and resolute charge of the Hungarians. And the Hungarians, regaining their courage, and with the newfound spirit of strength after receiving succour from the heavens, chased the Turks with their swords until they left unguarded their cannons and all the other weapons of war they had used to destroy the castle. And then, using fire, the Hungarians set ablaze all the fortifications that the Turks had erected, and nailed iron nails into their cannon, sealing the holes used to administer the flame. They did not break off the struggle until the light of day arrived, and with great resolve they continued on the wide meadows that which they had begun on the narrow square of the castle, until finally the descent of night's darkness separated the two enemies from each other.

The Siege of Nándorfehérvár (miniature, 17th century)

Due to the significance of the siege, over the centuries Turkish miniatures were also drawn in addition to the numerous European engravings. The stylized imagery highlights the castle's significant defensive system, the attacker's numerical superiority and the importance of the cannons used during the siege.

As to whether the Sultan had escaped under the walls of the castle in the fathomless darkness of night, nobody can say with any real cer-

tainty: but to the Grace of God and the shame of the Sultan it is enough to say that he returned to his homeland, stripped of all his armaments; his cannon and all the other siege weapons that had been drawn there were left behind, and his army was in immeasurable ruin. And many years on it was still most untoward if someone mentioned the castle in his presence.

Some said of the Sultan's flight that amidst the bitterest melée of the battle he had spurred his men on to victory, and was wounded by an arrow in the chest, and collapsed half dead and his men lifted him with their arms and carried him to his tent. And when afterwards the night came, and the Turks saw that the Voivode of Anatolia, and indeed all their captains had died in the battle, and that they had suffered a great defeat, and that the Sultan himself was all but dead and hardly breathing, they became fearful that the Hungarians would attack them at sunrise, and they began to flee, taking the Sultan with them; but to prevent his condition from worsening from the wearying effects of travel they dismounted on the far side of their camp, which was called Sarona.[273] And when the Sultan came to his senses and queried where he was, and he was then told, he asked: "Why and how did we get here?" "The Hungarians have defeated us," they replied, "and the Voivode of Anatolia, and nearly all the chiefs of your army have fallen. We also suffered great losses, but there was yet greater trouble as we suspected Your Majesty to be closer to death than to life. And so we fled unto here."

And when the Sultan asked them whether they had left behind their cannons and other siege machines, they answered that everything had been abandoned; the Sultan, his heart filled with deep despair, said bitterly: "Bring me poison, so I may drink of it; I would rather die than return back to my country in shame."

And thus was the outcome of the battle between the Sultan of the Turks and the Hungarians beneath the walls of the castle at Nándorfehérvár. And he who with boastful spirit and haughty eyes had wished to rule over all the world had been, through God's judgement, defeated by an army made up of peasants, who wielded sickles more skillfully than weapons. And he, who had arrived so very joyously, accompanied by many horns and many drums, had run away sorrowfully, under the cover of night's silent darkness, in ignominy.

273 Today located in Serbia, its historical Hungarian name is Zsarnó.

251 THE DEATH OF THE COUNT OF BESZTERCE, LORD JÁNOS HUNYADI

John Hunyadi (colored woodcut, 1488)

The illustrations in János Thuróczy's *Chronica Hungarorum* reveal that John Hunyadi lives on in history primarily as a brave soldier and great military commander. Besides being a part of Hungarian history, the famous "Turk-defeater" has received a place in other Balkan peoples' historical pantheons as well.

Following this the Count of Beszterce, who had carried out so many great military feats since the early days of his youth, began to grow infirm, not stricken with old age, but exhausted of strength, and wearied by constant weapon-handling and worry. He suffered here for a few days in his sickness, and then he was transferred to the market town of

Zemun,[274] and there, under the spiritual care of a man of God, the said John of Capistrano, he gave his soul back to his Saviour.

And there was an outbreak of lamentation all over Hungary, and nearly the whole of Christendom was shaken with grief when it was learned that their champion's life had come to an end. The stars high in the heavens foretold his death as a comet appeared high in the sky before his passing. And then there was Sultan Mehmed himself: although just before his death the Count had put him to flight from the Castle of Nándorfehérvár, it is said that when he learned of the Count's death as consolation from George, Despot of the Serbs, the Sultan fell silent for a good hour, and told the emissary that although the Count was his enemy, he felt grief over Hunyadi's death, and that never, since the world's beginning, since the supremacy of his rule, had a man such as he lived. […]

His body, accompanied by the profuse lamentations of his followers, was taken to Iulia[275] in Transylvania, where he was buried with great respect. The Count died in 1456 since the Embodiment of Our Lord, at the time when the virginal Dawn visited the sun in its heavenly chamber.

When the aforementioned Friar John of Capistrano looked upon the Count as he struggled with his final breath, he offered his soul unto the mercy of God, and it is said that he thus uttered a lament:

"God be with you, heavenly crown of light! You have fallen, jewel of our country! You have passed away, light of the world! Oh, the mirror has broken, in which we yearned to glimpse ourselves. Reaping victory over the enemy, you now reign with God, triumphant with the angels, fair John!"

The count was of medium build, strong neck, wavy chestnut-coloured hair, large eyes, friendly gaze, and red face; his limbs were proportionate, and he was of such fine build that the princely man was easily distinguishable amongst a thousand men.

He had two sons, and the whole of Hungary looked upon them with no small degree of expectation. The father's merits compelled everyone to love the boys, and people felt that the father's virtues and nature lived on in them. The eldest boy in order of birth was called Ladislas.

274 Today located in Serbia, its historical Hungarian name is Zimony.
275 Today Alba Iulia, Romania, its historical Hungarian name is Gyulafehérvár.

In terms of stature he was no different from his father, and in military virtue, purity of morals, and humane generosity he was the most outstanding of all his young fellows. And the younger boy, Matthias, was but a child in the years of infancy at the time of his father's death. In life his father had loved this boy with the deepest affection of his heart, and the boy's diligence had made him worthy of this love in everyone's eyes: all looked up to him, and it was foretold that one day he would be a great man.

Ferenc Wathay: *Nándorfehérvár in Turkish Hands* (tinted drawing, 1605)

As a border castle soldier, Wathay fell into Turkish hands on numerous occasions, being held prisoner in Nándorfehérvár (today Belgrade) for a time. During his prison stay in Istanbul, he wrote his illustrated autobiography and collection of poems, known as the Wathay codex. Nándorfehérvár is depicted under Turkish authority, with minarets and mosques.

252 THE DEATH OF FRIAR JOHN OF CAPISTRANO

Those who in life had shown love for each other in Christ were unable to part from each other, not even under the cruel ordeal of death. For the man who was deserving of canonization amongst the saints, the said Father John of Capistrano, who was bonded to the said Count of

Beszterce by feelings of honest affection, did not live to see the light of many more days under the sun. He rather wished to live in a celestial palace than on the expanses of the earth; his soul flew up to the heavens, and after it had been parted from his soul he gave his body back to the earth, from whence it had sprung. He was buried as it befitted him in a monastery founded in the town of Ilok[276] for the Little Brothers[277] who follow the strict order—for he too did follow the life of Saint Francis, wearing their habit; it is through his countless miracles that his name shone and still shines brightly to this very day.

253 THE RETURN OF KING LADISLAS TO HUNGARY

When news of this great victory reached the far away lands of the earth and served to bring great joy to the whole of Christendom, and on hearing that the Sultan of the Turks had fled, and that the Count had departed from this life, the said King Ladislas decided that he would make his return to Hungary. […]

Translated by Philip Barker

276 Today located in Croatia, its historical Hungarian name is Újlak.
277 St. Francis referred to his followers as *Fraticelli*, meaning 'Little Brothers.'

ANTONIO BONFINI ON MATTHIAS CORVINUS

Gyula Benczúr: *Matthias Receives the Papal Envoy* (oil, 1915)

Matthias's reign would later symbolize the golden age of the Hungarian state, when Hungary became a Central European great power. The proud majestic ruler, dressed in Renaissance pomp, would not subordinate himself to papal authority. In the painting, the court jester is meant to represent the secularizing process of the Renaissance, while the court nobles and the armored men of Matthias's (Mátyás's) feared Black Army symbolize the balance of power. The apostolic double cross represents, on the one hand, the defense of Christian Europe against the heathen Turks, while on the other, it invokes the sovereignty of the Hungarian Church that derives from Saint Stephen.

INTRODUCTION

The Italian scholar Antonio Bonfini (ca. 1427–1502) was already famous across Europe when Matthias (Mátyás) Corvinus (1458–1490) invited him to the royal court in order to compile a history of the Hungarians. It has already been stated why the history written by John Thuróczy was so important for Matthias. It was typical of Matthias, however, that he was not content to have only a Hungarian author as historiographer, and therefore a few years later he succeeded in getting one of Europe's most recognized historians to also do the job. In all likelihood Bonfini already began his work while still in Italy, although the vast majority of it was completed in the royal court in Buda, relying on the massive collection of works in the Corvina Library, the official documents located in the chancery and recent history based on the recollections of his contemporaries. The scope of the project is revealed by the fact that Bonfini utilized the works of over seventy authors in his several-thousand-page long history, which was the product of ten years of intensive work that greatly expanded upon earlier texts on Hungarian history. The *Rerum Ungaricarum decades*, completed in 1497 after Matthias's death, is considered an exemplary work of humanist history that for 300 years was considered the most detailed and authoritative compilation of Hungarian history both in Hungary and abroad.

The excerpts included in this collection introduce Matthias the Renaissance king. It is easy to see the different pieces that Bonfini assembled to depict the monarch, using in part the ancient and medieval authors' depictions of bellicose and barbaric peoples—specifically the Scythians and Huns—and also, for example, of Alexander the Great. Thus he created the image of a physically strong ideal leader, fearless in battle, genial with his own people, with a disdain for pompousness and who prides above all else a good horse and a good weapon. On the other hand, after the arrival of Queen Beatrix from Naples, Matthias was presented more as a ruler versed in the ways of the Renaissance: it was revealed that he spoke other European languages, was well versed in the arts and sciences, strongly supported the foreign academics and artists who arrived in his court and embarked on a lavish building spree. Bonfini's one-sided viewpoint presents Matthias as the well-learned figure at odds with his nobles who would prefer to resist the king's

attempts at bringing the Renaissance and humanist ideals into the Pannonian plain.

As earlier noted, Bonfini completed his work after Matthias's death, surrounded by those who were loyal to the king's political will. Part of this political group's aim was to grant Matthias's illegitimate son John Corvin more power and influence. These realpolitik concerns can explain why Bonfini portrayed the politically unsavvy Corvin in such a positive light. In the selections one can see how son and father are juxtaposed in the hopes that the positive qualities of the former will somehow be transposed onto the latter.

The way the two are portrayed also sheds light on the confines a historiographer must maneuver when writing history. It is undoubtedly one of the reasons that later generations held Matthias in such high esteem, because his royal court and the scholars and artists within it painted such a positive picture of him. The attempts to achieve the same with his son, however, did not succeed either within John Corvin's lifetime or afterwards. Therefore, it was not only for his patronage of the arts and scholarship that Matthias became one of the most notable figures in the pantheon of Hungarian figures. It is just as important that Matthias was in reality a skilled and successful ruler, the last to forge order out of the feudal anarchy that Hungary was sinking into, and thus he was able to keep the Ottoman Turks at bay, which delayed the country's defeat for several decades. It is only with a little embellishment that we can look back at the period of Matthias's rule as Hungary's "golden age," for the 500 years following his death is primarily a succession of defeats and tragedies.

ANTONII BONFINII

RERVM VNGA-

RICARVM DECADES

QVATVOR, CVM DI-

MIDIA.

QVARVM Tres priores, ante annos XX, MARTINI Brenneri Biſtri-
cienſis induſtria editæ, iamque diuerſorum aliquot codicum manuſcri-
ptorum collatione multis in locis emendatiores: Quarta uerò Decas,
cum Quinta dimidia, nunquam antea excuſæ, IOAN. SAMBVCI Tir-
nauienſis, Cæſ. Maieſt. Hiſtorici, &c. opera ac ſtudio nunc de-
mum in lucem proferuntur:

Vnà cum rerum ad noſtra uſque tempora geſtarum Appendici-
bus aliquot, quorum ſeriem uerſa Pagi-
na indicabit.

Acceſſit etiam locuples Rerum & uerborum toto Opere memorabilium INDEX.

Cum Cæſ. Maieſt. gratia & priuilegio ad annos ſex.

BASILEAE, EX OFFICINA OPO-
RINIANA. 1568.

The Cover of Bonfini's Work (1568)

The picture is of the cover of the first complete edition published in Basel by János Zsámboki. In the middle is the publisher's insignia featuring Arion, the dolphin-riding Greek bard. By the time the National Museum's National Széchényi Library moved into its new building in 1846, the precious volume was in its possession.

RERUM UNGARICARUM DECADES

BOOK SEVEN

[…] The Pannonian kings were in the habit of cultivating family-like relations with the gentility and nobility, access to them was hardly checked, many tables were laid, they used to feast in the friendly company of noblemen, doors being open during repast, beggars were let in and alms handed out to them, they willingly listened to everyone, mostly coarse bread was eaten, access to the king was allowed to everyone, even to the humblest of persons, they lived a modest life, put up with humble residence, spent incredible amounts on spectacular wars, but they looked down on pompous buildings, at home they were parsimonious, for the outer world generous and wasteful, gaining everyone's approval by their generous and good-hearted demeanour and all these habits of theirs, Matthias was therefore following the footprints of his royal predecessors, moreover, he exceeded them with his amiability, alacrity, gallant demeanour in all sorts of services to make it clear that it was not only through the greatness of his deeds, but also in following their ways of life that he caught up with, or I may say he even surpassed the very best among them.

75 His generosity, amiability, cordiality and benevolence made him capable of winning the sympathies of the gentility and nobility; he was therefore truly liked by everyone. In the circles of aristocrats and officers he moved about with such a family-like ease that his appealing company obliged everyone. He could not get enough of demonstrating his goodwill and generosity. Not only did he revere aristocratic or noble warriors, but also ordinary soldiers. In the camp he went from tent to tent out of sympathy for the wounded, often feeding the ailing with his own hands, giving food to them himself, wishing them to get well, objurgating those losing heart, comforting the despaired; in the battlefield he often bandaged the wounds. With this helpfulness of his he evoked amazing loyalty towards himself. Moreover, as he himself boastingly mentioned, paying his duty to Nicholas, the Bosnian king, he himself applied ointment to the king's ailing toes. During feasts, he humanely

backed friends suffering from bad fits of heaving, holding the heads of those with a heaving stomach almost forgetting and abdicating his kinglike dignity.

Matthias Corvinus (colored woodcut, 1488)

The deluxe edition of Thuróczy's chronicle presents the successful ruler in full royal pomp, but missing from the illustration is the king's particular joy of life. The ambitious Matthias was not satisfied with the Hungarian history written by Thuróczy and the traditional woodcuts, so he invited historiographers and artists from Italy to immortalize his greatness according to humanistic renaissance ideals.

80 I put his jests aside, with which he strengthened the disheartened souls and asked for the return of the dead from the underworld. To dispel his worries, he sometimes organized boisterous feasts and huge gluttonies. In times of war and peace alike, he conversed without guards with the Mysus and Serbians, Bohemians and Germans, Hungarians and Cumans, being loyally watched over by the mutual caring and worries of everyone, but especially that of the soldiers. Instead of guards, he was watched over in competing vigilance by everybody. In his home there were neither chalices with precious stones nor golden vessels or ointment pillboxes; his rooms were not covered with carpet, almost no furniture but if so here-and-there, then they were rugged and raw, dirty covers on squared tables; he only cared about horses and armament, there abounding gold, precious stones and silver, besides these he cared about his hair, wearing pearly wreaths and lavish clothes which resembled Roman furred dressing-gowns, other gaudiness did not interest him.

After the Queen had arrived,[278] she transformed the table and the court's way of life into a more cultured one, being appalled by the simple housekeeping she furnished grandiose dining-rooms, created ornate halls and gilded living-rooms, she restrained the king from his immediacy, put guards standing by the doors, forbade free access, persuaded his majesty to guard his dignity much more carefully. He warned him to enter the reception-hall at a definite hour for jurisdiction. She enriched the Scythian habits with Italian ones, introducing Latin cooking as well. She asked in at huge expense different crafts and outstanding craftsmen straight from Italy, a habit not present before.

85 Thus came from Italy painters, braziers, sculptors, engravers, carpenters, gold-workers, also came hewers, and architects, who were being paid huge sums of money; for the extended services of the king's chapel singers were contracted from all Gallia and Germania and even gardeners and horticultural craftsmen were brought in from Italy; as well as persons who could make cheese in Roman, Sicilian, French styles. They were joined by clowns and actors, who were much in favour with the queen; besides soloist and orchestral flutists, pipers, zither-players. The presents allured here poets, orators, and grammarians,

278 Beatrix came to Hungary in 1476.

who—deceived in their expectations—took their Muses back home to Italy a lot poorer than as they came here. All this was extremely to the liking of Matthias and enjoyed his backing; his wish was to create a second Italy out of Pannonia. He was everywhere looking for and bringing over the outstanding experts in all fields of science. He liked astronomers, doctors, mathematicians, lawyers; he was not averse to magicians, oracles, no field of science was despised by him.

All this, however, was frowned upon by Hungarians, insensitive of literacy and refined tastes, they were blaming the outrageous expenses, scolding the king day by day for viewing money as plaything, wasting taxes—originally meant for nobler purposes—on shallow and empty things, leaving aside the parsimony and economy of his king predecessors, neglecting the ancient and strict morals, abolishing habits of old times and fully submitting himself to the Roman, moreover, Spanish pursuit of enjoyment and effeminate way of life.

Matthias and Beatrice (marble, c. 1480)

Although Matthias was a uniquely talented, far-sighted and multi-faceted ruler, his Neapolitan second wife probably played a large part in his transformation into a generous patron of the Renaissance. The most authentic depiction of the married rulers depicts their personal features well.

90 They were grumbling about how he became a hen-pecked husband, that foreigners were not only stealing gold but through the weakness of the ruler almost the whole country; a lot of other things were also frowned upon, criticised and misinterpreted. This godlike ruler though, father of all noble creations, patron of literacy kept on objurgating Hungarian habits, openly criticised Scythian peasantness and uncivilised ways of life, consistently rejected barbaric tastes, gradually introduced urbanisation, urged the aristocracy and nobility to educate themselves, he encouraged them to have nice homes built according to their needs, advised them to behave in a more cordial way towards foreigners, whom they hated to a previously unthinkable extent. For all this he was the best inspiration himself.

Corvin Codex (c. 1480)

It was not only as a successful military commander comparable to his father that Matthias Corvinus wanted to be recognized, but also as a patron of the arts and sciences, with which he hoped to outshine earlier rulers. It is due to this aspiration that he assembled his uniquely rich library in Buda, possessing several thousand bound books featuring the ornate Corvinas.

MORE ON THE CORVINAS (IN HUNGARIAN)

He began with the redecoration of Buda castle, in which—except for the majestic buildings erected by Sigismund[279]—there was nothing else to see; he had the backside palace-line nicely rebuilt, inasmuch as erecting a small chapel sideward the River Danube with a water-organ; the double baptising font was decorated with marble and silver; appending to it a fair-sized monastery, on the upper floor he established an amazingly rich library of both languages; the display of the books is also remarkable. In front of this, looking southwards, there is an arched room, in which the whole heaven is to be seen. He had palaces built not unlike Roman luxury, with bright rooms, pretentious halls and living-rooms, everywhere colourful coffered ceilings, with a lot of different kinds of blazons; as well as decorative inlaid door panels, beautiful stoves, at the top a four-in-hand coach and numerous carved Roman blazons, underneath repositories and treasuries, to the east different dining and living rooms to be entered through wide steps and a corridor. Here is the throne and the boardroom. If you proceed, there are different high-arched rooms; numerous winter—and summer-residences, then golden little rooms for warming, with hidden, in-built boxes, silver-plated beds and silver-plated chairs.

95 To the west, there is a time-worn, still unrestored building; in the middle of it there is a court surrounded by an old arcade, crowned by a double ambulatory, on top of the upper one, leading to the new palace where you can enter the big reception room upstairs, you cannot help being amazed by the sight of the twelve constellations of the canopy of heaven; the floor is everywhere laid with square-shaped, tawdry little stones, some of them glazed tile; everywhere bathrooms with hot and cold water, vapour-baths in the suites, covered with hole-patterned bricks, which are not only beautiful because of the nice colours, but also because of the different fabulous creatures. Entering the inner court we encounter in front of us three armed sculptures. The central figure is the helmeted Matthias, leaning on his spear and shield, deeply immersed in thought; on his right his father, on his left the grieving Ladislas.[280] In the middle of the court there is a brazen fountain encircled by a marble

279 Sigismund von Luxemburg (1387–1437) Hungarian king, from 1410 German king, from 1433 Holy Roman Emperor.

280 Ladislas (László) Hunyadi is the brother of Matthias, whom Ladislas V von Hapsburg (1453–1457), for fear of his throne, had executed.

basin, above which the helmeted and armed Pallas is standing high. At the entrance of this palace, a much wider court located in the front there stands a threatening, naked brazen sculpture on each side, with spear, shield and sword, all round the pedestal raised triumph insignias. In this square-shaped area lying in front of the palaces of Sigismund, he began to restore the old side-palace, the accomplishment of which, once completed, would truly rival the proud antiquity. He added to it a two-piece flight of stairs from red marble, with brazen candelabrums. From the same stone he added to the top a two-winged entrance, which was on both the front and back sides artistically decorated with brazen door-panels showing the marvellous works of Hercules, onto which he had Antonio Bonfini's epigram engraved: 100

Halls filled with brazen laid sculptures, doors
Reflect Matthias's ever-striving soul.
Courage, marble, brazen and writing keep
Him alive forever, not solely the great deeds.

With unheard of expenses he raised stairs onto it so that their coffered ceilings would show the planets driving through ether, showing the orbits of panels for those looking upwards. He drafted triglyphs under the eaves of the roof on the facade, planning them to have the most artistic look possible. To the fountain of the kingly residence he had the water brought over from a distance of eight stadiums, through tarred ducts and lead pipes. He began to carry on with Sigismund's ambulatory which went round almost the whole of the palace, but at a lower cost. He originally meant the ambulatory for constant use, Matthias, however, only for temporary stay. He had a long and wide wing built here, with many glass windows, in addition, a suite made from wood for the moulding of the walls, into which he had a dining-room, a bedroom, a dressing-room and to the back of it also a reading-room and a copying-room built, all this, however, looked as if the whole edifice would fall into the Danube at any minute.

Outside the castle in the nearest valley there are lovely gardens around a marble villa. The terrace of this villa is surrounded with squarish stone-panelled columns, holding brazen candelabrums.

Michael Wolgemuth–Wilhelm Pleydenwurff: *A View of Buda* (colored woodcut, 1493)
The earliest authentic depiction of Buda shows the city with the buildings built during Matthias's reign. The Danube is in the foreground, the royal palace is on the left, and on the right are the burghers' houses and today's Matthias Church.

105 The doors of the villa resemble triumphal arches, the dining and living-rooms are so spectacular with their coffered ceilings and windows, that they approximate antique magnificence. Where it looks to the garden, there is a porch underneath it; also a labyrinth of planted trees in the garden. In addition, there are aviaries with foreign and domestic birds, detained behind iron bars. Even in the aviaries there are bushes, fruit trees, a grove, pergolas, planted around with different trees in a shapely manner. Moreover there is a hut underneath the ground, a meadow, stony paths, crawls. Among the dining places and pergolas, towers are hidden, behind the windows of which eating is delightful beyond imagination. The villa is silver plated. He even had another holiday-resort on the other, Pest side of the River Danube, on a meadow at the first milestone, no less delighting with its comfort. It was here that he used to relieve his soul of his troubles.

110 Then he had another holiday resort around Buda, at the third milestone, where there was a huge game-reserve with wild and tame animals abounding. Not far from the town of Buda, at the salt-house he had a third one.

And who would be capable of giving a worthy account of his deeds in Székesfehérvár, in the basilica of the godly parent, where the mauso-

leums of saint kings can be found; as not only did he intend to restore the whole of it but also to make it much more magnificent and surely this outstanding ruler would have done so had he not been suddenly taken away by premature death. He began with raising a much more sizable high altar than the former one to build a mausoleum for his father. He also brought over here the body of his recently died pious parent, Elisabeth, to sacrifice here a chapel for his parents, his brother and himself; the building of the artistic and extremely high arch was begun from square hewn stone which began to rise at the concave semicircle and was constructed circularly from so many arch-bays that it astounded even the most brilliant minds, and as it lay on marsh, extremely deep grounding had to be made. He therefore began with a building of such standing that it in itself should overshadow the workings of his king predecessors. At Visegrád, under the former rulers' high-grounded castle he extended the regal palace to such an extent and enriched its gardens with game-preserves and crawls in such abundance that the magnificence of its buildings seems to surpass all the rest of it. The furniture looked like that of Attalus, the dining-rooms spacious, the halls shining with stuccoes and there are splendid windows to be seen. Hanging gardens with fountains in them adorned with red marble and brazen seats.

The Royal Palace at Visegrád (partial reconstruction)

The significant construction works undertaken by Matthias Corvinus converted King Sigismund (Zsigmond) of Luxemburg's gothic palace into the Renaissance style. In the formal courtyard one can find the red marble Hercules Fountain, from which wine flowed according to contemporary sources. The palace's partial reconstruction began in 2000.

THE MATTHIAS CORVINUS MUSEUM IN VISEGRÁD'S WEBSITE (IN HUNGARIAN)

115 If you continue with your journey, you will find Tata, which—at least in my opinion—in spite of its small size should be placed before all the other castles; as here the water of the valleys is stopped by a contiguous, solid barrage, the water accumulates, forming a lake of the size of approximately seven square-miles. At the outward canals nine grain mills are standing in line, cleaving to the castle, therefore they cannot be taken away in case of a battle. The castle is cube-shaped, double-walled, defended by a bastion and a ditch; a small court between archways, surrounded by golden dining-rooms, splendid living-rooms; coffered ceilings richly decorated with gold and embossments.

The water flowing out of the lake gets bogged in several places and is inclined to form numerous crawls, containing a lot of pike and carp. On the two sides there are two sizable villages and two basilicas. In its environs we find extended forestry in all directions, giving home to a lot of game. Not far from here, on the banks of the River Danube numerous traces of a Roman legion prevailed and because of its scenic qualities, the fertility of the land in this area is still termed a colony of the Roman nation. Somewhat more upright, at the uppermost part of the island we find Komárom, much bigger in size, its courts more spacious, the rooms wider, the decorative coffered ceilings made at huge expenses.

The Castle of Tata

Matthias Corvinus also transformed King Sigismund of Luxemburg's gothic palace at Tata into the Renaissance style. During the Turkish wars the castle was expanded and demolished on multiple occasions. Its present condition is the result of 19th century reconstruction works into the neo-gothic style. A museum awaits visitors at the palace on the shores of Lake Öreg.
THE TATA CASTLE MUSEUM

120 He also had Bucentaurus constructed for sailing on the Danube, which serves as a dwelling in itself, from stem to stern there being ample place for dining-room, hall, bedroom, separate suites for men and women.

Besides these, he also built hanging gardens, sunbathing areas, water pipelined marble fountains in the occupied Vienna. In one of the hanging gardens, even cold and hot-watered chambers were made. He had gardens planted underneath, in them birdcages and iron-netted aviaries; grove in a corner, flower-garden, a terrace, ambulatory planted around with grape; on top of the wall a mall leading through to make walking a most pleasurable exercise. He was thinking about having a bridge built over the Danube (and had his life-span allowed, surely he would have accomplished it), roused by the example of Caesar Traian, who had a marble bridge raised over the Lower-Danube, at Smederavo,[281] some pillars of which are still remaining. He was supported in his wish by an architectural work, translated by Antonio Bonfini from his mother tongue into Latin in exactly three months. As for the rest of his creations, built in kingly castles and basilicas, only a longer piece of writing could enumerate.

125 Besides all this, he was concerned with the education of his son, John Corvin, who was still in his childhood years, him being namely his only hope, as even though for ten years, in peace as well as in war, he was constantly together with his queen, never letting her out of his sight, for which circumstance he was considered a hen-pecked husband by many, he still was not rewarded with an heir by the queen. Not having children, his wish was to make him his successor. He was strengthened in his opinion, raised in his hopes by the favourable appearance of the boy, his noble character. Not only did he bear a striking resemblance to his father, but he also had the eyes of Corvinus's grandfather[282] which are described as the finest possible. The same face, the same hands as his father's, the same mouth, eyes, forehead, nose, his head just like his father's, perfect; he had slow and serious looks, his eyes not flickering from one to the other, not flashing, but all his looks,

281 Today located in Serbia, its historical Hungarian name is Szendrő.
282 The name *Corvinus* was only used by Matthias, John Hunyadi did not use it.

gestures, moves radiating with kinglike dignity, which he seemed to preserve in his words and thoughts as well. His countenance was still and majestic, radiating more of goodness and kindness than rigour and austerity. Matthias later, renouncing his hopes for an heir, following the dictates of nature decided that he had to raise his standing both in ranking and in dignity. From his childhood he was raised as befits a future monarch, to make him acknowledged and to exemplify what his wishes were, at times of jurisdiction he often made him sit on his right-hand side, just as he stood on his right at masses, celebrations, or when he wished to receive ambassadors of the two Caesars, the Roman bishop, other kings and highnesses in the Senate.

130 Moreover, for the sake of practising a monarch's duties he often used his services. If he was to give a ceremonious reception for monarchs or distinguished ambassadors, under the pretext of sudden disposition he often made his son sit at the royal table. He himself on such occasions nicely retained dignity with his clever and intelligent conversation defying all expectations of the guests and his own age. He mostly used such serious words that—just as the resemblance of their looks—his way of talking proved him to be a true and worthy son of his father. With such behaviour he gained new followers and companions every day, for the sake of his close friends he began to acquire the position of the kind and willing patron in front of his father, thereby constantly gaining in popularity in circles of the nobility, the gentility and the population, his intervention never in vain. The father though, to ensure the loyalty of the Pannonians through his good deeds, never denied a single request of his. Moreover, to remedy the loss of kingly seed, he considered finding him a most suitable wife. He indeed never ceased to admire the young man's talent whom he never caught making a single inconsiderate remark; he was watchful of his habits using cloaked guards and vigilant spies to share any observations with him they might make.

135 Sometimes in camps he observed with admiration his demeanour with the troops and his agility in gaining the benevolence of the legions. He was secretly crying over the boy's fate, suspecting that following his own death, the cruel criticism and distrust of certain people might deprive him of what nature endowed him with and of what he

gained through his humanity. These additions were implemented about the renewed customs of the court and about prince John Corvin, not to cover these memorable things with unduly silence. Now we are going to return to the originally planned sequence of events, so as not to make undue digressions. […]

János Corvin (oil, 15th century)

Despite Matthias wanting his illegitemate son to succed him, despite making him Hungary's wealthiest landowner, despite giving him countly and princely titles, despite making the Hungarian lords and his Austrian subordinates pledge him their loyalty, John (János) Corvin could not assume his father's throne. It is quite clear he did not inherit his father's exceptional capabilities: his allies left him, King Wladislas (Ulászló) II crushed his rebellions and in the end he received a mortal wound from Turkish raiders.

The divine Matthias's stature was slightly taller than the average, he was upright, noble with a strong-willed countenance; his cheeks rosy, which were framed by fair hair, wide eyebrows, vivid, dark eyes, a perfect nose lending his face an uncommon beauty; his look was straight and open, and if he looked at something, he, like a lion, hardly blinked.

If he liked someone, he looked at him straight, without the blink of an eye; his dislike was shown when he moved an eyelid; his neck and chin stood afore, his mouth rather wide. His head was of ideal size, neither too big nor too small, his forehead not particularly high. His long limbs harmonised with each other; his arms shapely, his hands longish, his shoulders broad, his chest bulging. His calves were somewhat outward-set, very fitting for horse-riding, therefore his body was well-formed, of reddish white colour and—as it has been told about Alexander—sometimes a particular fragrance surrounded him. But even the setting and vividness of his eyes much resembled his, whom he always considered his model in his ways of life. He was agile from youth onwards, of stable character, his outstanding striving for glory paired with his immeasurable nobility, his strength and talent of such proportions that neither intellectual nor physical strain could tire him out. His body efficacious, he could endure cold, sweat, deprivation equally well, he found the hardships of war easy, the idleness of home-life hard. He seldom allowed to be deprived of human pleasures, sometimes having fleeting affairs with female companions, but refraining himself from women.

He often refreshed his soul in the company of friends with drinking and wine; always ready to make promises, prone to get angry; his character was noble, generous, ready to accomplish a noble deed; cruelty and barbaric inhumanity were strange to him, having a strong desire to follow the Romans, with whom he constantly meant to compete, therefore he favoured much the name of the Corvinus family bestowed upon him.[283] He was accused of being unstable in his love of his friends

283 For Matthias it was important to become worthy of monarchs of the European dynasties by tracing his heroic descent. This aim was well served by Bonfini's theory, namely that the blazon animal of the Hunyadi family, the 'raven' (*corvus* in Latin) would have a supposed relationship with a famous Roman patrician family, the Corvinus. This unfounded

therefore losing many of them. But the ones raised high by him were never let fall without reason, moreover, he never punished a friend caught sinning for the first time, the ones sinning for the second time were punished though severely. He often did not have luck with his friends as they conspired against him, the very ones he lavished ranks and treasures on them. He raised many from humble origins and had more luck with these.

In all other things he was considered fortunate. During the Bohemian war he ran out of money, his army was therefore fed with words and promises for the next day.

255 When payment to the mercenaries was due and could not be delayed any further, he was invited for a game of dice by the cavalry lieutenants and legion captains; they were playing all night long; he was handed out such lucky dice that it never turned any other way than what he needed. That night the game brought him ten thousand gold species and before finishing off playing, he handed all out to the soldiers, their pays being equalled with his winnings at dice. He hardly undertook anything without making a success of it. The blaze of his dignity, the marvel of his admirers was further enhanced by the fact that his majesty was not bastioned by pride, haughtiness, inaccessibility, ploy of guards, but so much gentleness, humanity, and modesty that anyone in his majestic company considered himself lucky not only because of his grace but the mere sight of him.

With the arrival of Beatrix his accessibility and immediacy decreased to a large extent. There was not a single person who would not admire his generosity. He patronised all noble craftsmanship, seeking out persons of great knowledge even in the farthest of places, cultivating all possible talent. He extinguished barbarism from Hungary, invited knowledgeable craftsmen of civilised professions, tamed Scythian

theory is only worth mentioning because later it was adopted by Romanian nationalism, thereby claiming not only Matthias's descent, who had Olah predecessors on his father's side, but also tracing back the descent of the whole Romanian peoples to the Romans. This so-called Daco-Roman continuity theory is still much debated between Hungarian and Romanian historians.

habits, checked inhuman arrogance, subsequent to Attila[284] he was the first to discipline the haughty Hungarians into submission.

260 Moreover, he was outstanding in his religious devoutness as well, exemplifying such piety and godliness that—just as Alexander—be it times of war or peace, in his right hand he held god, in his left hand the spear. He was generous towards god and man alike. Resolute to perform any big deeds; besides not missing in bravery and fortitude either; he even had luck on his side in his doings. Once he pitched camp near the Turks and spied on the strengths of the enemy the following way: he put on peasant's clothing, and with one single man and an ox he disguised himself to look like one of the people supplying the enemy with food; as he got in, he was selling barley all day long in front of the Turkish tents; before nightfall he returned to his own camp unharmed. He then wrote to his opponent saying that he had been spying on them at their very own camp, selling barley in peasant's clothing beside his tent, and to give his words more emphasis, he enumerated the number of courses and the whole menu. The enemy realising this, decamped the very next day, fearing that King Corvinus would not only reach the pegs, but enter the middle of their tents as well.

265 Besides, there was no trace of that kingly arrogance otherwise characteristic of so many of our century's monarchs. He did not always wear purple and golden robes, his dining-table and sofa were not over-embellished each day, to put the entrant's eyes out in amazement; there was neither a horde of guards and doormen nor swarms of scriveners who, even if beseeched to, would not condescend to answer in writing. He preferred comfortable, modest clothing; putting great emphasis on dignity when the situation asked for it. His speech was quiet, serious, considerate, with weight and edge to it, he pronounced the words in an articulate and emphasized manner, never could he be caught drivelling. In arguments he convinced and won over his opponent with few words. As a battlefield orator, he was fiery and eloquent; he spoke numerous languages; besides Turkish and Greek he understood all Euro-

284 Similarly to his contemporaries, Bonfini also supposes Hungarians to be descendants of the antique Scythians and Huns that is why he mentions Attila among Matthias's predecessors being a Hun ruler in the years of 400.

pean languages. As for his memory, he was not undermost to Scipio, Mithridates or Simonides. He was much amused by wit and jokes, and he could be so unceremonious as to take care of the kitchen himself in case of convivial gatherings with friends. Not only did he display benevolence towards his own folks, but foreigners as well. From his youth onwards, he took great pleasure in equestrian and cart contests. In the battlefields of Buda and Vienna, he often fought with his pike thrust forward.

Gyula Benczúr: *Matthias the Triumphant* (oil, 1919)

Matthias Corvinus is frequently depicted as a soldier or military commander. Gyula Benczúr's painting was prepared for the Hunyadi room of the royal palace at Buda, and it depicts the king victoriously returning from a Balkan offensive with Turkish prisoners of war and captured Turkish flags, which he displays as he is surrounded by celebrating Hungarians.

270 Matthias always lived in the public eye of the world, he granted a benevolent hearing to everyone in public, took his meals and conversed in public, being of the opinion that hiding only fits dark deeds, and a respectable life should be led in full openness. He allowed everyone to his sight and fulfilled his wishes at once; he never tried the petitioners' patience, did not rule through a horde of officials, but he gave, did, paid everything by himself.

When gaining victory over his enemies in retaliation, or his friends in good deeds; he did not over-assume himself in his good luck, but was

full of gratitude to his God, hoping to get more out of gratitude than making vows in trouble. In his fear he showed conviviality, in his luck considerate benevolence. He did not particularly resent being straightforwardly spoken to, he laughed at boasting; overvalued comedians and charlatans. He only appreciated self-achieved glory; practised wisdom more by way of deeds, less by words. He treated his friends graciously, his enemies unmercifully. In the battle a strong warrior, in victory lenient, merciful, to those worthy of it the most gracious of leaders; most accomplished in the art of war.

275 Not only did he begin a battle in suitable conditions, but often during marching and in hellish weather as well, when the enemy supposed themselves to be absolutely safe, and he also had invention heretofore unknown in warfare. It is questionable whether he was cautious or presumptuous when he began his war campaigns, although he had never embarked on anything without consulting the horoscope. He travelled at an unbelievable speed, in a stage-coach covering a hundred miles daily. He endured hardship and wakefulness splendidly; he was strict or lenient with his soldiers according to place and time. Escapees and cheaters were severely punished, others were forgiven, he did not get annoyed easily but once he did become angry and wrathful, he calmed down with difficulty.

When the Hungarians lost this king of many merits, they became at once overcome by fear, because it seemed that together with their monarch they also lost their own excellence, strength, boldness and dignity. Moreover, they stated that it was not the king, who had received strength, boldness and inspiration from them, but rather they had been bestowed these qualities by him. The Pannonian glory, courage and fame seemed to disappear together with him. The aristocrats were therefore so much overcome by fear, as if they had all been left alone without a pastor in a cave of wild animals.

János Fadrusz: *Matthias Memorial* (bronze, 1902)

The monumental collection of statues in Matthias's birth city of Kolozsvár (today known as Cluj-Napoca) announce the glory of his reign. Ever since Transylvania was annexed to Romania, the collection of statues that highlight the golden age of the Hungarian Kingdom have been caught in a political crossfire. The Romanian authorities have on numerous occasions considered dissembling, relocating or renaming the statues. The difference in content between the Romanian and Hungarian language plaques at their base reveals that the king—who was of Romanian descent on his father's side—is important for both nations, although he belongs to different parts of collective memory for each.

280 And the ones, formerly accusing him of overtaxing people beyond justice, that the aristocrats and noblemen were impoverished by constant warfare, that he switches from one war to the other, not seeking peace and quiet, they all changed their minds after his death, they became frightened and wished the brave and irrestrainable ruler back to life in constant mourning. The common people and the peasantry who, owing to the constant heavy warfare, were obliged to pay fourfold taxes and complained about the burdens being unjustifiably heavy, are moaning and lamenting now, being afraid of the ravage, devastation,

fire-raising that would menace his land from all around. If we could call back the king from the underworld, they would willingly stand a sixfold increase in payment. The nobility, once lamenting their impoverishment due to tiresome warfare is now frightened about their devastation in general and as individuals. Some people think that the divine Matthias's remains should be taken out of its grave, to bring along the borders of the country, to face with it the enemy with religious piety, otherwise the enemy could not be fought back. As by his command all the neighbours were tormented or conquered, they are now afraid of their associating armies, and those who meant extreme worry to everyone are now in a position to fear the slightest of force by anyone;

285 war is breaking out on all sides, serious danger is approaching, the trouble-beset Pannonians think that all is lost and are not ashamed to admit that only time will tell, what a monarch they lost, therefore in villages just as in towns everyone is mourning him, considering him to surpass all former and future kings.

Translated by Bernadette Balázs

ISTVÁN BRODARICS ON THE BATTLE OF MOHÁCS

Bertalan Székely: *The Discovery of Louis II's Corpse* (oil, 1860)

The ruler who fell in battle came to symbolize the dying Hungarian nation in the hard historical times that came after his death and the painting wished to strike this chord after the unsuccessful war of independence in 1848–1849. Due to the defeat in battle in 1526 and what followed, "Mohács" has come to symbolize national tragedy for all Hungarians.

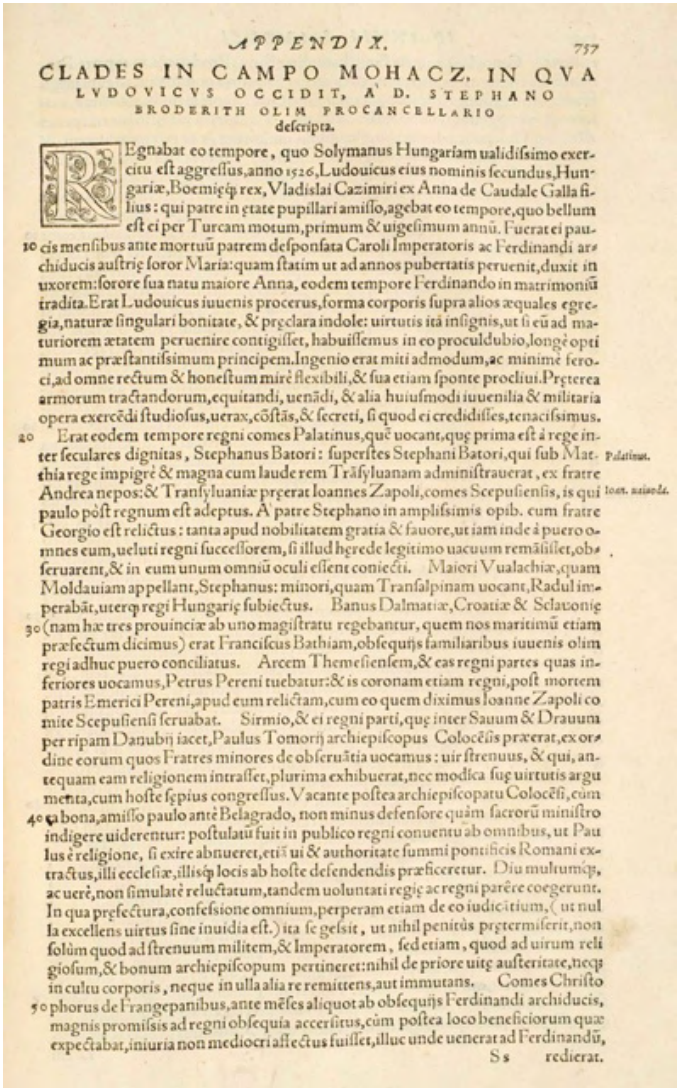
INTRODUCTION

István Brodarics (1470–1539) was born to a noble family in Croatia, which was then part of the Kingdom of Hungary. Embarking on a career in the Church, he was educated in humanistic thought at the University of Padua, worked in the Hungarian royal chancery from 1508 and later played an important diplomatic role in Krakow and Rome. In 1526, it was as Louis (Lajos) II's (1516–1526) chancellor that he participated in the Battle of Mohács. Following Louis's death in battle, Brodarics, as a supporter of János Szapolyai (1526–1540) was appointed the bishop of Pécs and later Vác. Brodarics's De Conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz Verissima Historia (The True Account of the Clash between the Hungarians and Turks at Mohács) first appeared in 1527 in Krakow.

Brodarics's book was written on behalf of Sigismund I of Poland to influence international opinion and to refute a similar work published by the German Johannes Spießhaymer (also known as Johannes Cuspinianus). Brodarics's task was to repudiate Cuspinianus's claims that the Hungarians were unprepared, that Louis was inept and to dispel questions over both Sigismund's and János Szapolyai's inability to arrive in time for the battle, which was considered a betrayal of the king. Although from this perspective Brodarics can be considered biased in his attitudes toward the three monarchs, his work is nonetheless considered the most reliable and authoritative account of the Battle of Mohács that happened on August 29th, 1526, the outcome of which led to the collapse of the medieval Kingdom of Hungary. The author, as a high-ranking royal official and eyewitness to the battle, was very familiar with the plans for the defenses to halt the Turkish advance undertaken the previous spring and summer, the various military tactical plans, the consultations that took place in the Hungarian camps as well as the composition of the Hungarian Army that numbered approximately 25,000. Brodarics had far fewer details regarding Suleiman the Magnificent's army. For example, he did not know the number of soldiers it contained and even today historians assume it to number between 60,000 and 120,000. Due to the chaotic retreat, however, Brodarics did not witness all of the battle. Consequently, modern historians have been unable to reconstruct it in its entirety.

Owing to restrictions as a result of available space, only half of Brodarics's work is included in this collection. From these excerpts, it becomes painfully clear that in terms of an effective defense, Hungary was missing a strong leader along the lines of János Hunyadi or his son Matthias Corvinus, who could have mustered together the required forces and then effectively led them into battle. What can also be seen is that despite hopes stemming from a papal call for international unity in face of a common enemy, Louis could not even count on significant reinforcements from Bohemia and Moravia, the other countries he ruled over. What is nevertheless interesting is that despite the odds given the much smaller Hungarian Army, the Hungarian soldiers still believed that divine intervention would see them to victory against their Muslim enemy. This belief was not without reason or logic, for in the previous hundred years vastly outnumbered Hungarian military forces had nonetheless forged victory over their Turkish adversaries. It is almost as if Brodarics's lead up to the battle suggests that in 1526 there was a real chance at driving Suleiman back.

Whether or not the Hungarian Army had any chance at victory, the battle was nonetheless lost and the country's important leaders—including its king—died in battle. In light of this result the Hungarians split into two opposing camps, elected two claimants to the throne, and the subsequent battles sealed Hungary's fate. Central Hungary became a part of the Ottoman Empire until the very end of the 17th century, resulting in such devastation to the Hungarian population that it was never able to overcome it. Due to the tragic consequences, "Mohács" has taken on a symbolic quality to Hungarians as a symbol of historic tragedies, lost wars and foreign occupations, and also as the end of Hungary's status as a great power.

APPENDIX. 737

CLADES IN CAMPO MOHACZ, IN QVA LVDOVICVS OCCIDIT, A' D. STEPHANO BRODERITH OLIM PROCANCELLARIO descripta.

REgnabat eo tempore, quo Solymanus Hungariam ualidissimo exercitu est aggressus, anno 1526, Ludouicus eius nominis secundus, Hungariæ, Boemiæq; rex, Vladislai Cazimiri ex Anna de Caudale Galla filius: qui patre in ætate pupillari amisso, agebat eo tempore, quo bellum est ei per Turcam motum, primum & uigesimum annũ. Fuerat ei paucis mensibus ante mortuũ patrem desponsata Caroli Imperatoris ac Ferdinandi archiducis austriq; soror Maria: quam statim ut ad annos pubertatis peruenit, duxit in uxorem: sorore sua natu maiore Anna, eodem tempore Ferdinando in matrimoniũ tradita. Erat Ludouicus iuuenis procerus, forma corporis supra alios æquales egregia, naturæ singulari bonitate, & præclara indole: uirtutis ità insignis, ut si eũ ad maturiorem ætatem peruenire contigisset, habuissemus in eo proculdubio, longè optimum ac præstantissimum principem. Ingenio erat miti admodum, ac minimè ferοci, ad omne rectum & honestum mirè flexibili, & sua etiam sponte procliui. Præterea armorum tractandorum, equitandi, uenãdi, & alia huiusmodi iuuenilia & militaria opera exercẽdi studiosus, uerax, cõstãs, & secreti, si quod ei credidisses, tenacissimus.

Erat eodem tempore regni comes Palatinus, quẽ uocant, quę prima est à rege inter seculares dignitas, Stephanus Batori: superstes Stephani Batori, qui sub Mathia rege impigrè & magna cum laude rem Trãsyluanam administrauerat, ex fratre Andrea nepos: & Transyluaniæ præerat Ioannes Zapoli, comes Scepusiensis, is qui paulo pòst regnum est adeptus. A' patre Stephano in amplissimis opib. cum fratre Georgio est relictus: tanta apud nobilitatem gratia & fauore, ut iam inde à puero omnes eum, ueluti regni successorem, si illud hęrede legitimo uacuum remãsisset, obseruarent, & in eum unum omniũ oculi essent coniecti. Maiori Vualachiæ, quam Moldauiam appellant, Stephanus: minori, quam Transalpinam uocant, Radul imperabãt, uterq; regi Hungarię subiectus. Banus Dalmatiæ, Croatiæ & Sclauonię (nam hæ tres prouinciæ ab uno magistratu regebantur, quem nos maritimũ etiam præfectum dicimus) erat Franciscus Bathiam, obsequijs familiaribus iuuenis olim regi adhuc puero conciliatus. Arcem Themesiensem, & eas regni partes quas inferiores uocamus, Petrus Perenì tuebatur: & is coronam etiam regni, post mortem patris Emerici Pereni, apud eum relictam, cum eo quem diximus Ioanne Zapoli comite Scepusiensi seruabat. Sirmio, & ei regni parti, quę inter Sauum & Drauum per ripam Danubij iacet, Paulus Tomorij archiepiscopus Colocẽsis præerat, ex ordine eorum quos Fratres minores de obseruãtia uocamus: uir strenuus, & qui, antequam eam religionem intrasset, plurima exhibuerat, nec modica suę uirtutis argumenta, cum hoste sępius congressus. Vacante postea archiepiscopatu Colocẽsi, cùm bona, amisso paulo antè Belagrado, non minus defensore quàm sacrorũ ministro indigere uiderentur: postulatũ fuit in publico regni conuentu ab omnibus, ut Paulus è religione, si exire abnueret, etiã ui & authoritate summi pontificis Romani extractus, illi ecclesiæ, illisq; locis ab hoste defendendis præficeretur. Diu multumq;, ac uerè, non simulatè reluctatum, tandem uoluntati regię ac regni parêre coegerunt. In qua præfectura, confessione omnium, perperam etiam de eo iudicitium, (ut nulla excellens uirtus sine inuidia est.) ita se gessit, ut nihil penitùs prętermiserit, non solùm quod ad strenuum militem, & Imperatorem, sed etiam, quod ad uirum religiosum, & bonum archiepiscopum pertineret: nihil de priore uitę austeritate, neq; in cultu corporis, neque in ulla alia re remittens, aut immutans. Comes Christophorus de Frangepanibus, ante mẽses aliquot ab obsequijs Ferdinandi archiducis, magnis promissis ad regni obsequia accersitus, cùm postea loco beneficiorum quæ expectabat, iniuria non mediocri affectus fuisset, illuc unde uenerat ad Ferdinandũ,

Palatinus.

Ioan. uaiuoda.

Ss redierat.

The Opening Page of István Brodarics's Work (1568)

There are no surviving copies of the original Krakow-published edition of Brodarics's work from 1527, with Bonfini's Hungarian history published in Basil in 1568 being the earliest surviving publication. The opening page in the picture is from the National Széchényi Library's Collection of Early Books.

THE TRUE ACCOUNT OF THE HUNGARIANS' CLASH WITH THE TURKS AT MOHÁCS

At the time that Suleiman[285] attacked Hungary with his massive army in 1526, Louis II ruled. He was the king of Hungary and Bohemia, and the son of Wladislas II[286] and French Princess Anne of Candale.[287] He lost his father while a child, and in that same year that the Turks declared war against his country, he was in his twenty-first year. A couple of months before his father's passing he was betrothed to Mary, the sister of Emperor Charles[288] and Archduke Ferdinand,[289] who he took as his wife upon reaching adolescence. His older sister Anna, however, was married to Ferdinand.

Louis was a distinguished youth: his physical build stood out among his companions, complimented by his unmatched kindness and wonderful personality. He had so many virtues, that had fate allowed him to reach a more mature age, he would have been the most accomplished and outstanding monarch by far. Louis possessed a gentle temperament, was not unruly and was willing to participate in good and honorable activities. Skilled in weaponry, horse-riding, hunting and other such youthful amusements, in military matters he kept himself ardently occupied. He was truthful, steadfast, and in those matters with which he was entrusted, persevering.

During this same period, the kingdom's palatine (this is how the first secular dignitary after the king was called) was István Báthory's progeny, descending from the same István Báthory's brother András who, during the rule of King Matthias, diligently and commendably

285 Suleiman I the Magnificient ruled 1520–1566.
286 Waldislas (Ulászló) II is King of Hungary from 1490–1516, his first name is sometimes given as Wladyslaw.
287 She is also known as Anne of Foix-Candale.
288 Charles V, the Holy Roman Emperor as well as King of Spain and Naples, was the most powerful monarch of the time.
289 Later Ferdinand I of Hungary (1526–1564), he was also King of Bohemia and Moravia, and Holy Roman Emperor from 1556. His marriage to Anna Jagellonica was the basis for his claims to be Louis II's successor to the Hungarian throne.

governed Transylvania. János Zápolya[290] the Count of Szepes was in charge of Transylvania, and not long afterward was elected king. His father István had left him and his brother György an immense fortune, while with the nobility he was in such favor and so well respected, that from his childhood János was looked upon as someone to succeed the king, should he die without a legitimate heir. He was alone in possessing everyone's trust. István ruled Greater Olah-country called Moldavia, and Radul ruled the trans-Alps, which together were vassals to the Hungarian King. Ferenc Batthyány held the title of 'ban' of Dalmatia, Croatia and Slavonia (these three provinces were governed by one dignitary and called "Tengermellék"[291] by us) who from a young age was a committed supporter of the then child king. Temes Castle and the kingdom's other regions, which we call Lower Hungary, were defended by Péter Perényi. He was also the individual who guarded the kingdom's crown, which remained with him after his father Imre Perényi's death, along with János Zápolya the Count of Szepes whom we have already mentioned. Syrmia[292] and those parts of the country lying between the Sava and Drava rivers on the banks of the River Danube were governed by Pál Tomori, the Archbishop of Kalocsa. He belonged to the religious order that we call Minorites and before he joined the order, he provided many examples of his valor during frequent clashes with the enemy. When the Archbishopric of Kalocsa became vacant, his domains were in just as much need for defenders as they were for a priest, since Nándorfehérvár[293] had been captured shortly before. For this reason everyone demanded at the national diet that even if it takes threats of violence and intervention by the pope to prevent him from leaving his order, Pál should be placed in charge of the diocese and the regions needing to be defended from the enemy. For a long time he stubbornly refused, but in the end gave in to the will of the king and the country. In this post according to everyone's opinion (even those who thought ill of him,

290 János Zápolya (also referred to as János Szapolyai) was elected king by the Hungarian nobility following Louis II's death, but in face of Ferdinand's opposition he could only exercise his rule in eastern Hungary with help from the sultan. At the time of the Battle of Mohács he was the Voivode of Transylvania, which is how Brodarics usually refers to him.

291 This translates to coast or seaboard.

292 Known as 'Szerémség' in Hungarian.

293 Belgrade was captured by the Turks in 1521, its historical Hungarian name is Nándorfehérvár.

for those with pre-eminent virtues are not without their detractors) he behaved like a well-trained soldier as well as a monk and bishop, maintaining his previous ascetic life. A few months earlier Count Kristóf Frangepán, a supporter of Archduke Ferdinand was brought over to the kingdom's side as a result of large promises. But once these promises went unfulfilled and were compounded by not insignificant insults, he returned to Ferdinand. The position of king's chancellor was filled by István Brodarics (who was born in Upper Pannonia,[294] which is today commonly referred to as Slavonia) and he received this position a few months ago following his role as an envoy to Rome, more possessed of good intentions than qualifications. He is, by the way, the one writing these words. […]

This was approximately the situation in Hungary when they informed King Louis, that Suleiman had signed a multi-year peace treaty with his neighbors, and that he was going to attack with both land and waterborne units. The capture of Belgrade and Šabac[295] a few years earlier proved opportune and allowed him to undertake this, while Slankamen[296] and quite a few cities this side of the Sava all the way to Petrovaradin[297] were left in ruins or, in other words, the part of the country that in its entirety we call by its ancient Latin name Sirmium.[298] These developments laid open the path toward Hungary, since whenever he wished to cross the River Sava and invade Hungary, it was difficult to stop him.

294 The ancient Roman province of Pannonia consisted of two administrative units. The one that Brodarics refers to is also known as Pannonia Superior.
295 Today located in Serbia, its historical Hungarian name is Szabács.
296 Today Stari Slankamen, Serbia, its historical Hungarian name is Zalakemén.
297 Today located in Serbia, its historical Hungarian name is Pétervárad.
298 Syrmia, Serbia, its historical Hungarian name is Szerémség.

The Portraits of Louis II and Suleiman the Magnificent

Despite descending from the Jagellon dynasty, acting as king of both Bohemia and Hungary (both strong states in Central Europe at the time), despite being related to the Polish king and the Holy Roman Emperor and in spite of a papal bull calling for an international crusade to aid him, Louis II could only muster 25,000 soldiers against the "world-conquering" Suleiman who arrived with an army several times greater in numbers. To this day, historians debate the necessity of the Battle of Mohács and with it the king's death, which resulted in the collapse of the Hungarian Kingdom.

At that time in the lower part of Pannónia, as has already been said, Pál Tomori was governor. Once his spies discovered that the Turks would be launching a campaign into Hungary, he did not send a messenger or letter to announce the news to the king as his usual routine, but quickly set out by coach (which derives its name from the village of Kócs) on March 20th to meet the king, who at the time was residing in Visegrád. There he informed the king of the enemy's arrival, preparedness and the peril that they posed, which threatened the kingdom, adding that his strength was not enough to drive them back and that haste was necessary to stop the enemy from crossing the River Sava near Belgrade. Although this task was difficult, if it was begun in time, it would not be impossible. If the necessary implements could be obtained, he promised his support. The king, agitated by the news, and also because reports of the Turks' arrival had reached him from other

sources as well, adhered to the suggestions of his advisors who were present and called a national diet for the feast day of the martyr Saint George, which was not far off.

The estates from across the country assembled in large numbers and resolved to defend the kingdom: their main decision was that upon the feast day of Visitation, which fell on the 2nd of July, the nation's highest lords, both religious and secular, as well as all of the nobility in addition to a certain number from the peasantry would assemble with weapons in Tolna, from where they would accompany the king and face the enemy.

The king would take care of the necessities required for war; the Christian monarchs, primarily those in neighboring countries, would be informed by envoys of their own danger. The Czechs, the Moravians and the Silesians would be informed through messengers and letters that they were obligated to send help and that they should hand over the military supplies that they had promised. He would not forget to press the Roman Pope to increase the sum of money set aside for hiring mercenaries in Hungary. With the Polish King Sigismund, the king's uncle, the situation was different: he had not long before agreed to an alliance with the Turks (after he had no other room to maneuver) since he had to defend his realm from its destruction, and things did not appear as if this impeccable and trustworthy monarch would send us any support against his ally. The situation was the same with the Venetians. Aside from this, over the course of the diet, the king was given a free hand so that in the event of an empty treasury, he would be allowed to seize some of the Church's possessions if he felt necessary. As it so happened, due to mismanagement by the national leaders, the coffers did become empty. For the expropriation of some of the Church's assets, even the Roman Pope provided his written consent, for otherwise this could not have been undertaken without punishment. Among those who were present, two were chosen to be commanders in the battle: Count Kristóf, who was previously mentioned to favor Ferdinand, and Count Miklós Salm. These decisions and many others were made during the diet: the king thoroughly listened to advice on all matters before dissolving the assembly. Whatever the national assembly decided upon, the king saw through with as much zeal as possible. Above all he wrote to the Christian monarchs of the peril at hand, and asked for help from some of them, primarily from Emperor Charles and King Francis of

France, who had just regained his freedom. He beseeched both to not abandon him in such a time of need. […]

The king, as soon as he heard that the Turks had crossed the River Sava, was worried that after this they would hurry to the banks of the Drava and capture the previously mentioned town of Osijek.[299] He was therefore determined to hold onto this territory. The palatine count was assigned this task, who by this time was staying in his brother's castle not far from the River Drava. Despite the pain in his legs, he fully committed himself to this assignment. Those, who he commanded to assemble there or to send their troops, only fulfilled his request with delays; therefore, the frustrated palatine went to Buda to meet with the king. There, he accused those of negligence who were unwilling to appear before him, and then remained with the king whom he would accompany as he rode to meet the enemy.

At this same time through a secret envoy with knowledge of the enemy's plans and supplies, the king learned that the best plan of attack would be if the Transylvanian Voivode together with the Wallachian Voivode were to attack the unsuspecting enemy from the rear (the king was convinced of the Voivode's loyalty). The other suggestion was that while the enemy prepared to meet the king head-on, with their combined forces the Voivodes would attack Thrace, from which all military power had been removed, and consequently the enemy would be stabbed in the heart, or at the very least he would be forced to change his plans and hurry to defend his own country. This piece of advice seemed suspicious from the start, for more reasons than worth mentioning. But later the Primate of Esztergom was informed of the plan and since he approved of it, it was decided that a message would be delivered to the Transylvanian Voivode through Orbán Batthyáni—who by then was already dispatched to Moldavia—that as someone who is better apprised of the situation, the Voivode should act in a matter that from his vantage point would be of greatest benefit to the state. If he believes it more effective to combine his and Transylvania's forces with the Wallachian Voivode and launch them against that territory, he should do so. This situation could be to a large extent the explanation for why the Transilvanian Voivode did not arrive in time for the battle.

299 Today located in Croatia, its historical Hungarian name is Eszék.

By the time these things were discussed not only had the scheduled time for the meeting in Tolna arrived, but it had actually passed and word did not spread that anyone had gone there. It appeared as if everyone was only watching the king, as if they did not want to go to Tolna until they received word that the king was there. Meanwhile, reports of the Turkish advance arrived on a daily basis, with news arriving that they had crossed the Sava, laying waste to the castles in their path and were besieging Petrovaradin, intensely applying pressure onto the castle from both land and river (since the town was not fortified).

Finally the king, who received no assistance from Bohemia or anywhere else and only had a small army, so that it would not appear that in the face of such peril he was unwilling to respond, left Buda with a small retinue on July 24th so that he would arrive at Tolna by traveling along the banks of the Danube. He hoped that others would join him during the march. Shortly before the king left Budapest, István Báthory of Somlyó was dispatched to the Transylvanian Voivode to inform him that he should put all his other plans aside and rush to the aid of the king with all his troops, for the enemy's presence demanded it. When the king departed from Buda along with the troops belonging to Queen Mary and the Archbishop of Esztergom, his forces numbered approximately three thousand.

The king, learning of the loss of Petrovaradin, arrived in Paks and two days later on the day of the Transfiguration of the Redeemer[300] he arrived in Tolna with a somewhat larger army. By the time he marched into Tolna, he had approximately four thousand cavalry. The palatine then appeared before the king with the men who had already assembled. He had been sent in advance to Tolna from the other encampment at Ercsi. Once the king arrived in Tolna, forces from all over Hungary's possessions (which we call counties)[301] began to assemble. György, the Count of Szepes arrived with three hundred or so light and heavy cavalry and approximately twelve thousand infantry. The Carthaginian Hannibal of Cyprus also arrived with thirteen hundred cavalry, which had been hired at the Roman Pope's costs , in addition to other papal infantry which, when combined, totaled four thousand well-trained and well-armed infantry. Among them was Leonard Gvnoienszky, the out-

300 August 6th.
301 In some cases referred to as a *comitatus*.

standing camp commander of Polish origin who had been hired explicitly for this battle and who led fifteen hundred Poles. These infantrymen rose above the others in all respects. At the same time many others arrived, among them the bishops: Pál Várdai of Eger, Ferenc Perényi of Oradea[302] and many other bishops and secular officials as well.

István Brodarics's Coat of Arms (1517)

The original motif of the family's coat of arms—an armored knight rowing in a boat—recalls the military successes of the ancestor who received the noble title. Apollo's bird—a raven holding a laurel leaf in its beak, which symbolizes high culture—is a latter addition granted by King Louis II to István Brodarics in recognition of his merits.

302 Today located in Romania, its historical Hungarian name is Nagyvárad.

While we were at Tolna, we argued in crowded meetings about how the king should continue his advance and how to prevent the Turks from crossing the Drava. Since the line along the Sava and Petrovaradin had fallen, the Turks had occupied all the castles up to the Danube, having taken Ilok[303] into their possession as well, and were allegedly heading toward Osijek. The task of hurrying to the Drava crossing to defend it before the enemy was again assigned. The palatine was sent once more, as he had been sent earlier. Many among the lords were ordered by his side, to accompany him with their troops. There were, however, some among them who were unwilling to fulfill the king's command, and with the customary attitude of the lords calling upon their privileges said they were only compelled to fight under the banner of the king. In the end, this opportunity was wasted; the defense of the Drava, that is.

The palatine departed, despite suffering from the same illness that showed no mercy in depleting his strength. When he went down to Mohács, the others who were sent with him did not want to follow and called upon their privileges, as was already mentioned. The king, at a crowded meeting of advisers where this was discussed suddenly became angered: "I can see," he said, "that everyone here is looking to save their heads at the cost of my own!" (We are repeating the king's words as he spoke them himself.) "I am taking myself and my head into this peril in the interests of the kingdom and your own safety, thereby submitting myself to the inconsistency of luck. Therefore, so that no one can use their cowardice as an excuse for trying to save my head, and so that no one can accuse me of anything, I shall, God so help me, go along with you to the location where others are unwilling to go without me." This is how he spoke! Many applauded him and all who were present were in awe. He had the horns immediately sounded to announce the following day's departure, while those who knew the extent of the danger arising from this action tried in vain to dissuade him. We therefore left Tolna the next day for Szekszárd on the day before the ascension of the Virgin, and arrived in two camps in Báta. Since the enemy grew nearer by the hour, we sent some people ahead to collect the army residing in the nearby villages so that they would assemble in Bátaszék. György Palinay, the Bosnian bishop, who was well-versed in law and a man of integrity, was sent to bring Pál Tomori there. Therefore when the army

303 Today located in Croatia, its historical Hungarian name is Újlak.

assembled in Bátaszék, time was pressing for someone to be placed at the army's head (it appeared to have been a grave mistake to delay this decision so far). The king spoke with everyone in private, and once he saw that the overwhelming majority favored the friar, he placed him at the head of the army alongside György the Count of Szepes, the brother of the Voivode. But not everyone was pleased with these appointments, especially the friar's, and there were some who only accepted this with great difficulty. Nonetheless, we later saw that everyone submitted to his authority in full. Tomori, upon realizing that the king intended to make him the commander-in-chief opposed this calling, raising his inexperience and the nature of his profession and arguing endlessly that he was unfit for such a great responsibility. He said that the king had many famous secular men of noble rank who would be much more fitting for this assignment, naming the palatine and the absent Voivode who were far more experienced in commanding large battles, and who were more experienced than anyone else in Hungary, even mentioning the young Szondy boys arguing they were much better soldiers. He emphasized that he was entirely unsuited for such a large undertaking, since he had never before seen a battle as large as the one the king was now expecting! Under no circumstances could he accept this burden, even if the king were to behead him! These were the types of things he stated in public and during his consultations with the king, but to no avail for the king would not rethink his decision. To his side the king would provide him with Count György who, as we already mentioned, for a long time refused to be given this appointment, only accepting on the condition that the only person to be alongside him would be Friar Pál (as he said it) and that he was free to resign from this post as soon as his older brother arrived. This was gladly agreed to, since it had already been long decided that along with Pál Tomori and Count Kristóf the Voivode would be the battle commander, since Count Miklós Salm was relieved of this duty under the pretext of illness. These things thus decided, the commanders departed to near Mohács, the location of the camp.

Richárd Füredi: *Pál Tomori* (bronze, 1938)

Coming from a gentry background, Tomori spent most of his life as a soldier, but in 1520 he turned his back on his successful career and distributed his wealth, becoming a Franciscan monk. Tomori enjoyed the peaceful life of a monk for only three years, for he alone was considered capable of repelling the Turkish menace, and therefore he was proclaimed the Archbishop of Kalocsa, and supported by his ecclesiastic revenues, charged with defending the southern border.

This town, which belonged to the Bishopric of Pécs, was located between Bátaszék and the mouth of the River Drava, next to the banks of the Danube. The Danube splits into two channels somewhat above Bátaszék: the larger channel cuts through the further side of Hungary across a flat meadow, while the smaller washes the shores of Bátaszék and Mohács, and the channels flow together south of Mohács, thereby creating an island. Mohács is a fairly famous village or prairie town; around it stretches a large flat expanse, on which there are no hills or

forests. West of it lies the city of Pécs, which before its destruction was quite famous as mentioned earlier. North of it is the already mentioned Bátaszék, to the east the smaller channel of the Danube and four or more miles to the south flows the River Drava. Between Mohács and this area one can find vineyards and marshes: in this region not far from Mohács there is also a body of water, which can rather be called a swamp instead of a lake or river, and which the residents call Krassó. Beyond this body of water Tomori had five or six thousand cavalry encamped comprised in part from those who had been with him from the start, and in part those who arrived with Péter Perényi and the others. These on the king's orders were commanded to go to the other side of the Danube to join the king's army.

They therefore encamped near Mohács along with a commander, and painstakingly surveyed the area with Leonard Gvnoienszky, assigning the various locations and stations to everyone at hand. Then he returned to his own, who were camping yonder with Péter Perényi, and tried to convince them to join the king's camp. Upon arriving there and calling the soldiers and captains together to explain the plans for pulling them back, the soldiers all began to make a ruckus and act indignantly, saying they should not be asked to retreat from the enemy when they should be in fact ordered to face them, and in a manly and bravely way fight them. Instead of fighting, the soldiers accused the others of entertaining thoughts of flight, saying that the lords suggesting this to the king must be accustomed to a relaxed way of life. If the king were to arrive and attack the enemy with them, victory would be theirs. The spies learned that the enemy had an immeasurable number of soldiers and cannons, but despite this his army was weak: only every tenth or twentieth person had a pike or spear with which they could hurt someone. They became convinced—they said—that the once valiant and unbeatable Turkish troops had perished below Belgrade and during the siege of Rhodes. Their brave leaders should act together with their brave commander in chief—as it is with valiant leaders—and everything would turn out alright. The king and all the valiant soldiers should be freed from the helpless clerical and battle-avoiding people—who would even spoil the king—and make themselves effeminate with their cowardly ways and counsels, even though bravery and strength should be their qualities. For out of this wonderful youth they wished to carve brave soldiers like themselves. While in this camp they were

holding a council on these matters, everyone else by Mohács had taken their positions and were waiting in their tents.

During all of this the king, along with a small retinue, was in Újhely at László Macedóniai's residence, which is located between Bátaszék and Mohács, in no small danger if the enemy—located not far away—had noticed the small size of the company escorting him. But fate had a different time intended for the king's demise, when he could die in a much more honorable manner for his country. In the meantime, Mihály Podmaniczky rushed to the sleeping king late at night. The lords had sent him to deliver the message that the majority of the sultan's troops had crossed the River Drava, and the remaining troops were crossing with the greatest of speed: the battle could not be delayed any further. Therefore, they requested the king to join them with the greatest of haste to discuss the battle.

The king, upon learning of Podmaniczky's message, assembled the few advisors he had with him and they discussed what the appropriate course of action would be given the critical situation. The Transylvanian Voivode and Count Kristóf's advice came to the king's mind, whose envoys had departed shortly before and condemned the decisions that had led the king so close to the enemy. The king should have waited far away in Buda or in some other location far from the enemy, while the country's entire military forces could join together. They warned the king to at least wait for their arrival before confronting the enemy. The Voivode also sent the news via Johannes Statilius that he was bringing from Transylvania such a fine army that the king could even hope for an impressive victory. What also came to the king's mind and was in his thoughts was what the lords' council had told him: if he does not give in to them and some unfortunate accident should happen with the enemy so close and the soldiers burning with a desire for battle, everything that has failed, every missed opportunity would be blamed on him.

Due to these concerns he fretfully decided to convince the lords to await the arrival of the Voivode and Count Kristóf, and if need be, the camps should be relocated to a safer location. Therefore he sent the chancellor to the camp, who was at the king's side almost at the same time as Podmaniczky arrived, so that he should convince the national leaders of delaying the battle, but primarily the battle commanders as well as the Bishop of Esztergom and the palatine, because he knew well that the lords and the others would listen to their words. He allowed

the chancellor to repeat everything that the Voivode and Count Kristóf had told the king. He should explain what certain ruin would befall the country if the king, with so many lords, with so many of Hungary's nobles and with the elite corps of the soldiers were to run into certain defeat. For if this was to happen, which was likely, when comparing the great numbers of the enemy and their preparedness with their own small numbers, if the king were to fall, what would happen then? Who could impede the enemy then? Or delay him from easily capturing all of Hungary? He even said that it might be far more useful if the army were led to some safe location while the Voivode with the Transylvanians, the ban with the Slavs, Kristóf from Croatia, the Czechs and Moravians with the Silesians, and then maybe other forces would also arrive. Even if they retreat somewhat if the enemy forces them to, Hungary would receive a smaller blow even if the Turks made it all the way to Bratislava[304] than if this army were to perish in battle along with the king and so many lords and nobles. Because if they were lost, what hope remains for the country? However, if the king, the lords and this army survives, everything would be easier, especially since the king was related to almost the entire Christian world.

The chancellor was permitted to say all of this. At first during the night he approached all of the lords, then later spoke to everyone assembled, but he did not achieve more than if he had arrived without any message: some were yearning for a struggle in the vain hopes of victory, while some were afraid to delay the battle, for they saw that the soldiers were filled with a desire to fight. At dawn the king arrived at the camp, but since the boats that transported his tent and other necessities had not yet arrived from Buda, he went to stay in the bishop's house, which was in the vicinity of the town.

The king insisted on once again trying what the chancellor had not succeeded with. The representatives of each estate and nation were called to the king. In fact many from the soldiers' estate were also present, as well as the Czechs and Moravians who had already arrived. Long talks were held with the assembly and the soldiers about what to do. At this time, none were present yet who were awaited from Transylvania, Slavonia, Croatia, Bohemia or Germany, yet they believed they would arrive shortly, although the enemy was by now close, perhaps

304 Today located in Slovakia, its historical Hungarian name is Pozsony.

only two miles from the king's camp, and therefore perhaps would not allow for the battle to be delayed. Who would then advise the king about what to do, whether to relocate the camp and delay the battle until the reinforcements arrive or to test their luck against the enemy?

Pál Tomori was present at the consultations, after having been called there overnight. He did not appear to be pulling away from the idea of engaging the enemy. The king was surprised as to where he was drawing his courage from, and in front of the entire assembly he asked—so that he could convince him otherwise—first for the numbers of his own troops and then the enemy's. The king knew that he was much better apprised of this through the many spies and deserters who had kept coming to him. To the first question he answered that in the king's camp and in his own (for as we mentioned earlier they were separated) in his opinion there were no more than twenty thousand armed troops. He knew from reliable sources that in the enemy's camp—he said—there were approximately three hundred thousand. And since this was the situation, our side was shocked at the disparity in numbers, and he quickly added that they should not be so concerned, for the vast majority on the other side were helpless and not battle-ready. To this the king again asked him how many of the enemy was ready for battle. He responded with seventy thousand. This number was obviously greater than ours by many factors, especially when he added that only counting the larger types of cannons, they had three hundred. Nonetheless they held consultations for a long time, and on the friar's advice they decided on battle since everyone had already decided on it with one or two exceptions who, for some reason, were unwilling to publicly admit what they thought.

Suddenly, in the middle of the debate, envoys arrived from the other camps. As soon as they were admitted to the battle council they announced that they brought a message for the king and the national council from those in the other camps. At first they spoke in private with the king, but reappeared afterward, and emphatically reminded the council in the names of their dispatchers that the king should not be dissuaded from engaging the enemy: their spies had done a thorough job to appraise the enemy's military strength and despite it being considerable, victory was in their hands; they only had to use the good fortune that God was offering them. Those present should follow them with the king and with God's help join the camp together with the one

located closer to the enemy, and therefore better situated for an attack. If they should attempt to advise the king otherwise, death would await them—they said—for the other camp would then turn away from the enemy and attack us, if we do not move our camp toward their own. When, in the middle of the war council, they said this before the king, even those with cooler heads, scared by this rough threat, decided in favor of battle.

There was no hope left that the Voivode, Kristóf or the Czechs would arrive in time for the battle. Only the Croatian ban, Ferenc Batthyány, who was not far from Pécs with the Slavonian troops, offered any hope that he would arrive in two or three days which, in the end, he did. […]

Perhaps there will be those who accuse us of eagerly desiring battle and will call it recklessness and an inability to look to the future. As I see it, even now, this is not so out of character for us, but there were many reasons why even the most cautious among the commanders decided as they did. Above all, there existed some type of wonderful, unbelievable, almost fatal yearning for the struggle among the soldiers; everyone without any doubts believed in victory. What contributed to this was that Pál Tomori in secret placed his hopes on a large part of the enemy's army, primarily those who were themselves Christian or the children of Christians, and those in charge of the enemy's artillery: in part Germans, in part Italians. Additionally, it did not appear safe to retreat when the enemy was so close, especially because with their fast horses they could chase those retreating. Therefore they decided to go into battle!

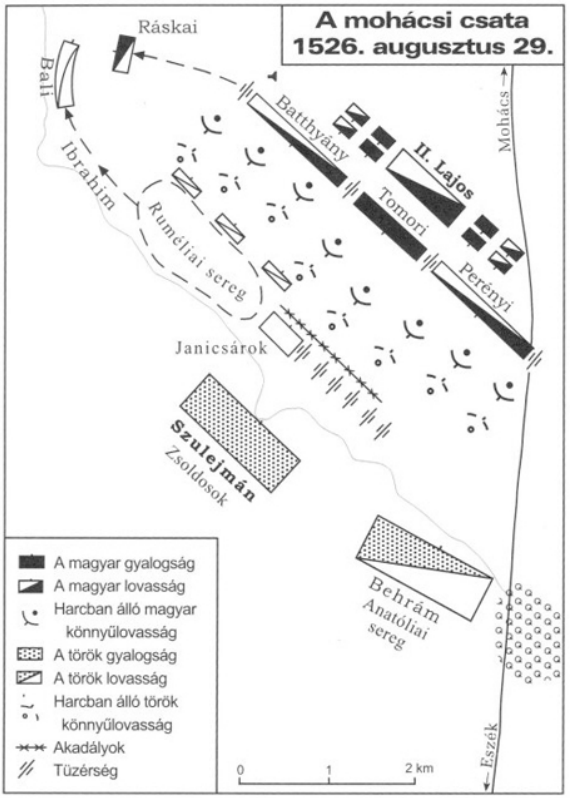
Preparations therefore commenced. Tomori went across to his own camp, which, as has been said, was near our own. There, although with great difficulty, he achieved in getting his troops to pull back and unite with the royal army. This was how on the following day our camp and the camp approximately half a mile away united under Mohács, but in such a way that our forces did not mix with theirs, leaving some room between the two camps. At the same time the boats arrived from Buda with both large and small cannons along with gunpowder and other battle supplies: nine war machines sent from Vienna. Elek Thurzó's approximately two hundred infantry also arrived with quite a few war machines. He, however, remained behind in Buda along with the Bishop of Veszprém by the queen's side. These two had been assigned with the task of protecting the queen and aiding her escape if the need should

arise. The Croatian ban also arrived the Sunday preceding the battle with well-equipped troops, numbering approximately three thousand cavalry and an equal number of infantry. Along with him came János Tahy, János Bánfi and many other lords from Slavonia. The following morning, when the king was already preparing himself (for they believed that the enemy would march into battle that day) Simon Erdődi, the Bishop of Zagreb arrived with his brother Péter Erdődi, along with more than seven hundred cavalry, well equipped with horses and other supplies. Nearly simultaneously István Aczél arrived with three hundred cavalry sent by János Bornemisza to aid the king along with thousands of gold coins: this was the father's final gift to his foster son. That same day in the evening János Szerecsen arrived with more than two thousand infantry from among those living near the River Dráva who were considered excellent archers. They were recruited from among his own men and also from the lands belonging to the chapter in Pécs. Even more arrived during these three days, mostly among those living nearby: Fülöp Móré, the Bishop of Pécs and his brother László Móré. They now numbered twenty-four or twenty-five thousand, since the sloops that were there were not sailed into battle.

Meanwhile the sultan was only two miles away with his massive army of three hundred thousand. When they had assembled, the three days before the battle were spent in part with frequent early skirmishes that usually caused more harm to the enemy, and in part with consultations on how to attack the enemy, how the army should form, where the king should be among the ranks, and where the cavalry, infantry and eighty cannons should be positioned.

Before the battle there was much debate about the king: there were some who felt that he along with a few select people should be kept out of the fighting, but it was apparent that the army would not tolerate this, for they wanted, as was customary, that the king participate. Therefore, there were also considerations about who should wear the king's armor in his place. But this they could obviously not accomplish without causing a large outcry among the army. In the end it was decided, since doubts about the battle kept increasing, that the king would have guards next to him who, if some major setback were to happen, such as the line were to stagger and there was no hope of reforming it, would then lead the king away from the battle. This responsibility was assigned to Gáspár Ráskai, Bálint Török and János Kálnay, three loyal men of good

character. For this assignment they were provided with fast horses, so that the king could use them during his escape. […]

The Battle of Mohács (sketch map)

Records on the Battle of Mohács are contradictory; therefore military historians to this day debate the approach of the two armies and the details of the ensuing battle. The sketch map is based on István Brodarics's account and shows the Hungarians and Turks in their ranks, as well as the light cavalry's movements on the flanks.

The order of the battle, on the day of the battle (August 29th, the day of the beheading of John the Baptist) began to play out according to the plans of those we have already mentioned: as much as was possible, the army lined up widely to prevent the enemy from surrounding them. After this the entire army was divided into two companies. In the

first company the battle commanders did not take assigned positions, but would adapt to the changing situation. On the right wing the Croatian ban and János Tahy stood, on the left, which had originally been meant for the Transylvanian Voivode had he arrived on time, stood Péter Perényi. In this first company there were many lords, among them Antal Pálóczi, Ferenc Homonnay, Gábor Perényi, Tamás Szécsi, András Báthory, Imre Czibak and many others. The cannons were placed right behind the front lines. The second company or the battle line that we called "summary justice"—because of its hand-to-hand combat tactics—was where the king was located. It was composed primarily of cavalry with only a small number of infantry. The distance between the first line and this one was perhaps a stone's throw. Before the line where the king stood was a triple line consisting of the king's guards and friends, led by Miklós Tharczay, a man known for his able hands and unmatched loyalty to the king. Also present were the king's stewards, Péter Korlátkői and the Pole András Trepka. István Schlik was also present with other Czechs and Moravians, standing before the king quite closely. Beyond this triple line followed the king's line, and in the middle the king himself:

His spirit, his appearance, and through his valor, as if he was God
Our hopes, our magnificent king, if his fate should allow it.

On the king's right were the Bishops of Esztergom and Zagreb, since the Bishop of Eger had been sent from Bátaszék to Buda; after the bishop of Zagreb were the Bishops of Pécs and Syrmia and two pontiffs from Győr and Vác were placed to his left. Behind the chancellor the provosts of Nitra, Bosnia and Fejérvár were located, followed by secretaries and chamberlains. On the king's left side they saved room for the palatine who, due to his sick legs, was barely able to mount his horse but despite this he busily moved between the two groups. Therefore, on the left side, since the palatine was not at his position, quite a few barons were next to the king, and the two pontiffs, who we already mentioned. Behind the king was Czetricz, Majláth and Gáspár Horváth, the king's head stable master. The lords followed in this manner, who themselves had selected for themselves their own loyal troops to guard them. Behind them, beyond the king and lords the elite corps of

the armored cavalry lined up with a thousand or so armored soldiers, since the rest were scattered among the first company.

In the middle of this company was the king's banner, held by the Chief Justice János Drágffy, who after the king was the third secular dignitary. Light cavalry surrounded this standing army, in fact, as mentioned above, there were even some infantry at its sides. On its right side, behind the bishops and secretaries were located the three who, as already mentioned, were entrusted with guarding the king. The location where the army assembled lay a mile from Mohács and half a mile from the Danube.

As has already been said, this location is a large plain, without forests or shrubs, nor bodies of water or hills, with only a marshy area to its left filled with sedges and reeds, where many later perished. Across from us a hill stretched a long way, almost like a stage, and behind this was the sultan's camp. At the bottom of the hill was the small village of Földvár with a church. This is where the enemy situated their cannons. Later, toward the end of the struggle, we saw with our own eyes that this location was filled with enemy soldiers, largely consisting of those known as janissaries. Whatever space there was behind the village's shacks, they filled with long lines. It became known later that the sultan was also there with them. The cannons were situated as if they were in some type of valley, and for this reason they were less effective than if they had been on the plain, causing more fear than inflicting real damage.

The battle array was assembled on the previously mentioned day at the previously mentioned location shortly after dawn. That day was a clear and sunny day! After this, the palatine led the king from his designated location and just as he had three days prior, he led him around the entire army, presenting him to everyone so that they could see he was there (since some did not believe that he was). He said that he was prepared for everything, even death in the name of his country, for Christ's holy faith, for their wives and for their children. Therefore, they should behave courageously in a manly way and not forget that they are Hungarians, and they should follow those who had already seized victorious banners from this same enemy, just like their predecessors, those same famous predecessors who became the champions of the Christian community. There is no reason to fear the enemy's large numbers, for victory lies not in numbers but in valor. The Almighty high above sup-

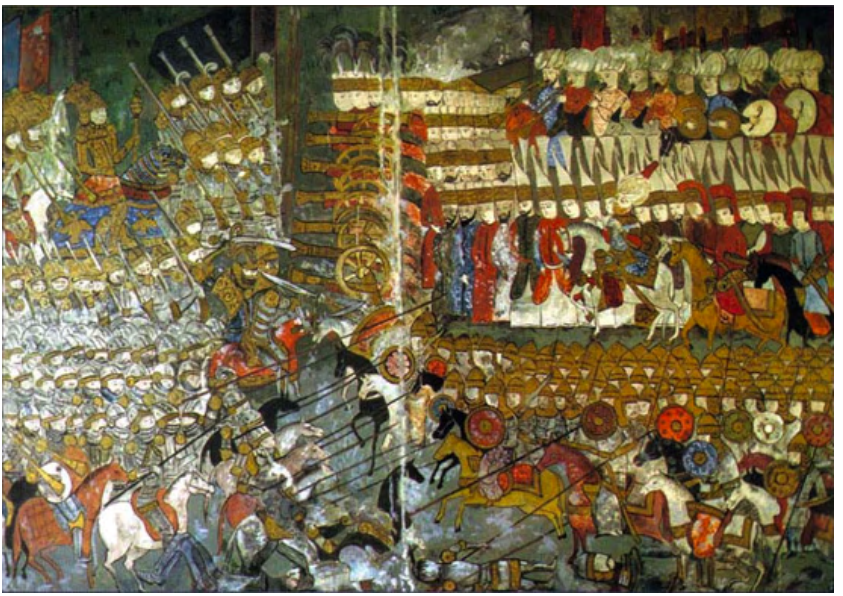
ports their fight for his holy faith, giving his grace not just to Hungary, which the enemy was trying to conquer, but also the entire Christian community. The palatine and the king said this and similar things as they rode around before the king returned to his position.

Following this the majority of the day was spent awaiting the enemy. But the enemy remained behind the hills, with only a handful coming forward to engage in small skirmishes. We did not know if this was to force us into a tighter location or so that they could delay the battle until the following day and then attack us in our sleep. Considering the amount of troops and cannons they had (of which they had many) it would not have been difficult to accomplish. Perhaps they simply wanted to tire us out.

As to what the enemy's intent was with this, I never discovered. What is certain is that it left us tensely waiting. That was how we stood and waited, and it was already afternoon when the enemy's soldiers began to quietly approach in the valley to our right, given away by their pikes, and the friar realized what this meant: either they were planning to crush our camp or encircle it. From the first line Gáspár Ráskay and the two others who we already mentioned were assigned to guard the king were dispatched to discover what they were planning and if possible to deter them from their path. He did not forget, however, what he was previously assigned with (the king's protection) and as politely as he could, he refused the command, but upon seeing that the friar would not back down and the king would not contradict the friar's command, so that his noble actions would not be explained by cowardice or fear, he dug his spurs into his horse and raced with his companions and the cavalry under his command to where they had been ordered. He hoped, by the way, that by the time the king might need him, he would return, which did not appear at all doubtful, for when they left, it was not apparent if the enemy planned on starting the battle that day, since it was already three in the afternoon. Due to the lengthy waiting, some of the lords suggested that the horns be blown to signal a return to the camp.

Upon hearing of this, the friar rushed with his fellow to the king to remind him that the battle should not be delayed under any circumstances, for the danger was less now, than if they had to take on the entire army the following day. There was no doubt they would be victorious! To these words, the king had the horns sounded, and with the trumpets sounding and the drums beating a cry—or perhaps more

accurately a song—could be heard from our mouths calling out the name of Jesus, our Redeemer. Simultaneously, we caught sight of our enemy's vast army, which had begun its descent down the hill across from us where the sultan was. At this point the king put his helmet on and his face went pail, as if he knew in advance of his impending doom.

Jelalzade: *The Battle of Mohács* (miniature, 16th century)

In the center of the stylized depiction the cannons that decided the clash can be seen. On the left in heavy armor are the charging Hungarians, while on the right one can see janissaries in tight ranks behind cannons and a great number of Sipahi cavalry. The two larger figures depict the Hungarian king and the Turkish sultan.

The call to battle had already sounded by the time the first line bravely marched forward to the enemy. Some of our cannons fired, but the fight only caused insignificant losses to the enemy. Despite our numbers we were quite fierce and more died among our enemy than among our own. Finally, in the face of our determined assault, the enemy began to retreat either since our attack was effective or so that we would be drawn closer to their cannons. András Báthory suddenly hurried to the king to report that the enemy was pulling back, that victory

was ours, and therefore we should strike forward and help our forces disperse the retreating enemy.

Our troops advanced through gutters and bushes, and once we reached the scene of the battle, many fallen from our side could be seen scattered across the meadow, but even more from the enemy, with some still alive and breathing. While our troops struggled with the enemy and fought bravely, the king's troops hurried there as fast as armored soldiers can, but the right wing began to bend. Many ran to the side, but I believe the cannons struck fear into them, which the enemy only began firing at this point. These circumstances and the fact that cannonballs were now flying over our heads struck fear into those of us next to the king. And from this point onwards, the king was no longer among our ranks.

Perhaps he went ahead of the lines that, as already said, stood before him (which had been set up so that the king would not have to always remain in one place) or perhaps those pushed him away from the battle line, who we already said stood behind him, since both possibilities were plausible. There are also some who say that he led the charge and bravely fought the enemy: I cannot confirm or openly deny this. What I am certain of is that from that point forward he was missing from our estate and his designated location when, due to the enemy's cannons, the right wing began to flee. Almost at the same moment we noticed that the bishop of Esztergom was also missing, as well as many others that had surrounded the king. I would not like to blame the loss of the king upon those assigned to guard him, nor on those who led him away from the battle at an inopportune moment to an unfortunate end. We lost our king. We have suffered not only from an external enemy, but also from internal struggles surrounding the new king that replaced the fallen one. For these sins we deserved an even greater blow. Those previously mentioned were loyal to the king. What concerns those three, who were entrusted with protecting the king, we know that they were dispatched to scatter the enemy and could only return by the time our entire army was in flight. One of them was captured but soon managed to escape. […]

Due to the previously described events the king's army fell into confusion and began to flee, but they still fought for a long time, not on the wide plain, but in front of the cannons located not ten steps from us. In the end, not only the fear but also the smoke surprised us and

impaired our vision. Consequently some of our troops were forced to descend into the valley to the swampy water, but those remaining behind continuously and bravely fought before the cannons. Incidentally, those who had gone into the valley returned so that they could renew the fight, but the cannons' power and smoke was unbearable, and to a large extent the army was already in retreat, and therefore they were forced to run as well.

Bertalan Székely: *Mohács* (oil, 1866)

The picture—similarly to Székely's other Mohács-themed painting—directs the viewer's attention not to the clash or the struggle, but to its outcome: the suffering that would cast a shadow on the subsequent 150 years of national history. The blood-red and somber colors feature the injured and dead with a stormy sky in the background.

They fled in any direction they could, primarily around the area through which we had recently passed coming from our camp, filled with hopes of victory. The enemy devastated our camp to such an extent that only traces of it remained, scattered with the corpses of those who had stayed behind. The enemy saw that we had begun to flee. Despite this they stayed in their camp, perhaps suspicious of a ruse or perhaps from fatigue, or perhaps awaiting the arrival of night, and they did not chase us at all. These circumstances and also the fact that night arrived with a storm became the escape route of many a mortal one.

The struggle lasted exactly an hour and a half. The swamp swallowed many in its abysses, with some saying the king also died there. Later he was found by a steep bank above Mohács, half a mile from the village of Csele. Due to the swelling of the Danube the water was higher than normal at this location and along with his horse he drowned in his armor. Others perished there as well, for András Trepka and István Aczél's bodies were found nearby.

They say that the friar fell in the first line while bravely fighting. His head was removed from his body, and the following day in a victory march it was taken around on a pike and then placed in front of the sultan's tent.

On the day following the battle, they took fifteen hundred from among the prisoners, the majority of whom were nobles, stood them around and beheaded them in front of the victorious army: this was how the sultan offered a blood sacrifice to their god. Few remained among the captured; just enough so that the sultan and Ibrahim Pasha could learn what was necessary. Among these could be found Miklós with the family name of Hertzeg, which in our language means "leader," but they believed that he really was a prince and the royal treasurer. They also held the Poles János Pilaczky and János Maczieyowsky, who were both the king's chamberlains. Once they made it back to the queen, much was learned from them, which due to the nature of historiography we cannot all list here. Mihály Fekete and Bertalan Majtényi remained alive, and were later released for a ransom. Also dying during the battle and subsequent chaos were László Szalkai the Bishop of Esztergom, commander-in-chief Pál Tomori who was also the Bishop of Kalocsa, Ferenc Perényi the Bishop of Oradea, Fülöp Móré the Bishop of Pécs, Balázs Paksi the Bishop of Győr, Ferenc Csáholi the Bishop of Cenad[305] and György Palinay the Bishop of Bosnia. Among the barons the other commander the Count of Szepes György Zápolya perished, as did the Chief Justice János Drágffi, head chamberlain Ferenc Országh, chief guards Péter Korlátkői and András Trepka, chief royal cellarman Simon Horváth, Tamás Szécsi, Gábor Perényi, Ambrus Sárkány, Antal Páloczi, Mátyás Czetrini, Count Frangepán, Zsigmond Bánffi, Ferenc Hampo, János Bathiányi, the Czech István Schlick and many other Moravians and Czechs. Among the country's more prominent indi-

305 Today located in Romania, its historical Hungarian name is Csanád.

viduals Ferenc Balassi fell, as did Miklós Tharczai, János Paksi, János Istvánffi, Imre Wárday, Mihály Podmaniczky, the Captain of Zeng György Orlovcsics, the Commander of Bratislava Castle István Aczél, Zsigmond Pogány, János Tornalyai, János and István Lánay and Miklós Forgách. In addition to this another five hundred prominent nobles also lost their lives. For the fifth time: aside from three or four thousand infantry, very few successfully fled, for there were approximately twelve or thirteen thousand of them. Very few commanders besides Hannibal of Cyprus managed to escape. All of the cannons that were used in battle, left in the camps or on the boats fell into the enemy's hands. The care of these was entrusted to Count János Hardek, but only the night before the battle. He was a careful and ardent man, who worked much around the king and was among the few who the king was fond of.

Mohács Memorial Site (since 1976)

Ever since the defeat in 1526, "Mohács" has come to symbolize national tragedy for all Hungarians. As mentioned with respect to the Muhi memorial site, national communities have a need for sites set especially aside that are able to promote unity. Established on the battle's 450th anniversary and expanding ever since, the Mohács Memorial Site's exhibition features a graveyard decorated with carved wooden posts and other works of art.

During the night of the day following the battle the enemy spread out across the land and laid waste to whatever lay in their path, provid-

ing no mercy to people irrespective of their gender, age or religion, committing all sorts of atrocities. I do not have the strength to write an account of the destruction committed over those days and nights for it was so great in that part of Hungary, that I could not believe that an enemy could act with such furor. What also happened, which may never have happened before, was that unfortunate mothers buried their living infants beneath the ground so that their cries would not reveal them, and beneath the ground they suffocated while their mothers fled. The enemy advanced all the way to Lake Balaton after laying waste to Pécs, so that only the castle and the famous church survived.

While this happened, the Voivode was near Szeged with the Transylvanian Army. Since the army could not advance as quickly, he climbed onto a cart and along with a few men rushed to the king's side so that if nothing else he would at least be at the battle, for he had learned that they would not delay it. Count Kristóf arrived in Zagreb, while the Czechs marching to the king's aid were either not far from Székesfehérvár or beneath Győr. George the Margrave of Brandenburg and the Czech chancellor Adam Neuhaus were in the same area.

The queen, upon learning of the devastation, fled to Bratislava in fear with the Bishop of Veszprém, the papal envoy and Elek Thurzó. Rumors of the king's death had yet to be confirmed. Most of her belongings were shipped after her on the Danube and suffered no small amount of losses along with the belongings of the citizens of Buda, caused by András Orbánc, the commander of Esztergom. But whoever spread the news of this happening deviated far from the truth by blaming the light cavalry known as hussars for acting inappropriately with the queen's female escorts, and mocking them by dancing in their shoes.

The sultan remained in the area of the battle for a few days then recalled everyone he had sent out to loot and began his approach of Buda. Choosing the banks of the Danube as his path he marched north, encamping six or seven times, burning to the ground every town or village in his path until he arrived at an unguarded Buda and set it aflame. Only the castle and the king's stable and hunting grounds remained. From here he dispatched his men to pillage and whatever was located between the Danube and Lake Balaton all the way to Győr he ransacked. Esztergom's citadel was abandoned by András Orbánc, who we previously mentioned. Despite this the castle remained intact, due

to the actions of Máté Nagy, a man of low birth, who had been the commander of the chapter's infantry unit. Aside from this the Castle of Visegrád, the location of the holy crown, was defended by the peasants and monks. An incredible fear struck our side, when they learned that the sultan had arrived in Buda. The castle, along with those of Tata, Komárom and Székesfehérvár were not captured by the enemy. For unknown reasons he only ravaged the countryside and did not besiege the castles or fortified locations.

Nowhere else did they stand against the enemy with such determination as they did at Marót near Esztergom. The Bishop of Esztergom's summer residence, it is indeed a pleasant area in the Vértes Mountains surrounded by groves. A few thousand from our side fled here with their wives and children trusting in the narrow path. They clashed with the enemy more than once, causing them severe losses. In the end after the enemy could not capture our side's camp encircled with carts, they were forced to bring cannons. Through this they dispersed the camp and killed nearly everyone. The huge piles of corpses that can still be seen to this day at that location easily reveal the magnitude of the slaughter. The few who managed to escape claim that there were twenty-five thousand from our side. Considering all the dead and all the captured, I am willing to claim that from what I have been able to learn, nearly two hundred thousand lost their lives during the course of the nationwide fighting.

With that part of Hungary ravaged as has been recounted, and from the mouth of the River Drava all the way to Győr disturbed, even those located far away were filled with fear, the Viennese among them. At this time the sultan erected a bridge across the Danube to Pest and on the fourteenth day of his arrival in Buda he crossed to the other side of Hungary. Here he dispersed his forces that went looting and pillaging between the Rivers Danube and Tisza just as they had in Western Hungary. The populace that did not cross the Tisza he impaled or forced into slavery. Then, after he had spent his energies on ravaging Hungary, he returned home to deal with internal matters that had arisen in Asia Minor (also known as Anatolia). He left no sentries anywhere that he conquered between the Danube and Drava, not even in Buda Castle or in the cities, simply returning from where he came.

Translated by Zoltán Csipke

MIKLÓS ISTVÁNFFY
ON THE SIEGE OF EGER CASTLE

Bertalan Székely: *The Women of Eger* (oil, 1867)

During the course of the Turkish wars, the concept developed that Hungary was the defensive bastion of Christian Europe, and the brave Hungarian nation's historical calling was to stop the spread of heathenism. In order to fulfil this difficult calling and in the face of being greatly outnumbered, it was necessary for everyone to unite and give all they could. This is represented by the figure of the women of Eger, who during the siege took up weapons against the enemy.

MORE DETAILS ON THE HUNDRED BEAUTIFUL PICTURES WEBSITE

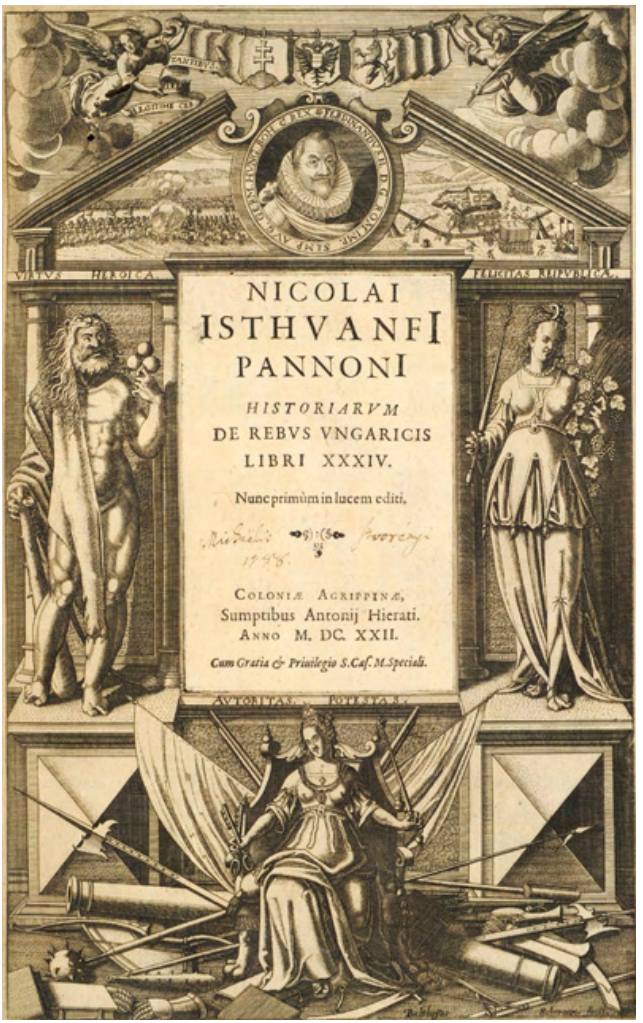
INTRODUCTION

Miklós Istvánffy (1538–1615) came from a wealthy noble family that lost its lands during his youth due to Ottoman conquests. He studied at the universities of Padua and Bologna and spoke many languages. From 1559 Istvánffy worked in the royal chancery where he received a succession of promotions. Aside from this, he was a regular participant in military campaigns against the Turks. In 1600, he decided that along with many of his contemporaries, he would write about the events following the death of Matthias Corvinus. As a continuation of Bonfini's work, Istvánffy wrote Historiarum de Rebus Ungaricis Libri XXXIV (The History of the Hungarians in 34 Books) which covered the period spanning from 1490 to 1606.

Istvánffy's main areas of interest were military and diplomatic history and he is considered the most reliable and detailed source when it comes to Hungarian–Turkish battles. In addition to works by Hungarian and international historians, Istvánffy relied on documents from the chancery and eyewitness accounts while attempting to reconcile conflicting sources in order to only present reliable information. His work as a historian is important not only because of its reliability, but also because of its value as a source itself. Among the virtues of his writing ability is his clear use of the Latin language, the manner in which he introduces the historical figures, the way he makes the history understandable, the colorful dialogue and the dramatic development of the events described. In fact, with the way he writes about the events, the concept behind the work becomes clear: Istvánffy viewed Hungary as Christendom's defensive bastion and shield. He was convinced that the valiant Hungarians, with their faith in God strengthened if they were to resolve their sectarian differences along with the arrival of a figure comparable to Matthias Corvinus (in all likelihood from the House of Habsburg), could once again become a strong power and then be able to halt the Turkish threat to Christendom. In light of this, it is clear why Istvánffy's work was published in 1622 in Cologne by Péter Pázmány, the leading figure of the Hungarian counterreformation. For these reasons, Istvánffy's work was comparable to Bonfini's in terms of popularity both in Hungary and abroad and for a long time was considered an unavoidable central work of 16th century Hungarian historiography.

The section included in this collection regards the Siege of Eger Castle in 1552. This was a critical period in Hungarian history, for in 1541 the Turks had conquered Buda and the central part of the country, while Transylvania came under strong Turkish influence. Ferdinand I (1526–1564) only had control in the western and northern reaches of Royal Hungary, and the Turks kept chipping away at his territory. In 1552, after the losses of Temesvár (today Timişoara, Romania) Veszprém, Drégely and Szolnok, the Ottomans set their sights on northern Hungary. The approximately 5,000 defenders of Eger Castle defended it with such determination that the Turkish troops numbering in excess of 50,000 were left with no choice but to end the siege and retreat. The section paints an impressive picture of the preparations undertaken by the residents, the arrival of the Turkish Army, the turning points of the month-long siege as well as siege techniques practiced in the 16th century.

Eger was not considered among the significant castles, therefore the Hungarian victory did not mean much strategically, but nonetheless it was an important psychological victory, raising the Hungarians' spirits after a series of crushing defeats, once again proving that with dedicated heroism, the Hungarians could defeat the Turks in spite of their numerical superiority. The defenders of Eger Castle, Commander István Dobó, the "resourceful" Gergely Bornemissza, not to mention the women of Eger who fought on the castle walls, all became mythical figures in Hungarian popular consciousness and as symbols of self-sacrifice for the country. These figures have inspired countless paintings and literary works, chief among them Géza Gárdonyi's well-known novel which is available in English as *The Eclipse of the Crescent Moon*. The topic to this day engages Hungarians, which is revealed by the fact that this book has spawned multiple film adaptations and even a musical.

The Cover of Miklós Istvánffy's Hungarian History (1622)

Istvánffy's history was first published in Cologne by Anton Hierat. On the cover, the work's title is framed by Balthasar Schwan's woodcut, and a portrait of Holy Roman Emperor and Hungarian King Ferdinand II can be seen in the woodcut's upper frame. The figures standing on each side are the embodiments of *Virtus Heroica* and *Felicitas Reipublicae,* while the sitting woman figure symbolizes *Autoritas* and *Potestas*. The volume in the picture is currently kept in the National Széchényi Library's Collection of Early Books.

THE HISTORY OF THE HUNGARIANS IN 34 BOOKS

THE SIEGE OF EGER CASTLE: ISTVÁN DOBÓ AND NECSKEI'S HEROIC DEFENSE (1552)

With summer already transitioning into autumn, Ahmed and Ali[306] [...] nonetheless launched their campaign toward Eger in the belief that the castle, less fortified than the others, could be seized either through submission or through a rout resulting from a quick attack. After moving their camp for five nights, they arrived in the market town of Tihamér on September 9th.

Ahmed asked a peasant to deliver a letter from his camp to the castle commanders István Dobó and István Necskei. The letter read: "I come with two armies, one of which is the same army that under the command of Sultan Suleiman[307] captured Timişoara and with it control over Lipova, Cenad[308] and with it control over Lippa, Csanád and many other famous locations and castles, including territories along the Rivers Körös, Maros, Tisza and Danube. The second army captured Veszprém, Drégely, Szécsény and the region extending to the River Ipoly by cutting off and crushing your armies in a memorable victory, thereby bringing Hungary under our yoke. My intention now is to head straight for Eger. It is my understanding that you are its commanders. I would like to remind you that it is in your best interests to experience the mercy of the great and just Sultan Suleiman instead of his weapons, and therefore recommend you surrender Eger Castle. If you do this, I will see to it that you not regret your decision and that you will enjoy the same freedoms and possessions that you enjoyed under your former kings. If you stubbornly and adamantly decide to defend the castle, which cannot be accomplished in face of the greatest weapons on earth that nothing can withstand, you will lose not only your possessions, but

306 Ahmed Pasha was the commander of the Turkish campaign into Hungary in 1552. Ali Khadim was the pasha of Buda.
307 Suleiman I the Magnificient ruled 1520–1566.
308 Today located in Romania, the historical Hungarian name of the town's are Temesvár, Lippa and Csanád.

along with them your children and your own lives in a matter of days. I offer my greetings."

Alajos Stróbl: *István Dobó* (bronze, 1907)

Captain István Dobó forever wrote his name into Hungarian history with his successful defense of the Castle of Eger. Although from a strategic point of view the repulsion of the Turkish siege did not mean much, the victory was significant from a psychological standpoint: it proved that with enough dedication, the Turkish advance could be stopped.

With the envoy in chains, Dobó and his fellow commander did not reply to this letter, instead writing to King Ferdinand and his chancellor Miklós Oláh, who recently became the bishop of Eger. In their letter they requested reinforcements, for aside from the mounted and un-

mounted troops each numbering two hundred, there were few available troops and they could not recruit more owing to the lack of available time. Ferdinand, in addition to the losses of his military commanders and the defeats of his armies not only did not have the funds to send support, but he was also preoccupied with an uprising in the Holy Roman Empire against Emperor Charles led by Maurice, the Elector of Saxony, who was determined to free his father-in-law.[309] With this in mind, Ferdinand only offered encouragement and moral support, in lieu of financial or military aid. At the same time, Dobó instructed the nobles and lords not to delay in providing Eger Castle with support, because the fate of Upper-Hungary rested on its defense.

Dobó and Necskei did not content themselves with quickly notifying the nobility of fulfilling their obligations to come to their aid. Consequently Necskei, despite the importance of his presence in Eger, traveled to the town of Szikszó to attend an assembly of lords that had been announced, and which was expected to be well-attended, so that he could call them to action in person.

There he did succeed in receiving help sent in part by the residents of the counties,[310] into which Hungary was divided, in part by the lords, who distinguished themselves with their fortunes and also by the citizens of the free cities, which was not to be underappreciated. It was with their funds that shortly thereafter an additional 575 soldiers under various commanders were hired and arrived in Eger.

Antal Blaskó and Ambrus Zadorvics also brought 230 soldiers at an opportune time to Eger, who despite royal orders to take their troops to Szolnok, diverted them after learning that Szolnok had fallen into the enemy's hands. In addition to them Gáspár Pető, the brother of János, István Zoltai and János Figedi—cavalry commanders who enthusiastically exerted themselves for their country—arrived with a hundred cavalry (the rest deserted in fear). Erudite Gergely Bornemisza, the son of a master smith from Pécs, arrived with 250 valiant and brave riflemen filled with zeal for Eger's defense.

309 Holy Roman Emperor Charles V, who was also king of Spain and Naples and a Habsburg, was the brother of Ferdinand I of Hungary. The wars of religion in the Holy Roman Empire at the time consumed his resources, and therefore he was unable to offer Ferdinand aid. The leader of the German Protestants at the time was Maurice, the Elector of Saxony.

310 Also known as *comitatus*.

György Serédi, who inherited his recently deceased brother Gáspár's immeasurable wealth, hired two hundred soldiers at his own cost, who after paying their two month's mercenary salary in Košice,[311] commanded them to hurry to Eger. These soldiers, however, owing to their ugly fears, were unwilling to go there, and after returning to Kassa, were called dishonorable, thrown into iron shackles and sentenced to widen and clean the town's moats. They were also ordered to work the fields with shovels and hoes and carry out filthy work. Broken down from their mistreatment, they were not granted their freedom until half a year later, by which time the siege of Eger had ended.

The total number of armed defenders, if you include those sent to help the regulars, totaled approximately two thousand. This, of course, is a small number of soldiers for such a large castle, especially when compared to the great numbers of the barbarians. But these soldiers were those who were strongly determined to patiently bear all of the unpleasantries of the siege, defend themselves and the castle to their last breaths, and if fate were to decide so, then they were prepared to honorably die for their country.

It was under these circumstances that Dobó, whose skill and unparalleled foresight allowed him to plan in advance for the siege, hired from Eger and the nearby towns of Felnémet, Tállya and Maklár twelve surgeons, seven smiths, five carpenters, ten millers and eight butchers for slaughtering the animals, so work in addition to that done by the soldiers could also be performed. Fourteen women were assigned to bake bread and cook, and a hundred and eighty peasants were selected to perform unanticipated tasks that would arise during the siege. All of them had their responsibilities delegated in advance.

Following this, Dobó held consultations with his fellow officers and commanders, where with the agreement of everyone they decided upon a decree that no one was permitted to speak with anyone outside the castle walls, no one could whisper or speak in secret with others, nothing should occur without the commanders' knowledge, and no one should even mention with a single word or sound the surrender of the castle. If anyone were to break this law, they would be sentenced to death. In the end all of them, the holy oath sworn, vowed to bravely defend the castle and keep it.

311 Today located in Slovakia, its historical Hungarian name is Kassa.

Once all sorts of rations and supplies were transported inside in great numbers, so that they could outlast the longest siege, the well-prepared defenders awaited the enemy, since they were no longer far away. The tasks regarding the cannons and the division of the guards, along with the organization of the craftsmen and workers, were completed by Dobó. He provided companies of troops to his fellow commander granting the same authority, who stood prepared in the necessary locations. Both commanders personally led the soldiers and guards to their stations and watch posts.

Two or three excellent cavalry were placed as commanders of the common companies. First a hundred infantry under the command of János Pöstyéni, György Kosztovics and Mihály Gasparics were sent to the defense of the inner castle's new bastion, which was named after Dobó since he had built it. Next to the other bastion, located by the jail, a hundred and forty two infantry were sent under the command of Demeter Filippi and Kálmán Kasztellán. The defense of the Sándor bastion was undertaken by a hundred soldiers under the command of Orbán Nagyali and Tamás Baksai. Ferenc Rédei and Dénes Kiss were assigned to protect the outer castle from the Csabi fortress all the way to the corner where the brick tower stood. Pál Tegenyi and Benedek Gerzsei in turn commanded a hundred and forty infantry at the bastion named after Imre Bebek, who built it a few years before. In the castle's massive courtyard two companies of three hundred soldiers each were stationed. One was commanded by János Vajda, Dobó's fellow officer, and the other by Antal Blaskó and György Iványi. Toward the stables and behind the southern wall of the large church, Gergely Bornemisza and his two hundred and fifty artillery soldiers occupied a suitable location and were complimented by fifty infantry that he requested, so that his entire company would be of three hundred men, because the commanders were willing to accommodate this valiant man. Under Gáspár Pető's command a hundred and two soldiers defended the outer castle. Not far from these guards, two hundred select infantry stood who without an assignment were told to be prepared for the unexpected, and were stationed near the bishop's hall; they were commanded by Albert and Antal Nagy, but in fact the entire company was dependent on István Zoltai and János Figedi for their orders. These assignments were only applicable until the arriving enemy began their siege, at which

point Dobó and his fellow officers were in their full rights and authority to take full command.

Georg Houfnagel: The Castle of Eger (colored copper engraving, 1597/1617)

Few early depictions of the castle remain and the authenticity of these is debated. What can be determined for certain, however, is that Eger was not among the strongest or most modern border castles. What makes the castle defenders' achievement even more noteworthy is that despite these unfavorable conditions they were still able to stand their ground opposite the Turks' numerical superiority.

The castle itself, so that this is not overlooked, is located in Heves County on a hill, which has cliffs on one side and grapes and fruit trees on the other. This side descends into a valley, at the bottom of which in the western direction lies the town, surrounded by fortifications built from wood and earth. Through the middle of the town flows the Eger Stream, from which it and the valley derive their name, which after leaving the town grows in size before pouring into the River Tisza. Not far toward the south there is an abundant supply of hot springs. Its water is not as hot as those found in Buda, thus making them a more suitable bathing site. The stream is also very suitable for turning water-

mills that can be used by the town both in summer and winter, as the winter frosts do not disrupt it.

Eger, with its expansion and size is comparable to the largest cities. Originally—as it was founded by Stephan, Hungary's first king who is now among the saints—it was built with beauty not defense in mind. After this, Péter Perényi, who during the civil wars and the fierce fighting between the two kings, occupied the town and built a wall through it by digging a ditch at its bottom all the way to the large church's pointed arch, thereby dividing it in two. The castle's two towers—which were reinforced with large amounts of dirt-filled weaved baskets and the scorpion cannons placed atop them—offer a view over the entire length and width of the valley. The hill near the castle was also reinforced, for this location could be used to bombard the castle, and therefore it was surrounded by fortifications.

Ali was entrusted with the task of advancing first. He arrived within sight of the town with twenty-five thousand troops as announced. Alongside him from various regions of Bosnia and Illyria were Agha Veli, Mehmed, Kamber and Deriell, who with Uleman fled to the Turks from Persia and became the commander of Bosnia, as well as Hanvivan the commander of Beograd, Dervis of Pécs and Arslan of Székesfehérvár, the sons of Mehmed Jahiogli, who was famous for his victories in Osijek[312] and Pest, among others. Arslan, burning with a desire for battle, set up his encampment next to the Our Lady Church outside the town away from the others, and there he placed a cannon with which to bombard the castle, not worrying about baskets of earth, defensive coverings or other fortifications. It was said that with these troops they numbered a combined twenty-five thousand.

Five days later Ahmed and the beylerbey,[313] following Ali, arrived with the entire army, including all the cannons and supplies transported on the backs of camels and other animals. Many sources stated that that army contained 125,000 soldiers, while among the enemy it was claimed that that number was exceeded.

The Turks, however, counted among their ranks not only the drafted and battle-ready soldiers, who received payment from the treasury or

312 Today located in Croatia, its historical Hungarian name is Eszék.
313 Those considered among the highest military commanders in the Ottoman Empire.

lands in the occupied territories, but also the victuallers, stablemen, servants and slaves, land-working peasants and all those, who in some way perform required work in the camps, so that when these are all included, they can claim to have a larger army in order to instill fear in their enemy. I know from my own experience that these people, who live off deceit and lies, cannot be trusted at all. Therefore I believe that there was not even half as many of them in their encampment as claimed.

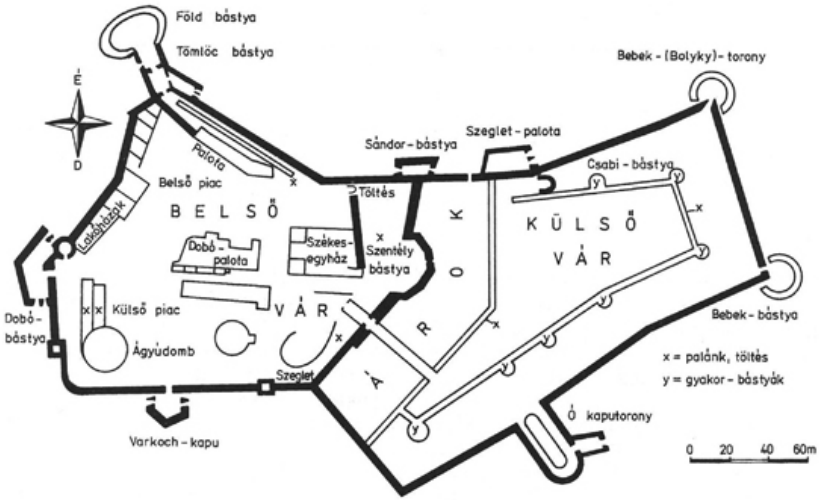
Nonetheless, they truly did have a large encampment, and it was frightful that in such a short period of time they were able to string together so many victories. Consequently, the Turks believed that our men would leave Eger out of fear not only from seeing them, but also from simply hearing of them. But not only did they not leave, but upon receiving spy reports of the Turks' arrival, István Zoltai, Gáspár Pető and János Figedi, along with the leadership of István Fekete, who knew the area and its roads well, went out with a few cavalry and ninety infantry, perpetrated a ruse at the forest of Ostoros, and from those cavalry who rode ahead of the army, captured several valuable Turkish parcels, returning without injury. In the packages were fur-lined purple and fancy clothes, breastplates, and helmets decorated with silver and gold, hippopotamus tails used to decorate the necks of their horses, Persian and Phrygian tents and plumes elaborately decorated with gold, precious stones and gems.

During this time the Turks covered the hills and valleys with their army and many tents. The janissaries[314] pitched their tents in a long line on the hills opposite the Almagyari gate. The others encamped toward the north from Felnémet all the way to the settlement known as Királyszék.[315] It is said that the reason this settlement received its name is because when Saint Stephen began building the castle, and in memory of Saint John the Evangelist the church, he placed a chair in that location, so that he could watch the workers, carpenters and builders and, with his presence, hasten their work.

Ahmed and the beylerbey occupied a large area; due to the convenience of carrying water they chose for themselves a location near the Eger Stream in the valley. Ali encamped on the hill to the east.

314 The Turkish army's elite infantry.
315 Királyszék means *throne* in English.

As soon as our forces saw that the enemy had arrived, they removed the adjacent town's shingles, wooden beams and even the church's lacquered tiles with which it was covered, simultaneously setting fire to houses, mills, churches and the chapter house, so that the enemy could not make use of them.

The Castle of Eger (reconstructed blueprint)

How the Castle of Eger looked in 1552 can for the large part be determined from archeological digs, a comparison of depictions from the time, as well as eyewitness accounts. With the aid of this outline, one can trace the locations Istvánffy names.

After Ali had three massive wall-bombarding cannons dragged up the hill upon which the castle is located, he had them aimed at the castle, and fired three fifty-pound iron cannonballs each to signal the start of the siege, after which he had the cannons pulled away. Our troops, however, were not scared in the least by this, and did not even close the gates. Descending from the castle they took the horses, work animals and sheep to the Eger Stream to water them, and filled barrels and sacks with water which they transported to the castle on wagons. As they were doing this, they captured a Turk who had come to the stream for water.

Three days later in the dark of night and under Ahmed's command on the northern part of Királyszék, they began building ramparts upon which they placed the cannons that they had earlier fired. These they aimed at the church's tower. But from the dual tower, upon Dobó's instruction and command, four large scorpion cannons responded, and a few soldiers and the artillery men were killed, while the cannons along with their wheels were destroyed. Following this the Turks replaced the cannons and continued the bombardment of the tower, while remaining under barrage from the opposite side.

Once Dobó came to the realization that the gunpowder should be rationed, since he could not know how long the siege would last, he instructed the artillery men to only fire the hawk cannons sparingly.

Seven days later the enemy transported eleven cannons into the scorched and abandoned town, fortified them next to the house of Heksein, the provost of the chapter house, and from there they bombarded the castle walls and kitchen for two days. Among the cannons one fired fifty-pound cannonballs, while the others could only fire somewhat smaller munitions. Since the wall on that part was weaker, some of those standing watch on our side died as a result. The bombardment also killed many animals located near the kitchen. Upon seeing this, Necskei and Dobó, with the labor of the soldiers and peasants, dug a deep trench, throwing the earth on the outside. The soldiers were protected by this and thus were safe from the cannonballs. Following this example, the other soldiers stationed on the bastions dug similar trenches to protect themselves.

After this the Turks, using tactics familiar to many, began firing flaming cannonballs upon the stables to set alight the hay and straw along with the stacks of grain that had been piled together behind and to the right of the church. A large quantity of the hay and straw, which was indispensable, burned, and the roof of the stables was damaged. The commanders, however, thought of solutions immediately. What could be saved was covered with dampened cowhides and fur blankets, to protect them from fire.

In response Arslan, from above the Church of Our Lady aimed his cannons at the battlements from where our artillery was fired, and began bombarding them. From these cannonballs many of our soldiers, among them Antal Nagy who was their commander, were seriously injured and Gábor Orosz was sent as his replacement. Antal Nagy could

not be healed from his injuries, however, and later, after the enemy withdrew and the siege was over, he passed away.

Our troops could not tolerate Arslan's brashness, and with the permission of the commanders were ready to attack his fortifications and engage the Turks in hand-to-hand combat. Under the leadership of Gáspár Pető, István Zoltai and János Figedi, a group of men including Ferenc Bay and János Ormádi left the castle around noon as quietly as possible and attacked the Turks guarding the cannons. Once the guards fled, the cannon wheels were chopped up with axes and hatchets, and the gunpowder holes in the cannons were plugged with iron pegs, to make them unusable. A large company of janissaries reached them from the nearest guard post very quickly, and a hard and bloody fight ensued in which István Budaházi's right shoulder was seriously wounded from a bullet, and Mihály Horváth's horse was lost. As a detachment of cavalry rushed from a nearby encampment to come to their fellow soldiers' aid, our troops retreated into the castle so that the enemy's greater numbers would not defeat them.

Not long after the Turks, from the ramparts that they had raised on the northern side, began to damage the castle walls in two locations. The first location was near the bishop's hall and row of houses, the second was where the old gate tower stood in the outer castle. Dobó with his great presence of mind exhorted the soldiers and peasants to quickly cover the gaps with empty wine barrels filled with sod and earth. In the process of this work troop commander Balázs Nagy was torn apart by a cannonball and died.

The effort, dexterity and skill displayed by some of our side in defense of the castle was so great that what the enemy destroyed during the day with their unending cannon bombardment, during the night our side with ceaseless work and without rest repaired by tying and nailing together oak beams and filling the gaps with earth. Bornemisza participated in this work with much zeal and commendation.

The siege had been ongoing for eighteen days. It was the feast of Saint Michael the Archangel when the enemy saw that the castle wall near the hall had collapsed and opened up. Therefore, they believed they could break in through there. Under cover of night, on the ramparts, the nearby ditches and between house walls so that our side could not attack them, they gathered with quiet steps. As soon as dawn arrived, they began to go beneath the wall with twenty-seven battle flags and

with a loud clamor. As soon as our side noticed this, under the orders of their commanders, a large contingent of the soldiers quickly poured into that area, and using bullets and flaming spears, as well as frequent firing from the hawk cannons located on the bastion next to the kitchen, stopped the Turks who were approaching and trying to enter the castle. But this clash was not without blood from our side either. In the midst of fighting György Gyulai fell after catching a janissary's bullet. In this same struggle Tamás Bolyki, the commander of the Borsod County soldiers and guard of the corner tower—which afterward was renamed in honor of this exceptional man—was killed by a bullet from the same janissaries, much to the grief of Dobó and the soldiers.

The enemy that was repulsed from the wall near the bishop's hall, renewing their struggle, attempted to capture the Bolyki bastion near the corner carrying twenty-six flags. But in a similarly bloody clash they were again pushed back, and following this they turned their attention toward capturing the old gate's stronghold and towers, which they attacked with such force that our side lost many men and was forced to pull back, after which they occupied the tower and raised their flag upon it. Among our side those who were standing in a crowd at the castle market while they awaited instructions from their commanders suffered many injuries and deaths from bullets. The situation deteriorated into a crisis. Dobó and his fellow commander, mounting their horses, exhorted their troops with strong words to fight and to drive the enemy from the bastion. Although these soldiers under the command of Bornemisza ardently fought, they had only minor successes, for the Turks greatly outnumbered them. Among our forces several soldiers, including the platoon commander Imre Nagy, were killed by janissaries.

In response Dobó, with a fitting and quick plan, turned the cannons located on the eastern castle walls and aimed them without delay at the enemy, while also redirecting the four scorpion cannons that were located atop the church towers. The two-sided attack and the consistency of the cannon fire disrupted the janissaries who could not hold their position at the bastion, and many of them were killed in the process. As a result of this they turned their backs and in a wild scramble fled away to their encampment. Pető's leg was injured in this confrontation by a piece of brick that fell from the tower. János Pozsegai also fell when, during the battle, he approached the tower; several bullets pierced his

forehead and groin. Approximately thirty soldiers were injured in the struggle that lasted from dawn until noon and a thousand of the barbarians lost their lives.

The Castle of Eger (photo montage)

The intent of academic conferences and temporary exhibitions at Eger's István Dobó Castle Museum is to introduce the architectural history of the castle. The blueprints reproducing the castle's appearance in 1552 and their combination with aerial photographs of the city reveal to the visitor what the conditions and locations of the siege were five hundred years ago.
THE ISTVÁN DOBÓ CASTLE MUSEUM'S WEBSITE

After this battle Arslan sent András Sári, who had been taken against his will from Székesfehérvár, to the castle to deliver a letter. In it, Arslan—as it was later discovered once the siege was abandoned, and of which Sári informed those in the castle—promised that if the defenders were to abandon the castle, they would not be harmed. In order to dismiss fears of deceit arising from the outcome that befell Losonczi,[316] he would make certain that Ahmed, the beylerbey, Ali and

316 In the summer of 1552, István Losonczi gave up Temesvár (today Timişoara, Romania) with the agreement that he would be allowed to leave unharmed. Ahmed breached this agreement and finished off the soldiers leaving the castle.

the other chiefs would withdraw their armies and cannons three miles away, and would not return until Dobó and his troops reached a safe location after leaving the castle. He—Arslan—during this withdrawal would be their hostage to ensure that everything went according to plan. András Sári was allowed into the castle with the letter, half of which was thrown into a fire unread, while the other half he was forced to eat, after which he was thrown in chains into a dark underground prison until the end of the siege.

Simultaneously, two hundred select cavalry under the command of Jakab Paksi, András Báthori, Mátyás Viszási and Gábor Perényi attacked the Turks who had left their encampment to forage for wood and other necessities. Many of them were captured and killed. Soon after, however, the Turkish cavalry watching guard defeated and killed them. Paksi was captured along with many others while Viszási fell in the battle. Ahmed had a large part of them taken to the cannon ramparts so that they could be well seen from the castle and with iron clubs had their legs, arms and chests beaten, until they died from this unparalleled cruelty. Among them were these valiant and brave soldiers: Miklós Katics, Ferenc Tarjáni, Miklós Jánosi, Farkas Rácz, Ferenc Sini and some others. All were sent to their deaths in an undeserving fashion. Paksi, whose brother János was the commander at Komárom, had his body sent to Byzantium along with some flags by Ahmed.

After they killed them, Arslan had the heralds with their loud voices shout into the castle that the army that had been sent to aid those withstanding the siege had been defeated, and some of the prisoners executed. Therefore, it would be wiser and more useful for them if they were to abandon their stubbornness and surrender the castle, which they had no chance of defending. Our side, however, seeing through his lies and deceit, remained silent.

As this was happening, it was only by chance that the castle, which had to this point been defended by valor and through the blood of brave men, was nearly handed over to the enemy through the treachery of a single man. István Cziterás, the commander of the Serédi infantry, upon hearing in every language used in Europe that if the castle was surrendered, they would be allowed to retreat unharmed, with the sultans and pashas pledging an oath on this in addition to the high-ranking officers offered as hostages, told a few men in secrecy that he intended to speak with Dobó and would use the excuse of asking for money,

since he had survived several sieges and with his soldiers had valiantly repelled the enemy. If Dobó were to refuse this sum, he would allow the enemy to enter the castle through a gap and would in turn join them. Once Dobó was informed of this crooked man's intentions, he was brought to the castle's courtyard, where following proof of his guilt he confessed, after which he was executed.

As soon as Cziterás had received his just punishment, another, perhaps even greater crisis arose in the surrounded and besieged castle and the fighters' spirits were struck by a new and unexpected blow. In the early part of October on the feast day of St. Francis, the gunpowder, which was stored in the basement of the church, caught an errant spark produced by a gun fuse, and with a massive explosion set fire to the vault, the neighboring buildings, as well as the damaged castle wall that had been repaired during the night. Pál Nagy along with eight or ten soldiers were thrown into the air and died horrible deaths. Gergely Horváth in turn suffered unbearable pain after the explosion tore his right arm from his shoulder. Two bakeries and two dry mills operated by beasts of burden, along with the bakers and millers who had the task of grinding the wheat into flour from which they cooked, were killed in an instant along with the oxen and horses. Beyond this various valuable things, which were stored in the church basement, the raging fire turned to ash.

Dobó himself along with Necskei and other commanders, hearing the unusual explosion and seeing the bright flames, were struck with horror and immediately hurried to the soldiers' watch posts. Without losing their heads they gave the command for everyone to stay at their post and not to abandon the castle walls in order to put out the flames. The peasants and others were sent with buckets made from leather or other materials to the wells to draw water and douse the flames, which they succeeded in doing. There were those who believed that the fire was not by accident, but by internal or external treachery. Although the vast majority of the gunpowder was destroyed in the unexpected accident, Dobó, hiding the damage and his pain, encouraged his troops saying that the loss was minimal, adding that there were still many tubs of gunpowder with which they could withstand the siege and attack the enemy. He asked them to keep fighting and through fighting for their country they would prove their valor and bravery. The rest would be left to God.

As soon as the enemy saw the flames from the fire, it created a sudden ruckus, and they quickly ran to their cannons and ramparts. They shouted that it was over for the besieged, and demanded from our side the surrender of the castle, while promising that those departing would not be harmed, encouraging our side to spare themselves and not die. Dobó and Necskei acted immediately so that our side would not hear the Turks, and gave a command to blow the horns, beat the drums, and cry out the name of Christ the Redeemer. The millers and the carpenters received instructions to immediately build a new mill from the remnants of the two that were destroyed. As soon as it was assembled, it resumed grinding. After this saltpeter and sulfur, of which they had a large supply, were produced, and following the lead of the cannon masters they ground coal from willow trees day and night, with such fervor and speed, that in a few days they had produced as much gunpowder as the fire had destroyed.

The enemy, incensed and dismayed, decided that they would resume the battle with an even greater display of force. A rampart was raised in the provost's house, three cannons were towed there, and they began bombarding the western tower and the bastion that looked upon Királyszék. In a short amount of time a large hole was created in the wall; the bakers' houses, bakeries and the mills were pelted with cannon fire, endangering those inside. But this was not enough. From Királyszék all the way to the walls under the cover of an enormous defensive roof they attempted to dig a tunnel. Our side began digging a tunnel to meet them, with Demeter Filippi and Kálmán Kasztellán in charge of this. When Kasztellán while digging the tunnel once carelessly moved, a bullet from a janissary finished him off. In his place Mihály Gasparics was sent, who three days later was killed by artillery fire from a scorpion cannon. In the end, János Zsukán of Esztergom, the castle's auditor, was sent to be in charge alongside Demeter Filippi. There he performed good and zealous work. The enemy did not give up on digging a tunnel, however, for they began digging at the old gate, which Necskei and Gergely Bornemisza discovered by seeing the earth move. They also began digging a counter-tunnel and as soon as the two tunnels met, Bornemisza stabbed the Turk in charge of the digging in the stomach—thereby killing him—and chased the other workers away, who left behind the pit and their iron tools.

Besides this, the restless-spirited Ahmed gave the command to fill the moat between the Bolyki and Bebek bastions with bags containing dirt and—using many wagons confiscated from the peasants as well as with camels and mules—he transported wood to the site. Once the dirt and wood was thrown into the ditch, this brought the besieged into even greater danger, for they could no longer use the battlements from which they fired the cannons. Once everything was filled and the sacks and wood heaps were done, the pile grew so large that in places it was even taller than the castle walls. In the midst of these difficulties Bornemisza decided that something needed to be conceived of to counter this. He filled leather buckets with shingles, small guns and gunpowder, to which he added grease, pieces of bacon, hay stuck together with melted suet, and other flammable contents. By throwing these into the ditches overnight, the wooden piles caught fire just as he had hoped they would. When the Turks tried to put out the flames, the guns in the buckets exploded and many of the enemy who had run there were injured or killed. Our side, using the light created by the fire, threw spears at the enemy from the walls and towers and killed many with bullets, so that suffering much loss the Turks were forced to abandon dousing the flames and retreated.

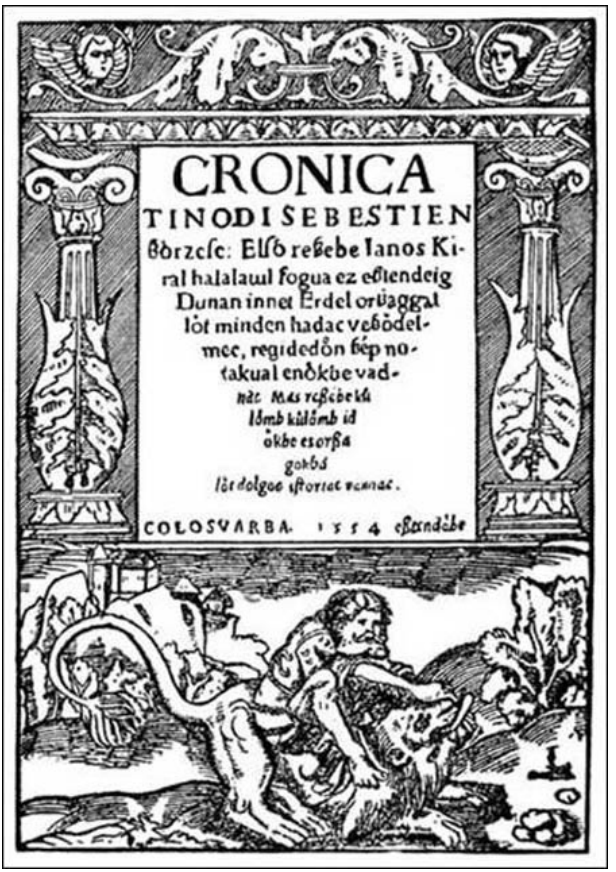
While they clashed, the Turks, the more they were pressed back, with greater passion and determination fought back at different places in the battle, and whatever they could achieve through resourcefulness and strength, they intended to see their original plans through.

Toward the Bebek bastion, the Turks dragged a massive cannon across pits and winding ramparts all the way to the edge of the moat, so close that when our men stuck their pikes, lances and swords through the openings in the wall, they grew hot from the fire. And when the Turks grabbed at them, they burned their palms, from which the skin burned off. While they swore and our side laughed, they quickly retreated. In order to disperse the danger, Gergely Bornemisza was present. He believed that an awe-inspiring and previously unused weapon should be used to assist in the fight. Bornemisza nailed thick boards upon the spokes of the large wheels belonging to the salt-transporting wagon, and these he filled with the same flammable substances as he used at the siege of the eastern tower the other day. Upon these he also affixed rifles and muskets, added tar torches and predetermined quantities of sulfur. In a similar manner twenty jugs were filled with pots with

the same substance, and along with the wheels these were rolled down the walls onto the enemy. Once these caught fire and the wheels rolled wherever they did and the guns crackled, many among the enemy were killed, and some of them were injured. The Turks, once they realized their advance had failed, dispersed, leaving their cannon behind.

Later, during the night of October 12th, the Turks amassed in large numbers on the ramparts where their cannons were, and carrying twenty-eight flags launched a heavy attack on the old gate's bastion, where earlier they had breached the wall. Necskei, foreseeing the dangers of that location, reinforced the gap with clay, bricks, wood and sod through the work of soldiers and peasants. He was so concerned that he himself participated in the work, and even demanded that the women in the castle participate. When the janissaries and the other infantry attacked our side with rifles and arrows, Necskei and his men repelled those who tried to climb the walls in a fierce struggle. Once Necskei relieved the exhausted and injured with fresh troops, they threw flaming balls among the enemy's numbers, and with a good understanding of their guns they fought so that the enemy, suffering heavy losses, was repulsed and retreated. But our side also suffered some losses in the bloody struggle, including Necskei, who was injured by a piece of rock.

While the battle was raging, the Turkish archers and a group of janissaries, all of whom appeared to be of Asian origin, launched a sudden attack to occupy the earth ramparts, and put in a great effort to climb the walls. With our attention focused on the defense of the old gate, they would have managed to scale it, had it not been for János Zsukán and János Pribék, who used their long German lances to slow them. Dobó and his own troops quickly ran over to provide support just in time, resulting in a precarious struggle. For a long time victory appeared doubtful, had it not been for the arrival of Gáspár Pető with rested troops who came to their aid, and forced the enemy to flee from their rifles. In the meantime, new Turkish troops arrived and attacked the Bolyki bastion carrying eight flags, thus beginning a fierce struggle. But Gergely Bornemisza and Zoltai bravely attacked them, killing many among them or knocking them from the wall, thus forcing them to return to their camp. In these two battles our forces fought from sunrise until sunset, and defending themselves and the castle with rifles and cannons, consumed two thousand pounds of gunpowder.

Sebestyén Tinódi: *Krónika* (1554)

Of the Turkish–Hungarian clashes dating to 1540–1550 that are filled with castle battles, the accounts of Sebestyén Tinódi "Lantos" are considered the most reliable, containing among them two lyric narratives about the siege of Eger. Tinódi received the nickname "Lantos" [Lutist] since he was known to perform his uplifting narratives as a wandering bard.

After the many unsuccessful attacks Ahmed, in his anger and pain, which is customary for those to whom reality comes up short of their hopes, and undeniably upset with Ali for leading him to the siege of Eger, began declaring that the castle commanders were cowards, the guards were few, and that the location was not well reinforced. At a

meeting with the important figures and territorial commanders, he decided that since he was wary of the coming winter and bad weather, they would attempt one final attack using all their forces, and if this also failed, they would pack up their encampment, drag the cannons away, and return to where they had come from.

The following day he sent messengers throughout the camp to announce that before dawn the cavalry, leaving their horses behind, should join the infantry on the ramparts, to attempt the final battle. Shortly after midnight they began to assemble with much clamor, and half an hour later they arrived at the agreed location. The messengers and other lesser commanders reprimanded the faint-hearted and sluggish, encouraged those raring for a fight, and not only with words, but also when it was called for, used iron clubs to spur them on. Ahmed watched all this from the rampart where the cannons were located. Ali, Uleman, Arslan and the other commanders who were beylerbeys rode their horses in front of the troops, and not only janissaries but the azap, besli, akinci cavalry as well as the mounted bodyguard sipahi were ordered to attack the wall in three locations, spurred on to be valiant through words.

Once the trumpets were sounded in both locations, the drums were struck, and a battle cry filled the air. With the war fires lit, the Turks began scaling the walls, with Ali's soldiers leading the charge. With heavy attacks they assaulted the wall that was already in ruins, and a hole opened in the bastion by the prison. Undaunted, Dobó stood there encouraging his troops to drive back the attackers with rifles and hawk cannons. A fierce and bloody struggle ensued, which saw Dobó injured on his leg and his right hand, but not mortally. His squire, who held his golden helmet behind him, died from a bullet wound. Gáspár Pető finally arrived with reinforcements, and the enemy was pushed back. Dobó, despite his lighter injuries, gave wine to the exhausted troops to further encourage them. In order to counter the intensely fighting enemy, not only were more soldiers brought in to fight, but so were the peasants, who were given weapons and rifles. Furthermore, Dobó announced that the women were to throw rocks and other projectiles and pour melted tar and boiling water over the sides of the castle, a task they duly performed to the best of their abilities. So many people participated in the defense of the fortress, that the enemy was forced to retreat after suffering heavy losses. In this clash Ali's enormous and gilded

purple flag was captured, and many of the Turks from Pest and Buda also lost their lives. Veli bey, the commander of Hatvan, was injured in the chest. Many among our numbers were also injured or killed.

On the other side, the enemy launched an assault on the Bolyki bastion, where Arslan encouraged them, and they fought well. Special spears fired from rifles injured and killed many of our forces from afar. While both sides bravely fought, the victorious Turks raised a few flags atop the wall, loudly shouting the name of Allah and that they had won. The situation was dire, and Gergely Bornemisza, Zoltai and Figedi—themselves also participating in the fight—exhorted their own to fight for valor and to repel the enemy, saying that on this day and in this battle, if they win, it would mean the end of their struggle and anguish, and that they cannot retreat from the enemy. If they drive the Turks back with their weapons and valor, the Turks will abandon the fight.

Although many among us died, the others were able to knock the climbing Turks from the walls, and throw those off who managed to make it to the top. It was a grim and bloody fight, when Bornemisza, taking a scorpion cannon and filling it with bullets, fired from atop the prison. From these bullets Arslan's junior commander and many other Turks died, and our side with new determination and strength charged at them. After the enemy was finally driven from their positions, they retreated, suffering heavy losses along the way. In this unpredictable clash our forces captured many flags, among them Arslan's purple and gold-trimmed banner. Bornemisza received injury to his right hand, Zoltai was injured in his shoulder and János Figedi lost several teeth following a blow from an iron mace. Among the enemy more than eight thousand fell, while among our own 140 were killed in that battle alone.

While the battle raged below the Bolyki tower, the enemy's other troops threatened the struggling Necskei at the old gate and its bastion, which the janissary commander besieged with the help of the besli, akinci cavalry and bodyguard infantry. He defended his position with five hundred riflemen. Necskei, having situated the cannons in a prime location, unwaveringly directed everything. The janissaries, veterans of many battles including the recently captured Timişoara, wanted to show just what they were capable of. But as soon as they began scaling the wall, Necskei and his soldiers, fighting tirelessly, knocked them back, during which many of the attackers died. It is said, that apart from those janissaries, who were the first to climb the wall, and fought with

incredible temerity and bravery, approximately three thousand of the enemy were killed. Despite the commands of the high-ranking commanders and messengers to the janissaries to renew the fight, and despite calls meant to encourage them to defend their name and withstand all of the struggles of the battle, the janissaries refused to continue the fight, saying that after witnessing the deaths of so many of their fellow soldiers, it became obvious to them that God was on the Hungarians' side, against whom they were unwilling to take up arms.

For these reasons our own side, after bravely repulsing three fierce sieges by fighting with the enemy the entire day, was victorious by the grace of God.

After abandoning this three-pronged attack, the Turks remained on their ramparts and camps for an additional six days. Every day they attacked from a distance, using only their cannons, rifles, archers and other projectile weapons. Among our own Kristóf Tarján, Dobó's sword-bearer was the last to die, the victim of a janissary's bullet that caught him as he was running toward the Bolyki bastion. The castle was in such ruin from the cannon fire and the walls were in such bad repair with holes large enough for armed cavalry to easily pass through them, that the damaged houses and wandering people outside the castle could be easily seen.

While cold winds arrived on the feast day of Saint Luke the Evangelist and with them a mixture of rain and snow, unverifiable news arrived in the encampment, that Maurice the Elector of Saxony, who had already arrived with an army from Germany to Győr, was coming to the aid of Eger, in addition to Transylvanian troops arriving from a different direction under the leadership of Castaldo and Báthori. Ahmed, using either the questionable reports as a pretext or the approach of winter, or, in all likelihood, the loss of all hope that he could capture the castle upon seeing the exhaustion in his troops following the casualties suffered by his finest cavalry and janissaries, realized his siege would be unsuccessful. For this reason, he decided to abandon the siege and return home. On this same night the cannons were withdrawn from the ramparts, and placed upon wagons, which were sent ahead. He followed them accompanied by the Asian soldiers and bodyguards to Beograd and from there to Byzantium. Ali departed for Buda and the others returned to their respective locations and winter encampments.

Even though our side saw from the noise and shouting that the Turks were planning to leave, they could not restrain themselves from charging out of the castle. By opening a hidden gate they ventured out and attacked those transporting the cannons and loading the wagons. While their cavalry rushed to their aid, several victuallers, stablemen and some of the janissaries there as guards, along with several leather sacks filled with gunpowder—for the Turks did not store the powder in barrels like the Hungarians, preferring the sacks since they could be put on the backs of camels and other work animals—as well as a few tents and other camp supplies were taken back to the castle.

A Copy of the Castle of Eger (film set, 1968)

The heroic defense of the Castle of Eger has remained an uplifting theme into the present, and Géza Gárdonyi described the siege of Eger in his successful novel *Egri Csillagok* (*Eclipse of the Crescent Moon* in English), which was later made into a popular film that has excited Hungarian schoolchildren ever since. In order to shoot the film, a copy of the castle was built in Pilisborosjenő near Budapest. Although in the scenes depicting the siege the castle was set alight and badly damaged, visitors to the Pilis hills still consider its ruins a destination.

GÉZA GÁRDONYI: EGRI CSILLAGOK (IN HUNGARIAN)

This is how the grave and gruesome siege of Eger ended. One side attacked with unparalleled bravery and tenacity, while the other steadfastly defended. With this, it would appear that with our persistence and fortunate endurance we regained the glory of the Hungarian name, which had shortly before been lost. No one in our day and age or shortly before could recall an example of when the Turks or another people launched a siege with such weapons of war, cannons and great numbers, fought with such tenacity, and yet the castle had been defended. During that siege our side collected more than twelve thousand heavy iron cannonballs, and stacked them in piles in the castle courtyard, where they did not even count the cannonballs belonging to the hawk or scorpion cannons.

As soon as the Turks departed, Dobó, Necskei and the other commanders and soldiers were no longer under the threat of peril, and for this very reason their happiness knew no bounds, so giving their gratitude to the Almighty, they sounded the trumpets and beat the drums, fired their cannons and every musket they could find, all with the intent of creating a massive ruckus that would disturb the air in such a way that it would fill the nearby mountains and forests, and also so that the enemy still nearby would hear it, as they made their retreat.

Translated by Zoltán Csipke